

Kirkko ja uskonto Karjalattaressa vuosina 1874 – 1893

Joensuun yliopiston teologinen tiedekunta

Läntisen teologian laitos

Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma

syksyllä 2006

Laitinen Reetta Elisabeth

SISÄLLYS

I JOHDANTO.....	1
1 Tutkimustehtävä.....	1
2 Pohjois-Karjalan yhteiskunnallinen ja uskonnollinen tilanne 1870-luvulla.....	3
 II POHJOIS-KARJALAN USKONNOLLISET OLOT KARJALATTAREN PEILAAMINA VUOSINA 1874 – 1883.....	7
1 Karjalattaren perustaminen.....	7
2 Papisto, kirkkoinstituutio ja kristinusko Karjalattaressa.....	9
a. Papiston palkkaukseen ja viranhoitoon liittyvät kysymykset aiheuttavat tyytymättömyyttä.....	9
b. Kaupunginsaarnaaja Laamanen ja säätyläiset vastakkain.....	17
3 Kirkollinen elämä.....	22
a. Seurakuntaverkko ja kirkkorakennukset.....	22
b. Yhteisöllisen seurakuntaelämän vähittäinen murros.....	28
c. Kirkkomusiikin parantamispyrkimyksiä.....	33
d. Lähetys Harrastus virkistyy.....	36
4 Kirkollinen kansanopetus.....	40
a. Papiston ja kansakoulun suhde aiheuttaa keskustelua.....	40
b. Kiertokoulujen vaikea sarka.....	46
c. Pyhäkoulutyö vahvistuu.....	51
d. Lukutaito ja kirjallisuus.....	54
5 Hyvän kristityn kuva.....	61
6 Lestadiolaisuuden leviäminen maakuntaan.....	68
 III YHTEISKUNNALLISEN JA AATTEELLISEN MURROKSEN AIKA – KIRKKO JA USKONTO KARJALATTARESSA VUOSINA 1884 – 1893.....	73
1 Karjalattaren toinen vuosikymmen.....	73
2 Maailmankatsomuksellinen taistelu ja Karjalatar.....	74
a. Vuoden 1884 repeämä.....	74
b. Realismin kauhistus.....	79
c. Kirkon ja uudistusmielisten ristiriita kärjistyy 1880-luvun lopulla.....	83
3 Ajan polttavat kysymykset.....	90
a. Uskonnonvapauskysymys.....	90
b. Kirkon ja raittiusliikkeen suhde.....	95
c. Naisasia.....	101

4 Lievää pappisvastaisuutta Ala-Karjalassa.....	106
5 Seurakuntalaisena voimistuvassa kansalaisyhteiskunnassa.....	112
a. Kirkkorakennukset ja seurakunnat.....	112
b. Seurakuntaelämän uudet virikkeet.....	115
c. Seurakunnan hallinto ja vuoden 1886 kirkolliskokous.....	121
d. Tanssihuvit aiheuttavat kiistaa 1880-luvun lopulla.....	125
6 Kirkon opetustoimi löytää lopulta paikkansa.....	129
a. Papiston ja kansakoulun vastakkainasettelu voimistuu 1880-luvun loppua kohden.....	129
b. Pohjoiskarjalainen kiertokoulu – vaikeuksia ja edistymistä.....	134
c. Pyhäkoulun suotuisa kehitys jatkuu.....	137
d. Kirjasivistys – vain välttämätön paha rahvaan mielestä?.....	141
7 Uskonnolliset liikkeet ja ortodoksit.....	148
a. Lestadiolaisuus ja muu uskonnollinen liikehdintä.....	148
b. Ortodoksien kirkolliset olot paranevat.....	154
 IV TIIVISTELMÄ.....	 159
 LÄHTEET JA KIRJALLISUUS.....	 168
 Rahan arvoa koskeva huomautus.....	 174

I JOHDANTO

1 Tutkimustehtävä

Tämän tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten pohjoiskarjalainen sanomalehti *Karjalatar* heijasteli Suomen ja erityisesti levikkialueensa uskonnollisuutta ja millainen kanta sillä oli kirkkoa ja uskonnollisuutta koskevissa kysymyksissä vuosina 1874–1893. Mielenkiinnon kohteena on myös papiston osuus Karjalattaren toimittamisessa. Tarkasteltava ajanjakso alkaa sanomalehden perustamisvuodesta ja kattaa 1880-luvun, joka oli maailmankatsomuksellisen ja yhteiskunnallisen murroksen aikaa. Vapaamielinen sivistyneistö asetti tuolloin kyseenalaisiksi kirkon auktoriteetin ja sen edustaman maailmankuvan. Tutkimus päättyy vuoden 1893 loppuun, jolloin *Karjalatar* sai uuden päätoimittajan Tyko Hagmanin. Hänen johdolla lehti kallistui aikaisemmasta linjasta poiketen nuorsuomalaisuuteen. Vastakkainasettelu kirkon ja sivistyneistön kesken ei ollut enää 1890-luvulla niin voimakas kuin edellisellä vuosikymmenellä. Kirkko näyttäytyi yhtenä kansallisen yhtenäisyyden tukipilarina venäläistämishuolta vastaan.¹

Dokumenttiaineisto eli tässä tapauksessa lehden uutiset, ilmoitukset ja mielipideaineisto sekä muut kirjoitukset on pyrittävä sijoittamaan niiden laatijoiden, niiden itsensä ja todellisten tapahtumien kenttään. Metodi on historiallis-kvalitatiivinen, mikä tarkoittaa sisällön sanallista kuvailua ja vertailua ajan normeihin, ihanteisiin ja tapahtumiin. Sanomalehti heijastelee monipuolisuutensa vuoksi myös eräänlaista kokonaiskuvaa ajastaan. Se on osa aikansa henkistä ilmastoa mutta samaan aikaan myös itse luomassa tuota ajan ilmapiiriä.²

Karjalattaren sisältö jakautuu karkeasti tarkasteltuna etusivulla tai ensimmäisen ilmoitussivun jälkeen olleeseen pääkirjoitukseen, sitä seuranneisiin "pikku-uutisiin", jotka on erotettu toisistaan ajatusviivalla, pitäjistä lähetettyjä kirjeitä sisältäneeseen "Maaseuduilta"-palstaan ja ulkomaan uutisiin. Takasivua hallitsivat ilmoitukset ja mainokset. Lisäksi on silloin tällöin omina kirjoituksinaan mielipiteenilmaisuja, opettavaisia ja uskonnollisia kertomuksia sekä muita hyödyllisiä kirjoituksia. Lehti ilmoitti innokkaasti kirjauutuuksista ja kehotti lukijoitaan hankkimaan niitä.

Tutkimuksen kannalta maaseudun asukkaiden kirjeet sisältävät eniten kirkkoa ja kirkollista elämää koskevaa aineistoa. Niiden sävy oli usein kansanomaisen ja joskus

¹ Juva 1960, 276-286.

² Tommila 1974, 10-12; Pietilä 1976, 24-26.

humoristinenkin. Toimitus otti kantaa pääkirjoituksissa kirkollisiin ja uskonnollisiin aiheisiin esimerkiksi kommentoimalla kuuluisia von Bergenin kristinuskoa kritisoineita esitelmiä tai uutta realistista kirjallisuussuuntausta. Toimitus saattoi myös kommentoida maaseutukirjeiden kannanottoja ja lehden palstoilla kirkollisista ja uskonnollisista kysymyksistä käytyjä väittelyjä. Sanomalehti tarjosi ilmoittelufoorumin uskonnollisten tilaisuuksien järjestäjille ja yhdistyksille ja teki tunnetuksi niiden periaatteita. Kirkollisia kokouksia Karjalatar selvitti tarkasti, ja papiston virkanimitykset ympäri Suomea olivat jatkuvasti uutisten aiheina. Näitä viimeksi mainittuja aiheita en tarkastele systemaattisesti vaan ainoastaan tutkimustehtävän näkökulmasta.

Lehdistöhistoriallisessa tutkimuksessa on otettava huomioon lehden mielipide- ja puoluesidonnaisuus, mikä tarkoittaa ainakin lehden taustavaikuttajien, ohjelmajulistuksen sekä sisällön ilmi- ja piilopoliittisuuden tuntemista. Nämä seikat tulevat esille Karjalattaren perustamista ja vaiheita käsittelevissä luvuissa. Vanhojen lehtien toimitustyön erilaisuus verrattuna nykyiseen on myös huomionarvoista. Esimerkiksi lehden taustajana toimi yleensä faktori, joka sijoitti kirjoitukset ja uutiset mieleiseensä paikkaan. Kirjoituksen tai uutisen tärkeyttä sen sijainnin perusteella on siis arvioitava varovasti. Maaseutukirjeiden niin kuin uutisten ja muidenkin kirjoitusten osalta on muistettava luonnollisesti lähdekritiikin periaatteen mukaisesti niiden subjektiivinen luonne, mahdollinen lähdetahojen yksipuolisuus sekä inhimillinen taipumus joskus yksinkertaistaa ja dramatisoida liikaa asioita, jos niiden antamaa kuvaa peilataan niin sanottuihin historiallisiin tosiasioihin.³

Tutkimusperinteestä ja samalla tämän tutkimuksen kannalta olennaisesta kirjallisuudesta ovat tärkeimmät Pentti Laasosen *Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa* ja Olavi Rimpiläisen *Joensuun seudun uskonnollinen elämä 1848–1953*. Kummatkin ovat käyttäneet Karjalatarta eräänä lähteenä tutkimuksissaan. Laasosen tutkimus kartoittaa Pohjois-Karjalan kirkollista kulttuuria ja uskonnollisuutta sekä niiden muutoksia 1800-luvun alusta 1920-luvulle. Se tarjoaa tälle tutkimukselle taustakuvan, johon vertaan Karjalattaren kirjoituksista nousevia tuloksia. Mikko Juvan *Valtiokirkosta kansankirkoksi* on ollut tämän työn kannalta olennainen tutkimus siitä, miten kirkko vastasi 1880-luvun maailmankatsomuksellisen ja yhteiskunnallisen murroksen luomaan haasteeseen. Pitäjänhistoriat ovat olleet myös tärkeässä asemassa paikallistason seurakuntaelämän hahmottamisessa.

Tutkimus jakautuu johdannon jälkeen kahteen päälukuun ja niiden jälkeiseen Tiivistelmä-lukuun, jossa aineistosta nousseet tulokset kootaan yhteen. Tarkasteltavaa

³ Tommila 1974, 13-14, 70-72.

ajanjaksoa on käsitelty kahdessa osassa, joiden taite on vuodessa 1884. Ajankohtaa voidaan pitää taitteena siinä mielessä, että tuolloin Karjalattaressa ruvettiin käsittelemään kristinuskon suhdetta vapaamielisiin aatteisiin, mikä leimasi voimakkaasti 1880-luvun julkista keskustelua. Useat aihepiirit kuten jumalanpalvelus- ja seurakuntaelämä, kansanopetus, siveellisyys, monitahoiset papiston ja kansan suhteet sekä uudenlaisen vapaamuotoisen uskonnollisuuden nousu läpäisivät koko ajanjakson.

2 Pohjois-Karjalan yhteiskunnallinen ja uskonnollinen tilanne 1870-luvulla

Pohjoiskarjalaiselle yhteiskunnalle 1870-luvulla oli tyypillistä suhteellisen suuri köyhyys, loisiväen kasvava määrä ja toisaalta pienet luokkaerot. Ylivoimaisesti suurin osa väestöstä sai elantonsa maatalouselinkeinoista. Kuopion läänissä, johon Pohjois-Karjala kuului, loisia ja mäkitupalaisia oli 46,5 prosenttia viljelijäväestöstä eli enemmän kuin missään muussa läänissä. Tämä seikka merkitsi köyhäinhoitorasitusten kasvua 1880-luvulle saakka. Asutuskeskukset olivat pieniä. Vuonna 1848 perustetussa Joensuun kaupungissa asui 1870-luvun alussa noin tuhat asukasta ja seuraavan vuosikymmenen alussa 1 670. Nurmeksen kauppalassa asukkaita oli 280 vuonna 1876.¹

Teollisuus oli lähinnä saha- ja rautateollisuutta, jota oli eniten Joensuun ja Värtsilän seuduilla. Uusia merkittäviä teollisuuslaitoksia olivat 1870-luvulla perustetut Nurmeksen Kuokkastenkosken saha, rautatehdas ja mylly, Utran lasitehdas ja Puhoksen konepaja Kiteellä. Kaukoyhteyksien kannalta Saimaan kanavan valmistumisella vuonna 1856 oli tärkeä merkitys. Pohjoiskarjalaisten Ouluun, Viipuriin ja Pietariin tekemien kauppamatkojen välityksellä myös uudet henkiset virtaukset kulkeutuivat maakuntaan.²

Kunnallishallinnon uudistus toteutui varsin kivuttomasti Pohjois-Karjalassa 1870-luvun puoleenväliin mennessä, ja papisto vapautui kunnallisasioiden hoidosta. Uudistuksella oli suuri merkitys vanhan kirkollisen yhtenäiskulttuurin hajoamisessa, sillä seurakunnan ja kunnan erottaminen merkitsi maallisten ja uskonnollisten elämänpiirien erottautumista omiksi alueikseen. Myös kansakoululaitos aloitti toimintansa 1870-luvulla. Yksityiset kansalaiset olivat jo sitä ennen perustaneet kouluja varsinkin teollisuuspaikkakunnilla. Joensuu sai yksityisten pientenlastenkoulujen lisäksi ala-alkeiskoulun vuonna 1857 ja lyseon edeltäjän yläalkeiskoulun sekä yksityisen tyttökoulun vuonna 1865. Kirkon tehtäväksi jäi alkeisopetuksesta huolehtiminen

¹ Laasonen 1971, 12, 67-70; Ahonen 1985, 242-244.

² Laasonen 1971, 12, 67-70.

kiertokoululaitoksen avulla. Lukutaito oli monilla vielä vaatimatonta. Esimerkiksi Kiteellä vuonna 1852 papin tekemässä luettelossa 1 600:sta yli 12-vuotiaasta 30 prosenttia oli lukutaidottomia, tavaajia tai vain kirjaimia tuntevia.³

Lukuharrastus saavutti suosiota 1850-luvulta lähtien, mikä näkyi lehtitilausten ja kansan omistaman kirjallisuuden määrän kasvuna. Pitäjiin perustettiin kansankirjastoja ja lukutupia. Hankkeissa oli usein mukana papistoa. Valistusharrastus kokosi ihmisiä alkavaan seura- ja yhdistystoimintaan sekä erilaisiin kansanjuhliin esimerkiksi kirjastojen hyväksi. Vapaapalokunta-, raittiusseura- ja näyttämötoiminta ja niiden tuoma huvielämä alkoivat ottaa ensiaskeliaan 1870-luvulla. Aikakausi merkitsi lisääntyviä yhteyksiä ulkomaailmaan ja uudenlaista henkistä avartumista.⁴

Suuri merkitys maailmankuvan avartumisessa oli valtiopäivätoimintaan osallistumisella, joka vaikutti kansaan erityisesti talonpoikaissäädyn välityksellä. Itäsuomalaiset talonpoikaishedustajat olivat vapaamielisempiä ja halukkaampia uudistuksiin sekä kiinnostuneempia henkisistä ja aatteellisista kysymyksistä kuin käytännölliset länsisuomalaiset. Ero liittyy Itä-Suomen ja samalla Pohjois-Karjalan kulttuuristen ja uskonnollisten olojen erityispiirteisiin. Vanha yhtenäinen kirkollisuus oli vahvimmillaan 1860-luvulle asti, eikä papisto nähnyt valittamista kirkossakäynnissä. Kirkko huolehti opetuksesta rippikoulun, kylänlukujen eli kinkerien ja ennen ehtoollista pidettyjen kuulustelujen avulla, ja pyhäkoulu nousi kansanopetuksen tueksi 1850-luvulla. Ehtoollisella käynnin kääntyminen laskuun jo paljon ennen vuosisadan puoliväliä kertoo kuitenkin siitä, että yhtenäiskirkollisuus alkoi murentua Pohjois-Karjalassa aikaisemmin kuin muualla maassa. Aikaisin liikkeelle lähtenyt kirkollisen tapakulttuurin laimeneminen johtui siitä, että kirkollisen kasvatus oli juurtunut köyhään maakuntaan kevyemmin kuin muualla maassa. Ilmeisesti myös jyrkkien luokkaerojen puuttuminen nopeutti henkisen ilmaston muuttumista. Länsi-Suomessa vankka kirkollisuus ja perinteinen talonpoikaiskulttuuri tuottivat jäykkää konservatiivisuutta. Pohjois-Karjalan lisääntyneet yhteydet Viipurin suomalaisuusliikkeeseen antoivat virikkeitä yhteiskunnalliseen kritiikkiin ja myös papiston arvosteluun. Tyytymättömyys saattoi ilmetä painetussa sanassa niin kuin viipurilaisessa *Otava*-lehdessä vuonna 1862, kun eräs tohmajärveläinen arvosteli papiston palkkausjärjestelmää ja kirkkoherran määräilevää hallintatapaa. Ala-Karjalassa pappisvastaisuutta esiintyi enemmän kuin Ylä-Karjalassa, missä vanhaluterilainen kirkollisuus oli vahvinta Pohjois-Karjalassa.⁵

³ Laasonen 1971, 14-15, 45, 76-79.

⁴ Laasonen 1971, 46-51, 78-82; Lehtonen 1994, 11-19; Mäkinen 1997, 325-330.

⁵ Laasonen 1971, 15-21, 67-75, 97-106.

Kirjallisuuden ja uusien henkisten virtausten lisääntyminen loi edellytyksiä yksilölliselle ja uskon omakohtaisuutta korostavalle ajattelutavalle. Ylä-Karjalaan 1800-luvun alkupuolella levinneet herätysliikkeet olivat vaikuttaneet samansuuntaisesti. Lestadiolaisuus alkoi levitä voimakkaasti Pohjois-Karjalaan 1870-luvulla.⁶

Pohjois-Karjala kuului vuonna 1850 perustettuun Kuopion hiippakuntaan, jonka piispana oli Robert Valentin Frosterus vuoteen 1884 saakka. Hänen huonon terveytensä vuoksi vastuu hiippakunnan henkisestä johdosta siirtyi tuomiorovasti Aron Gustaf Borgille, jonka panos oli merkittävä pyhäkoulutyön kehittämisessä. Maakunnan keskus Joensuu kuului aluksi Liperin seurakunnan Kontiolahden kappeliin. Kontiolahti itsenäistyi vuonna 1874, ja Joensuu siirtyi sen kaupunkiseurakunnaksi. Kirkon ote kaupunkilaisista ei ollut yhtä vankka kuin maaseudun asukkaista, mikä näkyi siinä, ettei kirkkokurin valvonta kaupungissa onnistunut. Julkista kontrollia edustavat tilaisuudet kuten kinkarit ja katekismussaarnat osoittautuivat merkityksettömiksi jo 1870-luvulla. Kirkosta vieraantuminen ei saanut hälyttäviä piirteitä, sillä uudet kirkollisuuden muodot kuten vapaamuotoiset tilaisuudet ja myöhemmin yhdistystoiminta kiinnostivat ihmisiä suuresti. Vaikka ehtoollisella käynti laski melko jyrkästi 1860- ja 1870-lukujen vaihteessa kaupunkielämän ja uuden väen tulon takia, kirkossakäynti ei laskenut yhtä jyrkästi.⁷

Ortodokseja oli Pohjois-Karjalassa vuonna 1860 noin 7 300. Heidän määränsä lähti kasvuun 1880-luvulla ja vuonna 1900 ortodokseja oli jo noin 8 500. He kuuluivat Ilomantsin ja Liperin Taipaleen seurakuntiin. Taipaleen seurakuntaan kuului osia nykyisen Joensuun, Juuan, Kaavin, Kiteen, Kontiolahden, Liperin, Outokummun, Pyhäselän ja Tohmajärven kunnista. Muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta suhteet luterilaisiin olivat hyvät, ja 1800-luvun loppua kohden uskonnollisten erojen merkitys väheni, mistä todistavat yleistyneet seka-avioliitot. Hyvistä suhteista mainittiin usein luterilaisissa piispantarkastuksissa. Luterilaisuus vaikutti ortodoksien seurakuntaelämään esimerkiksi antamalla mallin kirkollisen kasvatuksen järjestämiseen Liperissä. Kontiolahdella ortodoksit osallistuivat luterilaiseen pyhäkoulutoimintaan.⁸

⁶ Laasonen 1971, 109-111, 146.

⁷ Juva 1960, 24-25; Laasonen 1971, 224; Rimpiläinen 1975, 7, 57-59.

⁸ Laasonen 1971, 114, 154-158.

II POHJOIS-KARJALAN USKONNOLLISET OLOT KARJALATTAREN PEILAAMINA VUOSINA 1874 – 1883

1 Karjalattaren perustaminen

Karjalattaren perusti vuonna 1874 Kiihtelysvaarasta lähtöisin ollut Joensuun yläalkeiskoulun ja tyttökoulun opettaja Henrik Piipponen (1843–1922). Perustamishankkeessa olivat aktiivisia myös yläalkeiskoulun rehtori Johan Magnus Alopaeus sekä opettajat Karl Johan Herrgård ja Daniel Axel Walle. Opettajien lisäksi lehden taustavoimissa vaikuttivat paikalliset liikemiehet. Piipponen oli perustanut aikaisemmin samana vuonna Joensuuhun kirjapainon ja sanomalehden tekemiseen hän oli tutustunut *Uuden Suomettaren* kesätoimittajana. Hän toimi Karjalattaren päätoimittajana vuoteen 1877 saakka. Hieman myöhemmin Piipponen vihittiin papiksi ja hän hoiti Joensuun kaupungin saarnaajan virkaa vuoden ajan maaliskuusta 1879 lähtien. Hän oli Kontiolahden kirkkoherrana vuosina 1891–1912 ja valtiopäiväedustajana kolmesti 1890-luvulla. Kirkolliselle uralle suuntautunut koulumies toimi myös Joensuun kaupunginvaltuuston puheenjohtajana 12 vuotta 1880-luvulla ja 1890-luvun alussa.¹

Lokakuun 2. päivänä 1874 ensiesiintymisensä yleisölle tehnyt lehti määritteli tehtäväkseen toimia paikkakunnan äänitorvena ja Pohjois-Karjalan asioiden ajajana. Suomenmielisyyden ja suomalaiskansallisen aatteen edistäminen oli tärkeä osa ohjelmakirjoitusta. Esikuvana oli Uusi Suometar, ja lehti mainosti ilmaiseksi suomenkielisiä sanomalehtiä. Pääkirjoitukset käsitelivät usein "suomen-rientoja" ja suomenkielisen kirjallisuuden siihenastisia vaiheita. Alkuvaiheessa lehti otti kuitenkin käytännössä harvoin kantaa kielikysymykseen. Kansansivistys ja suomenkielisten koulujen perustaminen olivat tärkeimpiä asioita. Karjalatar tuki voimakkaasti vuonna 1874 perustettua Kansanvalistusseuraa, piti jatkuvasti esillä raittiusasiaa ja antoi runsaasti maanviljelysneuvontaa.²

Henrik Piipposta seurasi päätoimittajana lyseon rehtori J. M. Alopaeus (1877–1883). Lehti varoi ottamasta jyrkkää kantaa suomalaisen puolueen sisäisiin kiistoihin. Se seurasi enimmäkseen Uuden Suomettaren linjaa. Karjalattaressa ilmestyivät ensimmäiset sosialismin vastaiset kannanotot 1880-luvun alussa.³

¹ Neovius 1898, 78; Vento 1974, 14, 49; Ahonen 1985, 409, 481-484; SLH 5 1988, 287-288.

² Vento 1974, 23-26, 49; SLH 5 1988, 287-288.

³ Vento 1974, 37, 46-54; Ahonen 1985, 481-484; SLH 5 1988, 287-288.

Karjalatar ilmestyi vuoden 1883 puoleenväliin asti kerran viikossa. Levikki oli aloitusvuonna noin 300 ja 1870-luvun lopulla 600. Joensuun väkilukukaan ei ollut 1870-luvun alussa kuin noin tuhat henkeä. Uusi Suometar oli 1880-luvulla suurin suomenkielinen sanomalehti, jonka levikki oli tuolloin 5 000-6 000. Sitä luettiin ympäri maata. Pohjoiskarjalaiset lukivat myös liberaalia *Helsingfors Dagbladia* sekä kuopiolaisia suomenmielisiä lehtiä *Tapiota* ja *Savoa*.⁴

Sanomalehtien levikit olivat vaatimattomia, mutta lukijamäärät olivat luonnollisesti paljon suurempia kuin levikkimäärät, sillä ihmiset arvostivat lehtiä ja kierrättivät niitä perhe- ja tuttavapiirissä. Oli myös tapana perustaa tilaajayhtiöitä, joissa sanomalehti kiersi talosta taloon. Painettu sana oli harvinaisuus, johon ihmiset luottivat. Monia kilpailevia ja mahdollisesti keskenään ristiriidassa olevia tiedonlähteitä ei ollut olemassa. Raittiusaatteen ajamisessa ja yhdistystoiminnan leviämisessä sanomalehdillä oli suuri merkitys. Lehdet vähensivät osaltaan kirkon merkitystä tiedonvälityksessä, sillä jumalanpalvelusten yhteydessä luetut tiedotukset ja maalliset kuulutukset alettiin julkaista myös sanomalehdissä.⁵

Karjalatar oli selkeästi maakunnallinen sanomalehti. Uuden Suomettaren aloittaman tavan mukaan toimituksen avustajat lähettivät uutisia ja kuulumisia kotipaikkakunniltaan. Kirjeitä tuli Pohjois-Karjalan lisäksi maakunnan ulkopuolella sijaitsevilta paikkakunnilta kuten esimerkiksi Kuusamosta, Heinävedeltä, Suojärveltä ja Salmista. Toimituksen avustajat olivat suurimmaksi osaksi opettajia, pappeja ja valistuneita talonpoikia. Karjalattaren niin kuin muidenkin tuon ajan sanomalehtien tärkein uutisten lähde olivat toiset lehdet. Toimitus otti uutisia ja muita artikkeleita eniten Uudesta Suomettaresta ja Helsingfors Dagbladista mutta niiden lisäksi myös Tapiosta, Savosta, *Kaiusta*, *Aamulehdestä*, *Hämeen Sanomista* ja *Laatokasta*. Sanomalehden tärkein tehtävä oli tiedottaa, valistaa ja vaikuttaa. Kirjoituksissa oli yleisesti opettava tendenssi, eikä haastatteluja tai reportaaseja juurikaan esiintynyt.⁶

Autonomian ajan lehdistö oli viranomaisten valvonnan alainen. Vuoden 1867 painoasetus kielsi jumalanpilkkan, keisarillisen perheen, korkeiden virkamiesten ja valtiopäiväjäsenien halventamisen sekä hallituksen toimien "sopimattoman" arvostelun. Jokaisessa kaupungissa, jossa oli kirjapaino ja jossa julkaistiin sanomalehtiä, oli painoasiamies eli sensori. Valtiopäivävuosina, jolloin poliittisia aiheita oli runsaasti esillä, sensurointeja oli enemmän ja ne keskittyivät Helsingissä ja Viipurissa ilmestyviin lehtiin. Koko maan lehdistön kannalta sensuurin merkitys ei ollut kovin suuri, vaikka toi-

⁴ Vento 1974, 10; SLH 5 1988, 287-288; Turunen 2006, 13-15.

⁵ Leino-Kaukiainen 1988, 427; Wiio 1993, 141-142.

⁶ Landgren 1988, 285-288; Leino-Kaukiainen 1988, 599, 613.

saalta se jo olemassaolollaan hillitsi kirjoittelua. Entinen Karjalattaren päätoimittaja Henrik Piipponen toimi sensorina Joensuussa. Karjalatar kohtasi yhden painoesteen vuosien 1874–1884 välillä. Vuonna 1880 Piipponen poistatti eräitä kohtia Kiihtelysvaaran arpajaisissa pidetystä luennosta.⁷

2 Papisto, kirkkoinstituutio ja kristinusko Karjalattaressa

a. Papiston palkkaukseen ja viranhoitoon liittyvät kysymykset aiheuttavat tyytymättömyyttä

Kirkkoherrat olivat perinteisesti olleet pitäjien johtajia ja he jatkoivat usein niiden luottamustehtävissä vuoden 1866 kunnallisuudistuksen jälkeen. Papit olivat usein myös sivistyselämän edistäjiä, jotka olivat perustamassa kirjastoja ja lukutupia. Kansakoulujen perustamisessa papeilla oli muutamissa pitäjissä ratkaiseva merkitys. Papiston asema oli yhä keskeinen maaseutupitäjissä, vaikka säätyerot olivat Pohjois-Karjalassa pienemmät kuin muualla maassa. Maallinen ja hengellinen todellisuus alkoivat kuitenkin erottua toisistaan yhä selvemmin. Ihmisten liikkuvuus, alkava teollistuminen ja tiedonvälityksen kehittyminen loivat edellytyksiä paikallaan pysyvän ja säätyrajoja korostavan yhteiskunnan muutokselle, mikä näkyi myös papiston auktoriteetin murtumisena. Kun koululaitos alkuopetusta lukuun ottamatta erkani kirkon holhouksesta, kansakoulunopettajat saattoivat nousta papiston rinnalle talonpoikien henkisen elämän ohjaajiksi.¹

Karjalattaressa oli tarkasteltavana ajanjaksona muutamia tyytymättömyyden ilmauksia papistoa kohtaan. Papiston arvostelu liittyi papinmaksuihin ja virkatalorasiin sekä pappien viranhoitoon ja käyttäytymiseen. Papiston palkkausperusteet olivat väljiä ja tulkinnanvaraisia, mikä aiheutti joskus hankauksia seurakunnan ja papiston suhteisiin. Papin palkkaus koostui pääasiassa maksuista, jotka seurakuntalaiset toimittivat viljana ja voina. Lisäksi he olivat velvollisia kustantamaan papille virkatalon, johon kuuluvasta maatilasta hän sai lisätuloja.²

Vuonna 1874 kontiolahtelainen kirjoittaja kertoi pitäjäläisten maksaneen parin vuoden aikana 14 000 markkaa (47 074 €) Liperin emäpitäjän rovastinkartanon ja oman kirkkoherran puustellin korjaamisesta. Kirjoittaja selitti, että samalla kun seurakuntalai-

⁷ Vento 1974, 37, 50; Huovinmaa 1980, 18-24; Landgren 1988, 277-279.

¹ Laasonen 1971, 79, 86-91; Mäkinen 1997, 325-337.

² Laasonen 1971, 87; Björn 1994, 190-191.

sille oli kertynyt maksuja ja rasitteita, papiston tulot pitäjässä olivat lisääntyneet. Pitäjässä oli kymmenen kauppiasta ja heidän määränsä oli vielä kasvamassa. Oli neljä ruukia ja lisäksi myllyjä. Papiston tuloja kartuttaisi vielä Puson kylä, joka liitettäisiin Pielisjärvestä Kontiolahteen sitten, kun Pielisjärven virassa oleva kirkkoherra kuolisi. Kontiolahti menettäisi kyllä vastaavasti Timovaaran kylän Juualle, Röksän Kiihtelysvaaralle ja osan Martonvaaran kylää Polvijärvelle. Pitäjäläisiä kaihersi epäselvyys tulevista papinmaksuista. Papisto oli ottamassa kaikki lisääntyvät tulot itselleen vastoin seurakuntalaisten toivetta, jonka mukaan vain Puson ja ruukkien tulot menisivät papistolle. Kirjoittaja totesi lopuksi, että "tämä on ikävä seikka kuin seurakunta ja opettaja ovat keskenään riidassa".³

Samana vuonna Kontiolahdelle kirkkoherraksi tullut Klas Erik Järnefelt oli vaatinut pappilan tupakartanon korjaamista, ja samaan aikaan oli käynnissä pitäjänapulaisten pikkupappilan rakentaminen. Seurakuntalaiset rakensivat molemmille papeille myös navetat. Kontiolahti itsenäistyi Liperin emäseurakunnasta vuonna 1874. Kontiolahtelaiset joutuivat osallistumaan Liperin pappilan korjauksiin vielä 1870-luvun alussa.⁴ Kustannuksia kertyi siis lyhyessä ajassa poikkeuksellisen paljon. Emäpitäjään suoritettut maksut tuntuivat varmasti erityisen vastenmielisiltä, koska niistä ei ollut kontiolahtelaisille mitään näkyvää hyötyä.

Kirje sai vastineensa vähän myöhemmin. Kontiolahden papit vetosivat keisarikilliseen sääntökirjaan, jolla maksuista oli säädetty. Ei ollut kirkkoherran vika, jos rakennuksien korjauksia sattui samaan aikaan tai jos niiden kustannusarvio ylittyi. Kirkkokouksissa kontiolahtelaiset purnasivat rasitteista kuitenkin melko maltillisesti.⁵ Sanomalehti tarjosi mahdollisuuden purkaa tunteja ja saada julkisella kirjoituksella tukea omanarvontunnolle tilanteessa, jossa kansa koki papiston kohtelevan sitä liian ankarasti.

Liperin emäseurakuntaan kuuluneelta Polvijärveltä nimimerkki K valitti pappilan useista korjauksista vuonna 1882:

Täällä Ylä-Karjalassa on, näet, semmoinen tapa, kun uusi pappi tulee jolleki kirkolle (kirkolle), olipa se sitte nuori tahi vanha, niin ei se tyydy mihinkään entisiin pappilan rakennuksiin, ne ovat lahoja tahi pieniä, vaikka lain mukaan ovat kaikki entiset tehty, ne pitää saada mieleisensä mukaiset.

³ *Kar* 13/31.12.1874, Kontiolahdelta (T.---n). Maaseutukirjeet, joiden laatijat otsikoivat ne kotipitäjiensä mukaan (esimerkiksi "Kontiolahdelta" tai "Juuasta"), ilmestyivät Karjalattaressa Maaseuduilta-nimisellä palstalla.

⁴ *Salokas* 1937, 171-172; *Rimpiläinen* 1975, 7; *Martikainen* 1981, 48-49.

⁵ *Kar* 3/22.1.1875, Kontiolahdelta; *Martikainen* 1981, 49.

Hän puuhaa ensin pari suini-oikeutta tahi etsii kuvernööriltä pakoituksen, jotta pitää rakentaa, eivät ne saituri-kuninkaan sääntöjen mukaan tehdyt kelpaa oppineen miehen asunnoksi. Niin on meillekin käynyt, kun saimme uuden papin, niin saimme uuden kirkon ja sitä koreemman pappilan. Mennyt ja tämä kesä on vuorattu pappilaa, ensiksi jatkettiin pytinki ja se tehtiin paljon korkeammaksi entistään, sitte korotettiin entinen rakennus, eihän tuota tuollaan julennut nähdä. Nyt vuorattiin, maalattiin ja tapetit laitettiin aivan uusimpain kuosien mukaan --. Niitä kirkollisia maksuja on joka vuosi kunnan kuittiloissa oikein oiva lailla ja rakennus-aikoina monet välylösannot lisäksi.⁶

Kirjoittajan mukaan rakennusvelvollisuuksista oli seurauksena, että seurakuntalaisten ja papin välit olivat rikkoutuneet. Karjalattaren toimitus huomautti kirjoituksen lopuksi, ettei liiallinen ankaruus ollut papille suotavaa, mutta kyllä hän sai käyttää laillista valtaansa maksujen perinnässä. Rappioitunutta taloa ei kannattanut korjata. Toimituksen mukaan Ylä-Karjalan papit eivät olleet yleensä ylellisyydenhaluisia.⁷ Karjalatar ei siis halunnut asettua papistoa vastaan.

Karjalattaren myönteisyys papistoa kohtaan tuli esille myös erään uutisen yhteydessä, joka kertoi Noljakassa järjestetyistä kinkereistä. Kinkeritalossa papiston kohtelu ei ollut jostain syystä ollut tavanomaisen vieraanvaraista. Karjalatar arveli, että oli tapahtunut jokin väärinkäsitys, mutta muistutti lukijoitaan pappien hyvästä kohtelusta kinkereillä.⁸

Seurakuntalaisia puhutti apupappi Iisakki Puustisen viranhoito Tohmajärven kappeliseurakunnassa Kiihtelysvaarassa vuonna 1883. Kiihtelysvaarasta kotoisin ollut Puustinen asui Pyhäselän puolella Hammaslahdessa ja hoiti virkaansa sieltä käsin. Nimimerkki Moukka kirjoitti, että "on näet jo niinkin oppineita juttuniekkoja, jotka uskaltaavat kärejoidä yksin sielunpaimenemme kanssa ja vieläpä niin vähä-arvoisista asioista, kuin siitä että pappimme asus vaan kaksi peninkulmaa syrjästä kirkolta, vaikka hän käypi melkein joka pyhäpäivä kirkolla toimittamassa virkatyönsä". Arkisin kirkonkirjat olivat kiertäneet talosta taloon, jotta pappia ei tarvinnut aina vaivata, mutta pyhäisin ne oli palautettu papille.⁹

⁶ Kar 39/29.9.1882, Polvijärveltä Syyskuulla 1882 (K).

⁷ Kar 39/29.9.1882.

⁸ Kar 6/7.2.1879, Joensuusta.

⁹ Kar 7/16.2.1883, Kiihtelysvaaralta Helmikuun alkupäivinä (Moukka).

Eräiden vaarapuoella asuneiden seurakuntalaisten mielestä heidän puolensa pitäjistä jäi siis laiminlyödyksi, koska pappi ei asunut kirkonkylällä. Eräs Puustista puolustava kirjoittaja ilmoitti asumisjärjestelyn syyksi sen, ettei sopivaa asuntoa papille ollut löydetty kirkonkylästä. Puustisen työstä hän ei löytänyt moittimista, vaikka olikin sitä mieltä, että papin pitäisi asua kirkolla.¹⁰

Iisakki Puustinen vastasi itse, että hän oli ollut joka lauantai kirkolla ja ollut valmis lähtemään virantoimitukseen aina kun oli ollut tarvetta. Kirkonkirjat olivat hänen mukaansa olleet yhteen aikaan suntion luona, koska "pappilassa oli virkahuone kylmä ja turkki päällä oli kampela kirjoittaa". Moukan mukaan kirjat olivat olleet suntiolla myös kesällä, eikä pappila ollut niin rappiolla, jottei siinä voisi asua talvellakin. Asia oli esillä piispantarkastuksessa heinäkuussa 1883 ja myös tuomiokapitulissa, mutta se ei johtanut toimenpiteisiin.¹¹

Puustinen joutui vastaamaan vielä samana vuonna häntä koskeneisiin syytöksiin liiallisesta ankaruudesta rippikouluasioissa. "Ei Moukka" valitti, että Puustinen oli asettanut liian kovat pääsyvaatimukset rippikouluun pääsemiselle. Hän oli määrännyt kansakoulua käyneitä nuoria lukkarin pitämään laiskankouluun ja antanut sisäluvusta kahdelle oppilaalle välttävän, vaikka nämä olivat käyneet kansakoulua ja päässeet myöhemmin Sortavalan seminaariin. Puustinen vastasi, ettei hänen reputtamansa oppilas ollut osannut raamatunhistoriaa ja että hän oli päättänyt lähettää erään kansakoulun oppilaan lukkarinkouluun keskusteltuaan asiasta yhdessä koulun opettajien kanssa.¹²

Seurakuntalaisten myötätunto saattoi kohdistua pienellä palkalla elävään nuoreen pappismieheen. Tämä kävi ilmi erään tohmajärveläisen kirjoituksesta vuodelta 1874. Hän kirjoitti apulaispappi Nils Henrik Berghistä, joka oli jättämässä Tohmajärven seurakunnan, ja suuntasi kritiikkinsä kirkkoherraa kohtaan:

Häntä huoletti kovin ulkonainen elämä, kun se on näissäkin pakoissa kovin vetävää ja palkka aivan pieni, tietääkseni vain 1 000 m. (3 362 €, josta ei pereellisen pappismiehen näissä paikoin kannata kovin juhlallista elämää viettää, varsinkin kun on täällä kortteerit -- kalleita. Tuo on mielestäni ihme kun ei virkaa tekevälle saada kortteria provastilan komeista saleista, vaan täytyy hyyrata kaksin kallein.

¹⁰ Kar 10/9.3.1883, Kiihtelysvaaralta (Kirkon-takalainen); *Uimonen* 2003, 52-53.

¹¹ Kar 20/18.5.1883, Kiihtelysvaaralta (I. Puustinen); 25/22.6.1883, Kiihtelys-vaaralta (Moukka); *Uimonen* 2003, 52-53.

¹² Kar 42B/19.10.1883, Kiihtelysvaaralta (Ei Moukka); 44B/2.11.1883, Kiihtelysvaaralla (Kirkkoherran apulainen).

Kirjoittajan mukaan järjestelystä olivat saaneet kärsiä hankaluutta myös pitäjäläiset. Berghin ahkeruuden ansiosta esimerkiksi pyhäkouluharrastus virisi uudelleen Tohmajärvellä. Kirkkoherra rovasti Erik Johan Andelin toimi vuosina 1870–1876 Kuopion tuomiokapitulin asessorina, ja virka jäi silloin apulaisten käsiin. Tohmajärvellä vuosina 1880–1884 palvellut apulaispappi Oskar Vilhelm Snellman sai myös kehuja työstään.¹³

Eräs kirjoittaja Juuasta kiitteli papiston ja kansan hyviä välejä ja sanoi pappistolla olevan hyvät olot pitäjässä vuonna 1875. Juukalainen "H. K." valitti taas pappilan olevan niin rappiolla että ikkunat putoilivat seiniltä ja ovet pysyivät vaivoin kiinni, koska väliaikaiset papit eivät tahtoneet tehdä korjauksia ja seurakuntakin suhtautui vastentahtoisesti korjauksiin väliaikaisen papin hyväksi. Yksi juukalaisista piti kuvausta liioitteluna ja vastasi, että korjauksia oli tehty 200 markan (672 €) edestä ja miehet olivat uusineet äskettäin pappilan aitoja. Seurakunta oli hänen mukaansa valmis korjauksiin aina kun ne olivat tarpeen.¹⁴

Karjalattaressa oli myönteisiä kuvauksia papiston ja kansan suhteista. Vuonna 1877 kirkkoherran apulainen Mats Emil Zimmerman oli lähdössä Kiteeltä. Kiteeläinen kirjoittaja kertoi, että hän ja seurakunta olivat olleet tyytyväisiä häneen. Seurakunta kokoontuisi viettämään lähtöjuhlaa kansakoululle. Karjalatar uutisoi myös kiihtelysvaalaralaisten kiittollisuudenosituksista paikkakunnan entistä pappia kohtaan vuonna 1879. He muistivat kultasormuksella Muhoksen rovastia Samuel Strömmeriä, joka oli ollut Kiihtelysvaarassa suosittuna pappina vuosina 1850–1857.¹⁵ Muisto mieluisasta papista ei ollut siis hävinnyt pariinkymmeneen vuoteen seurakuntalaisten keskuudessa.

Karjalatar kertoi, että Joensuun kaupunginsaarnaaja Johan Pöyhönen oli ollut "lempeällä ja ystävällisellä -- vakavuudellaan tärkeässä virassansa ja Suomen kansalliserientoja suuresti harrastavalla innolla saavuttanut täällä ollessaan paljon ystäviä", kun hän oli siirtymässä Pielisjärven kappalaiseksi vuonna 1879. Toimitus esitti myös kiitoksensa Pöyhöselle hänen kirjoituksistaan, joilla hän oli osallistunut lehden toimittamiseen. Pielisjärven seurakuntalaiset muistivat kirkkoherran sijaista Viktor Johan Gabriel Krogerusta kultasormuksella, kun hän siirtyi Kiteen kirkkoherran sijaiseksi vuonna 1879. Tohmajärven miehet lahjoittivat "hyvin rakastetulle sielunpaimenelleen" kappalaiselle Axel Hahlille varoja hevosen ostoon, kun tämän kaksi hevosta olivat kuolleet sairauksiin edellisvuonna.¹⁶

¹³ Kar 5/30.10.1874, Tohmajärveltä (--i. --n); 2B/11.1.1884, Tohmajärveltä (Iivana); *Colliander* 1910, 714; 1918, 140; *Saloheimo* 1956, 97-99.

¹⁴ Kar 15/16.4.1875, Juu'asta, (--?--?); 21/28.5.1875, Juu'asta (H. K.); 24/18.6.1875, Juu'asta (e-a-n).

¹⁵ Kar 7/16.2.1877, Kiteeltä (A. P.); 20/16.5.1879, Joensuusta; *Colliander* 1910, 250-252.

¹⁶ Kar 12/21.3.1879, Joensuusta; 29/27.6.1879, Pielisjärveltä; 15/9.5.1880, Tohmajärveltä (A. H--nen).

Pappissääty kokonaisuutena kohtasi periaatteellista arvostelua vain yhdessä kannanotossa, jonka ensimmäinen osa ilmestyi pääkirjoituksena "Mietteitä ajan tärkeistä asioista I, Uskon-vapaus ja dissenter- (eriuskolais-) laki" tammikuussa 1881. Sen kirjoittaja nimimerkki Ilmari puolusti uskonnonvapauslainsäädännön kehittämistä ja moitti papistoa sen jarruttamisesta. Kirjoittaja kyseli, "pelkäsivätkö pappissäädyn jäsenet mu- ka, että heidän vaikutuksensa olisi tullut vähenemään, taikka heidän arvonsa ja palkkan- sa olisi voinut saada suuren reijän", jos laki olisi tullut voimaan. Karjalattaren toimitus puolusteli lievästi papistoa huomauttamalla ylimalkaisesti, että pappissäädyllä oli omat tärkeät syynsä vastustaa lakia.¹⁷

Kirjoituksen toisessa osassa Ilmari hyökkäsi myös valtiokirkkojärjestelmää vastaan. Taustalla oli ihanne itsenäisestä tosiuskovien seurakunnasta, jota Suomeen tulleet angloamerikkalaiset protestanttiset ryhmät kuten baptismi, metodismi ja vapaa- kirkollisuus edustivat.¹⁸ Ilmeisesti kirjoittaja oli saanut vaikutteita niiden ajattelusta.

Kirjoittajan mielestä kirkkokunnat ja lahkot valaisivat Jumalaa eri puolilta. Kirkko ja valtio oli erotettava toisistaan, sillä "valtiokirkolla ei ole oikeutta vaatia ketä- kään yhteyteensä ulkonaisen lain kautta". Hän esitti, että kun kirkko ja maailmallisuutta edustava valtio erotettaisiin toisistaan, seurakunnissa voimaan tuleva uskonnollinen laki saisi pahat jäsenet eroamaan ja oikea kirkkokuri tulisi voimaan. Seurakunnat saivat silloin myös valita itse pappinsa.¹⁹

Uskonnonvapaus oli periaatteellisella tasolla hyväksytty jo vuoden 1869 kirk- kolaissa, mutta se ei ollut toteutunut käytännössä. Pappissääty ja talonpoikaisto vastus- tivat eriuskolaislakia 1870-luvun valtiopäivillä ja vuoden 1876 kirkolliskokouksessa. Ainoastaan muutamia protestanttisia vähemmistöryhmiä koskeva eriuskolaislaki tuli voimaan vasta vuonna 1889.²⁰ Karjalattaressa julkaistu varsin rohkea kirjoitus uskon- nonvapauden ja valtion sekä kirkon erottamisen puolesta jäi yksittäiseksi mielipiteenil- maisuksi. Se, että Karjalatar otti tällaisen kirjoituksen julkaistavakseen pääkirjoituksena, kertoo toimituksen jonkinasteisesta joustavuudesta uskonnollisissa kysymyksissä. Se esitti papistoa puolustavan huomion kirjoituksen yhteydessä muttei tehnyt sitä miten- kään jyrkällä tavalla. Mielenkiintoista on, ettei kirjoitus herättänyt vastalauseita, vaikka esimerkiksi siinä myönteisessä valossa esiintynyt lestadiolaisuus sai paljon kritiikkiä Karjalattaren sivuilla.

¹⁷ Kar 3/21.1.1881, Mietteitä ajan tärkeistä asioista I, Uskon-vapaus ja dissenter - (eriuskolais) laki (pääkirj., Ilmari).

¹⁸ Kar 5/4.2.1881, Mietteitä ajan tärkeistä asioista I, Uskon-vapaus ja dissenter - (eriuskolais) laki (Ilma- ri); Seppo 1983, 15-28.

¹⁹ Kar 5/4.2.1881.

²⁰ Juva 1956, 146-161; 1960, 174.

Keskustelun käyminen uskonnonvapaudesta ei ollut ajankohtaista maakunnassa vielä 1870- ja 1880-lukujen vaihteessa Eriuskolaisliikkeistä baptismi ja vapaakirkollisuus alkoivat levitä Pohjois-Karjalaan vasta 1880-luvun lopulla ja 1890-luvun alussa.²¹ Syinä kannanottojen puuttumiseen saattoi olla myös pohjoiskarjalaisten suhteellisen vapaamielinen suhtautuminen hengenasioihin ainakin yleisellä tasolla ja kirjoittajan vetoaminen sisäisen uskonnollisuuden merkitykseen, mikä ehkä lievensi kirjoituksen sävyä.

Kristinuskon perusteet eivät kohdanneet kritiikkiä Karjalattaren sivuilla. Toimitus julkaisi kuitenkin kaksi artikkelia, jotka kertoivat repeämästä vapaamielisten luonnontieteisiin nojanneen maailmankatsomuksen ja perinteisen kristinuskokeskeisen käsityksen välillä. Karjalatar lainasi kahta muissa lehdissä ilmestynyttä artikkelia, jotka puolustivat kristinuskoa. Vuonna 1882 se julkaisi alun perin ruotsalaisessa hengellisessä *Väktaren*-lehdessä olleen kirjoituksen kristityn suhteesta lisääntyvään tietoon ja opinkäyntiin. Kirjoituksen mukaan "uskoton lehdistö" levitti näkemystä, että kristityt vihasivat sivistystä ja valistusta ja suhtautuivat lasten koulunkäyntiin nuivasti. Tämä näkemys oli kirjoittajan mielestä väärä. Kristitty hankki sivistystä ja kehitti itseään Jumalan kunniaksi.²²

Pääkirjoituksessa "Uskonnon poistaminen kouluistamme" toimitus lainasi vapaamielisessä *Åbo Tidningissä* alun perin ilmestynyttä kirjoitusta. Katsomukselliseen keskusteluun paljon osallistunut teologian emeritusprofessori A. F. Granfelt vastasi turkulaisessa lehdessä esitettyyn ehdotukseen uskonnonopetuksen lopettamisesta kouluissa. Granfeltin kirjoitus laajeni käsittelemään "uudenaikaista sivistystä". Hänen mukaansa uudet ajatusrakennelmat eivät kyenneet tarjoamaan tarpeeksi arvoja ja selityksiä olemassa olevien tilalle. Ajatussuunnat eivät jääneet panteismin tai deismin harhaoppeihin vaan olivat puhtaasti materialistisia. Ne näkyivät sosialistien, kommunistien ja nihilistien yhteiskuntarauhaa uhkaavana toimintana Euroopassa.²³

Granfelt pyrki osoittamaan vastauksessaan, etteivät tiede ja uskonto olleet keskenään ristiriidassa, mutta hän ei pystynyt vakuuttamaan luonnontieteellisen maailmankatsomuksen edustajia. *Åbo Tidning* oli alkanut ilmestyä vuoden 1883 alussa. Se edusti jyrkkää ruotsimielisyyttä, johon liittyi myös maailmankatsomuksellinen radikalismi. Helmikuun lopulla lehden toimitussihteeri Gustaf Cygneaus laati kirjoituksen, jossa hän vaati uskonnonvapauden nimissä koulujen uskonnonopetuksen lakkauttamis-

²¹ Laasonen 1971, 150-151.

²² *Kar* 16/14.4.1882, Kristillisen ihmisen menetteleminen yleisen inhimillisen sivistyksen suhteen; *Juva* 1956, 56-64.

²³ *Kar* 17/27.4.1883, Uskonnon poistaminen kouluistamme (pääkirj.).

ta. Hänen mukaansa kirkon uskonto ja sivistyneistön uskonto eivät enää vastanneet toisiaan. Uskonnonopetus vaati teeskentelyä, koska opettaja oli velvollinen pitäytymään kirkon dogmatiikassa. Julkisuudessa alkoi näkyä selkeitä kirkon ja sen edustaman kristillisyyden vastaisia ilmauksia vuoden 1882 valtiopäivien jälkeen. Liberaalit olivat pettynyt, koska uskonnonvapauslainsäädäntö ei ollut taaskaan edennyt valtiopäivillä. Pettymys näkyi kirkonvastaisten kirjoitusten ilmestymisenä vapaamielisissä lehdistössä seuraavana vuonna. Taustalla vaikutti laaja kulttuurisen ilmapiirin muutos. Sivistyneistö oli vieraantunut perinteisestä kristinuskosta edellisten vuosikymmenien aikana. Suurin osa sivistyneistöstä kannatti uskonnollista liberalismia. Luonnontieteiden kehitys sai aikaan sen, että yhä useammat omaksuivat uskonnollisesti välinpitämättömän tai jopa kristinuskolle vihamielisen maailmankatsomuksen 1880-luvun aikana.²⁴

Vuosina 1874–1883 Karjalattaressa ilmennyt papistoa arvosteleva kirjoittelu kohdistui lähes yksinomaan taloudellisiin rasituksiin tai papin viranhoitoon sekä käyttäytymiseen liittyviin kysymyksiin. Papiston palkkausjärjestelmää kohtaan ei ilmennyt periaatteellista arvostelua, mutta joskus maksuvelvoitteiden tulkinta aiheutti erimielisyyksiä, joita maaseutukirjeenvaihtajat kuvasivat värikkäällä kielellä.

Pentti Laasosen mukaan 1870-luvulta alkanut ja 1880-luvulla varsinaisesti ilmennyt lievä pappisvastaisuus esiintyi melkein yksinomaan niillä alueilla, joiden posti- ja liikenneyhteys Pietariin ja Viipuriin oli paras. Uusia vapaamielisiä aatevirtauksia tuli sanomalehtien ja henkilöyhteyksien välityksellä erityisesti Ala-Karjalaan ja Joensuun seudulle. Karjalattaressa ei ollut tarkasteltavan ajanjakson aikana yhtään papistoa arvostelevaa kirjoitusta, joka olisi ollut peräisin Pielisen Karjalasta eli Nurmeksesta, Juuasta tai Pielisjärveltä. Juukalaisen kriittinen kirjoitus, joka koski pappilan rappiotilaa, osoitti ainoastaan tyytymättömyyttä, joka nousi papinviran hoidon tilapäisyyden tuomista hankaluuksista.²⁵

Karjalattaren toimitus otti harvoin kantaa kiistoihin. Silloin kun se kommentoi niitä, se suhtautui maltillisesti seurakuntalaisten valituksiin liiallisista taloudellisista rasitteista. Vuoden 1877 lopulla Henrik Piipposen vastuulla oleva Karjalatar kertasi vuoden tärkeitä tapahtumia ja valtiopäivien osalta arvioi pappissäätyä toteamalla, että "mitä laveisiin tietoihin ja kansallisiin mielipiteisiin tulee, on epäilemättä pappissääty etevin -- ja sen kansallinen mieli on etenkin koulu- ja kielikysymyksissä tullut näkyviin". Vaikka maaseutukirjeistä saattoi välittyä tuon ajan sanonnan mukainen kuva, että

²⁴ Juva 1956, 184-202; 1960, 9-11.

²⁵ Laasonen 1971, 67-68.

"pohjaton on papin säkki", pappissääty edusti maakuntalehdessä todellista sivistystä ja suomalaisuutta.²⁶

Papiston edustama hengellinen sanoma ja maailmankatsomus eivät kohdanneet vastustusta maakunnasta tulevissa kirjeissä eivätkä Karjalattaren omissa artikkeleissa yhtä eriuskolaislakiin liittyvää kirjoitusta lukuun ottamatta. Varsinaista kristinuskon arvostelua ei ilmennyt. Karjalatar julkaisi kaksi muista sanomalehdistä ottamaansa kristinuskkoa puolustavaa kirjoitusta. Koulumiesten rinnalla lehden yhtenä aputoimittajana toimi kaupunginsaarnaaja Johan Pöyhönen, ja vuosina 1874–1877 päätoimittajana ollut yläalkeiskoulun opettaja Henrik Piipponen siirtyi myöhemmin pappisuralle. Papiston edustajat olivat edelleen pitäjänsä keskushenkilöitä, vaikka aikakauden lisääntynyt tiedonvälitys ja maailmankuvan avartuminen antoivatkin kansalle virikkeitä vapaamieliseen ajatteluun ja uskallusta pappisvaltaisuuden kritiikkiin.²⁷

b. Kaupunginsaarnaaja Laamanen ja säätyläiset vastakkain

Oman näytöksensä Karjalattaren palstoilla muodosti Joensuun kaupunginsaarnaajan Nils Johan Laamasen ja muutaman seurakunnan säätyläisen välinen kiivas sananvaihto *Paimen-ääniä Karjalasta* -nimisen hengellisen lehden tyylistä ja sisällöstä vuosien 1880–1881 vaihteessa. Lehti oli Ylä-Karjalan rovastikunnan papiston perustama ja alkoi ilmestyä varsinaisesti vuonna 1881. Laamanen toimi lehden vastaavana toimittajana. Hän saapui kaupunginsaarnaajaksi Pöyhösen tilalle Oulunsalon kappalaisen virasta vuonna 1880 ja tarttui tulikivenkatkuisella ilmaisutyylillään kaupungin paheisiin jo lehden näytenumerossa, joka ilmestyi Karjalattaren numeron välissä loppuvuodesta 1880.²⁸

Joulukuussa 1880 Karjalattaren palstoja hallitsivat kirjoitukset Paimen-äänistä. "Karjalattaren lukia" moitti lehden "inhoittavan raakaa kirjoitustapaa" ja halusi lausua "kansan sivistyksen ja kaunouden suojelemiseksi" vastalauseensa lehteä vastaan. Laamanen oli käyttänyt pääkirjoituksessa huoruus-sanaa. Kirjoittajan mielestä Paimen-ääniä oli "pöyhkeä kyhäelmä", jonka sisältö oli kyllä sinänsä hyväksyttävä. Se sisälsi kuitenkin "paljasta sekasotkua yllin kyllin, jota voisi verrata ainoastaan vähemmän huolelliseen, röyhkeään kirkkosaarnaan". Kirjoittajan mukaan syytökset juomisesta,

²⁶ Kar 46/16.11.1877, Valtiopäivät (pääkirj.); 49/7.12.1877, Valtiopäivät (pääkirj.); 52/28.12.1877, Vuosi 1877 (pääkirj.).

²⁷ Laasonen 1971, 72-75, 86-91.

²⁸ Kar 23/6.6.1879, Joensuusta; Rimpiläinen 1975, 8; Ahonen 1985, 483.

kortin pelaamisesta ja kiroilemisesta olivat liioiteltuja. Ihmistä uhkaavia vihollisia vastaan oli taisteltava sivistyksen eikä "raakuuden" keinoin. Kirjoittajan mielestä Laamanen ei ollut sopiva lehden toimittajaksi. Osansa moitteista sai myös Karjalatar, jonka yhteydessä lehti oli julkaistu ja jonka toimitus oli lausunut esittelysanat lehden puolesta.²⁹

Karjalattaren toimitus puolustautui, että kirjapainon tuotteista vastasi kustantaja ja kirjapaino eikä Karjalattaren toimitus ja että lehti olisi levinnyt muutenkin kuin Karjalattaren välissä. Se oli toivottanut Paimen-äänille onnea ja tilaajia niin kuin muillekin lehdille. Toimitus myönsi, että hengelliseltä lehdeltä olisi sopinut toivoa siistiä kieltä ja maltillisuutta. Toimitus huomautti Laamaselle kannattavansa hyvään pyrkiviä rientoja, mutta ihmisten ankarassa tuomitsemisessa ja hengellisessä itserakkaudessa se ei olisi hänen hengenheimolaisensa. Laamanen totesi vastauksessaan, että "totuus on maailman korvissa aina raakaa" ja että "maailma ei suvaitse suoraa totuutta, se halajaa 'lihallista evankeliumia', ja sen tähden huutaa se totuuden julistajat 'itserakkaiksi', 'hengellisesti ylpeiksi', 'ankariksi tuomitsijoiksi'".³⁰

Laamanen tarttui erityisesti kysymykseen viinan valmistamisesta ja juomisesta: "Voimallisia rynnäköitä tarvittaisiin tämän vihollisen poistamiseksi. On koetettu asiaa siten parantaa, että on saarnattu juomista vastaan; tämä on aivan oikein; mutta myös toiselta puolen on tätä pahetta ahdistaminen; viinatulvan lähteitä tulee pyytää myös tukkia". Vaikka alkoholijuomien valmistaminen oli laillista, Laamaselle sen vastustaminen oli omantunnon kysymys. Hän ilmaisi pettymyksensä niitä sivistyneitä kohtaan, "jotka vaikka omistavat sivistyneen nimen, elävät kuitenkin kokonaan toisin kuin kristillinen siveellisyys vaatii."³¹

Muutamit kirjoittajat asettuivat puolustamaan Laamasta. Epäkohtien julki-tuominen oli erään kirjoittajan mukaan tärkeää, vaikka totuus tekikin kipeää. Nimi-merkki Papin mielestä papiston tehtävänä oli olla maan suolana eli herättää totuuden tuntoa lähimmäisissä. Erään kirjoittajan mielestä kiista oli tuonut ilmi paikkakunnan hengellisen tilan, kun totuutta julistavan Laamasen persoonaa vastaan oli hyökätty salanimien takaa. Hän arveli, että pikkuinen Joensuu oli liiaksi keskittynyt elämän aineelliseen puoleen eli kaupankäyntiin ja unohtanut henkiset pyrinnot.³²

²⁹ Kar 49/3.12.1880, "Paimen-ääniä Karjalasta" nimisen lehden toimitukselle (Karjalattaren lukia); 51/17.12.1880, "Karjalattaren" toimitukselle (Karjalattaren lukia).

³⁰ Kar 49/3.12.1880; 50/10.12.1880, Vastaus (N. J. Laamanen); 51/17.12.1880, Vielä pari sanaa selitystä (N. J. Laamanen).

³¹ Kar 52/24.12.1880, Paimen-kirje Joensuun seurakunnalle (N. J. Laamanen).

³² Kar 51/17.12.1880, Paimen-ääniä Karjalasta (Myös Karjalattaren lukija); 52/24.12.1880, "Paimen-ääniä Karjalasta" ja rauhan häiritseminen (Pappi); 2/14.1.1881, Mitä Paimenääni-riita on ilmituonut? (A. L.).

"Karjalattaren lukia" jatkoi kiistakirjoitustensa lähettämistä. Kirjoituksessaan "Mitä 'Paimen-äänistä' muuallakin ajatellaan?" hän kertoi *Pietarin Viikko-Sanomien* toimittajien ja pappismiesten J. Öhqvistin ja J. W. Murmanin antaneen Paimen-äänistä kriittisen arvostelun. Karjalattaren lukian mukaan he pitivät lehden esitystapaa sivistyneistölle liian karkeana ja talonpojille liian vanhanaikaisena. Talonpojat tarvitsivat toisenlaista, mieltä ylentävää sielunravintoa.³³

Laamasen vastustajat eivät voineet hyväksyä hänen käyttämäänsä osoittelevaa tyyliä ja väkevää sanankäyttöä. Taustalla eivät kuitenkaan olleet vain kielenkäyttöön liittyvät seikat, vaan Laamasen kaupunkilaisten elämäntyyliin liittyvä arvostelu, joka ärsytti muutamia säätyläisiä. Myös Karjalatar asettui tukemaan Laamasen vastustajia. Muutamat kirjoittajat kiittelivät häntä rohkeudesta tuoda esille siveellisiä epäkohtia.

Paimen-ääniä Karjalasta -lehti eli vain kesään 1881 saakka. Se ei saanut tarpeeksi tilaajia. Laamanen perusti sen seuraajaksi *Vartian*, joka sisälsi myös maallisia uutisia. Laamanen vetosi Karjalattaressa papistoon, että se levittäisi lehteä. *Vartia* ilmestyi lyhyen ajan vuonna 1882. Lehden menestys oli vielä edeltäjäänsäkin heikompi ja myös se sai moitteita osoittelevista kirjoituksista. Kun "*Vartian lukia*" esitti syyksi tilaajien vähyyteen "paikkakuntamme hengellistä tilaa, sillä perinpohjaista – Raamatun mukaista totuutta ei kärsitä", Karjalattaren toimitus huomautti, ettei luonnehdinta kuvastanut Joensuun tilaa, vaan syynä *Vartian* epäonnistumiseen olivat lehden pieni koko ja sen kiivaat kirjoitukset.³⁴

Samaan aikaan Paimen-äänistä syntyneen kiistan kanssa kaupunginsaarnaaja Laamanen ja säätyläinen nimimerkki B kiistelivät Joensuun lähetysyhdistyksen perustamisesta Karjalattaressa vuosien 1880–1881 vaihteessa. Kaupungin naiset olivat jo aiemmin samana vuonna aloittaneet ompeluseuraharrastuksen lähetystyön hyväksi. Laamasen johdolla asiasta kiinnostuneet olivat kokoontuneet kaupungin kansakoululle marraskuun lopulla ja päättäneet perustaa "Joensuun kaupungin lähetysseuran paikkakunnallista lähetystä varten". Laamanen oli ottanut tehtäväkseen laatia yhdistykselle sääntöesityksen. Nimimerkki B arvosteli Laamasta joulukuun lopulla, koska tämä ei ollut esitellyt yhdistyksen toiminta-ajatuksia ja sääntöjä. Laamanen oli hänen mukaansa estänyt muita tuomasta julki yhdistyksen asioita ja estänyt muita kuin seuran jäseniä

³³ *Kar* 52/24.12.1880, Mitä "Paimen-äänistä" muuallakin ajatellaan (Karjalattaren lukia).

³⁴ *Kar* 52/30.12.1881, Hengellinen sanomalehti "Vartia", (pääkirj., Laamanen); 3/20.1.1882, Joensuusta; 27.1.1882, "Vartian" kuolema (Vartian lukia); Ahonen 1985, 483.

tulemasta sen kokouksiin. Laamanen oli myös jatkanut sanomalehtikiistan käsittelemistä pitämissään tilaisuuksissa.³⁵

Laamanen oli saamastaan arvostelusta tuohtunut. Hänen mukaansa yhdistyksen perustaminen oli vielä kesken eikä se ollut mahdollista ilman senaatin lupaa. Hän kirjoitti, että "näinä riitaisina aikoina otaksun, että tuo B:n vaatimus olisi yksi noita kiusallisia ja salavehkeileviä kysymyksiä ja pyyntöjä, joilla muinoin pahat ihmiset Jeesustakin pyytivät pauloihin kietoa", ja viittasi ivallisesti myös Paimen-äänistä käytyyn polemiikkiin toteamalla: "oi yhdeksännen toista vuosisadan sivistystä ainakin näillä seuduilla ja kukaties myös Pietarin viikkosanomissa". Lähetisyhdistys jäi sillä kertaa perustamatta.³⁶

Keskenään kiistelevien osapuolten riita leimahti jälleen Karjalattaressa syksyllä 1883. Nimimerkki B kirjoitti Joensuun kirkonkokouksen olleen laiton, koska Laamanen ei ollut ilmoittanut siitä kirkossa kahta viikkoa aiemmin eikä ollut toimittanut siitä ilmoitusta sanomalehteen, vaikka Karjalattaren toimitus oli pyytänyt sitä. Kirkonkokous oli käsitellyt kaupunginsaarnaajan palkkausta, mistä syystä Laamanen oli kirjoittajan mielestä ollut jäävi toimimaan kokouksen puheenjohtajana. Taustalla vaikuttanut Laamasen ja seurakunnan välinen riita palkankorotuksesta oli alkanut jo edellisenä vuonna.³⁷ On huomionarvoista, että Karjalattaren toimitus oli sijoittanut B:n kannanoton pääkirjoitukseksi. Toimitus arvosteli Laamasta Paimen-ääniä -lehden takia syntyneessä kiistassa, ja sen myötätunto kallistui tässäkin tapauksessa Laamasta kritisoivien puolelle. Toisaalta pääkirjoituksen asema maakuntalehdessä oli sellainen, että toimitus julkaisi myös ulkopuolisten ajankohtaisia aiheita käsitteleviä kirjoituksia, jotka eivät välttämättä vastanneet lehden kantaa.

Laamanen vastasi lehdessä saamaansa arvosteluun. Hänen mukaansa kirkonkokouksesta kuuluttaminen viikkoa ennen oli ollut lainmukainen, eikä hän ollut ollut jäävi, koska kokous ei ollut päätöksiä tekevä. Laamanen ihmetteli sitä, että kauppias Frithiof N. Neppenströmkkin oli mukana valituksessa, joka oli lähdössä kuvernöörille asti. Paria kuukautta myöhemmin kirkonkokous pui valitusta. Laamanen kehotti kokouksussaa Karjalattaressa niitä seurakuntalaisia, jotka eivät yhtyneet valitukseen, osallistumaan kirkonkokoukseen ja ilmaisemaan kantansa. Kiista jäi sillä kertaa sikseen. Laamasen vaatimukseen vaikutti se, että seurakunta ei halunnut kustantaa kaupungin-

³⁵ Kar 48/26.11.1880, Joensuusta; 52/24.12.1880, Pastori N. J. Laamaselle (B); 1/7.1.1881, Joensuun kaupungin lähetysseura paikkakunnallista lähetystä varten (B); *Rimpiläinen* 1975, 53.

³⁶ Kar 53/31.12.1880, Vastaus B:lle (Laamanen); 1/7.1.1881, Selitys ja oikaisu (N. J. Laamanen); *Rimpiläinen* 1975, 53.

³⁷ Kar 38A/25.9.1883, Joensuusta (pääkirj., B); *Rimpiläinen* 1975, 11.

saarnaajalle pappilaa. Siitäkin kysymyksestä aiheutui pitkälinen riita seurakunnan ja Laamasen välille.³⁸

Kaupunginsaarnaaja Laamasen ja eräiden säätyläisten väliset riidat johtuivat ainakin osittain hänen räiskähtelevästä persoonastaan ja ilmaisutyylistään, joihin seurakuntalaiset eivät olleet tottuneet hänen edeltäjissään. On mahdollista, että Laamanen oli hoitaessaan virkaansa Oulunsalossa saanut vaikutteita lestadiolaisesta saarnatyylistä. Hän kävi myös Joensuussa lestadiolaisten seuroissa ja suhtautui liikkeeseen varovaisen myönteisesti. Suhde eräisiin kaupungin säätyläisiin kärsi hänen jyrkistä mielipiteistään. Erään lehtiriitaa kommentoineen kirjoittajan mukaan kyse oli kamppailusta ”Laamanen vs. 19. vuosisadan sivistys”.³⁹ Kiistassa ei ollut kyse suoranaisesti kristinuskon vastaisuudesta, vaan se liittyi kehitykseen, jonka osina olivat säätyläisten tapakirkollisuuden väheneminen sekä kirjallisuuden ja sanomalehtien vaikuttama maailmankuvan avartuminen ja vapaamielisten aatteiden kulkeutuminen myös Pohjois-Karjalaan. Tässä tilanteessa papin sanoma ja näkemys edustivat enää vain yhtä mahdollista todellisuutta. Henkilökohtainen uskonnollisuus ja kirkko alkoivat sivistyneistön mielissä erkaantua toisistaan.

Säätyläiset eivät halunneet ”sivistyneinä” ihmisinä alistua Laamasen moraalisaarnojen kohteeksi. Tämä perusristiriita saattoi olla syynä siihen, miksi hän kohtasi vastustusta lähetysyhdistyksen perustamisessa ja maksuasioissa. Seurakuntalaiset ajattelivat tietysti palkankorotus- ja pappilakysymyksissä myös puhtaan taloudellisesti. Kauppias Neppenström johti seurakuntalaisten vastarintaa 1890-luvulla ja sai tahtonsa läpi siinä, ettei heidän tarvinnut kustantaa pappilaa kaupunginsaarnaajalle. Karjalatar, jonka päätoimittajana 1880-luvun alussa oli rehtori J. M. Alopaeus, asettui lehtiriidassa maltillisesti Laamasta arvostelevien puolelle.⁴⁰

³⁸ *Kar* 40B/5.10.1883, Vastinetta hra B:lle, (N. J. Laamanen); 49B/7.12.1883, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 11.

³⁹ *Kar* 2/14.1.1881; *Rimpiläinen* 1975, 57; *Lohi* 1997, 586.

⁴⁰ *Rimpiläinen* 1975, 11.

3 Kirkollinen elämä

a. Seurakuntaverkko ja kirkkorakennukset

Pohjois-Karjalassa 1850-luvun loppu oli vilkasta uusien seurakuntien perustamisaikaa. Senaatti hyväksyi silloin, että Juuka erkaantui Pielisjärvestä, Kontiolahti Liperistä, Rääkkylä Kiteestä, Eno Ilomantsista ja Kiihtelysvaara Tohmajärvestä omaksi seurakunnakseen. Kaikki itsenäistyneet seurakunnat olivat olleet emäseurakuntansa kappelikuntia. Värtsilän rautatehdas sai oman Tohmajärven emäpitäjään kuuluneen tehdasseurakuntansa vuonna 1865. Seurakunnan lopullinen itsenäistyminen ja oman kirkkoherran saaminen saattoi kuitenkin kestää vuosia, sillä se toteutui vasta sitten, kun emäseurakunnan kirkkoherra vaihtui. Siihen asti seurakuntalaiset olivat velvollisia osallistumaan emäseurakunnan kirkkoherran palkkaukseen. Aloite uusien seurakuntien tai kappelikuntien perustamiseen tuli yleensä seurakuntalaisilta, ja papit saattoivat toimia hankkeissa innostajina. Kansa toivoi omaa kirkkoa ja papin palveluksia lähelleen. Keskuksista kaukana asuvat kokivat maksut emäseurakunnalle ja sen kirkkoherralle usein turhina, koska he eivät päässeet hyötymään niiden tuloksista. Papeille itsenäistymiset merkitsivät viran hoitamisen helpottumista mutta myös tulojen pienenemistä. Tarkasteltavana ajanjaksona senaatti hyväksyi Kuusjärven ja Polvijärven kappeleiden itsenäistymisen Liperistä vuonna 1879.¹

Tehtailijat halusivat edistää omistamiensa teollisuuslaitosten alueiden seurakunnallista kehitystä. Karjalatar ilmoitti ytimekkäästi marraskuussa 1874: ”Kirkkoa kuuluu kauppaneuvos A. J. Mustonen aikovan ruveta rakentamaan Utraan, jossa hänellä on kaksi suurta sahaa ja lasitehdas. Koulu työmiesten sekä poika- että tyttölapsille kuuluu myös olevan voimissaan Utrassa.” Vuotta myöhemmin lehdestä saatiin lukea Mustosen hakeneen senaatista lupaa oman seurakunnan tai ainakin kappelin perustamiseen. Hän tarjoutui itse kustantamaan kirkon ja papin palkan sekä asunnon, mutta senaatti hylkäsi anomuksen.²

Kauppaneuvos Antti Juhana Mustosen johdolla Kontiolahden kuntaan kuuluneesta Utrasta kehittyi 1870-luvulla Pohjois-Karjalan huomattavin teollisuuskeskus. Alueen väestökehitys oli verkkaista 1850-luvulle asti, mutta nopeutui sitten merkittävästi. Vuonna 1870 asukkaita oli 301 ja kymmenen vuotta myöhemmin jo 515. Kon-

¹ *Colliander* 1910, 825; *Laasonen* 1971, 16-17, 83; *Mustakallio* 2006, 47-48, liite.

² *Kar* 9/27.11.1874, Joensuusta; 47/26.11.1875, Joensuusta; 52/31.12.1875, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 83.

tiolahtelaiset vastustivat Mustosen suunnitelmaa, koska he eivät halunneet menettää utralaisten suorittamia maksuja.³

Syyskuussa 1878 Joensuun kirkonkokous päätti "yksimielisesti" hakea kaupunkiseurakuntaa itsenäiseksi Kontiolahdesta. Ennen kokousta Karjalatar kehotti pääkirjoituksellaan "Papinpalkan maksujen perusteista Joensuun kaupungissa" seurakuntalaisia tukemaan itsenäistymisanomusta. Kirjoittaja oli luultavasti kirkkoneuvoston jäsen, päätoimittaja rehtori J. M. Alopaeus. Kysymykseksi nousi tulevan kirkkoherran palkan suuruus. Papin palkkaa oli kirjoittajan mukaan joka tapauksessa nostettava, jos haluttiin, että kaupunginsaarnaajan virka houkuttelisi pappeja pysymään siinä tehtävässä. Mitä aikaisemmin joensuulaiset lähtisivät ajamaan itsenäistymishanketta, sitä nopeammin se tulevaisuudessa toteutuisi. Joensuulaiset olivat yrittäneet irtautua Kontiolahdesta ensimmäisen kerran vuonna 1870. Suunnitelmissa oli ollut Utran ja mahdollisesti Kontiolahden Lehmon ja Kiihtelysvaaran Mulon liittyminen uuteen seurakuntaan. Kauppaneuvos Mustonen oli puhunut voimakkaasti Utran puolesta, koska työläisillä ei ollut hevosia, joilla he olisivat tehneet kirkkomatkoja Kontiolahteen. Uusi itsenäistymisyritys koski vain Joensuun kaupunkia.⁴

Karjalattaren pääkirjoituksessa "Sananen Joensuun hankkimisesta eri seurakunnaksi" kesäkuun lopulla 1879 kirjoittaja esitteli ehdotuksen uuden seurakunnan kirkkoherran palkkauksen järjestämiseksi. Asia olisi esillä seuraavassa kirkonkokouksessa. Tulevan kirkkoherran palkka olisi nostettava kaupunginsaarnaajan 2 500 markasta (10 346 €) 4 000 markkaan (16 554 €). Kaupunginsaarnaajalla ei ollut virka-asuntoa, joten ehdotuksen mukaan Rantala-nimisestä tilasta annettaisiin kaikki huonerakennukset kirkkoherran puustelliksi sekä lisäksi niittyä ja laidunta kolmelle tai neljälle lehmälle. Halkoja tuleva pappi saisi kaupungin metsästä. Osa tilasta varattaisiin tulevan ortodoksisen seurakunnan kirkkoherralle.⁵ Pääkirjoituksillaan Karjalatar otti osaa keskusteluun ja pyrki vaikuttamaan tulevien kirkonkokousten päätöksiin seurakunnan itsenäistymisestä ja tulevan oman kirkkoherran palkkauksesta.

Joensuulaiset olivat hankkeen takana. Heinäkuun alussa 1879 kirkonkokous päätti hyväksyä kirkkoherran palkaksi 4 000 markkaa ja antaa viranhaltijalle entisen papin pellon sekä tonttimaata. Suunnitelmista ei kuitenkaan tullut mitään, sillä kontiolahtelaiset vastustivat hanketta vetoamalla tulojen pienenemiseen ja senaatti katsoi

³ Laasonen 1971, 83; Rimpiläinen 1975, 44; Kakkonen 1998, 59-60.

⁴ Kar 36/13.9.1879, Papinpalkan maksujen perusteista Joensuun kaupungissa (pääkirj.); Joensuun lyseo 1965, 231; Rimpiläinen 1975, 43.

⁵ Kar 25/20.6.1879, Sananen Joensuun hankkimisesta eri seurakunnaksi (pääkirj.); Rimpiläinen 1975, 11, 43-44.

kaupungin tulevan paremmin toimeen monipappisen Kontiolahden osana. Joensuu itsenäistyi omaksi seurakunnakseen vasta vuonna 1918.⁶

Pitkien välimatkojen kirkkokansalle aiheuttama hankaluus kuvastui Karjalattaren palstoilla. Nimimerkki M. K. Ilomantsin Luostarinvaarasta kuvasi kylänsä tilaa: "on niitäkin, jotka rakastavat Herran sanaa, - ja sitä ikävöivät, kun täytyy elää kaukana kirkosta." Kirkkoon eivät päässeet etenkin "köyhät ja huonot, jotka eivät jaksu astua, eikä ole varaa, millä hevosta palkataan". Oman rukoushuoneen hankkiminen oli vireillä, ja kirjoittaja arveli sen parhaaksi sijaintipaikaksi Tuupovaaraa, joka oli sopivasti keskeisellä paikalla usean kylän kannalta ja lähellä Suvensaaren hautausmaata. Lehteen Ilomantsin Koverosta kirjoittanut "A. H-nen, Suutari" ehdotti rukoushuonetta Luostarinvaaraan. Nämä ehdotukset eivät johtaneet vielä tuloksiin. Ilomantsin seurakunnan jakaminen nousi esille 1890-luvun alussa. Senaatti hyväksyi Koveron itsenäistymisen Ilomantsista vuonna 1896. Uuden seurakunnan kirkko vihittiin käyttöön vuonna 1902. Koveron nimi muuttui myöhemmin Tuupovaaraksi.⁷

Kansakoulunopettaja Kalle Sormunen kirjoitti elokuussa 1883 Kontiolahden Selkien ja Mönnin kylien rukoushuone- ja hautausmaahankkeesta, joka ei toteutunut kyläläisten auliista vapaaehtoishengestä huolimatta. Pitkä matka kirkolle aiheutti hankaluuksia:

Kontiolahden Selkiin ja Mönnin kylien miehet, Heinäkuun 17 päivänä, kuin olivat kokoutuneet makasiinista eloja ottamaan, tuli puheeksi jo kauan ennen kaivattu kohta, nimittäin Rukoushuoneen rakentaminen ja hautausmaan hankkiminen Selkiin kylään, varsinkin kun kylän perukalta on 30 virstaa⁸ kirkolle matkaa, sekä syksyisin ja kevään on varsin vaikeata saada ruumiita kirkolle, matkan pituuden ja Pielisen joessa olevan lossin takia. Varsin innolla keskusteltiin ja kaikki ollen yksimielisiä Rukoushuoneen tarpeellisuudesta ja sen rakentamisesta, kuin lautamies Antti Varis lupasi ilmaiseksi 26 kyynärää pitkän ja 15 kyynärää leveän salvoksen tähän tarkeitukseen, sekä talolliset Matti Varis, Heikki Sivonen ja Simo Hirvonen, lupasivat maata Katajamäeltä Rukoushuoneen tarpeeksi sekä hautaus-

⁶ Kar 27/4.7.1879, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 44.

⁷ Kar 17/25.4.1879, Luostarinvaarasta (M.K.); 22/30.5.1879, Ilomantsin Koverosta (A. H-nen.); *Collander* 1910, 295; *Laasonen* 1971, 83.

⁸ Virsta oli 1,0688 km eli matka kirkolle oli 32 km. *Tiima, tiu, tynnyri* 2003, 110.

maaksi jostakin sopivasta paikasta ilmaiseksi, Opettaja K. Sormunen oli luvannut olla avullinen rakennukseen 1/4 osan manttaalin edestä.⁹

Kirkkojen rakentamisesta, kunnostamisesta ja kalustamisesta Karjalatar uutisoi lyhyellä ja ytimekkäällä tyylillään. Liperin kappelikunta Kuusjärvi sai "sievännäköisen kirkon" vuonna 1878. Liperin kirkkoherra rovasti Aleksander Ferdinand Åkerblom, joka vihki kirkon seuraavana vuonna, lahjoitti uuteen kirkkoon kaksi viinikannua ja pikarin. Maa-seutukirjeenvaihtaja Salmista kertoi pitäjänsä uuden kirkon vihkimisestä samana vuonna.¹⁰

Tuli tuhosi Kiteen kirkon juhannuksen jälkeisenä yönä vuonna 1876. "Tupakka piipusta luullaan tulen huolimattomuudesta pääsneen irti", Karjalatar tiedotti. Todellinen syy jäi hämärän peittoon. Myöhemmin levisi huhu, jonka mukaan tuli oli päässyt irti poppamieheltä, joka oli ollut parantamassa sairasta sakastin alla kynttilöiden kanssa. Sekasortoinen kirkonkokous ei päässyt yksimielisyyteen väliaikaisen lautakirkon rahoituksesta. Uusi kivikirkko valmistui vuonna 1886, mutta se paloi seuraavana vuonna.¹¹

Kirkot saattoivat olla myös varkauksien kohteina niin kuin Ilomantsin kirkko, josta varas vei viinipullon ja 800 öylättiä vuonna 1878. Kontiolahden lähes sata vuotta vanha kirkko paloi juhannuksena 1879, ja tulipalo uhkasi viedä mukanaan myös pappilan. Seurakuntalaiset olivat suunnitelleet uutta puukirkkoa entisen kirkon paikalta pohjoiseen "valtatie varrelle" jo joulukuussa 1875. Kontiolahtelainen kirjoittaja arveli palon syyksi tuhopolttoa tai salamaniskua. Ilmeisesti juopunut miesjoukko oli tehnyt kirkon alle nuotion, josta tuli tarttui kirkkoon.¹²

Paria vuotta myöhemmin kontiolahtelainen nimimerkki Pekanpoika liitti tapaukseen taikauskaisia piirteitä kirjeessään Karjalattaren lukijoille. Kontiolahden "ukot" olivat ennustaneet, että kirkko palaisi jouluna tai juhannuksena, eivätkä pitäjän "poppamiehet" olleet kunnioittaneet tarpeeksi kirkkoa. Karjalatar kertoi pikku-uutisissaan Kontiolahden ja Polvijärven uusien kirkkojen vihkimisestä 1880-luvun alussa. Useimmissa silloisissa kirkoissa ei ollut lämmitystä. Uusiinkaan Kuusjärven, Kontiolahden ja

⁹ Kar 31A/1.8.1883, Joensuusta; Laasonen 1971, 84.

¹⁰ Kar 25/21.6.1878, Joensuusta; 32/8.8.1879, Salmin pitäjästä; 33/15.8.1879, Kuusjärveltä; Huttunen & Sivonen 1974, 156-157.

¹¹ Kar 26/30.6.1876, Joensuusta; 31/4.8.1876, Kiteeltä 18 p Heinäk. (Sivistyksen puolustaja); Colliander 1910, 262; Karttunen & Karttunen 1951, 131-142.

¹² Kar 50/17.12.1875, Kontiolahdella Joulukuulla (K.S.); 29/19.7.1878, Ilomantsista (m.k.); 26/27.6.1879, Kontiolahdelta; Jantunen 1981, 7-20.

Polvijärven kirkkoihin ei rakennettu lämmityslaitteita. Ne olivat myös pitkään vailla alttaritauluja.¹³

Karjalattaren uutinen kertoi vuonna 1876, että "kirkon rakennusta varten kreikkalais-uskolaisille täällä Joensuussa on joku hengellinen laitos Pietarissa lahjoittanut 16, 000 ruplaa" ja että kirkon rakentaminen alkaisi seuraavana vuonna Nikolainkadun pohjoispäässä sijaitsevalle mäelle. Liperin Taipaleen seurakuntaan kuuluneet Joensuun ja lähiseudun ortodoksit halusivat perustaa itsenäisen seurakunnan ja rakentaa oman kirkon Joensuuhun. Ajatus itsenäistymisestä oli syntynyt jo 1860-luvulla, sillä laajan seurakunnan hoitaminen tuotti vaikeuksia Taipaleen papistolle. Ortodoksit saivat hautausmaan kaupunkiin vuonna 1862, ja päätös kirkon rakentamiseksi syntyi vuonna 1865.¹⁴

Uutisen esittämä arvio rakennustöiden aloittamisajankohdasta osoittautui ennenaikaiseksi. Pietarin metropoliitta Isidor oli antanut luvan kerätä varoja rakentamista varten Suomessa ja Venäjällä vuonna 1872. Keräys menestyi kuitenkin huonosti, eikä Viipurin hengelliseltä hallitukselta herunut apua. Työt alkoivat vasta helmikuussa 1886, kun Taipaleen kirkkoherra Aleksander Borotinski ja rakennustoimikunta vetosivat kenraalikuvernööri F. L. Heideniin. Hän puuttui asiaan, ja Pyhä synodi myönsi lupaa-mansa 16 000 ruplan avustuksen. Kirkko valmistui vuonna 1887.¹⁵

Kirkkojen sisustaminen oli usein vapaaehtoistojen kuten arpajaisten, keräysten ja lahjoitusten varassa. Joensuun luterilainen kirkko sai ensimmäiset urkunsuunsa niiden avulla vuonna 1875. "Varmaan alkujaan tehtykin kammariuriksi, mutta pienessä kirkossamme auttavat ne kuitenkin paljon kirkko-veisuun juhlallisuutta, siksi kunne saadaan suuremmat", Karjalatar arveli. Urut olivat liian pienet kirkkokäyttöön, sillä jo seuraavassa Karjalattaren numerossa eräs kirjoittaja kehotti kirkkokansaa veisaamaan hiljaisemmin, jotta niiden äänet eivät jäisi laulun alle. Kirkko sai urkujen hankkimisen yhteydessä kynttiläkruunun, ja toisen lahjoitti kauppaneuvos A. J. Mustosen puoliso L. A. Mustonen vuonna 1878. Kaupungin monia luottamistoimia hoitanut maalari Juho Nousiainen teki pari vuotta urkujen hankkimisen jälkeen lehdessä selkoa urkujen ja kynttiläkruunun ostamiseksi pidettyjen arpajaisten tuotosta, joka oli kattanut kaikki menot.¹⁶

¹³ *Kar* 27/8.7.1881, Kontiolahdelta Kesäkuun lopussa (Pekanpoika); 39/30.9.1881, Joensuusta; 26/30.6.1882, Joensuusta; *Colliander* 1910, 282, 322, 526; *Laasonen* 1971, 226; *Jantunen* 1981, 7-20.

¹⁴ *Kar* 23/9.6.1876, Joensuusta; *Salokas* 1937, 465-468; *Rimpiläinen* 1975, 124-125. Uutisen "hengellinen laitos" tarkoitti Pyhää synodia eli Venäjän kirkollisministeriötä.

¹⁵ *Koukkunen* 1968a, 123-124; *Rimpiläinen* 1975, 124-125.

¹⁶ *Kar* 22/4.6.1875, Joensuusta; 23/11.6.1875, Pieni muistutus Kirkko-veisuusta (G. J:ius); 14/6.4.1877, Joensuusta (J. Nousiainen); 44/1.11.1878, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 17; *Ahonen* 1985, 626; *Vapaa-vuori* 1997, 203.

Liperiin urut tulivat vuonna 1879. Hyvistä suhteista pitäjän ortodoksien ja luterilaisten välillä on osoituksena ortodoksien maanviljelijä David Pötsösen 20 markan (83 €) lahjoitus urkukassaan, mistä liperiläinen kirjeessään mainitsi. Urkujen vihkimisjumalanpalveluksessa oli niin paljon väkeä, etteivät kaikki mahtuneet kirkkoon. Urkuri ja urkujen rakentaja Lauri Hämäläinen kävi tarkastamassa uutuudet. Paikalla ollut kuvasi Karjalattaressa juhlamenoja: "Päivällisen jälkeen soitteli Herra Hämäläinen tunnetulla taidollaan eräitä kauniita konserttikappaleita, jonka jälkeen kokoonnuttiin kestikievariin vihkiäisjuhlaa viettämään." Liperin urut olivat ensimmäiset varsinaiset kirkkourut Pohjois-Karjalassa. Niiden hankkimiseksi liperiläiset olivat suostuneet maksamaan neljän vuoden aikana vuosittaisen maksun siten, että maanomistajat maksoivat 50 penniä (2 €) jokaiselta uudelta tengalta¹⁷ sekä tilattomat markan (4,10 €) mieheltä ja 75 penniä (3 €) naiselta.¹⁸

Tohmajärvellä yksityinen lahjoitti kirkkoon urkuharmonin vuonna 1882. Muutamat kirkonkokoukseen osallistujat vastustivat lahjoitusta sillä perusteella, että harmonista koituisi lisämaksuja, jos se rikkoutuisi. Arpajaiset ja niihin liittyneet illanvietot olivat suosittu varainhankintakeino. Vuonna 1882 Karjalattaressa oli ilmoitus Kalle Puhakan talossa pidettävistä arpajaisista "ruunujen hankkimista varten" Kontiolahden kirkkoon. Ohjelmassa oli arpajaisten lisäksi esitelmä, laulua ja tanssia. Myös Rääkkylästä, Enosta ja Tohmajärveltä kirjoittaneet kertoivat urkukassan karttuneen arpajaisilla. Nurmeksessa syntyi keskustelua urkujen hankkimisesta vuonna 1880, mutta kului vielä kymmenen vuotta ennen kuin kirkonkokous teki myönteisen päätöksen harmonin hankinnasta.¹⁹

Hautausmaiden kunnosta esiintyi muutamia mainintoja Karjalattaressa. Liperiläisen kirjoittajan mukaan hautausmaa oli ahdas, ja koirat olivat kuljettelleet vainajien luita. Edessä oli uuden hautausmaan perustaminen. Juukalainen valitti hautausmaan olevan karjalaitumena. Karjalatar kertoi vuonna 1876, että Joensuun kirkonkokous oli keskustellut hautausmaan parihuoneen ja aidan uusimisesta sekä ruumisvaunujen hankkimisesta. Ulkopaikkakuntalaisille, jotka halusivat haudan ympärille aitauksen eli "häkin", kokous määräsi 50 markan (168 €) maksun. Hautausmaan parihuone ja pystyrima-aita uusittiin vuonna 1879.²⁰

¹⁷ Tenka oli Pohjois-Karjalassa veroluku, 1/32 manttaalia. *Tiima, tiu, tynnyri* 2003, 106.

¹⁸ *Kar* 42/17.10.1879, Liperistä (K:ti); Liperin urut (n.n.); *Salokas* 1937, 147-149.

¹⁹ *Kar* 35/27.8.1880, Karjalan saloilta IV (Koito); 48/26.11.1880, Nurmeks (M...kky); 18/5.5.1882, Tohmajärveltä (Ipse); 27/7.7.1882, Joensuusta; 34/25.8.1882, Arpajaiset; 47B/23.11.1883, Rääkkylästä (O. M. Brummer); *Saloheimo* 1953, 589; *Laasonen* 1971, 84.

²⁰ *Kar* 44/3.11.1876, Joensuusta; 24/13.6.1879, Liperistä; 37B/12.9.1884, Juu'asta (O. G-n); *Salokas* 1937, 167-168; *Rimpiläinen* 1975, 19.

b. Yhteisöllisen seurakuntaelämän vähittäinen murros

Piispantarkastusten toimittajat olivat yleisesti tyytyväisiä jumalanpalveluksissa käyntiin 1870- ja 1880-luvuilla. Osallistuminen muuttui kuitenkin epätasaisemmaksi kuin ennen. Kansaa oli paljon kirkossa juhlapyhinä mutta talvisunnuntaisin varsin vähän. Kirkossa-käynti oli muuttumassa entistä enemmän yksilölliseen harkintaan perustuvaksi. Yhä edelleen runsaan kirkkokansan aiheuttamat levottomuudet olivat valituksen aiheina kirkonkokouksissa ja tarkastuksissa. Levottoman käytöksen osasyynä oli kirkkojen kylmyys. Kirkolliskokouksessa mainittiin kaupustelu kirkonmenojen yhteydessä itä-suomalaisten yleisimpänä paheena.²¹ Karjalattaressa näitä valituksia esiintyi varsin runsaasti.

Kaukana kirkolta asuneet saapuivat lauantaihartauteen ja ennen ehtoollista vaadittuun rippikirjoitukseen ja yöpyivät lähiseudun taloissa. Ilomantsilainen kirjoittaja valitti kirkkovieraiden tuomasta häiriöstä vuonna 1879:

-- kirkkovieraissa on toisinaan senlaisia, että niiltä ei saa rauhallista yön lepoa ja niitä senlaisia on erittäin nuorukaisissa, pojissa ja tyttölöissä, jotka tulevat juhlia vasten kirkon kylään yöksi makaamaan ja pelaamaan ja vanhemmatkin ihmiset ovat muutamat, jotka ennen kirkkoon menemistä viettävät juhla- ja pyhä-aamut kaikenlaisen turhuuden puhumisella ja toisia on sitten, jotka lukevat Herran sanaa, laulavat hengellisiä virsiä ja puhuvat hengellisiä asioita keskenänsä.²²

Sama ilomantsilainen valitti häiriöistä myös vuonna 1883. Helluntaita edeltävänä lauantaina kirkolle tullut väki aiheutti levottomuutta etsiessään yösiijaa saunoista ja ulkorakennusten ylisiltä. Miesväki oli kiipeillyt katoille. Kun ihmisiä oli paljon koolla, oli tavallista, että viinan ja oluen juominen sai aikaan epäjärjestystä niin kuin ilomantsilainen kirjoittaja mainitsi mikkelinpäivän juhlasta vuonna 1879. Kaupustelu kirkon läheisyydessä oli yleistä. Liperiläinen kertoi sunnuntaina kirkonmäellä pidettyjen "palvelijoiden pestaus-markkinoiden" aiheuttaneen häiriöitä.²³

²¹ Laasonen 1971, 97-100.

²² Kar 20/16.5.1879, Ilomantsista (M. K.).

²³ Kar 43/24.10.1879, Ilomantsista (M. K.); 24/16.6.1882, Ilomantsista (r-k-nen); 39B/28.9.1883, Liperissä (pi-en).

Vuonna 1880 maaseutukirjeenvaihtaja ruoti kirkkokansan tilaa:

Suurimmalla osalla kirkkoon menevästä joukosta näkyy tarttuvan niin mahdottoman paljon sivutoimia kirkolla. Joku hartaasti haluaa tavata rakasta juomaveikkoaan tahi hevosystävää, joille saisi antaa taskumatistaan aimo kulauksen, tai itseltään puuttuessa toivoi samaa ystävällistä kohtelua. Joku on lähtenyt puodista ostoksia ostamaan missä nyt pyhäpäivänä kauppa harjoitetaan. Eräät menevät itseään näyttämään ja muita katsomaan. Suurin joukko ehkä kuitenkin menee kirkkoon sen vuoksi, että se on yleinen tavallisuus, laisinkaan ajattelematta syytä ja tarkoitusta.²⁴

Jumalanpalvelukseen kokoontumisella oli hengellisen rinnalla sosiaalinen merkityksensä. Jumalanpalveluksen todellisen merkityksen ymmärtäminen ja hartaudellinen arvokkuus nostettiin luonnollisesti maallisten puuhien vastakohtaksi. Uskonnollisen omakohtauuden vaatimus oli lisääntymässä samalla kun yhteisöllinen kirkollinen kulttuuri alkoi vähitellen murtua.²⁵

Karjalattaressa esiintyi valituksia kevytmielisestä käyttäytymisestä kirkonmenojen yhteydessä. Valitusten aiheina olivat äänekäs keskustelu saarnan aikana ja liikuskelu kirkossa. Joskus nuoret intoutuivat kuiskuttelemaan, nauramaan ja liikuskelemaan kirkon parvilla, minne papin katse ei ylettynyt.²⁶ On merkille pantavaa, että kirjoittajat lähes poikkeuksetta kertoivat näiden häiriöiden esiintyneen juhlapyhinä. Tämä näyttää vahvistavan sitä kuvaa, jonka mukaan juhlapyhät vetivät vielä paljon kansaa kirkolle. Suuren joukon kokoontuessa häiriöitä esiintyi enemmän kuin muulloin.

Itse kirkossakäynnin yleisyydestä on Karjalattaressa vain vähän luonnehdintoja tänä ajanjaksona. Rääkkyläläinen kiitteli pitäjäläisten ahkeraa kirkossakäyntiä vuonna 1880. Tohmajärven kirkko oli ollut aivan täysi jouluna vuonna 1883. Oireellista jatkokehityksen kannalta on, että eräs kirjoittaja moitti sivistyneistöä kirkossakäynnin laiminlyönnistä vuonna 1880. Hän oli huolissaan siitä, että kansa seuraisi sen huonoa esimerkkiä. Kirjoituksessa tuli hyvin esille heti 1800-luvun puolivälin jälkeen alkanut sivistyneistön vieraantuminen kirkosta sekä luonnontieteiden sekä kirjallisen realismin aiheuttama haaste perinteiselle maailmankatsomukselle, sillä kirjoittaja totesi lopuksi:

²⁴ *Kar* 35/27.8.1880, Kirjeitä maalta V.

²⁵ *Laasonen* 1971, 222-223.

²⁶ *Kar* 17/28.4.1876, Joensuusta; 27/5.7.1878, Ilomantsista (Sanankuulia); 31/2.8.1878, Kirje veikolle Palovaarasta Ilomantsiin (M. K.); 29/21.7.1882, Ilomantsista; 39B/28.9.1883.

"Toivottavaa siis olisi, että kaikkien sivistyneiden tulisi opilla ja elämällä näyttää, että kristillisuus sopii yhteen kaiken tieteellisen n. m. sivistyksen kanssa."²⁷

Sivistyneistön piirissä yhä useammat laiminlöivät aktiivisen kirkossakäynnin ja jokavuotisen ehtoolliskäynnin, ja samansuuntainen kehitys levisi kaupunkien käsityöläisten keskuuteen 1870-luvulla. Maan papisto kertoi hälyttäviä tietoja sivistyneistön kirkosta vieraantumisesta jo vuosikymmenen alussa. Ehtoollisella käyminen alettiin käsittää yhä enemmän sisäisen vakaumuksen asiaksi yhteisöllisen vuosittaisen tavan sijaan.²⁸ Kirjoittaja edusti asiassa vanhaa katsantotapaa, sillä hän keskittyi moitteissaan sivistyneistön esikuvalliseen asemaan kansaan nähden eikä niinkään kirkossakäynnin hengelliseen merkitykseen.

Papisto arvioi aikaisempaa epätasaisemman kirkossakäynnin ja vähenevän ehtoolliskäynnin perusteella 1870- ja 1880-luvuilla, että hengellinen elämä oli uneliasta ja laimeaa. Joidenkuiden pappien mielestä jumalattomuus oli vallalla. Uudenlaiset seurakuntaelämän muodot kuten hartaustilaisuudet ja hengelliset juhlat vetivät kuitenkin ihmisiä paljon puoleensa. Papisto ei heti ymmärtänyt, että nämä vapaamuotoiset tilaisuudet korvasivat vähenevää osallistumista perinteiseen seurakunnalliseen toimintaan. Muutos seurakuntaelämässä heijasteli yhteiskunnassa tapahtuvaa murrosta, jossa yksilöllisyyteen ja omaan aktiivisuuteen perustuva kansalaisuus alkoi murtautua esiin. Maa-seudun väestön aktivoitumisen myötä säätyrajojen merkitys erilaisten tilaisuuksien järjestämisessä väheni. Vapaamuotoisen seurakuntaelämän suosio sekä maallisten hui- ja valistustilaisuuksien määrä kasvoivat 1870-luvulta lähtien.²⁹

Syrjäkyläläiset halusivat seurakunnallista elämää lähelleen esimerkiksi maa-kirkkojen muodossa. Toivomuksia esittivät Karjalattaren maaseutukirjeenvaihtajat Kiihtelysvaarasta vuonna 1878 ja Enosta vuonna 1883. Enolainen kirjoittaja valitti erään syrjäisen kylän olleen kymmenen vuotta vailla kinkereitä tai muita tilaisuuksia. Maakirkot olivat papin johtamia hartaustilaisuuksia, joissa vietettiin ehtoollista, ja pappi saattoi tarkastaa kylän pyhäkoulun. Hartaustilaisuuksia vietettiin myös kirkossa ja pappilassa. Ne osoittautuivat suosituiksi. Eräänä esikuvana olivat herätysliikkeiden seurakunnat, ja papisto saattoi käyttää hartaustilaisuuksia niiden kirkollisena vastapainona.³⁰

Joensuun tarmokas kaupunginsaarnaaja Laamanen järjesti raamatunselitystilaisuuksia ja luentoja markkinoiden aikaan vuonna 1881. Hän pyysi Karjalattareissa, että "pappien, koulun- ja kansakoulunopettajain n. m. kansansivistystä harrasta-

²⁷ Kar 32/6.8.1880, Rääkkylä (-n--); 35/27.8.1880; 4/26.1.1883, Tohmajärvellä; Juva 1960, 9-14.

²⁸ Juva 1956, 56-58.

²⁹ Laasonen 1971, 109-111, 158-159; Lehtonen 1994, 11-15, 216-221.

³⁰ Kar 38/20.9.1878, Kiihtelysvaaralta (H. W.); 10/9.3.1883, Enosta (Kynä); 12/22.3.1883, Karjalattarelle; Laasonen 1971, 107-109.

vain henkilöiden tulee ilmoittautua Laamaselle markkinapäivinä pidettävien raamatunselitysten ym. siveellisten puheitten pitämiseksi".³¹ Markkina-aikana oli mahdollisuus saada paljon ihmisiä myös uskonnollisiin tilaisuuksiin. Taustalla oli varmasti näkemys markkinoiden mahdollisesti aiheuttamista paheista kuten juopottelusta ja muusta kevytmielisestä käyttäytymisestä, joiden vastapainoksi haluttiin järjestää uskonnollisesti ja siveellisesti kehittäviä tilaisuuksia.

Useimmat Pohjois-Karjalan seurakunnat viettivät Luther-juhlaa syksyllä 1883, jolloin uskonpuhdistajan syntymästä oli kulunut 400 vuotta. Näistä tilaisuuksista oli mainintoja Karjalattaessa. Toimitus julkaisi Savossa ilmestyneet tuomiokapitulin ohjeet juhlan järjestämisestä Kuopion seudulla ja kehotti samanlaisiin toimiin Pohjois-Karjalassa. Joensuussa oppilailla oli lauantaina vapaapäivä. Silloin pidettiin jumalanpalvelus ja Henrik Piipponen piti luennon Lutherista. Seuraavana aamuna vuorossa oli koulun juhla, jossa uskonpuhdistus oli esillä. Tohmajärvellä kansakoulunopettaja Juho Koivisto ja Nurmeksessa säveltäjä P. J. Hannikainen pitivät juhlaesitelmän. Kirkko oli monin paikoin koristeltu näyttävästi, ja juhlista raportoineet kirjoittajat kertoivat, että väkeä oli ollut runsaasti juhlissa.³²

Kunnallishallinnon erottaminen seurakuntahallinnosta vaikutti syvällisesti siihen, että ihmiset alkoivat vähitellen käsittää maallisen ja hengellisen elämänpiirin toisistaan erillisiksi. Seurakunnan asioista päättäviä kirkonkokouksia oli harvemmassa kuin ennen uudistusta pidettyjä pitäjänkokouksia, joissa oli käsitelty sekä kunnallisia että kirkollisia asioita. Kirkonkokousten määrä ja seurakuntalaisten mielenkiinto niitä kohtaan laskivat varsinkin 1880-luvulla. Joensuussa kokouksia oli keskimäärin noin kymmenen vuodessa 1870-luvulla ja noin viisi vuodessa seuraavalla vuosikymmenellä.³³

Karjalatar kertoi kirkonkokouksen jääneen pitämättä osallistujien puuttumisen takia Joensuussa vuonna 1875, vaikka väkeä oli ollut kokousta edeltäneessä jumalanpalveluksessa. Kokouksen olisi pitänyt päättää valitsijamiehestä kirkolliskokouksen maallikkojäsenen vaalia varten. Kaupungin kirkonkokousten päätöksistä ja tulevilla kokouksissa päätettävistä asioista oli yleensä ilmoitus uutispalstalla Karjalattaessa. Joskus päätettävät asiat eivät vaikuttaneet kovin kiinnostavilta kuten esimerkiksi kirkonmäen aitaaminen ja tasoittaminen, josta Karjalatar ilmoitti tammikuussa 1879. "Suo-

³¹ Kar 47/25.11.1881, Kirkollisia ilmoituksia; 50/16.12.1881, Joensuusta.

³² Kar 39B/28.9.1883, Sananen Lutherinjuhlan viettämisestä (J. V. E.); 46A/13.11.1883, Joensuusta; 46B/16.11.1883, Tohmajärveltä; Pielisjärveltä; Nurmes (M. Kakkinen Höljäkästä); 47B/23.11.1883, Joensuusta; Liperissä (M. L.); 48B/30.11.1883, Kesälahdella; 49A/4.12.1883, Joensuusta; 50B/14.12.1883, Kuusjärvellä (-n).

³³ Laasonen 1971, 91-95.

tavaa olisi että seurakuntalaiset lukuisammin, kuin tavallisesti, tulisivat kokoon tästä asiasta tuumimaan", kutsussa toivottiin. Aktiivisempaan osallistumiseen kehoitettiin myös, kun kirkonkokouksen tehtävänä oli valita komitea arvioimaan uutta virsikirjaehdotusta.³⁴ Sanomalehdessä ilmoittaminen paransi tiedonkulkua, mutta saattoi myös johtaa siihen, että seurakuntalaiset aikaisempaa enemmän valikoivat osallistumistaan kirkonkokouksiin. Kaupunkilaisten mielenkiinnon väheneminen kirkonkokouksia kohtaan on havaittavissa Karjalattaren uutisissa.

Kirkollista elämää koskettaneet suuret kysymykset kuten uskonnon-vapauslainsäädäntö ja maallikoille annettu oikeus vaikuttaa kirkon hallintoon eivät herättäneet keskustelua Karjalattaren palstoilla. Vuoden 1869 kirkkolaki määräsi kirkon omaksi lainsäädäntöelimeksi kirkolliskokouksen. Karjalatar referoi säännöllisesti Turussa kesäkuussa 1876 järjestetyn ensimmäisen kirkolliskokouksen keskusteluja muttei kommentoinut kokouksen päätöksiä. Karjalatar kertoi lyhyesti avausjuhlallisuuksista ja kokouksessa esillä olevista aiheista sen alkamisen jälkeisenä päivänä kesäkuun alussa. Niitä olivat kirkollisen käsikirjan, virsikirjan ja katekismuksen uudet ehdotukset, kirkkolain eräiden kohtien muuttaminen ja senaatin eriuskolaislain ehdotuksen käsitteleminen. Optimistisista odotuksista huolimatta kokouksen anti jäi vähäiseksi. Kirkollisten kirjojen osalta päätöksenteko olisi edellyttänyt seurakuntien ja papiston lausuntoja, joita ei vielä ollut saatavilla. Eriuskolaislaki ei edennyt, sillä vanhoillinen enemmistö halusi rajoittaa uusien uskontokuntien toimintaa.³⁵

Enon lukkari Tahvo Huttunen teki selkoa kirkolliskokouksen tarkoituksesta ja toiminnasta pääkirjoituksessa "Seurakuntakokouksesta" jo syksyllä 1875. Ajalle ominaiseen tyyliin esitys lähti alkuseurakunnan ajoista ja eteni lopuksi kuvailemaan tulevan kirkolliskokouksen edustajiston rakennetta. Huttunen oli Enon kirkonkokouksen valitsema edusmies, joka osallistui Ylä-Karjalan rovastikunnan maallikkojäsenen valintaan. Jokainen rovastikunta sai lähettää yhden maallikkoedustajan kirkolliskokoukseen. Häntä valitsemaan seurakunnat nimittivät oman edustajansa. Ala-Karjalan maallikkoedustaja oli rehtori J. M. Alopaeus ja Ylä-Karjalan kontiolahtelainen talollinen Antti Puhakka. Merkittävää kirkolliskokouksen kokoonpanossa oli maallikkovaltaisuus, mikä tarkoitti

³⁴ Kar 28/16.7.1875, Joensuusta; 29/23.7.1875, Joensuusta; 4/24.1.1879, Joensuusta; 48/26.11.1880, Sananen ensi sunnuntaina pidettävän yhteisen kirkonkokouksen johdosta ja erittäin uudesta virsikirjan ehdotuksesta (pääkirj.)

³⁵ Kar 22/2.6.1876, Joensuusta; 23/9.6.1876; 24/16.6.1876; 27/7.7.1876; 28/14.7.1876; 29/21.7.1876; 30/28.7.1876; 33/18.8.1876; 34/25.8.1876; 36/8.9.1876, Seurakuntakokous Turussa; Juva 1976; 13-17, 52-59.

45:tä maallikko- ja 30:tä pappisedustajaa. Lisäksi edustajia oli senaatista, yliopistosta ja hovioikeuksista.³⁶

c. Kirkkomusiikin parantamisyrittämiä

Suomalaisessa yhteiskunnassa 1800-luvun puolivälistä alkaen esiintyneet pyrkimykset kansan sivistystason nostamiseksi ulottuivat myös jumalanpalvelusmusiikkiin. Lehdistössä esiintyi runsaasti valituksia virsilaulun huonosta tilasta. Säännöllinen ja yhtenäinen yhteislaulu oli kansalle tuntematonta, ja kirkkovieraat lauloivat muistinvaraisesti kukin omalla tavallaan. Oppia saanut väki alkoi vaatia toimia kirkkoveisuun parantamiseksi. Jumalanpalvelusmusiikin tila kohentuikin 1870-luvulta lähtien. Muutamat seurakunnat hankkivat urut, ja eräät seurakunnat alkoivat kerätä varoja niiden ostamiseksi. Pohjois-Karjalan seurakunnista Joensuu ja Liperi ostivat ensimmäisinä urut kirkkoihinsa.³⁷

Maisteri Axel Walle ilmoitti Karjalattaressa vuonna 1874, että seuraavana sunnuntaina "harjoitetaan Neitsyt A. Svärдин talossa virsi-laulea, johon halulliset tämän kautta kehoitetaan hyväntahtoisesti ottamaan osaa". Virsilauluharjoitukset ja kuoroharjastus virisivät muotiin tulleiden iltahuvien, esitelmätilaisuuksien ja arpajaisten rinnalla. Kauppaneuvos Mustosen entisen taloudenhoitajan, ravintoloitsija Andriette Svärдин Seurahuone Kauppakadun ja Suvantokadun risteyksessä oli Joensuun seuralämmän keskus, jonka teatterisaliin mahtui muutama sata henkeä.³⁸

Joensuun kaupunginsaarnaaja Johan Pöyhönen kutsui myös väkeä harjoitukseen ennen adventtijumalanpalveluksia 1870-luvun puolivälissä. Hoosianna-laule oli verrattain uusi tuttavuus, jonka laulamisesta Karjalatar kertoi. Tilapäiset adventtikuolet lauloivat sitä ainakin Kiihtelysvaarassa, Joensuussa ja Tohmajärvellä. Joensuun seurakunta ei saanut kuulla "tätä kaunista laulea" vuonna 1875, vaikka lehdessä oli kutsu harjoituksiin. Kirkkokuoro-toiminta ei ollut aina muun kuoro-toiminnan tavoin pitkäjänteistä Joensuussa. Voglerin Hoosianna-laule oli saapunut Suomeen jo 1790-luvulla ja sen laulaminen kuoroissa adventtiaikaan yleistyi 1800-luvun puolivälistä alkaen koko maassa.³⁹

³⁶ *Kar* 34/27.8.1875, Joensuusta; 37/17.9.1875, Seurakuntakokouksesta (pääkirj., T. H-nen); *Juva* 1976, 17.

³⁷ *Laasonen* 1971, 84; *Vapaavuori* 1997, 89-95, 105.

³⁸ *Kar* 2/9.10.1874, Joensuusta (Axel Walle); *Ahonen* 1985, 236-237.

³⁹ *Kar* 5/30.10.1874, Joensuusta (J. Pöyhönen); 46/19.11.1875, Joensuusta; 48/3.12.1875, Joensuusta; Joensuusta; 49/10.12.1875, Tohmajärvellä; 45/10.11.1876, Joensuusta; 49/6.12.1878, Joensuusta;

Joensuussa oli erikseen suomenkielinen ja ruotsinkielinen kirkkokuoro. Karjalatar toivoi vuonna 1879, "että molemmat köörit vasta yhdessä laulaisivat kumpaisessakin jumalanpalveluksessa". Joensuun kaupunginsaarnaaja piti ruotsinkielisen jumalanpalveluksen joka neljäs sunnuntai. Kulttuurielämä oli varsin jakautunutta kielen mukaan muuten lähes kokonaan yksikielisessä Joensuussa. Jotkut kauppiaat ja virkamiehet halusivat pitää ruotsin seurapiirien kielenä, mutta kaikki käsityöläiset eivät suostuneet siihen, ja alkoivat järjestää omia tilaisuuksiaan. Kyse ei ollut vain kielestä vaan siihen liittyneestä säätytietoisuudesta. Karjalatar seurasi huolestuneena seuralähdän ruotsinkielistymistä, joka näytti lisäävän säätyeroja, ja tuki Suomalaisen seuran perustamista 1880-luvun alussa.⁴⁰ Ehkä kirkkokuoroja koskevan uutiseen liittyvän toiveen taustalla voidaan nähdä pelko liian suuriksi kasvavista kieli- ja säätyeroista.

Seurakunnan musiikista vastasi lukkari, jonka tehtävänhoitoa muutamit kirjoittajat ruotivat Karjalattaressa. Virsilauluharjoituksia saattoi pitää myös innostunut maallikko niin kuin kiertokoulunopettaja E. Häggman Kesälahdella. Karjalattaren kirjoituksissa tuli selvästi esille halu parantaa kirkkoveisuutta. Vuonna 1876 Lieksan lukkari Daniel Kaski kirjoitti, että joskus uuden lukkarin veisuutapa erosi niin paljon seurakunnan laulannasta, että syntyi riitaa. Hän toivoi, että lukkari opettaisi rippikoululaisille virsiä koraalikirjoista, joiden poikkeavuus toisistaan aiheutti kuitenkin toisinaan hämmennystä. Eräät kirjoittajat valittivat, että lukkari lauloi liian mekaanisesti ja omin sanoin eikä hänellä ollut aikaa kuorotoiminnalle.⁴¹

Kaski esitti virsilaulusta huomioita, jotka olivat hyvin tavallisia ajan julkisessa keskustelussa. Virsisävelmistöjen kirjavuus aiheutti vaikeuksia. Lukkarit lauloivat muistin varassa oppimansa perusteella eivätkä he aina edes osanneet lukea nuotteja. Käytössä olleet koraalikirjat vaihtelivat paikkakunnittain, mikä aiheutti sekavuutta. Lukkari saattoi joskus laulaa tarkoituksellisesti eri tavalla kuin rahvas osoittaakseen ylemmyyttä siihen verrattuna. Improvisoiva, yksilöllinen veisuutapa väistyi vähitellen 1880-luvulla, mutta tilanne ei silti ollut tyydyttävä. Vuonna 1876 ilmestynyt Nordlundin koraalikirja vaikutti yhtenäistävästi virsilaulukäytäntöihin.⁴²

Lukkareihin kohdistui odotuksia virsilaulun parantamisessa. Erään kirjoittajan mielestä "lukkari ei saa olla ainostaan itse laulaja, vaan hänen pitää olla seurakunnan

50/15.12.1882, Joensuusta; 49B/7.12.1883, Tohmajärveltä; *Ojanen* 1966, 147; *Laasonen* 1971, 98; *Ahonen* 1985, 237; *Vapaavuori* 1997, 181.

⁴⁰ *Kar* 6.12.1878/49; *Ahonen* 1985, 237-238, 480; *Mustakallio* 2006, 47.

⁴¹ *Kar* 44/3.11.1876, Muuan sana kirkkoveisuusta (D. K.); 37B/14.9.1883, Muuan sana kirkkoveisuusta (Kirkkoveisuutta rakastava Maallikko); 38B/21.9.1883, Kesälahdella (-kk-); *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 266.

⁴² *Vapaavuori* 1997, 208-219.

laulunopettaja; ja semmoisena hänen tulee teoriallisesti tuntea nuottitaidon kaikki kohdat, voidakseen synnyttää kaunista ja tunteellista laulua." Hänen piti toimia "myöskin kööri- ja laulannoissa enemmän edistyneimpäinkin kansalaisten laulun-johtajana". Lukkarin oli innostettava kaikkia, joilla oli vähänkin laulutaitoa, osallistumaan virsilauluun, sillä yksinäinen lukkarin laulu "ei kuulu miltään juhlalliselta".⁴³

Julkisessa keskustelussa vaadittiin lukkareita parantamaan virsilaulun johtamista ja opetusta. Jo vuoden 1686 kirkkolaki oli määrännyt jumalanpalvelusmusiikista huolehtimisen lukkareille. Papiston mielestä laulun opettaminen kuului ilman muuta heille. Yleensä lukkarit olivat sitä mieltä, että heillä oli jo tarpeeksi raskaita töitä ja että virsilaulun opettaminen piti katsoa palkalliseksi sivutoimeksi. He eivät aina tunnustaneet vastuutaan, ja monet eivät kyenneet hoitamaan musiikin opetusta oppimattomuutensa takia. Lukkarien koulutus ei ollut yhtenäisesti järjestetty, vaan he hakivat oppinsa tavallisesti yksityisiltä opettajilta. Viran saamiseksi vaadittavan laulutodistuksen kirjoitti Kuopion hiippakunnassa Kuopion tuomiokirkon urkuri J. R. Enckell, mutta harva lukkari kävi sitä häneltä hakemassa, eivätkä kirkkoherrat läheskään aina piitaneet määräyksistä. Ensimmäinen lukkari- ja urkurikoulu perustettiin Turkuun vuonna 1878. Koulun myönteinen vaikutus alkoi näkyä varsin pian. Vastaava koulu perustettiin Helsinkiin ja Ouluun 1880-luvun alussa.⁴⁴

"Kirkkoveisuuta rakastava Maallikko" arveli syyksi lukkarien rajallisiin voimavaroihin sivuammattien harjoittamisen ja kunnallistehtävien hoitamisen. Perheen elättäminen todellakin vaati lisätöiden tekemistä erityisesti pienissä pitäjissä. Lukkarin toimenkuvaan kuuluivat kirkkolaulun lisäksi ainakin lukkarinkoulun pitäminen, pappien avustaminen jumalanpalveluksessa ja kinkereillä, rokottaminen ja joissakin seurakunnissa myös kellojen soittaminen.⁴⁵

Kirkossa oli käynnissä hanke virsikirjan uudistamiseksi. Luultavasti papistoon kuuluva tai seurakunnan ehdotusta arvioivaan komiteaan valittu maallikko lausui mielihyvänsä vuoden 1880 virsikirjaehdotuksesta Karjalattaressa. Hän piti hyvänä asiana sisällön ja muodon siistimistä vanhahtavista karkeista piirteistä, mutta näki samalla menetyksenä ilmausten vaikuttavuuden katoamisen. Virsikirjan uudistaminen oli virinnyt uudelleen 1850-luvulla, ja komiteatyön tuloksena valmistui virsikirjaehdotus vuonna 1880. Kirkolliskokous hyväksyi uuden virsikirjan vuonna 1886. Se oli sekoitus vuoden 1880 ehdotusta ja Elias Lönnrotin vuonna 1883 tekemää ehdotusta. Uudistamis-

⁴³ Kar 31/2.8.1878, Sananen seurakuntalaisten käsityksestä lukkareistansa (J. K-n.); 37B/14.9.1883.

⁴⁴ Jalkanen 1978, 46-65, 157-169; Vapaavuori 1997, 118, 131-145.

⁴⁵ Kar 37B/14.9.1883; Huttunen & Sivonen 1974, 173-175; Jalkanen 1878, 23-32; Kiiskinen & Sallinen 1991, 265-268; Björn 1994, 192-193.

työn periaatteena oli säilyttää vanhaa virsiainesta niin paljon kuin se vain oli mahdollista.⁴⁶ Kannanotto ilmensi osaltaan uudistustyössä vallinnutta henkeä, joka arvosti vanhaa virsiperinnettä ja halusi välttää liian uudenaikaisia ilmauksia. Muuten suuria intohimoja puolesta tai vastaan ehdotus ei herättänyt maakuntalehdessä.

d. Lähetysharrastus virkistyy

Lähetysharrastus eli nousukauttaan Pohjois-Karjalassa 1870-luvulla. Renqvistiläisessä herätysliikkeessä oli ollut toimintaa lähetystyön hyväksi jo 1840-luvulla. Henrik Renqvist aloitti silloin varojen keräämisen ja lähetyskirjallisuuden julkaisemisen. Lähetystyöhön liittyvä toiminta kiinnosti kansaa myöhemminkin ja se antoi ensimmäisiä virikkeitä uudenlaiseen yhdistys- ja pienryhmämuotoiseen kansalaistoimintaan, vaikka uskonnollisen yhdistystoiminnan alku oli hidasta Pohjois-Karjalassa. Vuonna 1859 perustettu Suomen Lähetysseura oli tullut tutuksi joensuulaisille jo perustamisvuonnaan, kun kaupunginsaarnaaja A. F. Alander oli aloittanut kolehtien keruun seuran hyväksi. Lähetystilaisuudet, *Lähetysanomien* levittäminen ja lähetyskarttojen myynti olivat alkaneet myös pian. Alander perusti lähetysompeluseuran vuonna 1861.⁴⁷

Lähetysasia oli säännöllisesti esillä Karjalattaressa. Lähetysseuran toiminnasta oli lyhyitä uutisia, joiden aiheina olivat esimerkiksi varainhankinta ja lähetysaarnajien lähettäminen Afrikkaan. Lehti kertoi ilomantsilaissyntyisen lähetysaarnajan Pietari Kurvisen vierailusta Joensuussa vuosina 1876 ja 1877, Kontiolahdella vuonna 1876 ja Ilomantsissa vuonna 1879. Hän viipyi kotiseudullaan Ilomantsissa kaksi kuukautta, ja piti lähetysaarnoja myös syrjäkylillä. Nimimerkki "Halpanen sanankuulia" kertoi Karjalattaressa, miten Kurvisen lähetysaarna herätti hänessä halun tukea lähetystyötä ja samalla tarpeen "oman sydämensä tutkiskeluun". Lähetysseura pyrki tehostamaan kotimaan työtään ja varainhankintaa. Siihen kuului tiedon levittäminen seuran toiminnasta ja lähetysinnostuksen edistäminen. Matkasaarnaajina toimivat seuran palveluksessa olleet pappismiehet ja lähetyskentiltä palanneet lähetit, joihin Kurvinen kuului. Hän ja lähetysaarnaaja Kaarle L. Tolonen vierailivat järjestelmällisesti kaikissa seurakunnissa Kuopion läänissä. He kävivät useasti Ilomantsissa, Pälkjärvellä ja Tohmajärvellä.⁴⁸

⁴⁶ *Kar* 6/11.2.1881, Uuden Suomalaisen virsikirjan ehdoituksesta muudan sana (-hr-); *Niemi* 1954, 153-166.

⁴⁷ *Rimpiläinen* 1975, 53; *Remes* 1993, 33, 60.

⁴⁸ *Kar* 36/8.9.1876, Joensuusta; 37/15.9.1876, Joensuusta (Halpanen Sanankuulia); 25/22.6.1877, Joensuusta, 33/17.8.1877, Joensuusta; 44/1.11.1878, Joensuusta; 36/5.9.1879, Ilomantsista (M. K.); *Laasonen* 1971, 110; *Heikkilä* 1979, 66-69; *Remes* 1993, 260-274, 282-286, 397.

Pietari Kurvinen oli lähetyškoulun ensimmäisiä oppilaita yhdessä Martti Rautasen kanssa. Rautanen tuli laajasti tunnetuksi merkittävästä lähetystyöstään Ambomaalla Lounais-Afrikassa. Kurvinen oli työskennellyt siellä ensimmäisten lähettiläisten joukossa vuosina 1869–1875. Lähettiläisten välityksellä lähetystyön kannattajakunta sai tuoreen kuvan lähetyškentän tilanteesta. Papit saattoivat suhtautua hieman varauksellisesti lähetyssaarnaajiin, koska he pelkäsivät, että lähetit levittivät evankelistaa herätystä. Kurvinen ja Tolonen olivat kumpikin evankelisia. Maallikot suhtautuivat yleensä myönteisesti lähetysseuran edustajien pitämiin tilaisuuksiin.⁴⁹

Vuonna 1879 Karjalattaressa oli uutinen kaupunginsaarnaaja Johan Pöyhösen koolle kutsumasta Pohjois-Karjalan pappien ja kansakoulunopettajien kokouksesta, jonka osanottajat päättivät järjestää lähetysjuhlan seuraavana kesänä Pielisen kanavan avaamisen aikoihin. Ohjelmassa olisi ensin jumalanpalvelus kirkossa tai ulkosalla, puoliltapäivin raamatunselitys ja sen jälkeen yleistä keskustelua lähetystoimeen liittyvistä asioista. Illalla papit pitäisivät oman kokouksensa. Joensuussa vietettiin ensimmäistä lähetysjuhlaa heinäkuussa 1880.⁵⁰

Karjalattaressa oli laaja selostus ensimmäisestä juhlasta, jonka pääpuhujana oli Lähetysseuran johtaja C. G. Tötterman. Iltpäivän raamatunselityksen piti Liperin kirkkoherra rovasti A. F. Åkerblom, ja Henrik Piipponen esitelmöi lähetystyön tilasta. Seuraavana vuonna pääpuhujana oli lähetyssaarnaaja Tolonen. Vuoden 1882 juhlista Karjalatar mainitsi, että etenkin työläisiä sekä kaupungista että maalta oli runsaasti mukana. Juhlaväki kokoontui keskustelemaan lyseolle, missä oli saatavilla lähetysskirjallisuutta.⁵¹

Paikalliset lähetysjuhlat olivat yksi Lähetysseuran toimintamuoto, joka alkoi 1880-luvun alussa. Joensuun lähetysjuhlat poikkesivat muualla vietettävistä juhlista, jotka olivat yhteydessä evankeliseen herätysliikkeeseen ja joissa lähetyssaarnaajilla oli keskeinen asema. Joensuussa papisto oli vahvasti mukana, eikä Tötterman ollut säännöllinen vierailija. Hänen sijaisekseen lähetetty Kurvinen sai tyytyä juhlilla kirjanmyyntitehtäviin. Papisto tilasi etukäteen aineiston lähetystyötä koskevaan esitelmään lähetysseuralta, mikä vaikutti siihen, etteivät esitelmien tiedot olleet yhtä tuoreita kuin lähettiläisten pitämien. Lähetysjuhlat houkuttelivat kuitenkin kansaa, ja Pohjois-Karjalan papisto järjesti ne säännöllisesti 1880-luvulla.⁵²

⁴⁹ Tenkanen 1954, 14–21; Remes 1993, 102–106, 210–218, 263–271.

⁵⁰ Kar 23/6.6.1879, Joensuusta; 29/16.7.1880, Lähetysjuhla ja pappein kokous Joensuussa (pääkirj.); Laasonen 1971, 110.

⁵¹ Kar 29/16.7.1880; 27/8.7.1881, Joensuusta; 27/7.7.1882, Joensuusta; 27B/ 6.7.1883, Joensuusta.

⁵² Remes 1993, 269–271.

Karjalatar kertoi, että lähetysharrastusinto virisi ensimmäisten lähetysharrastusjuhlien aikana niin, että Joensuun lähetysompeluseura alkoi toimia uudelleen. Liperin kirkkoherra rovasti Åkerblom perusti vastaavan Lähetyssseuraa tukevan ompeluseuran seurakuntaansa vuonna 1883. Lähetyssseuralla ei ollut paikallisyhdistyksiä tai haaraosastoja, vaan lähetysharrastajat keräsivät varoja sille ompeluseuroissa, lähetyspiireissä ja lähetysharrastusjuhilla. Joensuun lähetysompeluseura oli aloittamassa toimintaansa ensimmäisenä seurana Kuopion hiippakunnassa 1880-luvun alussa. Liperissä lähetysharrastus oli 1870-luvulla vilkasta. Liperiläiset viettivät omaa lähetysharrastusjuhlaa jo vuonna 1876. Pietari Kurvinen oli käynyt puhumassa juhlilla.⁵³

Kaupunginsaarnaaja N. J. Laamanen innostui yrittämään itsenäisen lähetysharrastuksen perustamista "paikkakunnallista lähetystä varten" loppuvuodesta 1880. Perustamishanke synnytti kuitenkin kiistan Laamasen ja muutaman sivistyneistön edustajan välille, mikä näkyi kiivaana näkemysten vaihtona Karjalattaressa. Laamasen ja muutaman kaupunkilaisen välille oli syntynyt erimielisyyksiä Laamasen toimittaman Paimenääniä Karjalasta -lehden sisällöstä, niin kuin on aiemmin käynyt selville. Laamanen oli syyttänyt lehdessään kaupunkilaisia siveettömästä elämästä. Kiista heijastui lähetysharrastuksen perustamiseen. Laamanen kohtasi paljon vastustusta, ja lähetysharrastus jäi sillä kertaa perustamatta. On huomattava, että lähetyssseura hoiti myös sisälähetysharrastusta, joka suuntautui hengellisen kirjallisuuden levittämiseen. Se liittyi kiinteästi yhteen ulkolähetyksen kanssa, sillä keisari oli hylännyt itsenäisen sisälähetysharrastuksen perustamisen vuonna 1859.⁵⁴

Keväällä 1881 Karjalatar kertoi Joensuun vallasnaisten perustaneen "Lähetysharrastuksen sisällistä lähetystä varten". Sen tehtävinä olivat hädänalaisten auttaminen, Uusien testamenttien ja muiden hengellisten kirjojen jakaminen köyhille sekä pyhäkoulujen pitäminen naispalvelijoille ja heidän lapsilleen. Rahastonhoitajana toimi kauppias Antti Uimonen. Varsinainen sisälähetysharrastus syntyi Joensuuhun vasta vuonna 1898.⁵⁵

Ylä-Karjalan papisto kehitti innokkaasti lähetysharrastuksen hyväksi tehtävää työtä. Vuonna 1883 Karjalattaressa oli selostus rovastikunnan kokouksesta, jossa papisto päätti seurakunnallisten lähetysharrastusjuhlien järjestämisestä, lähetysharrastusjuhlien pitämisestä rippikirjoitusten yhteydessä joka kolmas kuukausi sekä lähetysharrastuslehtien ja kirjallisuuden tilaamisesta pyhäkouluopettajille. Lahjoitusvaroissa mitattuna lähetysharrastus eli nousukauttaan Ylä-Karjalan rovastikunnassa 1870-luvulta 1880-luvun puoliväliin saakka,

⁵³ Kar 29/16.7.1880; Kar 37B/14.9.1883, Liperissä; *Salokas* 1937, 142-143; *Rimpiläinen* 1975, 53; *Heikkilä* 1979, 66-69; *Remes* 1993, 186, 271-272.

⁵⁴ Kar 48/26.11.1880; 52/24.12.1880; 53/31.12.1880; 1/7.1.1881; *Rimpiläinen* 1975, 53; *Remes* 1993, 80-83. Ks. s. 17-20.

⁵⁵ Kar 9/4.3.1881, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 110-111; *Rimpiläinen* 1975, 49.

kun samalla muut Kuopion hiippakunnan alueet olivat hiljentyneet lähetykannatuksessa.⁵⁶

Joensuussa oli alttiutta uusille yhdistyksille, sillä Laamanen oli aloitteentekijänä lähetyshdistyksen perustamisyrityksessä ja entinen kaupunginsaarnaaja Henrik Piipponen alkoi toimia Merimieslähetyksen asiämiehenä vuonna 1882. Merimieslähetyksen perustava kokous oli ollut Helsingissä syksyllä 1875. Se perustettiin merimiesten sielunhoidon järjestämiseksi ulkomaan satamissa. Aluksi toiminta rajoittui suomalaisten kirjojen, traktaattien ja sanomalehtien toimittamiseen tärkeimpiin satamakaupunkeihin. Toiminnan painopiste oli rannikkokaupungeissa. Joensuu oli kaukana sisämaassa, mutta vuonna 1856 valmistunut Saimaan kanavan avasi kaupungista yhteydet maailman merille, joten merimieslähetykselle saatiin vastakaikua Pohjois-Karjalassakin.⁵⁷

Karjalatar kertoi seuran perustamisesta kesällä 1875. "Hengellisten kirjasten yhtiö Lontoossa" eli Uskonnollinen traktaattiseura oli toimittanut useita kirjoja suomeksi tuomiorovasti A. G. Borgin kääntämänä. Kaksi tuhatta kirjaa oli jätetty jaettavaksi Kuopion merimiehille. Seura tuli Karjalattaren lukijoille tutuksi lehtikirjoituksillaan, joita sen johtokunnan jäsenet julkaisivat sanomalehdissä jäsenten ja taloudellisen tuen saamiseksi. Vuonna 1879 johtokunta kehotti tukemaan raha-avustuksilla suomalaisten pappien lähettämistä ulkomaiden satamiin. Ensimmäinen seuran merimiespappi oli pastori Elis Bergroth, joka vetosi joulun alla sanomalehtien lukijoihin raha- ja kirjalahjoitusten saamiseksi. Hän matkusti vuonna 1880 Grimsbyhyn Englantiin ja sieltä Lontoon vuonna 1882. Joensuussa Bergroth vieraili muutaman kerran 1880- ja 1890-luvuilla.⁵⁸

⁵⁶ *Kar* 36B/7.9.1883, Ylä-Karjalan provostikunnan kokouksesta; *Remes* 1993, 185-186, 316-321.

⁵⁷ *Rimpiläinen* 1975, 54-55; *Heikkilä* 1979, 71-73; *Remes* 1993, 156-159.

⁵⁸ *Kar* 26/2.7.1875, Joensuusta; 20/17.5.1878, Suomen kunnioitettavalle yleisölle! (pääkirj., Merimieslähetyksen johtokunta); 46/12.11.1880, Pyyntöni Suomen yleisölle (Elis Bergroth); 46/17.11.1882, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 54; *Heikkilä* 1979, 71-73.

4 Kirkollinen kansanopetus

a. Papiston ja kansakoulun suhde aiheuttaa keskustelua

Vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukaan kansakoululaitos tuli valtion hallinnon alaiseksi. Kansakoulujen perustaminen oli kunnille vapaaehtoista. Kirkon vuosisatainen vastuu koulutuksesta päättyi, mutta alkeisopetus jäi sen huolehdittavaksi vuosikymmenien ajaksi. Papit olivat mukana kansakoulujen perustamishankkeissa monilla paikkakunnilla. Heidän suhteensa kansakouluun ei kuitenkaan ollut ongelmaton, vaikka useat heistä olivat helpottuneita siitä, että maallisten tehtävien hoito väheni koulu-uudistuksen johdosta. Papisto pelkäsi, että kansakoulun opetus etäännyisi perinteisistä kristillis-siveellisistä perusteista ja kirkosta. Pappien epäluulo alkoi ilmetä 1870- ja 1880-luvuilla, jolloin liberalistiset ja rationalistiset aatevirtaukset saivat maassa jalansijaa. Talonpoikainen kansa oli ollut perinteisesti suhtautunut epäluuloisesti opinkäyntiin. Se pelkäsi lisääntyviä taloudellisia rasituksia ja lasten opettamista "herrojen" tavoille. Monet uuden sukupolven teologit olivat taustaltaan talonpoikaisia, mikä oli osittain syynä papiston lisääntyvään epäluuloon kansakoulua kohtaan.¹

Pohjois-Karjalan kansakoulunopettajien kokous käsitteli papiston ja opettajiston suhteita Joensuussa vuonna 1879. Karjalatar selosti kokouksen keskusteluja. Mukana oli myös maakunnan pappeja. Kokouksen puheenjohtaja oli Kontiolahden kirkkoherra K. E. Järnefelt, joka toimi sivutoimisena kansakouluntarkastajana. Järnefelt toivoi avauspuheessaan, että tarkastajan tehtävä siirtyisi sellaiselle, jolla olisi enemmän aikaa sen hoitamiseen. Vuoden 1877 valtiopäivät eivät olleet myöntäneet valtion tukea varsinaisten tarkastajien palkkaamiseksi. Kansakoulun tila oli Järnefeltin puheen pääaihe. Hänen mukaansa se ei tyydyttänyt kaikkia "oppineita". Ajan kasvatuksen vikana oli liiallinen keskittyminen tiedolliseen oppimiseen. Kasvatuksen "siveydellinen puoli" jäi syrjään. Järnefelt ilmaisi suoraan, että hän pelkäsi kansakoulunopettajien taipuvan vapaamielisiin aatteisiin, vaikkei hän ollut huomannut siitä merkkejä Pohjois-Karjalassa. Ajan henki oli kuitenkin sellainen, että niiden takia täytyi olla varuillaan. Hänen mukaansa kansalle oli näytettävä, että sen opettajat olivat kristillisiä.²

Järnefeltin huolet kansakoulun suunnasta olivat papeille varsin tyypillisiä. He pelkäsivät, että kansakoulunopettajat levittäisivät liberalistisia ja kirkkokriittisiä aatteita

¹ Juva 1956, 136-138; Kurvinen 1963, 242-245; Iisalo 1968, 347-352; Melin 1977, 26-28; Heikkilä 1988, 51-52.

² Kar 29/18.7.1879, Pohjois-Karjalan kansakoulunopettajain ja opettajattarien kokous Joensuussa 7 p. heinäk.

kansan keskuuteen. Vertailukohtana oli Keski-Eurooppa, missä opettajiston keskuudessa esiintyi runsaasti radikaalien aatteiden kannatusta. Papisto oli yleisesti tyytyväinen kansakoulunopettajien antamaan uskonnonopetukseen. Jotkut papeista valittivat, että opettajat eivät harjoittaneet tarpeeksi pitkää katekismuksen ulkolukua ja että opettajien käytöksessä näkyi ylpeyttä ja maallistumisen vaikutuksia. Opettajat puolestaan näkivät papeissa vanhoillisuutta ja ahdasmielisyyttä. Eräänä syynä pappien epäluuloon kansakoulua kohtaan oli se, että kouluviranomaiset ja valtiopäivät suhtautuivat kielteisesti kirkollisten lastenkoulujen kehittämiseen. Tämä seikka sai monet papit arvioimaan kriittisesti kansakoululaitoksen suhdetta kirkon kasvatuspyrintöihin.³ Järnefeltin puhe ilmensi näitä julkisuudessa esiinnousseita säröjä, vaikkei niitä hänen mukaansa esiintynyt Pohjois-Karjalassa.

Järnefeltin mainitsema kansakoulun tarkastusjärjestelmä oli peräisin vuodelta 1874. Se perustui sivutoimisten tarkastajien työlle. Heistä suurin osa oli pappeja. Järjestelmä aiheutti arvostelua ja jännitettä kansakoulun ja papiston välille, sillä monet opettajat halusivat kokonaan kansakouluasiaan keskittyviä tarkastajia. Esimerkiksi kontiolahtelainen kansakoulunopettaja Kalle Sormunen kritisoi tarkastajien puolinaista ammattitaitoa. Kansakoulu sai vakinaisen tarkastajakuntansa myöhemmin 1880-luvulla.⁴

Kiihtelysvaaralainen kansakoulunopettaja K. J. Kuuti tarttui kokouksessa papiston ja kansan suhteisiin. Hänen ehdottamansa keskustelukysymys kuului: "Onko pappien ja kansakouluopettajain väli todella niin huonolla kannalla kuin yleensä sanotaan ja, jos niin on, mitä olisi tehtävä tämän pahan epäkohdan poistamiseksi?". Muutamat olivat sitä mieltä, että kysymys oli aivan tarpeeton, sillä suhteissa ei ollut mitään moitittavaa Pohjois-Karjalassa. Juutin mielestä asiaa piti käsitellä. Hän viittasi pappien ja opettajien välillä sanomalehdissä käytyihin kiistoihin.⁵

Juutin mainitsema sanomalehtikirjoittelu oli nostanut pappien ja kansakoulunopettajien jännitteisen suhteen julkisuuteen. Kahden ammattiryhmän välinen epäluuloisuus purkautui Uudessa Suomettaressa ja muissa lehdissä pitkin vuotta 1879. Riidan lähtökohtana oli kansakoulun oppilaiden velvollisuus käydä lukukinkereillä. Kansakoulunopettajat kokivat, että velvollisuus oli turha ja koulutyötä haittaava. Lasten täytyi olla poissa koulusta, koska heidän täytyi opetella katekismus ulkoa kinkerikuulustelua varten. Opettajien mielestä kansakoulu oli opetusmenetelmiltään kehittyneempi kuin

³ Juva 1956, 178-183; Kurvinen 1963, 234-244; Iisalo 1968, 341-347.

⁴ Iisalo 1968, 283-285.

⁵ Kar 34/22.8.1879, Pohjois-Karjalan kansakoulunopettajain ja opettajattarien kokous Joensuussa 7 p. heinäk.

kirkko. Sution tai lukkarin järjestämä kuulustelu oli aivan hyödytön. Taustalla oli Porvoon hiippakunnassa vallalla ollut tapa, jonka mukaan korkeampaa opetusta saaneet saivat jäädä pois kinkereiltä. Monet papit vaativat kuitenkin kansakoululaisia kinkereille, mikä ärsytti puolestaan opettajia. Kuopion hiippakunnan johto ei ollut tehnyt vastaavanlaista päätöstä oikeudesta jäädä pois kinkereiltä, mutta kiista sai yleistä merkitystä kahden ammattiryhmän välienselvittelynä.⁶

Pohjoiskarjalaiset vakuuttivat kokouksessaan, että pappien ja opettajien suhteet olivat hyvät. Osanottajien mukaan erimielisyyksiä ei ollut. Heidän mielestään sanomalehtikirjoittelu ei kertonut Pohjois-Karjalan tilanteesta. Kiihtelysvaaralainen talollinen Pekka Leppänen sanoi, että kiistat olivat yksittäistapauksia. Hänen mukaansa eripuraisuus tuottaisi kuoliniskun kansakoululle, koska kansa seuraisi papistoa suhtautumisessaan kansakouluun. Koululaitoksen täytyi nojautua kirkon tukeen, sillä muuten se ei saisi kannatusta kansalta. Tämä seikka tarkoitti sitä, että kansakoulunopettajien täytyi osoittaa sopuisuutta kirkkoa kohtaan.⁷ Leppäsen lausunto heijasteli perinteistä yhteisyyttä, joka vallitsi papiston ja maaseutuväestön kesken. Papisto oli perinteisesti kansan henkinen johtaja maaseudulla, ja ryhmät jakoivat samat vanhoilliset ja kristilliset arvot. On muistettava, että jännitteistä huolimatta papisto oli monilla paikkakunnilla mukana kansakoulun perustamishankkeissa ja se yritti saada sivistysasioihin penseästi suhtautuvat talonpojat tukemaan kansakouluja ja muita sivistyshankkeita.

Ilmeisesti kansakoulunopettajien ja pappien välillä ei Pohjois-Karjalassa ollut suuria ristiriitoja. Niistä ei ole mainintoja muissa lähteissä, joten kokouksen keskustelu kuvasi luultavasti suhteellisen hyvin maakunnan tilannetta. On hyvin mahdollista, että osallistujat eivät halunneet tuoda kaikkia hankauksia julkisuuteen. Se olisi antanut huonon kuvan kertojasta ja hänen ammattiryhmästään. Osallistujat tiedostivat valtakunnallisissa lehdissä velloneet riidat, mutta torjuivat niiden olemassaolon Pohjois-Karjalassa. Kokouksen sopuisan hengen taustalla saattoi olla myös eräänlainen osallistujien mielissä ollut vastakkainasettelu syrjäisen maakunnan ja Etelä-Suomen välillä. Sen mukaan etelässä ilmenneet ristiriidat olivat sellaisen maallistumisen tulosta, jota kokouksen osallistujat eivät halunneet tunnustaa ainakaan julkisesti vallitsevan Pohjois-Karjalassa.

⁶ *Iisalo* 1968, 347-352. Tohmajärveläinen kirjoittaja kertoi pitäjänsä kinkereistä vuonna 1880. Kappalainen Axel Hahl oli pitänyt kinkeritilaisuuden Kemien kylässä, jonka kansakoulun opettajat ja oppilaat olivat olleet läsnä. Oppilaiden lukutaito oli ollut hyvä. Kirjoittaja viittasi edellisvuonna käytyyn sanomalehtikirjoitteluun, joka oli koskenut kansakoulun oppilaiden velvollisuutta käydä kinkerikuulusteluissa. *Kar* 15/9.4.1880, Tohmajärvellä (A. H-nen). Tohmajärveläisen kirjoituksessa ei ollut mitään ristiriitoihin viittaavaa.

⁷ *Kar* 34/22.8.1879.

Kokouksessa tuli kuitenkin ilmi yksi särö, joka saattoi olla merkinä siitä, että pinnan alla oli epäluuloa pappien ja opettajien välillä. Tohmajärven Kemien kansakoulun opettaja Juho Koivisto joutui selittelemään Karjalattaressa lausuntoaan, jonka hän oli antanut kansakoulun edistämistä koskeneeseen kysymykseen. Kokousselostuksen mukaan Koivisto oli ollut sitä mieltä, ettei papisto rohkaissut tarpeeksi vanhempia panemaan lapsia kansakouluun. Koivisto lievensi kantaansa seuraavassa numerossa. Hänen mukaansa useimmat papit suhtautuivat kansakouluun myönteisesti.⁸ Hän selvästi varoi astumasta liikaa papiston varpaille koulutusasioissa.

Ala-Karjalan vahva edustus kokouksessa on syytä panna merkille. Papiston ja opettajien väliset kiistat kokouksen keskusteluun nostanut Juuti oli Kiihtelysvaarasta ja Koivisto Tohmajärveltä. Nämä kirkonisännät esiintyivät pitäjissään muissa kysymyksissä lievän pappisvastaisuuden kärkihahmoina myöhemmin 1880- ja 1890-luvuilla. He ajattelivat kirkosta ja papistosta hieman liberaalimmin kuin muut maakunnan opettajat.⁹ Heillä oli rohkeutta nostaa esille pappien ja opettajien välisiä ristiriitoja kokouksessa.

Ilmeisesti Juuti oli tehnyt kokoukseen myös kysymyksen, joka kuului: "Onko kansakoulunopettajain ylimalkainen ja varsinkin uskonnollinen sivistyskanta niin surkuteltavalla kannalla kuin useat luulevat ja miten voitaisiin tämä asia korjata?" Kysymys aiheutti enemmän hämmästyä kuin näkemystenvaihtoa. Kansakoulunopettaja Antti Ryytänen arveli, että toisten sivistyksen tasoa on turha arvailla. Koivisto ja maisteri Henrik Piipponen olivat myös sitä mieltä, ettei asia ollut keskustelemisen arvoinen. Pappisosallistujat eivät kommentoineet aihetta ainakaan Karjalattaren mukaan.¹⁰ Vaikka jotakin aihetta valituksiin olisi ollut, voidaan kysyä, olisiko kukaan pappi tuonut ilmi niitä ainakaan kovin helposti kansakoulunopettajien edessä.

Enon pitäjänapulainen Adam (Aatu) Laitinen ehdotti yhteisiä pappien ja kansakoulunopettajien kokouksia, joissa he keskustelisivat kouluasioista. Ehdotusta kannattivat opettajista Juuti, Antti Ryytänen ja Juho Koivisto sekä räätäli Sorsén. Pöytäkirja ei maininnut muiden pappien antamasta kannatuksesta.¹¹ Kokous ei ilmeisesti tehnyt pitkälle meneviä suunnitelmia yhteiskokousten järjestämiseksi. Kokousten ehdottaminen oli reagointia sanomalehdistössä ilmi tulleisiin kiistoihin.

Nimimerkki Koito käsitteli aihetta Karjalattaressa heinäkuussa 1880. Koito viittasi edellisvuoden kansakoulunopettajien kokoukseen, jossa pitäjänapulainen Laitinen oli ehdottanut yhteisiä kokouksia. Suunnitelma ei ollut edennyt toivotulla

⁸ *Kar* 34/22.8.1879; 35/29.8.1879, Karjalattaren toimitukselle (J. Koivistoinen).

⁹ *Laasonen* 1971, 89-91, 136.

¹⁰ *Kar* 35/29.8.1879, Pohjois-Karjalan kansakoulunopettajien ja opettajattarien kokous Joensuussa 7 p. heinäk.

¹¹ *Kar* 34/22.8.1879.

tavalla. Hän kirjoitti, että "emme voi käsittää, minkätähden tämmöiset tärkeät asiat, joilla varmaankin on paljoa enemmän merkitystä kuin ensi katsannossa luulisi, saavat asianomaisilta niin vähän kannatusta; sillä aivan epäilemättä olisivat nuo yhteiset kokoukset parhaat keinot saattamaan pappien ja opettajain harrastuksia likeisempään yhteyteen ja siten häviäisi kokonaan se luuleteltu juopa, joka muka nämä virkamiehet toisistaan eroittaa". Koito kertoi, että maakunnan papit kerääntyivät kokoukseensa, jota he pitivät Joensuun vuotuisten lähetysjuhlien yhteydessä, mutta yhteistä kokousta ei ehdittäisi järjestää sinä vuonna. Koito ehdotti, että myös kansakoulunopettajat voisivat vastedes ottaa osaa kokoukseen. "Luultavaa on, että yhdyskokousten aate siten vahvistuisi", hän totesi lopuksi.¹²

Karjalattaren seuraavan numeron pääkirjoituksena oli selostus Joensuun lähetysjuhlien yhteydessä pidetystä papiston kokouksesta. Yhteiset pappien ja opettajien kokoukset saivat kannatusta papistolta. Papit keskustelivat myös uskonnonopetuksen tarkastamisvelvollisuuden täyttämisestä. He suosittelivat, että papit kävisivät kuuntele-massa uskontotunteja ja kuulustelisivat "uskonoppia" kinkereillä. Jos jostakin koulusta oli paljon kuulusteltavia oppilaita, kokous suositteli, että pappi menisi pitämään kuulustelua koululle. Papisto laiminlöi yleisesti uskonnonopetuksen tarkastusoikeuten-sa, mistä kirkon johto huomautteli sitä eri yhteyksissä. Kansakoulunopettajat kokivat papiston tarkastusoikeuden joissakin tapauksissa kiusallisena.¹³ Tämä seikka ei kuitenkaan ollut esillä Karjalattaressa, vaikka oli hyvin mahdollista, että jonkinlaista jännitettä oli olemassa myös Pohjois-Karjalassa. Halukkuutta yhteistyöhön näytti olevan sekä papiston että kansakoulunopettajien keskuudessa.

Ei ole tiedossa, toteutuiko Koiton ehdotus tai miten paljon kansakoulunopetta-jia osallistui mahdollisiin yhteiskokouksiin. Lähetysjuhlien yhteydessä järjestetty kokous ei ollut aina kovin suosittu pappien keskuudessa, sillä Karjalatar kertoi vuonna 1881, että paikalle oli saapunut vain muutamia pappeja.¹⁴ Lähetysjuhlista ja kokoukses-ta kertovissa uutisissa ei mainittu kansakoulunopettajien läsnäolosta. Yhteistyön parantaminen esiintyi puheissa, mutta varsinaiset toimet kokousten järjestämiseksi näyttivät jääneen heikoiksi.

¹² *Kar* 28/9.7.1880, Pohjoiskarjalan pappein ja kansakoulunopettajain kokous (pääkirj., Koito). Koito otti useasti kantaa sivistys- ja katsomuskysymyksiin Karjalattaressa, ja sen vuoksi hän oli merkittävä henkilö mielipidekirjoittajana. Hänen henkilöllisyydestään ei ole varmaa tietoa. Tohmajärven Kemien kylän kansakoulunopettajana Juho Koivisto saattaisi olla kyseessä. Hän kuitenkin itse kiisti olevansa Koito erään lehtikirjoittelusta syntyneen kiistan yhteydessä. Kiista koski Tohmajärven sivistyselämää. *Kar* 38/17.9.1880, Tohmajärvellä (J. Koivisto). Koito oli ilmeisesti kiihtelysvaaralainen kansakoulunopettaja ja kirkonisäntä K. J. Juuti. Koiton kirjoituksissa esiintyivät usein Kiihtelysvaara ja sen naapuripitäjä Tohmajärvi.

¹³ *Kar* 29/16.7.1880, Lähetysjuhla ja pappien kokous Joensuussa (pääkirj.); *Iisalo* 1968, 280-287.

¹⁴ *Kar* 27/8.7.1881, Joensuusta.

Vuonna 1882 Karjalatar selosti Pohjois-Karjalan kansakoulunopettajien kokousta. Eräs keskusteltavista kysymyksistä koski viikoittaista raamatunlukutuntia, jonka tarkoituksena oli opettaa koululaisille seuraavan sunnuntain jumalanpalveluksen tekstit. Yleensä kyseessä oli lauantaina viimeinen tunti. Kysymyksenä oli, pitikö sen olla luonteeltaan hartaudellinen vai opetuksellinen. Opettaja Gustaf Ahran mukaan hartaudellisuus oli tärkeintä, ja hän ehdotti tunnin pitämistä sunnuntaina, jolloin myös lasten vanhemmat olisivat mukana. Antti Rynäsän mielestä tunnin piti olla sekä hartaus- että opetushetki. Opettajat Juho Koivisto ja K. J. Juuti pitivät tärkeänä, että tunti sisälsi tiedollista ainesta.¹⁵

Keskustelu heijasteli vanhaa kysymystä uskonnonopetuksen luonteesta. Jotkut koulumiehet olivat sitä mieltä, että uskontotunneista ei saanut tulla hartaushetkiä. Toiset pitivät tiedollisuutta korostavaa näkökulmaa arveluttavana. Raamatunluku ei lisääntynyt uskonnonopetuksessa 1880-luvulla, eikä joidenkin opettajien toive hartaudellisuuden lisääntymisestä toteutunut. Koulun uskonnonopetus alkoi etääntyä kirkon opetusmenetelmistä. Koiviston ja Juutin yleistä suhtautumista kirkkoon ja papistoon sävytti lievä kriittisyys.¹⁶ Siksi on huomionarvoista, että juuri he korostivat raamatunlukutunnin tiedollista sisältöä. Heidän suhtautumisensa asiaan ilmensi näkemystä, että vaikka kansakoulun opetusta sävytti läpeensä kristillinen ihmisihanne, kansakoululla oli oma kirkon julistuksellisesta työstä eroava opetustehtävänsä.

Suuria papiston ja kansakoulun välisiä ristiriitoja ei näkynyt Karjalattaren palstoilla samassa laajuudessa kuin valtakunnallisessa lehdistössä. Papisto tuki kansakoulujen perustamista monissa pitäjissä. Näyttää siltä, että ehdotukset yhteiskokouksesta Joensuun lähetysjuhlien yhteydessä olivat seurausta julkisesta sanomalehdissä papiston ja kansakoulunopettajien välillä käydystä polemiikista. Kokousten lopullinen toteutuminen jää hämärän peittoon. Kokousasian huono eteneminen ei välttämättä kerro erityisistä ristiriidoista, sillä Joensuun kokous kärsi välillä pappisvierailijoidenkin puutteesta. Hankkeella ei vain ollut ilmeisesti tarpeeksi innokkaita vetäjiä.

¹⁵ *Kar* 38/22.9.1882, Pöytäkirja, pidetty ylä- ja ala-Karjalan kansakoulunopettajain piirikokouksessa Joensuussa Elokuun 28. päivänä 1882.

¹⁶ *Kar* 38/22.9.1882; *Iisalo* 1968, 322-327; *Laasonen* 1971, 89, 136.

b. Kiertokoulujen vaikea sarka

Maalaiskuntien alkuopetuksesta vastasivat pääasiassa kirkolliset kiertokoulut. Kunnallisia kansakouluja oli vähän etenkin syrjäisillä alueilla, ja niihin pyrkivien lasten täytyi osata lukea. Kansakoulua kävi vuonna 1877 vain kolme prosenttia Pohjois-Karjalan kouluikäisistä. Samaan aikaan kiertokoulua kävi 55 prosenttia lapsista. Kansakouluja ja kiertokouluja oli vuonna 1880 kumpiakin noin parikymmentä. Kirkollinen kansanopetus, johon kuuluivat rippikuulustelut ja kinkerit sekä kierto-, pyhä- ja rippikoulut, oli suurelle osalle ainoa opin lähde. Monet jäivät ilman minkäänlaista kouluopetusta.¹⁷

Kirkko ja ajan johtavat sivistysmiehet, esimerkiksi kansakoululaitoksen suunnittelija Uno Cygnaeus, painottivat kodin ensisijaista merkitystä alkuopetuksen antajana. Kansakouluhankkeet kohtasivat joissakin Pohjois-Karjalan pitäjissä paljon vastustusta, mikä näkyi myös kiivaana lehtikirjoitteluna. Kansa ei halunnut lisää taloudellisia rasitteita, ja jotkut pelkäsivät koulun antavan huonoja vaikutteita lapsille. Esimerkiksi kiihtelysvaaralaiset kiistelivät kansakoulun perustamisesta pitkään ja kiivaasti Karjalattaressa 1870-luvun lopulla.¹⁸

Tohmajärveläinen kirjoitti vuonna 1877, että koululaisten joukossa oli sellaisia, joita vanhemmat eivät olleet opettaneet yhtään. Ilomantsilainen maaseutukirjeenvaihtaja pyysi puolestaan jotakuta selittämään Karjalattaressa, mikä oli paras ikä opettaa lapsia lukemaan. Hän tiesi 8–10-vuotiaita lukutaidottomia lapsia, joiden vanhemmat väittivät, ettei niin nuorena opi lukemaan. Kotiopetus ei pystynyt täyttämään niitä vaatimuksia, joita koulu- ja kirkonmiehet asettivat sille lukemisen ja kristinopin alkeiden opettamisessa. Vanhempien oppimattomuus, ajan puute ja vähäinen kiinnostus opetuksen antamiseen tulivat jatkuvasti esille piispantarkastuksissa. Monet vanhemmat pitivät työntekoa opiskelua tärkeämpänä.¹⁹

Sivistyspyrkimyksiä kannattava ja myös katsomuksellisiin kysymyksiin aktiivisesti kantaa ottanut nimimerkki Koito piti kiertokoulua monen osalta ainoana mahdollisuutena saada opetusta. Kansakoulut, kansankirjastot ja lukuyhdistykset eivät hänen mukaansa pystyneet levittämään lukutaitoa ja tiedon valoa kaikkialle. Koiton mukaan kiertokoulujen tarpeellisuudesta oli syntynyt erimielisyyksiä. Hänen mielestään niillä oli kuitenkin sijansa, koska kansa oli liian köyhä perustamaan "alakansakouluja ja

¹⁷ Kurvinen 1963, 234-235; Laasonen 1971, 113-117.

¹⁸ Laasonen 1971, 78-79, 113-117; Melin 1977, 29-36; Heikkilä 1988, 51-52.

¹⁹ Kar 11/16.3.1877, Tohmajärveltä; 43/24.10.1879, Ilomantsista (M. K.); Kurvinen 1963, 243; Melin 1977, 29-37.

pikkulasten kouluja". Lisäksi välimatkat olivat liian pitkät, ja kansa suhtautui opinkäyntiin välinpitämättömästi. Sopivien opettajien puute vaivasi maaseudulla.²⁰

Lehdistössä, valtiopäivillä sekä papiston ja koulumiesten kokouksissa oli syntynyt kiivasta keskustelua maaseudun alkuopetuksen asemasta 1870-luvulla, mihin Koito viittasi kirjoituksessaan. Monien päättäjien mielestä maaseudun parantuva alkuopetus jarrutti kansakoulun yleistymistä, eikä valtion kannattanut tukea alkuopettajien koulutusta merkittävästi. Tähän linjaan vaikutti Cygnaeuksen edustama voimakas maaseudun alkukoulujen vastustus. Hänen mielestään ne haittasivat kotiopetusta ja kansakoululaitoksen kehitystä. *Vuokko Melinin* mukaan cygnaeuslainen käsitys alkukoulujen haitallisuudesta ei ollut oikeutettu. Kansakouluja oli vähän, ja monelle lapselle kansakouluun menemisen kynnyksellä olisi ollut liian suuri ilman alkeiskoulua.²¹ Koiton kirjoitus kuvasi realistisesti maaseudun koulutilannetta 1870-luvun lopulla. Kiertokoulujen merkityksen peräänkuuluttaminen oli ymmärrettävää ja järkevää, sillä kansakouluverkko oli harva ja kotiopetus puutteellista.

Kiertokoulu oli esillä Karjalattaren kirjoituksissa, joissa maaseutukirjeenvaihtajat kuvasivat pitäjiensä sivistysoloja. He lausuiivat toiveensa kouluolojen parantamisesta. Oli luonnollista, että nämä sanomalehteen kirjoituksiaan lähettävät pitäjäläiset olivat samalla niitä, jotka olivat itse saaneet ainakin jonkin verran oppia ja jotka näkivät lastenopetuksen tarpeelliseksi.

Enolainen kirjoittaja kertoi vuonna 1879, että pitäjä oli ilman kansakoulua. "Pari kiertävää lastenopettajaa" ja pyhäkoulut hoitivat alkuopetusta, vaan "kuinka se käypi, kun sokea sokeata taluttaa", kirjoittaja kyseli. Hän tarkoitti, ettei sopivia kansakoulun käyneitä kiertokoulun- ja pyhäkoulunopettajia ollut. Kiertokoulua hoitivat maanviljelyskoulua käynyt Pekka Laakkonen ja lukkari Tahvo Huttunen. Enolaiset saivat kansakoulun vuonna 1881.²²

Pielisjärveläinen kirjoittaja painotti kiertokoulujen tärkeyttä, kun hän kertoi uuden kansakoulurakennuksen vihkimisestä lokakuussa 1879. Hänen mielestään nuorten lukutaidossa oli paljon toivomisen varaa. Ilomantsilainen kertoi, että hänen pitäjässään oli kolme koulumestaria, ja tarvetta oli vielä useammalle. Hänen mielestään oli kuitenkin kohtuutonta, että naimattomatkin joutuivat osallistumaan 90 pennillä (3,70

²⁰ *Kar* 50/12.12.1979, Suomen kiertokouluista (Koito).

²¹ *Kar* 50/12.12.1879; *Kurvinen* 1963, 238-239; *Melin* 1977, 6, 96-99, 110.

²² *Kar* 6/7.2.1879, Enosta (H. H-nen); *Björn* 1994, 154-158.

€) henkilöltä heidän palkkaukseensa. Kirjoittaja Ilomantsin Koverosta toivoi vuonna 1882 kierto- tai pyhäkoulua kylänsä lapsille.²³

Kontiolahtelainen Pekanpoika toivoi, että kiertokoulu olisi paikallaan kaksi kuukautta. Hän neuvoi pitäjäläisiä, että "ottakaa yksi kunnollinen kiertok. opettaja viljavainioillenne. Nuo 2 korkeimpaa k.(ansa) koulua on kunnassanne lapsien suhteen niin kuin sannan muru meressä". Kiertokoulunopettajien pätevyys ja omistautuminen työlleen eivät olleet hänen mielestään riittäviä. "Säkkiinsä päin nämä teinit tietysti saarnaa", hän totesi.²⁴

Kontiolahdella kiertokoulu pysyi samassa paikassa 3–5 viikkoa. Lapset jäivät pitkiksi ajoiksi ilman opetusta, kun opettaja siirtyi uuteen koulupiiriin. Muutaman viikon opetuksella oppimistulokset jäivät usein laihoiksi. Opettajien vaihtuvuus oli huonon palkkauksen vuoksi suuri, mikä ei ollut omiaan luomaan johdonmukaisuutta opetukseen. Kansakoulut koskettivat vain pientä osaa lapsista. Kontiolahdella noin 70 prosenttia lapsista kävi kiertokoulua vuonna 1877 ja vajaat kymmenen vuotta myöhemmin lähes 78 prosenttia. Vuoteen 1896 mennessä osuus oli laskenut 43,5 prosenttiin kansakoulujen yleistymisen takia. Kiertokoulun oppiaineina olivat sisäluku, raamatunhistoria ja Lutherin pieni katekismus. Mahdollisia lisääaineita olivat kirkkoveisuu sekä kirjoituksen ja laskennon alkeet.²⁵

"Kiertokouluja suosivainen Maallikko" otti kantaa kiertokoulunopettajien palkkaukseen Karjalattaressa vuonna 1881. Valtio ei avustanut heidän palkkaamistaan, eikä heillä ollut "muhkeata kartanoakaan" kuten kansakoulunopettajilla. Kirjoittaja halusi nostaa asian esille, koska kiertokoulunopettajat eivät olleet saaneet ääntänsä tarpeeksi kuuluviin. Hänen mukaansa kunnan täytyi taata opettajille riittävä palkka, ettei heidän tarvinnut käydä kerjäämässä palkkasaataviaan. Kirjoittajan mukaan oli väärin, että kansakoulunopettaja sai palkkaa noin tuhat markkaa (3539 €) ja kiertokoulunopettaja vain noin 400 markkaa (1416 €). Lukkarienkin palkka oli noussut ja se oli suurempi kuin kiertokoulunopettajilla.²⁶

Kiertokoululaitos kärsi jatkuvasta resurssi- ja opettajapulasta. Opetettava lapsijoukko kasvoi koko ajan. Seurakuntalaiset eivät halunneet mielellään lisätä opettajien määrää lisääntyvien taloudellisten rasitteiden pelossa. Palkka oli heikko, eikä kansa maksanut sitä aina sovinnolla. Vaikeuksia kuvaa esimerkki Liperistä, missä

²³ Kar 40/3.10.1879, Pielisjärvellä (Pieliseläinen); 16/21.4.1882, Ilomantsista (Kaksikymmenkynsinen); 40/6.10.1882, Koverosta (P. O. Ö:nen).

²⁴ Kar 27/8.7.1881, Kontiolahdelta (Pekanpoika).

²⁵ Melin 1977, 79–89; Ryyppö 1984, 170–173.

²⁶ Kar 30/29.7.1881; 33/19.8.1881, Muutama sana kiertokoulun-opettajain palkoista (Kiertokouluja suosivainen maallikko).

pitäjäläiset olivat vuonna 1877 sopineet maksavansa apuopettajalla 300 markkaa (1048 €). Kaikki eivät kuitenkaan maksaneet omaa osuuttaan kunnan veronkantajalle. Opettaja sai itse kerätyksi palkastaan 90 markkaa (314 €), vaikka kuvernööri oli määrännyt pitäjäläiset maksamaan. Seurakunta maksoi palkan vasta elokuussa 1879.²⁷

Kiertokoulunopettajien arvostus ei ollut korkealla, sillä he olivat 1880-luvulla usein vailla erityistä koulutusta tehtävänsä. Pätevyydeksi riitti lukutaito tai sen lisäksi se, että oli menestyksekkäästi opettanut pyhäkoulussa. Kaikilla opettajilla ei ollut edes kansakoulupohjaa. Jotkut kansakoulunopettajat saattoivat kouluttaa alkuopettajia oman työnsä ohella, mutta heidän työnsä vaikutus ei ulottunut kaikkialle. Varsinaista alkuopettajien seminaaria ei ollut 1880-luvulla. Vuoden 1877 valtiopäivät päätti myöntää yhteensä 10 000 markkaa (34 934 €) käytettäväksi niille kansakoulunopettajille, jotka kouluttivat alkuopettajia. Halukkaista kouluttajista oli pulaa, ja vuotuisesta avustuksesta osa jäi käyttämättä.²⁸

Juukalainen kirjoittaja kuvasi pitäjänsä kouluoloja vuonna 1881. Kiertokoulu oli toiminut yksiopettajaisena perustamisestaan 1870-luvun puolivälistä saakka. Yksi opettaja oli aivan liian vähän. Kirjoittaja totesi, että "kuuluu olevan toista tuhatta, jotka kiertokoulua nauttivat. Jos siihen vielä lisäksi pannaan Sunnuntaikouluja hyväntahtoisen papiston avustuksella, on se kumminkin vähä". Sunnuntaikoulut tarkoittivat pyhäkouluja. "Puuttuu kelpollisia opettajia ja niiden elähyttävä voima", kirjoittaja selitti.²⁹

Juuan kiertokoulun tarkastelu vuodesta 1877 vuoteen 1890 osoittaa, että sen oppilasosuus väheni 93 prosentista 59 prosenttiin kouluikäisistä. Vuonna 1883 kiertokoulua kävi noin tuhat lasta. Juukalaiset palkkasivat toisen kiertokoulunopettajan mahdollisesti 1890-luvun alussa tai vasta 1900-luvun alkuvuosina. Kansakoulu perustettiin vuonna 1880 ja sen oppilasmäärä oli vain 4 prosenttia kymmenen vuotta myöhemmin.³⁰ Kiertokoulun oli menettämässä oppilaitaan Juuassa, eikä yksi kirkonkylän kansakoulu paikannut menetystä laajassa pitäjässä. Kirjoittajan huoli opetuksen järjestämisestä oli perusteltu. Näyttää nimittäin siltä, että vähäinen panostus kiertokouluun sai aikaan oppilaskatoa.

Karjalattaressa oli selostus kiertokoulun järjestämisestä Tohmajärvellä vuonna 1883. Kuntakokouksen valitsema komitea oli laatinut uuden kiertokouluohjesäännön

²⁷ Salokas 1937, 343-344; Kurvinen 1963, 292-293; Laasonen 1971, 115-116; Melin 1977, 94-95.

²⁸ Melin 1977, 92-98.

²⁹ Kar 7/19.2.1875, Juu'asta (-i. -i.-); 31/5.8.1881, Juu'asta (D. -N...nen); Kokkonen 1941, 332-333.

³⁰ Kokkonen 1941, 332-333; Laasonen 1971, 78, 115-117. Kokkonen mukaan toinen kiertokouluopettaja oli Juuassa "ainakin jo rovasti Hellmanin aikaan vv. 1900-1902". Karjalattaren uutinen kertoi vuonna 1892, että juukalaiset olivat valinneet leppävirtalaisen Matti Turénin toiseksi opettajaksi. Kar 50/1.7.1892, Joensuusta.

aikaisempien rovasti Andelinin tekemien sääntöjen rinnalle. Pitäjä jakaantui koulupiireihin, joista huolehti kaksi opettajaa. Kaikista seitsenvuotiaista oli tehty lista, ja jos vanhemmat eivät laskeneet lapsiaan kouluun, he saivat nuhteita. Jokaista koulupiiriä valvoi kaksi "kaitsia-miestä", jotka hankkivat opetushuoneiston sekä valvoivat opetusta ja lasten koulunkäyntiä. Opettajilla oli vuoden koeaika, jonka jälkeen heidät voitiin nimittää lopullisesti tehtäviinsä. Palkka oli 350 markkaa (1 364 €) vuodessa sekä markka (3,90 €) ruokarahaa jokaisena opetuspäivänä. Sen talon omistaja, jonka tiloissa opetus tapahtui, sai "hyyrirahaa" markan päivässä. Kustannukset maksettiin kunnan yleisestä tilistä.³¹

Tohmajärveläisten kiertokoulujärjestelmä oli tehokas, ja kiertokouluissa kävijöiden määrä nousi 35 prosentista 66 prosenttiin aikajaksolla 1877–1890. Kirkolla ei ollut yhtenäistä suunnitelmaa alkuopetukselle edes hiippakuntatasolla, vaan yksittäiset seurakunnat tai kunnat suunnittelivat omat ohjesääntönsä. Karjalattaressa kiertokoulua vuosina 1874–1883 käsitelleet kirjoitukset heijastelivat tätä järjestymättömien alkukoulujen aikaa, jolloin koulujen todellisuutta määräisivät eniten taloudelliset resurssit eikä yleistä opetussuunnitelmaa ollut olemassa. Tätä kautta jatkui maanlaajuisesti koko 1880-luvun.³²

Ortodoksien lukutaito ja tietopuolinen sivistys olivat huonompia kuin luterilaisilla. Papiston koulutustaso oli heikko, eikä heillä ollut suurta innostusta kouluasioihin. Kylälukuinstituutio ei kuulunut perinteisesti ortodoksiseen seurakuntaelämään. Ortodoksiset papit eivät yleensä osanneet tarpeeksi suomen kieltä voidakseen järjestää opetusta seurakuntalaisille. Siksi se jäi paljolti luterilaisten hoidettavaksi. Sortavalan opettajaseminaarin perustaminen vuonna 1880 helpotti ortodoksista kansakoulutointa.³³

Pälkjärveläinen valitti työtä etsimässä liikkuneen väen aiheuttamasta levottomuudesta vuonna 1883 ja kertoi, että sen joukossa varsinkaan ortodoksit eivät osanneet lukea. Toimitus vastasi, että Joensuun seudulla lähes kaikki ortodoksit olivat lukutaitoisia.³⁴ Oli selvää, että tilattoman liikkuvan väen keskuudessa lukutaito oli huonompi kuin kaupunkiseudulla asuvilla ortodokseilla.

Kirjoittaja Kontiolahden Selkien kylästä kertoi Karjalattaressa vuonna 1880, että Liperin Taipaleen kirkkoherra piti lukukinkerit Selkien ja Jakokosken kylissä. Hän arveli, että ne olivat seudun ensimmäiset ortodoksiset kinkerit. Kuulustelut olivat lievät, koska kinkeritoiminta oli vasta alussa. Kinkerien kulku seurasi luterilaista mallia.

³¹ *Kar* 2/12.1.1883, Tohmajärven kiertävät koulut.

³² *Laasonen* 1971, 117; *Melin* 1977, 8-9, 72-73.

³³ *Koukkunen* 1968b, 83-86; 1977, 64; *Laitila* 2004, 25.

³⁴ *Kar* 10/9.3.1883, Pälkjärveltä (Salolainen -. -n).

Alussa oli rukous ja virsi, joita seurasivat henkikirjoitus sekä nuorten ja vanhojen luetus. Pappi jakoi lukulistat seuraavaa vuotta varten. Lapset saivat läksyksi katekismuksen ulko- ja sisälukua. Taipaleen ortodoksisen seurakunnan kirkkoherra Aleksander Borotinski oli kiinnostunut kouluasioista ja järjesti kirkollista kasvatusta luterilaisen mallin mukaan. Hän aloitti kinkerien pitämisen ja kiertokoulutoimen 1880-luvun alussa. Hän yritti perustaa myös pyhäkouluja. Ortodoksit olivat käyneet luterilaista pyhäkoulua Kontiolahdella 1860- ja 1870-lukujen vaihteessa.³⁵

Kolmen vuoden kuluttua kirjoituksesta vuoden 1883 asetus määräsi jokaisen ortodoksisen maaseurakunnan antamaan alkeisopetusta uskonnossa ja äidinkielessä niille lapsille, jotka eivät voineet saada tyydyttävää opetusta kotona. Papiston oli järjestettävä kuulustelu lapsille kerran vuodessa. Vuoden 1883 asetuksen antamat ohjeet olivat varsin puutteelliset. Kirkollisten olojen hoitaminen laajassa Taipaleen seurakunnassa oli papistolle yleisesti hyvin vaikeaa. Alkukoulutoimen järjestäminen vaati päteviä opettajia, joiden valmistaminen ilman valtion tukea oli mahdotonta. Sortavalan seminaari alkoi kouluttaa kansakoulunopettajien valmistamisen rinnalla ortodoksisia kiertokoulunopettajia vuonna 1887.³⁶

Kummankin kirkon papit olivat paikalla viikimässä uutta kansakoulua Taipaleella vuonna 1876. Taipaleen kirkkoherra Aleksander Markov lausui venäjänkielisen aamurukouksen ja Liperin kirkkoherra Åkerblom piti avajaispuheen. Markov oli lahjoittanut Taipaleen pappilan salin kahdeksi vuodeksi koulun käyttöön. Seuraava kirkkoherra Borotinski opetti ortodokseille uskontoa Joensuun lyseossa. Hän oli vastuussa myös Taipaleen kansakoulun ortodoksien uskonnonopetuksesta. Hän ei kuitenkaan pystynyt hoitamaan opetustyötä kunnolla, sillä papin tehtävien hoito vei paljon aikaa. Taipalelaiset päättivät, että luterilainen opettaja huolehtisi myös ortodoksien uskonnonopetuksesta, jotta se tulisi säännöllisesti hoidetuksi. Luterilainen opettaja antoi opetusta vain raamatunhistoriassa. Opillisen aineksen opetus jäi Borotinsille.³⁷

c. Pyhäkoulutyö vahvistuu

Pyhäkoulutyö alkoi virkistyä 1870-luvulla. Jokaisessa Pohjois-Karjalan seurakunnassa oli toimivat pyhäkoulut vuosikymmenen lopulla. Maakunta oli Kuopion hiippakunnan

³⁵ Kar 15/9.4.1880, Seliltä (Kinkerissä olija); *Salokas* 1937, 511-512; *Laasonen* 1971, 114.

³⁶ Kar 18/4.5.1883, Papistosta, kirkoista ja lasten opetuksesta kreikkalais-venäläisissä seurakunnissa Suomessa; *Rimpiläinen* 1975, 124; *Koukkunen* 1977, 69-72; *Melin* 1977, 101-102.

³⁷ Kar 42/20.10.1876, Kansakoulun puuhut Taipaleella (-n-n.); 30/25.7.1879, Joensuusta; *Salokas* 1937, 368-369; *Laasonen* 1971, 155; *Rimpiläinen* 1975, 124; *Koukkunen* 1977, 83-86.

virkeimpiä pyhäkoulualueita Kuopion tuomiorovastikunnan ohella. Kuopion tuomiorovasti Aron Gustaf Borg vaikutti erittäin merkittävästi uudenlaisen pyhäkoulun kehittämiseen. Hartaudenharjoitus nousi opetuksen rinnalle toiseksi tärkeäksi osaksi. Kansa halusi säilyttää mielellään opetuksen pyhäkouluissa, koska se toivoi niiden korvaavan kiertokoulujen tarvetta, josta papisto sitä ahkerasti muistutti. Pyhäkoulu toimi siis osittain alkuopetuksen antajana. Kiertokoulujen opetusjaksojen väliin saattoi jäädä pitkä aika, ja pyhäkoulut pitivät osittain huolta lukutaidon säilymisestä. Kontiolahdella kiertoja pyhäkoulu oli yhdistetty jonkin aikaa 1860-luvun lopulla.³⁸

Keskustelu alkuopetuksen ja kansakoulun suhteesta ulottui koskemaan pyhäkouluja. Henrik Piipposen päätoimittajakaudella Karjalatar otti asiaan kantaa pääkirjoituksessaan vuonna 1875. Jyväskylän seminaarin opettajat olivat ehdottaneet kysymystä pyhäkoulujen ja kansakoulun välisestä suhteesta keskusteluaiheeksi kansakoulukokoukseen. Kirjoittaja lausui, että "meidän mielipiteemme mukaan tarvitsevat sunnuntaikoulut kansakoulun apua etenkin opetustavan parantamisessa ja edistyttyämisessä". Jokaisen kinkerikunnan oli lähetettävä pyhäkoulunopettajansa kansakouluun oppimaan opetustaitoa. Kansakoulunopettaja puolestaan kävisi tarkastamassa pyhäkoulun opetusta ja antamassa neuvoja. Tällä tavalla opettajat tutustuisivat toisiinsa ja ennakkoluulot hälvenisivät.³⁹ Jää hämärän peittoon, kuinka moni pyhäkoulunopettaja kävi todellisuudessa kansakouluissa.

Opetustyö pyhäkoulussa ei ollut aina helppoa. Ilomantsilainen kertoi Karjalataressa vuonna 1878, että eräs mies oli tullut häiritsemään opetusta ja houkutelut yhden pojan pois pyhäkoulusta. Heikot opettajat joutuivat sietämään joissakin paikoissa pilkkaamista. Opettajien pätevyysvaatimuksena oli lukutaito ja kristillinen mielenlaatu. Suurin osa opettajista oli miehiä. Pyhäkoulu alkoi tavallisesti hartaushetkellä, johon kuului alkuvirsi, rukous, evankeliumin selittäminen, rukous ja päätösvirsi. Lyhyen välitunnin jälkeen oli lukemisen sekä raamatunhistorian ja katekismuksen opettelemisen vuoro. Pyhäkoulujen taso oli varsin vaihteleva. Hyvien opettajien ohjaamat oppilaat veisasivat hyvin ja tunsivat katekismuksensa, mutta pitkästyttävien opettajien kouluissa lapset olivat levottomia ja oppimistulokset jäivät heikoiksi.⁴⁰

Hiippakunnan papisto käsitteli pyhäkouluasiaa tuomiorovasti Borgin johdolla Kuopion pappeinkokouksessa viisi vuotta myöhemmin vuonna 1880. Se päätti aloittaa pyhäkoulujen tarkastukset ja kokousten pitämisen opettajien kouluttamiseksi. Lisäksi

³⁸ Laasonen 1971, 119-122; Melin 1977, 59; Kansanaho 1988, 24-28.

³⁹ Kar 15/16.4.1875, Mikä on sunnuntaikoulujen ja kansakoulun oikea väli oleve? (sic) (pääkirj.).

⁴⁰ Kar 36/13.9.1878, Ilomantsista (M. K.); Laasonen 1971, 121; Kiiskinen & Sallinen 1991, 278-180.

rippikouluun pyrkivien piti esittää todistus ahkerasta pyhäkoulussa käymisestä. Karjalatar esitteli nämä kokouksen päätökset pääkirjoituksessaan.⁴¹

Pyhäkouluasian virkistyminen näkyi Karjalattaressa. Keväällä 1882 se julkaisi kolmiosaisen kirjoituksen otsikolla "Sananen sunnuntaikouluopettajille". Sen ensimmäinen osa ilmestyi pääkirjoituksena. Kirjoituksen mukaan seurakuntien oli suunniteltava pyhäkoulutyötään Kuopion pappeinkokouksen päätösten mukaisesti. Kirjoittaja antoi käytännön ohjeita pyhäkoulunopettajille. Pyhäkoulun oli alettava puolenpäivän jälkeen, jotta kansan kirkossakäynti ei häiriintyisi. Etäisimmissä kylissä pyhäkoulun oli hyvä olla kirkonmenojen aikana, jolloin se toimi korvaavana jumalanpalveluksena. "Miesopettajan asemesta voipi kai meidän aikakautenamme käyttää myös naisopettajaa", kirjoittaja totesi. Kirjoituksen laatinut nimimerkki K. A. P. oli mitä ilmeisimmin Karl Alexander Pfaler, joka oli Nurmeksen apulaispappina ja kirkkoherran sijaisena vuosina 1879–1885. Hän kehitti merkittävästi seurakunnan pyhäkoulutyötä.⁴²

Pfaler korosti pyhäkoulua kotiopetuksen ja kiertokoulun tukena sekä suositteli, että vanhemmat olisivat läsnä pyhäkoulun opetusosassa. Opettajan oli seistävä ja puhuttava kuuluvalla äänellä, kun hän opetti. Vasta-alkajien oli istuttava edistyneempien vieressä, jotta nämä pystyivät neuvomaan aloittelijoita. Seurakuntien velvollisuus oli hankkia luku- ja oppikirjoja ja järjestää kokouksia, joissa papisto, kansa- ja kiertokoulunopettajat sekä pyhäkoulunopettajat keskustelisivat opetuksesta. Pfaler ilmaisi huolensa lasten opetuksesta kirjoittamalla, että "paljon on täällä Pohjois-Karjalassakin kouluikään kypsyntä nuorisoa, sääli on niistä yhtäkään heittää tietämättömyyden talven alle".⁴³ Pfaler viittasi tuomiorovasti Borgin pyhäkoulumalliin, jossa opetuksen ohella hartaudentilaisuus oli tärkeää, mutta hänen kirjoituksessaan tuli selvästi esille se, että pyhäkoululla oli vielä merkitystä lastenopetuksessa.

Maaseutukirjeenvaihtajat pitivät pyhäkouluja tärkeänä alkeisopetuksen osana. Pälkjärveläinen kirjoitti vuonna 1877, että lasten lukutaito oli parempi niissä kylissä, joissa pappi ja "lasten opettaja" oli kiertänyt pitämässä pyhäkoulua. Hän kiitti papin ahkeruutta asiassa.⁴⁴ Papin lisäksi pyhäkoulua piti luultavasti siis pitäjän kiertokoulunopettaja, joka harjaannutti lapsia lukemaan.

Rääkkyläläinen kirjoittaja kiitti pitäjäänsä "harrasta sielunpaimenta", joka piti pyhäkouluja joka toinen sunnuntai. Myös hän mainitsi niiden suotuisan vaikutuksen

⁴¹ Kar 41/ 8.10.1880, Pääkohdat keskusteluista Kuopion hiippakunnan pappein kokouksessa (pääkirj.); *Kansanaho* 1988, 28.

⁴² Kar 17/28.4.1882, Sananen sunnuntaikoulunopettajille I (pääkirj., K. A. P.); 18/5.5.1882, Sananen sunnuntaikoulunopettajille II (K. A. P.); *Colliander* 1910, 461; *Laasonen* 1971, 121.

⁴³ Kar 18/5.5.1882; 19/12.5.1882, Sananen sunnuntaikoulunopettajille III (K. A. P.).

⁴⁴ Kar 32/10.8.1877, Pälkjärvellä (T. K.).

lukutaitoon. Pyhäkoulutoiminnan virkistymisen oli yleisesti riippuvainen papiston aktiivisuudesta. Pälkjärven kirkkoherra Fredrik Forsman oli aloittanut pyhäkoulutyön vuonna 1871. Hänen vaikutuksestaan pyhäkoulutyö menestyi seurakunnassa.⁴⁵

Vuonna 1883 enolainen kirjoittaja mainitsi pyhäkouluissa olleen paljon kansaa. Pappi oli pitänyt lasten luetuksen ja tarkastanut pyhäkoulun Kivilahden kylässä. Seurakuntalaiset olivat järjestäneet keräyksen postillojen hankkimiseksi. Juukalaiset olivat myöntyneet kustantamaan sata postillaa 40:tä pyhäkoulua varten vuonna 1875. Ilmeisesti kyse oli A. G. Borgin *Lasten Postillasta*, joka oli ilmestynyt vuonna 1859. Borg antoi siinä ohjeita lastenjumalanpalveluksen järjestämisestä. Hänen mukaansa sen piti heijastella kirkkovuoden vaiheita. Pyhäkoulusta kehittyi yhä enemmän kaikenikäisiä kokoava hartaustilaisuus, niin kuin enolaisen kirjoituksesta käy ilmi.⁴⁶

Kirkon koulumuodoista rippikoulu oli perinteinen kansanopetuksen osa. Se esiintyi Karjalattaren kirjoituksissa harvoin. Pääsyvaatimukset rippikouluun vaihtelivat hieman seurakunnittain. Ylä-Karjalan papit yrittivät yhdenmukaistaa käytäntöä kokouksessaan vuonna 1883. Karjalatar kertoi päätöksestä, jonka mukaan rippikouluun saivat tulla kaikki, joilla oli "välttävä tieto ja taito". Sellaiset pyrkijät, jotka eivät kahdessa vuodessa yltäneet vaaditulle tasolle, joutuivat lukkarin pitämään laiskankouluun. Kokous korosti vuoden 1880 Kuopion pappeinkokouksen päätöstä, jonka mukaan rippikouluun pyrkivien nuorien oli käytävä sitä ennen ahkerasti pyhäkoulua.⁴⁷

Hieman myöhemmin kiihtelysvaaralainen "Ei Moukka" arvosteli apupappi Iisakki Puustista liiasta ankaruudesta, koska hän ei ollut hyväksynyt kahta kansakoulua käynnyttä rippikouluun. Pappi oli määrännyt heidät laiskankouluun. Puustinen puolustautui sillä, että koululaiset eivät olleet osanneet raamatunhistoriaa. Kansakoulunopettaja oli ollut Puustisen kanssa samaa mieltä ratkaisusta.⁴⁸

d. Lukutaito ja kirjallisuus

Lukutaito ja katekismuksen osaaminen kuuluivat täyden kansalaiskelpoisuuden saavuttamiseen 1800-luvulla. Maalaisseurakuntien papisto piti kansan kinkereillä käyntiä 1870- ja 1880-luvuilla yleensä kiitettävänä. Joensuun papisto yritti pitää

⁴⁵ Kar 8/23.2.1883, Rääkkylästä (Rääkkyläläinen); *Colliander* 1910, 563; *Laasonen* 1971, 120-121. Karjalattaessa mainintoja pyhäkoulujen pidosta 44/3.11.1876, Uukuniemeltä (Uukuniemeläinen); 2/12.1.1877 Joensuu; 44/1.11.1878, Kuikanniemeltä (M. K-nen); 6/7.2.1879, Enosta (H. H-nen).

⁴⁶ Kar 7/19.2.1875, Juu'asta (-i. -i.-); 38B/21.9.1883, Enosta (A); *Laasonen* 1971, 122-123; *Kansanaho* 1988, 26.

⁴⁷ Kar 36B/7.9.1883, Ylä-Karjalan provastikunnan kokouksesta; *Laasonen* 1971, 121.

⁴⁸ Ks. s. 12.

kinkereitä 1870-luvulla, mutta ne jäivät epäsäännöllisiksi. Julkista kontrollia edustaneet kinkerit ja katekismussaarnat eivät menestyneet kaupungeissa.⁴⁹

Pielisjärveläinen kirjoittaja kertoi kansan huonosta lukutaidosta vuonna 1879 ja valitti, ettei puolet parista sadasta rippikoulua käyvästä pojasta osannut auttavasti lukea sisältä. *Pentti Laasosen* mukaan piispantarkastuksen pitäjä oli antanut harvinaisen ylistävän lausunnon pielisjärveläisten taidoista kolme vuotta aikaisemmin. Syynä ristiriitaan oli se, että kaikki eivät jääneet enää kuulusteltaviksi. Osallistuminen tarkastuksiin huononi vähitellen. Kehitys liittyi yleiseen kirkollisen yhtenäiskulttuurin hajoamiseen, joka alkoi näkyä 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä.⁵⁰

Vuonna 1883 Karjalattaressa oli lyhyt uutinen Joensuun kaupunkiseurakunnan piispantarkastuksesta, jossa asessori J. V. Calamnius oli todennut poikien lukutaidon tyydyttäväksi ja tyttöjen kiitettäväksi. Juukalaisten ja kiihtelysvaaralaisten lukutaito oli tarkastajan mukaan myös hyvä. Joensuussa jumalanpalveluksen jälkeiseen yleiseen tarkastukseen olivat jääneet harvat, ja 59 rippikoululaisesta vain 37 saapui luetukseen.⁵¹

Kirjoittaja Liperin Taipaleelta kertoi vuonna 1880, että "lukutaito on ollut huono syystä, ett'ei papisto, niinkuin muualla maassamme, ole siitä pitänyt vähintäkään huolta". Liperissä oli tähän aikaan kaksi kiertokoulunopettajaa. Seurakuntalaiset olivat lupautuneet kustantamaan toisen kiertokoulunopettajan vuonna 1877, mutta enemmistö kieltäytyi maksamasta hänen palkkaansa seuraavana vuonna. Kuvernööri puuttui asiaan elokuussa 1879, ja seurakunnan täytyi maksaa palkkarästit opettajalle. Kirkkoherra Åkerblom suhtautui koulutusasioihin suurella antaumuksella,⁵² joten kirjoittajan syytökset papiston välinpitämättömyydestä eivät selity tätä taustaa vasten. Lastenopetuksen parantaminen kohtasi vastustusta ainoastaan seurakuntalaisten taholta. Eräs mahdollisuus on, että kirjoittaja tarkoitti ortodoksista papistoa.

Juukalainen totesi, että papiston ahkera "kirjan-luvun" valvominen oli saanut aikaan kansan lukutaidossa "kiitettäviä vaikutuksia". Tohmajärveläinen valitti vuonna 1877, että lukutaito oli hänen pitäjässään huonolla kannalla. Lukutaidottomaksi määrittely oli tulkinnanvarainen kysymys, ja lukutaitoisten joukossa erot olivat suuret sujuvasti ja auttavasti lukevien välillä. Juuassa oli papin tekemien luetteloiden mukaan 1880-luvun alussa runsaat sata ja Kiihtelysvaarassa parikymmentä lukutaidotonta. Lukutaito oli maakunnassa paranemassa hitaasti. Vanhoista emäseurakunnista Kiteen, Tohmajärven ja Liperin lukutaidottomien määrä oli verrattain korkea. *Laasosen* mukaan

⁴⁹ *Iisalo* 1968, 296; *Laasonen* 1971, 108; *Rimpiläinen* 1975, 58.

⁵⁰ *Kar* 40/3.10.1879, Pielisjärvellä (Pieliseläinen); *Laasonen* 1971, 123. Laasonen kirjoittaa virheellisesti, että Pieliseläinen kertoi sadasta pojasta.

⁵¹ *Kar* 28B/13.7.1883, Joensuusta; 29A/17.7.1883, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 14.

⁵² *Kar* 5/30.1.1880, Liperin-Taipaleelta; *Salokas* 1937, 343-252.

Liperissä suureen lukutaidottomien määrään saattoi vaikuttaa tiedollisesti luterilaista jäljempänä olleen ortodoksiväestön esimerkki.⁵³

Kouluolojen ja lukutaidon paraneminen vaikutti lukuharrastuksen suosion kasvuun. Karjalatar kertoi vuonna 1874, että Joensuun käsityöläiset olivat perustaneet luku- ja lauluseuran. Pari vuotta myöhemmin aloitti "sivistysseura", jonka toimintaan kuuluivat lukeminen, laulaminen ja "taulu-kuvien" näyttäminen. Maaseutupitäjissä toimi erilaisia opintopiirejä ja seuroja, jotka järjestivät luentoja, laulua ja iltamia. Yleensä seurojen toiminta jäi melko lyhytaikaiseksi. Kansan omistaman kirjallisuuden määrä sekä sanoma- ja aikakauslehtien tilaaminen lisääntyivät. Hengellisistä lehdistä vain Suomen lähetysanomilla ja lestadiolaisilla lehdillä oli melko vakaa tilaajakunta maakunnassa. Kirjastojen ja lukutupien perustaminen oli vilkkainta 1850- ja 60-luvuilla. Ne syntyivät usein papiston aloitteesta. Kirjastoja oli lähes jokaisessa Pohjois-Karjalan kunnassa 1870-luvulla. Joissakin kunnissa kirjastoja alkoi olla usealla syrjäkylällä.⁵⁴

Juukalainen kuvasi synkin sanoin pitäjänsä kaikenlaisia paheita vuonna 1874, mutta kertoi lopuksi, että "on täällä sivistyneitaki (sic) ja siveyttä harrastaviaki kansalaisia. Löytyy sanoma-kirjallisuutta harrastavia lähes kymmenkunta, jotka ovat tilanneet useampia sanomia. -- kauppamies L. Tuhkanen (on) puuhannut tänne Viipurista suuret summat raamatuita ja monia muitaki hengellisiä kirjoja, joita seurakuntamme sieluin paimen on suurella ahkeruudella kokenut tyrkyttää, sekä rippikoulunuorisolle, että monelle muulle".⁵⁵

Eräs kirjoittaja kehotti Karjalattaren pääkirjoituksessa niitä, jotka eivät päässeet sunnuntaisin kirkkoon, lukemaan postilloita ja muuta kirjallisuutta perheissään. Uukuniemeläinen kertoi pitäjänsä sivistysoloista, että "kansakoulut ovat päätetyt, lainakirjasto löytyy ja sanomalehtiä luetaan". Samalla viinanjuonti ja korttipeli olivat "kuolemaisillaan". Rääkkyläläinen kertoi vuonna 1880, että seurakunnassa liikkui "pieni hengellisen elämän virta", joka näkyi siinä, että kansa tilasi kristillisiä sanomalehtiä ja hankki kirjallisuutta. Vuonna 1883 pätkjärveläinen kirjoittaja toivoi pitäjäänsä kirjastoa, johon tilattaisiin myös lehtiä. Hänen mukaansa se oli tärkeää, jotta nuoriso saisi sunnuntaisin ja pyhäpäivisin oikeanlaista ajanvietettä.⁵⁶ Lukemisharrastus muodosti erään osan hyvän kristityn ihanteesta, mikä tuli selvästi esille Karjalattaren kirjoituksis-

⁵³ Kar 26/30.6.1876, Juu'asta (H. K-nen); 11/16.3.1877, Tohmajärveltä; Laasonen 1971, 123-127.

⁵⁴ Kar 3/16.10.1874, Joensuusta; 2/14.1.1876, Joensuusta; Könönen 1904, 458-459; Järvelin 1966, 32-33; Laasonen 1971, 78-82, 126-130; Ahonen 1985, 489.

⁵⁵ Kar 10/4.12.1874, Juu'asta (-i-i-).

⁵⁶ Kar 51/24.12.1875, Lepopäivien ja joutohetkien viettämisestä (pääkirj., Sielun viljelemiseksi); 44/3.11.1876, Uukuniemeltä (Uukuniemeläinen); 32/6.8.1880, Rääkkylä (-n--); 1/5.1.1883, Pälkjärveltä (Salolainen -, -n.).

ta. Oli kuvaavaa, että kirjoittaja esitti lukemisen ja epäsideyden juopotteluineen ja korttipelaineen toistensa vastakohtina samassa kirjoituksessa. Kysymys oli siitä, käyttikö ihminen työnteolta jäävän vapaa-aikansa uskonnollisesti ja siveellisesti kehittäväällä tavalla, johon lukeminen kuului yhtenä toimenä.

Vuonna 1876 tohmajärveläinen kirjoittaja kertoi, että kansakoulunopettaja Juho Koivisto hoiti kirjastoa, jonka oli perustanut kappalainen K. F. Calenius 1850-luvulla. Hänen mukaansa kirjoja oli siellä toista tuhatta, mutta kansa lainasi niitä huononpuoleisesti. Tohmajärven kirjasto oli poikkeuksellisen suuri maanlaajuisesti tarkasteltuna. Sen kirjavarat olivat 1870-luvun puolivälissä yli puolitoista tuhatta. Lainaaminen oli vielä pääasiassa "herraskaisten" harrastus. Lainauksia oli vuonna 1875 vain 48.⁵⁷

Maaseutukirjeenvaihtaja kertoi Kontiolahden Lehmon kyläkirjaston avaamisesta vuonna 1879: "Sunnuntaina piti arvoisa kirkkoherra K. E. Järnefelt Lehmon kylässä jumalanpalveluksen ja samassa tilaisuudessa asetti kylään osaksi omilla ja osaksi lukukinkereillä kootuilla varoilla pienen lainakirjaston kehottaen kyläläisiä todellisella halulla ja ahkeruudella hyödyksensä käyttämään tätä alussa vielä vähäistä sivistyksen välikappaletta --." Papisto osallistui usein kirjastojen perustamishankkeisiin ja ylläpitämiseen. Papit olivat alussa myös kirjastonhoitajia. Kirjastoista huolehtiminen alkoi siirtyä vähitellen kansakoulunopettajille. Kirkon- tai pitäjänkokous myönsi harvoin varoja kirjastojen hyväksi. Niiden perustaminen ja ylläpitäminen tapahtui lahjoitusten, keräysten, kolehtien ja myyjäisten turvin. Kontiolahdella oli neljä lainakirjastoa vuonna 1879. Ne olivat kirkonkylällä, Selkiessä, Lehmassa ja Utrassa.⁵⁸

Kontiolahteen kuuluneen Pielisensuun kyläläiset perustivat oman kirjaston J. H. Hyttisen johdolla vuonna 1881. Kirjastonhoito ei ollut vielä 1800-luvun lopulla kovin suunnitelmallista. Kontiolahtelainen kirjoittaja kertoi vuonna 1878, että kirjastosta huolehtiminen oli ollut kansakoulunopettajan tehtävänä, mutta nyt se oli jäänyt kirkolle. Kirjasto oli ollut kauan suljettuna, eikä siellä ollut minkäänlaista järjestystä. Kaunokirjallisuus ja hengelliset kirjat olivat sekaisin.⁵⁹ Kirjoittaja tarkoitti ilmeisesti kirkonkylän kirjastoa.

"Seurakunnan nykyinen pappi" esitteli Kiihtelysvaaran kirjastoja Karjalattaren pääkirjoituksessa vuonna 1879. Mulon Rantakylän kinkeripiirissä oli "sunnuntaikoulu-kirjasto", jota hoiti pyhäkouluopettaja Pekka Varis, ja Pekka Leppäsen vastuulla oli

⁵⁷ Kar 5/4.2.1876, Tohmajärveltä; 11/16.3.1877, Tohmajärveltä; *Järvelin* 1966, 73, 90.

⁵⁸ Kar 1/3.1.1879, Kontiolahdelta; *Järvelin* 1966, 43; *Ryppö* 1984, 201-203.

⁵⁹ Kar 38/20.9.1878, Kontiolahdelta (Vaskisepän oppilas A. S.); 1/7.1.1881, Joensuusta; *Järvelin* 1966, 39.

myös "jonkunlainen kirjasto". Pappilassa oli kolmas kirjasto. Kirjoittaja arveli, että "lainaaminen, lukeminen ei liene ollut kiitettävä, kumminkin avullinen".⁶⁰

Karjalatar esitteli pääkirjoituksessaan vuonna 1879 Pohjois-Karjalan kirjastojen perustamishistoriaa ja korosti niiden tuomaa hyötyä kansan sivistyksen lisäämisessä. Lehdessä oli muutamien kirjastojen vuosikertomuksia. Joissakin niissä kerrottiin, kuinka paljon uskonnollisia ja muita kirjoja oli lainattu. Liperin kansankirjaston hoitaja Gertrud Hällström ilmoitti vuonna 1877, että edellisvuonna oli lainattu noin tuhat kirjaa, joista 261 oli uskonnollisia. Lainaaminen oli pudonnut seuraavana vuonna 875:een. Uskonnollinen kirjallisuus oli kirjastonhoitajan mukaan suosituinta. Sen kysyntä 1880-luvun alkuvuosina oli suurempaa kuin uskonnollisen kirjallisuuden osuus kirjaston kirjavarjoista. Uskonnollisia kirjoja oli lainauksista noin 30 prosenttia ja niiden määrä oli noin 20 prosenttia kirjaston kirjojen määrästä. Karjalattaren mukaan liperiläiset järjestivät suosittuja iltamia ja arpajaisia kirjastonsa hyväksi ainakin 1870- ja 1880-lukujen vaihteessa. Vieraita kävi Joensuusta asti.⁶¹

Liperin kirjastoharrastus oli vanhaa. Sivistystyöstään laajalti tunnettu A. J. Europaeus, joka toimi Liperin kirkkoherrana vuosina 1834–1870, perusti Suomen ensimmäisen pitäjänkirjaston Liperiin vuonna 1845. Europaeuksen ja kunnallisneuvos J. E. Hällströmin lapset jatkoivat sivistystyötä ja perustivat lukuseuran vuonna 1871. Mukana oli myös Juuasta kotoisin ollut pitäjänapulainen Johan Henrik Ilvonen, joka siirtyi myöhemmin synnyinpitäjänsä ja edusti säätyään valtiopäivillä vuonna 1888 ja 1897. Vuonna 1871 lukuseura perusti kansankirjaston, joka koostui lahjoituksista ja Europaeuksen pitäjänkirjaston kirjoista. Kunnallisneuvoksen tytär Gertrud Hällström toimi kirjastonhoitajana 34 vuotta. Kirjasto sijaitsi vuodesta 1875 kappalaisen pappilassa ja vuodesta 1891 kansakoululla. Sillä oli eräissä kylissä asiamiehiä, joiden välityksellä kirjoja toimitettiin kyläläisten lainattavaksi.⁶²

Vuonna 1879 Karjalattaressa oli Selkien ja Mönnin kyläkirjaston vuosikertomus, jonka oli laatinut kansakoulunopettaja Kalle Sormunen. Kirjastossa oli ainoastaan 128 kirjaa, joita oli lainattu 445 kertaa. Kirjaston kirjoista lähes puolet oli uskonnollisia. Hengellisen kirjallisuuden asema oli keskeinen kirjastoissa 1800-luvun loppuun saakka. Suomenkielisen kirjallisuuden tarjonta oli suppeaa, ja papit pitivät tärkeänä, että

⁶⁰ Kar 44/31.10.1879, Kiihtelysvaaran lainakirjastot (pääkirj., Seurakunnan nyk. pappi).

⁶¹ Kar 33/17.8.1877, Liperin kansankirjaston vuosikertomus v. 1876-1877 (G. Hällström); 31/1.8.1879, Kirjalliset iltahuvit Liperissä (Joensuulainen); 34/22.8.1879, Liperin kansankirjaston vuosikertomus v. 1878-1879 (Gertrud Hällström); 42/17.10.1879, Sananen kansankirjastoin hyödyllisyydestä ja Pohjois-Karjalan kansankirjastoista (pääkirj.); 36/3.9.1880, Joensuusta; 42/17.10.1884, Vuosikertomus Liprin (sic) Kansankirjastosta vv. 1879-1884; Järvelin 1966, 92; Laasonen 1971, 126.

⁶² Österbladh 1934, 640; Salokas 1937, 409-412; Laasonen 1971, 20; Tapiolinna 1996, 7-10.

hengellistä kirjallisuutta oli köyhän kansan ulottuvilla. Kirjavalikoima alkoi monipuolistua 1800-luvun lopussa.⁶³

Joensuun kirjastossa uskonnollisten kirjojen osuus oli 1880-luvun alkuvuosina hieman alle 30 prosenttia. Kirjoja oli 700, ja lainauksia oli vuonna 1881 tehty 2 140. Joensuulaiset lainasivat eniten historiallisia ja kaunokirjallisia teoksia. Kirjaston yhteydessä kansakoululla ollut lehtisali ei houkutellut lukijoita. Karjalatar valitti vuonna 1882, että siellä oli "ani vähän työkansaa lukemassa ja kumminkin on näitä (lehtiä) juuri työkansaa ja palkollisia varten tilattu". Lukusali oli toiminut vuosina 1875–1877 ja avattu uudelleen vuonna 1880. Kirjasto oli siirtynyt kaupungin haltuun 1870-luvun lopulla, ja se sai vuosittaista määrärahaa. Joensuun kirjastonhoitaja oli kansakoulunopettaja ja Karjalattaren päätoimittajana vuosina 1883–1889 toiminut Antti Ryytänen.⁶⁴

Kansan omistaman kirjallisuuden määrä oli vähäinen 1800-luvun lopulla. Kesälahtelainen kirjoittaja valitti vuonna 1883, ettei jokaisessa kodissa ollut Raamattua eikä muutenkaan kirjallisuutta. Raamatun ja sen osien levittämistä edistivät piiphiaseurat. Vuonna 1879 Suomen Piiphiaseuran Kuopion osasto lahjoitti 216 Uutta testamenttia Pohjois-Karjalaan. Useissa kodeissa alkoi olla ainakin jonkin verran kirjallisuutta, joka oli yleensä uskonnollista. Yleisin kirja oli Uusi testamentti tai jokin muu Raamatun osa. Kokoraamatun omistaminen oli vielä melko harvinaista. Syrjäkylillä kirjallisuutta oli vähemmän kuin keskuksissa.⁶⁵

Liperin kirkkoherra rovasti Åkerblom ehdotti Piiphiaseuran haaraosaston perustamista Joensuuhun Ylä-Karjalan rovastikunnan kokouksessa Kontiolahdella vuonna 1882. Suomen Piiphiaseuran puheenjohtaja arkkipiiipa Bergenheim hyväksyi jäsenyyden seuraavana vuonna, ja papisto vahvisti päätöksen rovastikuntakokouksessa. Tarkoituksena oli, että seura kattoi koko Pohjois-Karjalan alueen. Seuran perustava kokous oli vasta joulukuussa 1887, jolloin "Pohjois-Karjalan piiphiaseura" syntyi. Vuonna 1883 Åkerblom perusti Liperiin raamattuseuran, jonka alueeseen kuuluivat myös Kuusjärvi ja Polvijärvi. Hän lahjoitti seuralle 12 Raamattua, 36 Uutta testamenttia ja 10 markkaa (39 €) rahaa. Liperiläinen kirjoittaja valitti seuran varojen vähyyttä. Varat olivat tulleet papistolta ja muutamalta lahjoittajalta. Seura jakoi kansakoulun oppilaille joululoman alussa 36 Uutta testamenttia. Vuonna 1812 perustettu Suomen Piiphiaseura oli maan vanhin kirkollinen yhdistys. *Eino Salokkaan* mukaan Liperin piiphiaseura oli

⁶³ Kar 36/5.9.1879, Selkien ja Mönnin kylien kirjaston vuosikertomus v. 1878-1879 (pääkirj., K. Sormunen, kirjastonhoitaja); *Järvelin* 1966, 77-79; *Laasonen* 1971, 126.

⁶⁴ Kar 8/20.2.1880, Joensuun kansankirjasto vuotena 1879 (A. Ryytänen, kirjastonhoitaja); 28/14.7.1882, Joensuun kansankirjastot vuotena 1881; 40/6.10.1882, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 126-127; *Ahonen* 1985, 505-506.

⁶⁵ Kar 5/31.1.1879, Joensuusta; 3/19.1.1883, Kesälahdelta; *Laasonen* 1971, 111, 128-129.

enemminkin seurakunnallinen toimielin kuin varsinainen yhdistys, koska sillä ei ilmeisesti ollut virallisia yhteyksiä Suomen Piiphiaseuraan eikä Pohjois-Karjalan piiphiaseuraan. Papiston perustamat raamattuseurat eivät Pohjois-Karjalassa tahtoneet saada ihmisiä mukaansa, ja niiden toiminta oli kituvaa.⁶⁶

Karjalatar esitteli sivuillaan uskonnollista kirjallisuutta ja sanomalehtiä. Se kehotti lukijoitaan tilaamaan Johan Arndtin *Rukouskirjaa*, postilloita ja *Totisesta kristillisyydestä* -teosta. Se suositteli Rantasalmen kirkkoherrana toimineen rovasti Johan Fredrik Berghin postillaa toteamalla, että Bergh oli "hyvin tunnettu meille karjalaisillekin elävänä Herran sanan julistajana". *Illan vietteeksi kotona* -kirja sisälsi "parikymmentä varsin sievää kertomusta lapsille kolmessa vihossa", jotka lehti kehotti vanhempien hankkimaan. Karjalattaren lyhyet uutiset kertoivat yleensä ilmestymisensä alkutaipaleella olevista hengellistä lehdistä kuten evankelisen liikkeen *Sanansaattajasta* ja lestadiolaisten *Kristillisestä kuukauslehdestä*.⁶⁷

Joensuun kaupunginsaarnaajan Nils Johan Laamasen perustama hengellinen Paimen-ääniä Karjalasta -lehti ilmestyi vuonna 1881, mutta se ei saanut tilaajia. Laamanen joutui kaupungin säätyläisten kanssa kiistoihin lehden kielestä ja tyylistä. Laamasen vastustajat syyttivät häntä karkeasta kielenkäytöstä ja toisten hengellisestä tuomitsemisesta. Osapuolet riitelivät Karjalattaren palstoilla vuodenvaihteessa 1880–1881. Paimen-ääniä sai seuraajakseen Vartian, joka myös kuihtui tilaajien puutteeseen.⁶⁸

⁶⁶ *Kar* 22/2.6.1882, Joensuusta; 12/22.3.1883, Kuusjärveltä (-n); 36B/7.9.1883; 37B/14.9.1883; *Könönen* 1904, 388-389; *Salokas* 1937, 140-141; *Laasonen* 1971, 111.

⁶⁷ Esimerkiksi *Kar* 9/27.11.1874, Joensuusta; 49/10.12.1875, Joensuusta; 3/16.10.1877, Joensuusta; 29/19.7.1878, Joensuusta; 3/20.1.1882, Joensuusta.

⁶⁸ Ks. s. 17-19.

5 Hyvän kristityn kuva

Siveellisistä epäkohdista sukupuolisiveellisyyden ja viinankäytön tilanne aiheutti eniten huomautuksia 1870- ja 1880-luvun piispantarkastuksissa ja seurakuntakertomuksissa. Papisto nuhteli kansaa myös epärehellisyydestä, korttipelistä ja kiroilusta. Kirkon eettinen kasvatus eli kirkkokuri tehostui 1880-luvulla. Vapaakirkolliset kritisoivat papistoa, ettei se elänyt vakaumuksellisesti kirkon oppien mukaan. Seurakuntalaiseksi oli katsottava vain sellaiset, jotka tunnustivat kirkon koko opin ja elivät siveellisesti. Reaktiona tähän kritiikkiin kirkko alkoi vaatia papeilta siveellistä nuhteettomuutta ja voimistaa seurakuntalaisten kristillisyyden valvontaa. Rajankäynti maallisiin huvituksiin kuten tanssiin ja teatteriin jyrkkeni. Kehityksen taustalla vaikutti myös kotoisten herätysliikkeiden pietistinen perinne.¹

Kirkkoneuvostojen epäkiitollisena tehtävänä oli kirkkokurin valvonta. Niiden toiminta kangerteli eikä niiden jäsenyys ollut arvostettua. Pohjois-Karjalan kirkkoneuvostot käsittelivät noin sata kuriasiaa 1870-luvulla ja saman verran 1880-luvulla. Karjalattaren maaseutuavustajat kertoivat kirjeissään maanviljely-, koulutus- ja kuntauutisten ohella pitäjiensä henkisestä tilasta, mikä kääntyi joskus valituksiksi siveellisistä epäkohdista. Ne olivat vielä yhteisöllinen huolenaihe. Papiston huomio alkoi kääntyä enemmän sosiaalietiikkaan kuin yksittäisiin paheisiin. Ala-Karjalan pappeinkokouksessa vuonna 1881 papisto päätti keskustelun jälkeen, että julistuksen ja opetuksen painopisteen oli siirryttävä yhteisöeettisiin kysymyksiin.²

Karjalattaren siveellisiä epäkohtia käsittelevistä kirjoituksista suuri osa koski väkijuomien väärinkäyttöä, joka esiintyi "kauheana viina-tulvana" ja "kansamme vaarallisimpana vihollisena". Lehti kertoi vuonna 1874, että "humala-sakkoa ovat useammat henget saaneet joka maanantai täällä raastuvan oikeudessa". Useat ajanjakson pääkirjoitukset käsittelivät viinan vaaroja ja raittiuden edistämisyrittämyksiä. Raittiusvalistustyö sai merkittävät puitteet 1870-luvulla perustetuissa fennomaanisissa sanomalehdissä, joihin Karjalatar lukeutui. Uskonnolliset perustelut muodostivat vain osan raittiuden puolesta esitetyistä näkökohdista. Raitistumisen vaatimus liittyi osittain kansan sivistystason kohottamisen pyrkimyksiin, joita suomalaisuusliike ponnekkaasti ajoi. Lehdet perustelivat raittiutta myös taloudellisilla näkökohdilla.³

¹ Juva 1960, 197, 207-208; Laasonen 1971, 95-97, 131-140; Mielonen 1973, 69-82, 263-264.

² Laasonen 1971, 95-97, 131-140, 232.

³ Kar 2/9.10.1874, Joensuusta; 4/23.10.1874; 30/30.7.1875; 47/26.11.1875, Viinatulvasta (pääkirj.); 51/24.12.1875, Lepopäivien ja joutohetkien viettämisestä (pääkirj., Sielun viljelemiseksi); 49/7.12.1877, Sananen viina-asiasta (pääkirj.); 29/16.7.1880, Juoppouden vaikutuksesta mielipuolisten ja rikoksellisten paljouteen (pääkirj.); Sulkunen 1977, 10-16.

Maaseutukirjeenvaihtajat kertoivat pitäjissään vallalla olleesta juoppoudesta. Siihen liittyi usein korttipeliä ja levotonta käytöstä, kuten juukalainen kirjoitti vuonna 1874. Kirjoittajat Kontiolahden Romppalasta, Kiihtelysvaarasta ja Ilomantsista valittivat väkijuomien liiallisesta käytöstä. Kiihtelysvaaralainen valitti talvisin toimittomina olevien tukinuittajien viinanjuonnista ja siveettömyydestä. Toimituksen ulkopuolisen käsialaa ollut pääkirjoitus "Viinan tulvasta sananen" syytti myös tukkilaisia juoppoudesta. Kirjoittaja paheksui erityisesti sunnuntaisin ja juhlapyhien aikana tapahtuvaa juomista.⁴

Joensuun kaupunginsaarnaaja Nils Johan Laamanen hyökkäsi vuoden 1880 lopulla ankarin sanoin kaupunkilaisten paheita vastaan hengellisessä Paimen-ääniä Karjalasta -lehdessään. Hänen mukaansa kaupungissa vallitsi juoppous, kiroaminen ja korttipeli. Laamanen näki omantunnon kysymykseksi myös viinan valmistuksen vastustamisen, vaikka se oli laillista. Lehden tyyli ja Laamasen karkäs esiintyminen Karjalattaren palstoilla herättivät säätyläisissä vastustusta, ja aiheesta syntyi muheva lehtikirjoitteluriita. Osa säätyläisistä ei voinut sietää Laamasen ankaria parannussaanjoja.⁵

Vuoden 1866 asetus oli kieltänyt viinan kotitarvepolton ja antanut maalaiskunnille oikeuden päättää viinatehtaan perustamisesta. Kirkonkokoukset vastustivat yleensä viinakaupan perustamista. Alkoholin valmistus ja myynti keskittyivät Joensuuhun, missä oli 1880-luvun alussa kaksi viinatislaamoa ja kaksi oluttehdasta. Papisto oli pitänyt perinteisesti raittiutta ja kohtuutta samana asiana ja pyrkinyt hillitsemään juopumusta ja juoppoutta. Absoluuttinen raittiusliike saapui Suomeen Ruotsin ja vapaakirkollisten liikkeiden välityksellä 1870-luvun lopulla. "Suomen ehdottoman raittiuden seura" perustettiin vapaakirkollisessa hengessä Turussa vuonna 1881. Helsingissä vuonna 1883 perustetussa Raittiuden ystäväissä oli sekä absolutistinen että kohtuuden linja. Kaupunginsaarnaaja Laamanen oli kiinnostunut raittiusaatteesta. Hänen lisäksi pohjoiskarjalaisista papeista Nurmeksen apupappi Herman Reinhold Damstén oli innokas raittiuden edistäjä. Kummatkin kannattivat ehdotonta raittiutta. Nurmeksen raittiusyhdistys perustettiin vuonna 1883.⁶

Suutari Heikki Niemeläinen joutui selittämään Karjalattaressa vuonna 1883 pitamiensä raittiuslentojen luonnetta. Kaupunginvaltuusto oli kieltänyt häntä pitämästä luentoja kansakoululla, koska Laamanen piti siellä raamatunselityksiä. Niemeläinen

⁴ Kar 10/4.12.1874; Juu'asta (-i-i-); 7/19.2.1875, Juu'asta (-i-i-); 11/19.3.1875, Juu'asta (-e-n-); 18/7.5.1875, Kontiolahdelta; 49/10.12.1875, Kiihtelysvaaralta; 27/7.7.1876, Juu'asta (H. K-nen); 26/29.6.1877, Viinan tulvasta sananen (pääkirj., K.); 30/26.7.1878, Ju'an tehtaalta; 3/20.1.1882, Sananen Kiihtelysvaaralta (Totisen toivon kynä); 28/14.7.1882, Ilomantsista (P. O. Ö:n).

⁵ Ks. s. 17-19.

⁶ Mielonen 1973, 68-69, 118-130, 148-149, 263-273, Lampinen 1997, 9-11.

vastasi, että hän seurasi Turussa perustetun Raittiuden seuran sääntöjä, joiden mukaan seuran asiamiehet edistivät raittiutta Jumalan ja Raamatun avulla. Niemeläinen oli raittiusasian puuhamies Joensuussa. Raittiusseura Vesa syntyi hänen aloitteestaan virallisesti tammikuussa 1884 ja toimi turkulaisen ehdottomuutta kannattavan raittiusseuran alaisena.⁷ Kaupungin antaman kiellon taustalla saattoi olla Laamanen, joka koki että Niemeläisen kristillisyyteen ja Raamattuun pohjaavat raittiusluennot tulivat liian lähelle hänen toimialuettaan.

Pyhäpäivän viettämisen epäkohdat tulivat esille muutamissa Karjalattaren kirjoituksissa. Nimimerkki "Sielun viljelemiseksi" kirjoitti Karjalattaren pääkirjoituksessa vuonna 1875, että "kaupungeissa asetetaan usein julkiset huvitukset juuri sunnuntai- eli pyhäilloiksi, joka kuitenkin ei ole niin turmiollista, koska niissä julkisina ollen ei suuremmassa määrässä saa rikkoa yhteiskunnan järjestystä". Kirjoittajan mielestä kaikkein pahimpia olivat "syrjässä pidettävät kisat" ja "pikku arpajaiset", joissa houkutus viinan juomiseen ja muuhun epäsiiveellisyyteen oli suurin. Hän kehotti ihmisiä viettämään pyhäpäivää lukemalla postilloita ja muuta kirjallisuutta, jos he eivät päässeet kirkkoon.⁸ Ihanteena oli, että kansa vietti sunnuntaita käymällä jumalanpalveluksessa ja omistautumalla lukemalla hengen viljelyyn.

Pälkjärveläinen toivoi pitävänsä kirjastoa, jotta nuoriso saisi sunnuntaisin ja juhlapyhien aikana muuta harrastettavaa kuin kylänjuoksua, kortinlyömistä ja juopottelua. Kirjoittajat asettivat viinanjuonnin ja lukemisen toistensa vastakohdiksi ja vaihtoehdoiksi. Oli yleistä ajatella, että lukemisharrastus veti ihmisiä pois pahoista huveista ja juomisesta, joiden aiheuttamat epäkohdat tulivat esille varsinkin pyhäpäivisin.⁹

Kontiolahtelainen kirjoittaja oli närkehtynyt siitä, että lautamiehet tekivät työtään sunnuntaisin. He ilmoittivat asianomaisille käräjien pitämisestä jumalanpalveluksen jälkeen kirkolla, mikä ei kuulunut kirjoittajan mielestä lepopäivän viettämiseen. Eräs kirjoittaja valitti tukkilaisten tavoista: "Kyllä täällä sittenkin olisi pahuuden levittäjiä, kun on tuikin ajotöitä, joissa eletään jotenkin siivottomasti arkipäivinäkin ja kun tulee Pyhäpäivä, niin tulevat taloihin ikäänkuin pyhää pitämään omalla tavallansa, kuka saunaa lämmittämään, kuka kenkiänsä paikkaamaan, kuka muuta turhuutta puhumaan".¹⁰

Karjalattaressa ilmestyi pyhäpäivän oikeanlaiseen viettämiseen kehottavia artikkeleita. Toimituksen Hämeen Sanomista ottama pääkirjoitus "Mietteitä pyhäpäiväin

⁷ *Kar* 23/8.6.1883, Selitys luennoistani (H. Niemeläinen); *Lampinen* 1997, 19-20.

⁸ *Kar* 51/24.12.1875, Lepopäivien ja joutohetkien viettämisestä (pääkirj., Sielun viljelemiseksi).

⁹ *Kar* 1/5.1.1883, Pälkjärveltä (Salolainen -, -n.); *Mäkinen* 1997, 275-277.

¹⁰ *Kar* 9/1.3.1878, Kontiolahtelta (Vaskisepän oppilas A. S.); 31/2.8.1878, Kirje veikolle Palovaarasta Ilomantsiin (M. K.).

viettämisestä" vuodelta 1879 kertoi, että maalliset hovit eivät virkistäneet niin kuin Jumalan sana. "Missä pyhäpäivää pidetään joko työ- taikka huvipäivänä, siellä myöskin himot näyttävät olevan ylimmillään", kirjoittaja totesi. Rautatiet, lehtien kirjavainot ja maalliset huvitukset eivät pysähtyneet sunnuntaisin. Pääkirjoitus "Sunnuntain pyhittämisestä", joka oli peräisin Aamulehdestä, asetti tässä kysymyksessä vastakkain hyöty- ajattelun edustajan John Stuart Millin ja kristinuskon opetukset.¹¹

Tanssiminen oli huveista vaaravyöhykkeellä, mistä saattoi johtaa polku huonoille teille. Kiihtelysvaaran sivistysseuran tapahtumassa oli ollut tanssia. Paikalla ollut selitti Karjalattaessa, että sivistysseuran ja Kansanvalistusseuran tehtävänä oli vetää kansaa pois turmiollisista huvituksista ja saada herätetyksi Jumalan pelkoa ja isänmaan rakkautta. Kun tanssihalu vei ennen ihmisiä huonoihin huveihin, niin nyt sama halu toi heidät hyödyllisiin sivistäviin tilaisuuksiin.¹² Oli tarve perustella tanssimista sivistysseuroissa, jotta epäilyksiä mistään siveettömyyksistä ei olisi herännyt. Tarkasteltavan ajanjakson aikana tanssista ei kuitenkaan syntynyt kiistakeskustelua Karjalattaren sivuilla.

Karjalattaessa oli muutamia mainintoja taikauskosta. Vuonna 1874 juukalainen kirjoittaja kertoi "velhoista ja taikureista", jotka "öisin käyvät ruumiitten hautausmailla, jollekulle etsimässä lääkityksiä". Kontiolahtelainen Pekapoika kirjoitti vuonna 1881, että edesmennyt lukkari oli kertonut kuulleensa eräänä yönä hautausmaalta ääntä. Ruumisarkku oli kolahtanut haudassa. "Siellä oli tuo niin sanottu 'tietomies' henkiin herättämässä epäuskoista mädännyttä sairastansa", kirjoittaja kuvasi. Hän liitti taikauskaisia piirteitä juhannuksena 1879 tapahtuneeseen Kontiolahden kirkon paloon. Hänen mukaansa pitäjän "ukot" olivat ennustaneet, että kirkko palaisi jouluna tai juhannuksena. Pekanpoika totesi, että "ainakin minkä tiedän, eivät K-n loihtiat ja poppamiehet mainittua kirkkoansa kunnioittaneet Herran temppelinänsä".¹³

Runonlaulajien edustama muinaisusko alkoi hävitä Pohjois-Karjalasta. Piispan tarkastuksen pitäjä ei huomauttanut taikauskosta kertaakaan 1870-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä huomautuksia oli yksi. Kansa kuitenkin tiesi ja käytti paljon loitsuja ja taikoja. Hautausmailla erilaiset parantajat harjoittivat yhä taikuutta.¹⁴

Pälkjärveläinen kirjoittaja valitti Ilomantsista, Kiihtelysvaarasta ja muualta tulleista kiertolaisista, jotka kulkivat talosta taloon leivän ja työn etsinnässä. Jotkut heistä olivat tarjoutuneet ennustamaan kädestä sekä harjoittamaan parantamista ja tai-

¹¹ Kar 46/15.11.1878; 47/22.11.1878, Onko mitään hyötyä sunnuntain pyhittämisestä?; 38/19.9.1879, Mietteitä pyhäpäivän viettämisestä; 10/10.3.1882, Sunnuntain pyhittämisestä.

¹² Kar 11/16.3.1877, Tanssista sivistysseuroissa (M. L.).

¹³ Kar 10/4.12.1874; 27/8.7.1881, Kontiolahdelta Kesäkuun lopussa (Pekanpoika).

¹⁴ Laasonen 1971, 132, 140.

komista. Kirjoittaja moitti erityisesti oppimattomia ortodokseja taikauskosta. Enolainen kertoi vuonna 1883, että kadonnutta pikkutyttöä oli etsitty virittämällä punaisia lankoja tien ylitse puiden latvoista latvoihin ja huhuilemalla niiden alla eksynyt.¹⁵ Kontiolah-
telainen kuvasi osuvasti, kuinka varsinkin kriisitilanteissa ihmiset turvautuivat vanhoi-
hin uskomuksiin:

-- poppamiehiä monessa paikassa ei ole enään olemassakaan, ja yleiseen
pitävätkin kaikki ne niin tarpeettomina kuin todella ovatkin -- vaan annas
olla, että joudutaan johonkin pulaan eli tapaturman vahinkoon, joissa tul-
laan hätään ja neuvottomaksi, niin ei muuta kuin poppamies aivan kiireellä
esiin jos sitä vaan löytyy, velhous ja loihtu-taidollaan auttamaan --¹⁶

Karjalattaressa olleet kirkkokurin alaisia asioita käsittelevät kirjoitukset kohdistuivat kaikkein useimmin väkijuomien väärinkäyttöön, sillä kysymys oli yhteiskunnallisesti merkittävä. Raittiusliike oli voimissaan. Kaikki viinan vastaiset argumentit eivät lähte-
neet uskonnollis-siveelliseltä pohjalta, vaan mukana oli myös taloudellisia ja sivistyk-
sellisiä perusteita. Maaseutukirjeenvaihtajat liittivät poikkeuksetta viinan väärinkäytön
ja muut huonot hovit toisiinsa ja käsitelivät niitä uskonnollis-siveellisessä viitekehyk-
sessä. Aiheeseen kytkeytyi kysymys työnteolta liikenevän vähäisen vapaa-ajan oikean-
laisesta käyttämisestä. Hyvä kristitty kävi pyhisin jumalanpalveluksissa, luki sanoma-
lehtiä ja hengellistä kirjallisuutta sekä tuki pitäjänsä sivistyspyrintöjä kuten kirjastojen
perustamista. Maaseutukirjeiden mukaan taikauskoiset tavat elivät vielä jossakin määrin
kansan keskuudessa. Papiston ja kirkkoneuvostojen valvova silmä ei ulottunut kaikkial-
le, ja monet uskomukset elivät huomaamattomasti kansan tapakulttuuriin liittyneinä.

Karjalattaressa ilmestyi opettavaisia uskonnollisia kirjoituksia ja kertomuksia,
jotka kertoivat, miten kristityn täytyi elää. Toimitus oli ottanut ne yleensä muista sano-
malehdistä. Yhteistä niille oli korkea ihanteellisuus ja paatoksellisuus. Fiktiivisiä ker-
tomuksia voisi luonnehtia kristilliseksi ajanvietekirjallisuudeksi, jossa mukana oli mo-
raalista sanomaa ja joissakin jopa vanhatestamentillisiä äänenpainoja rankaisevasta
Jumalasta. Kertomus "Jumalan pelto" kuvasi kahden miehen, Ollin ja Iisakin, keskuste-
lua. Olli lausui Iisakille, että huolimatta tämän kohtaamista vastoinikäymisistä "kasvosi,
puheesi ja käytöksesi (ovat) kuitenkin yhä pysyneet yhtä iloisina ja hiljaisina murheen-
kin päivänä kuin ilon aikana". Iisakki vastasi, että hän oli oppinut vertaamaan elämään-

¹⁵ Kar 10/9.3.1883, Pälkjärveltä (Salolainen -. -n); 36B/7.9.1883, Enosta (H. H-nen).

¹⁶ Kar 22/2.6.1876, Lehmosta (T. H.).

sä peltoon, jonka kasvun hengelliset juuret olivat Jumalalta. Peltoa piti itse hoitaa ja puhdistaa rikkaruohoista eli synneistä, mutta Jumalan lähettämään myrskyyn ja auringonpaisteeseen ei ihminen voinut vaikuttaa.¹⁷ Ihmisen täytyi kohdata vastoinkäymiset kärsivällisesti ja luottaa syvällisesti Jumalaan.

"Kiitos-uhrin alttarissa" sairaudesta parantunut nuorukainen halusi kiittää Jumalaa omistautumalla sairaiden ja köyhien auttamiselle. Valehtelija koki henkisesti tuskallisen kuoleman kertomuksessa "Väärin-vannojan viimeiset hetket". Kirjoitus "Sinun ei pidä todistaa väärin lähimmäistäsi vastaan" vuodelta 1882 varoitti myös valehtelusta. Karjalatar julkaisi Uuden Suomettaren artikkelin kiroilun paheesta. Eräs kirjoittaja kertoi "suruttomista sanankuulioista", jotka olivat ylpeitä ja löysivät vikoja muista ihmisistä mutteivät antaneet "itseään ojentaa". Kirjoitus "Ylpeydestä ja nöyryydestä" käsitteli epäuskon ja ylpeyden paheita vuonna 1882. Eräs kirjoittaja puuttui samaan aiheeseen vuonna 1883.¹⁸

Muutamat kirjoitukset käsittelivät uskoa ja epäuskoa, mutta varsin romanttisesti sävyssä. Varsinaista päivänpolttavaa tieteellisen maailmankatsomuksen ja uskon välistä taistelua eivät niiden henkilöt käyneet. Kertomuksessa "Tähtien tutkija ja uskonto" tähtitieteilijä herätti ateistiytävönsä uskomaan Jumalaan osoittamalla, ettei tähti-taivaalla vallitseva harmonia ollut muuten kuin Jumalan kädestä syntynyt. Kertomus "Hyvin osattu vastaus" kertoi papin ja "jumalattoman" keskustelusta. Lopuksi pappi totesi, että jumalattomuuden syynä on kirjaviisaus, jonka avulla etsitään totuutta, sekä toisten kaunopuheisten matkiminen ja heikumallisuus. Saksalaisen Armin Steinin jatkokertomus "Lutherin saarnassa" edusti luterilaista apologiaa kevyessä kaunokirjallisessa muodossa. Siinä sairas pormestarin vaimo löysi Lutherin sanoman ja kääntyi hänen kannattajakseen.¹⁹

Perhe-elämä ja perheenjäsenten suhteet olivat joidenkin kirjoitusten aiheina. Pääkirjoituksessa "Jumalan pelko kodissa" vuodelta 1878 huomio kiinnittyy kodin patriarkaaliseen järjestykseen, jossa mies oli talouden pää ja lapset alistuivat vanhempien päätöksiin. Kirjoittajan mukaan perheen pääjäsenillä oli oltava sama usko. Hän lausui, että koti oli "miehen oma liesi, jolla hänen rakkaansa tulta hoitavat" ja että "mie-

¹⁷ Kar 3/16.10.1874, Jumalan pelto.

¹⁸ Kar 2/15.1.1875, Kiitos-uhrin alttari; 27/7.7.1876, Väärin vannojan viimeiset hetket; 16/20.4.1877, Sanan kuulioista; 36/5.9.1879, Eräs paha tapa, josta olisi luovuttava; 2/13.1.1882, Ylpeydestä ja nöyryydestä; Sinun ei pidä todistaa väärin lähimmäistäsi vastaan; 14/6.4.1882, Ylpeydestä ja nöyryydestä; 49B/7.12.1883, Mikä on kaikista pahin? ("Sanan kuulia").

¹⁹ Kar 42/20.10.1876, Tähtien tutkija ja uskonto; 24/14.6.1878, Hyvin osattu vastaus; 6/7.2.1879; 7/14.2.1879; 8/21.3.1879; Lutherin saarnassa.

hestä tulee ylipäättään se, miksi lapsuuden koti on hänet tehnyt". Lapsille parasta olivat vanhempien osoittama rakkaus ja työnteko eivätkä huvitukset.²⁰

Lasten täytyi kasvaa Jumalan pelkoon. Uskonnon opettaminen lapsille ei alkanut koskaan liian varhain, vaan sanojen ohella se oli oppia "esimerkissä, elämässä ja töissä". Kirjoitus "Vanhempain velvollisuudet lapsiansa kohtaan" vuodelta 1882 korosti vanhempien esimerkkiä. Ensiksi heidän oli opetettava lapsensa uskomaan Jumalaan, joka rankaisee ja palkitsee ihmisiä. Lasten oli opittava rukoilemaan. Kirjoittaja painotti lasten kuuliaisuutta ja tottelevaisuutta. Heille vanhempien sana oli laki. Heidän piti oppia kotona siisteyteen, järjestykseen ja ahkeruuteen, jotta he pystyivät täyttämään velvollisuutensa lähimmäisiään, yhteiskuntaa ja isänmaataan kohtaan. Kaksiosainen, vuonna 1883 ilmestynyt kirjoitus käsitteli vanhempien kunnioittamista.²¹

²⁰ Kar 33/23.8.1878, Jumalan pelko kodissa (pääkirj.).

²¹ Kar 12/24.3.1876, Vähän pienten lasten kasvatuksesta (pääkirj.); 4/27.1.1882, Vanhempain velvollisuudet lapsiansa kohtaan; 37B/14.9.1883; 42B/19.10.1883, Vanhempain kunnioittamisesta.

6 Lestadiolaisuuden leviäminen maakuntaan

Herätysliikkeistä herännäisyyden ja renqvistiläisyyden aktiivinen toiminta oli vähentynyt Pohjois-Karjalassa, eikä niihin viittaavia kirjoituksia ollut Karjalattaessa. Vaikka 1880-luku oli yleisesti herännäisyyden voimistumisen aikaa, ei selviä merkkejä toiminnan vilkastumisesta ollut liikkeen perinteisellä kannatusalueella Pielisen Karjalassa eli Nurmeksessa, Juuassa ja Pielisjärvellä.¹

Juukalainen kirjoittaja mainitsi kuitenkin vuonna 1880, että uskonnollisten liikkeiden toiminta oli vilkastunut parin edellisen vuoden aikana, mikä oli näkynyt seurojen pitämisenä. Kyseessä oli luultavimmin herännäisyys ja mahdollisesti myös evankelisuus.²

Erilaisia kierteleviä saarnaajia oli silloin tällöin liikkeellä, mutta heidän taustayhteisönsä ei aina tullut selvästi esille. Kaksi kirjoittajaa Kontiolahdelta kertoi Turunen-nimisestä räätälistä ja saarnaajasta, joka kierteli pitäjässä töitä etsimässä. Hän saarnasi ulkomuistista useasti päivässä, piti pyhäkoulua ja veisasi virsiä. *Pentti Laasonen* mukaan tämä Kontiolahdella ja Pielisjärvellä 1870-luvulla liikkunut saarnaaja saattoi olla renqvistiläisyyttä kannattava Antti Turunen. Vaikka liikkeessä aktiivinen toiminta kokouksineen oli loppunut, sen hengellinen perintö näkyi saarnamiesten toiminnassa ja vanhojen kannatusalueiden hartaudenharjoituksessa.³

Lestadiolaisuuden leviämisaalto saavutti Pohjois-Karjalan 1870-luvun puolivälissä, mikä näkyi myös maakuntalehden palstoilla. Liike eli voimakasta laajentumisvaihetta, joka suuntautui pohjoisesta Etelä- ja Itä-Suomeen. Pielisen Karjalassa herännäisyyden, evankelisuuden ja renqvistiläisyydenkin vaikutus näkyi silti sen verran voimakkaana, ettei lestadiolaisuus pystynyt merkittävällä tavalla leviämään alueelle.⁴

Pohjois-Karjalan ensimmäiset lestadiolaiset olivat nurmekselaisia, jotka liittyivät herätysliikkeeseen vuoden 1870 paikkeilla. Varakas nurmekselainen maakauppias Olli Kuittinen tutustui liikkeeseen Ouluun suuntautuneilla kauppamatkoillaan 1870-luvun alkuvuosina. Hän meni naimisiin oululaisen lestadiolaisnaisen kanssa. Nurmeksen lestadiolaistoiminta vilkastui vuonna 1876, kun Olli Kuittisen veli Tuomas Kuittinen palkkasi Kuokkastenkosken tehtaan rakennuksille lestadiolaisia työmiehiä Pohjanmaalta. Väestön lisääntynyt liikkuvuus ja katovuosien hädän aiheuttama hengellinen

¹ *Laasonen* 1971, 140-142.

² *Kar* 31/30.7.1880, Kirje Juu'asta (-sk-); *Laasonen* 1971, 141-143.

³ *Kar* 49/6.12.1878, Selillä (Kuulia); 52/27.12.1878, Kontiolahdelta (Syrjäläinen M. P.); *Laasonen* 1971, 149-150.

⁴ *Lohi* 1997, 577.

etsintä loivat pohjaa lestadiolaisuuden kannatukselle. Nopea leviäminen oli tulosta liikkeessä vallinneesta käännytysinnosta ja tehokkaasta maallikkosaarnaajaverkostosta.⁵

Joensuuhun helmikuussa 1876 saapunut liike ei jäänyt huomiotta Karjalattaressa. Se kertoi, että "Hengellistä liikettä on ilmaantunut viime aikoina täällä kaupungissa. Jonkullainen uskonnollinen lahkolaisuus on voittanut puoleensa useita kaupungin käsityöläisiä. Lahkokunta pitää kokouksia joka sunnuntai ja usein arkipäivinäkin". Lestadiolaisuuden kaupunkiin toi kultaseppä Gustaf Björklundin Emelie-vaimo (o.s. Ahlstrand), joka oli kääntynyt siihen käydessään Oulussa vuonna 1875. Hän kutsui veljensä kelloseppä Herman Fredrik Ahlstrandin ja lohikauppias Gustaf Skinnarin pitämään seuroja Joensuuhun helmikuussa 1876. Oululaiset pitivät seuroja kahden viikon ajan. Liikkeen alkuvuosina joensuulaiset lestadiolaiset kokoontuivat seuroihin lähes joka päivä. Herätyksiä syntyi erityisesti käsityöläisten ja työväestön keskuudessa. Pohjois-Karjalan yhtenäisin lestadiolaisalue muodostui Joensuun seudulle, Kontiolahdelle ja Liperiin vuodesta 1875 lähtien. Liperin herätys oli peräisin Kuopiosta. Liike sai siellä suhteellisesti eniten kannatusta ortodoksien keskuudessa.⁶

Karjalatar mainitsi Ahlstrandin ja Skinnarin käynnistä elokuussa 1876. Björklundien koti oli seurojen kokoontumispaikka seitsemän vuotta ennen oman kokoushuoneen vuokraamista. Karjalattaressa oli useita poleemisia lestadiolaisvastaisia kirjoituksia. Niitä oli erityisesti liikkeen Joensuuhun seudulle tulemisen aikoihin 1870-luvun puolivälissä. Jännitettä seurakuntalaisten ja lestadiolaisten välille synnyttivät opilliset erityispiirteet kuten omaa yhteisöä korostavat rippi- ja avaintenvaltakäsitykset. Näkyvä kynnys jäsenyyteen siirtymiselle oli julkinen synnintunnustus, jota liikkeen perustaja Laestadius oli vaatinut todistukseksi uskonratkaisusta. Laestadius oli suhtautunut kriittisesti valtionkirkkoon. Kirkko muodosti liikkeen toiminnalle ulkonaisen kehyksen, eikä lestadiolaisuus ollut missään vaiheessa irtautumassa kirkosta.⁷

Kirjoittajat Kuusamosta, Kontiolahdelta ja Joensuusta puuttuivat Karjalattaressa kesällä 1876 lestadiolaisuuden ominaispiirteisiin. Kuusamolaisen mukaan lestadiolaiset olivat tehneet "ripin välttämättömäksi autuuden ehdoksi, ja ovat niin langenneet takaisin mitä törkeimpään paavilaisuuteen". Vastustusta nostatti myös liikkeen seurakuntakäsitys, joka sulki ulkopuolelle kaikki muut paitsi oman yhteisön jäsenet. Kirjoittaja, joka oli käynyt lestadiolaisten kokouksissa, arvosteli laajassa kirjoituksessaan

⁵ Lohi 1997, 24-25, 577-578; Kinnunen 2004, 53-54.

⁶ Kar 10/10.3.1876, Joensuusta; Lohi 1997, 582, 585, 591; Kinnunen 2004, 63-65.

⁷ Kar 31/4.8.1876, Joensuusta; Raittila 1976, 27, 214-220; Lohi 1997, 585.

myös liikkeen seurakunta- ja rippiooppia. Lestadiolaisuutta kutsuttiin yleisesti hihhulilaisuudeksi, mikä johtui sen piirissä ilmenneistä ekstaattisista piirteistä eli liikutuksista.⁸

Kultaseppä Gustaf Björklund torjui kritiikin Karjalattaressa ja totesi, että "senlaiset kirjeet ovat varmaankin kaikille totisen kristillisyyden vihollisille, mitä parasta lukemista olla taitaa". Vuonna 1883 eräs joensuulainen vetosi kaupunkilaisiin, etteivät he laskisi palvelusväkeä häiritsemään ja nauramaan lestadiolaisten kokouksiin. Hän oli kuullut, että lestadiolaisia kokoontuisi helluntaina kaupunkiin. Kirjoittaja ei itse kuulunut liikkeeseen, sillä hän kertoi suhtautuvansa "sydämmellisellä sääliväisyydellä" liikutusten vallassa oleviin ihmisiin. Seuraavassa Karjalattaren numerossa Gustaf Björklund vastasi kirjoitukseen. Hänen mukaansa moni isäntäväkikin oli tullut pilkallisella mielellä kokouksiin, eikä hän ymmärtänyt kirjoittajan sääliväisiä tarkoituseriä. Suuri yleisö ja kirkon johto kokivat lestadiolaisuuden hurmoksellisuuden epäilyttävänä ja pelottavana. Asiaan kiinnitettiin paljon huomiota sanomalehtikirjoituksissa. Pohjois-Karjalassa ei kuitenkaan ollut merkkejä uskonnollisen vakaumuksen aiheuttamista vakavista ristiriidoista tai vainoamisesta.⁹

Lestadiolaisten syyksi saatettiin sälyttää välikohtauksia yleisten ennakkoluulojen perusteella niin kuin Liperin Taipaleella vuonna 1883. Kirjoittaja kertoi saarnaajien tulleen Oulusta asti puhumaan asevelvollisille. Kun muutamat asevelvollisista olivat alkaneet käyttäytyä halventavasti tilaisuudessa, kirjoittajan mukaan yksi saarnaajista oli poistanut erään häiriköijän niin väkivaltaisesti, ettei tätä ollut kelpuutettu palvelukseen vammojen vuoksi. Seuraavana yönä saarnaajat olivat lähteneet karkuun kruununmiehet kannoillaan. Tapaus oli mennyt viranomaisten selvitettäväksi. Nimismies J. A. Chydenius selvitti Karjalattaressa tapahtumien oikean kulun. Polvijärveläiset asevelvolliset olivat ohikulkumatkallaan poikenneet lestadiolaiskokoukseen. Joku muu kuin lestadiolaissaarnaaja oli poistanut häiriköijän, eikä vamman laatu ollut vakava.¹⁰

Karjalatar esitteli etusivullaan Lars Levi Laestadiuksen elämänvaiheita Biografisen Nimikirjan mukaan joulukuussa 1881. Toimitus lausui artikkelin johdannossa julkaisevansa Laestadiuksen elämäkertatietoja, "koska täällä Karjalassakin löytyy paljon yllämainitun merkillisen miehen synnyttämään uskonlahkoon kuuluvia henkilöitä".¹¹

⁸ *Kar* 20/19.5.1876, Kirje Kuusamosta (K. J. L-der); 28/14.7.1876, Hihhuleista Joensuussa (Itkeväinen Orpo); 30/ 28.7.1876, Kontiolahdelta (M. T-nen); 30/28.7.1876, Hihhuleista Joensuussa (H. K-nen.); 21/25.5.1877, Muuan sana kristillisestä seurakunnasta ja ripistä (H. K.); *Lohi* 1997, 43-44.

⁹ *Kar* 29/21.7.1876, Vähän vastausta Itkevälle Orvolle (G. A. B.); 37/15.9.1876, Liperistä (P. K.); 8/23.2.1883, Nurmeksesta (Läheltä ja kaukaa katsoja); 19/11.5.1883, Nöyrä pyyntö; 20/18.5.1883, Karjalattaren toimitukselle Joensuusta (Gust. Adolf Björklund); *Kinnunen* 2004, 181.

¹⁰ *Kar* 17/27.4.1883, Hihhulilaisuutta Taipaleella; 19/11.5.1883, Karjalattaren toimitukselle (J. A. Chydenius).

¹¹ *Kar* 48/2.12.1881, Lauri Levi Laestadius.

Eräs taipalelainen kysyi toimitukselle vuonna 1883 lähettämässään kirjeessä, miksei se ollut julkaissut hänen lestadiolaisuutta käsittelevää kirjoitustaan. Toimitus vastasi, että syynä oli tilanahtauden ja tekstin epäselvyyden lisäksi kirjoituksen kielteinen sävy liikettä kohtaan. "Lienee jokaisella ihmisellä oikeus palvella Jumalaa joko yksinäisyydessä tahi uskon heimolaisten kanssa oman tuntonsa mukaan, kun vaan ei kristillinen siveys ja yhteiskunnallinen järjestys sen kautta tulee (sic) loukatuksi", toimitus kirjoitti. Kaupungin papisto suhtautui liikkeeseen varovaisen myönteisesti, ja liike oli saanut kannatusta kaupungin käsityöläisiltä.¹² Nämä seikat saattoivat olla Karjalattaren lestadiolaisuutta maltillisesti puolustavan kannanoton taustalla.

Joensuussa 1870-luvulla kaupunginsaarnaajana ollut Johan Pöyhönen oli alkanut heti herätyksen saavuttua käydä lestadiolaisseuroissa vaikkei hän ollut liikkeen jäsen. Vuoden 1876 piispantarkastuksessa Pöyhönen arvioi lestadiolaisuutta myönteisesti. Hänen seuraajansa N. J. Laamanen kävi myös joskus lestadiolaisseuroissa. Hän puolusti lestadiolaisia piispantarkastuksissa ja nosti esille heidän säännöllisen kirkossakäyntinsä ja heidän vaikutuksestaan tapahtuneen ulkonaisen elämän parantumisen. Laamanen kuitenkin myönsi, että joitakin ongelmia liittyi liikkeen erityiskorostuksiin. Kuopion hiippakunnan piispa R. V. Frosterus ja tuomiorovasti Aron Gustaf Borg suhtautuivat lestadiolaisuuteen varovaisen toiveikkaasti. Liike sai arvostelua liiallisesta käännytysinnostasta, suvaitsemattomuudesta ja liikutuksista sekä kirkon järjestyksen kannalta arveluttavasta rippiopista, mutta heidän mielestään liike ei eronnut olennaisesti kirkon opista. He tunnustivat, että lestadiolaisuus virkisti hengellistä elämää ja paransi siveellisyyden tasoa.¹³

Lestadiolaisten saarnatoiminnan torjuminen oli aiheena Kuopion hiippakunnan vuonna 1880 pidetyssä pappeinkokouksessa, josta Karjalatar kertoi kuopiolaisen sanomalehden Tapion mukaan. Kokouksen mukaan lestadiolaissaarnaajien toimintaa toisten seurakuntien alueella ei voinut kieltää. Tohmajärven kirkkoherran Erik Johan Andelinin mielestä syynä liikkeen leviämiseen oli luterilaisen seurakuntaelämän laimea hengellisyys. Hänen mielestään liike oli saanut aikaan paljon hyvää, eikä hän ollut huomannut moitittavaa sen toiminnassa. Lestadiolaisuudella oli kyky herättää ihmisiä. Herätyksen kokeneet tarvitsivat vain oikeanlaista ohjausta. Kokouksen puheenjohtajana toimineen tuomiorovasti A. G. Borgin kanta tuli määrääväksi ja se oli pitkälle Andelinin mielipi-

¹² *Kar* 14/6.4.1883, Nöyrä kysymys (Taipalelainen N. EN.); *Rimpiläinen* 1975, 56-58; *Lohi* 1997, 586.

¹³ *Rimpiläinen* 1975, 56-57; *Lohi* 1997, 39-40, 586; *Kinnunen* 2004, 63-65.

teiden mukainen. Borgin mukaan liikkeen tuomitseminen oli turhaa. Pappien oli käytävä lestadiolaisten kokouksissa ja koetettava ohjata sitä oikealle tielle.¹⁴

Karjalatar julkaisi Laestadiuksen *Kirkkopostillan* arvostelun, joka oli ollut *Oulun Viikko-Sanomissa* vuonna 1878. Arvostelu tuomitsi yksiselitteisesti Juhani Raatamaan kokoaman teoksen epäraamatullisena ja tyyliltään karkeana. Karjalattaessa oli myös *Oulun Lehden* arvostelu pastori Juho Tanskanen vuonna 1880 julkaisusta lestadiolaisvastaisesta kirjasta *Hihhulilaisuus oikeassa karvassansa; sen esitys ja tarkastus*. Tanskanen tarkasteli kirjassaan kriittisesti liikkeen syntyä ja leviämistä sekä sen piirteitä. Arvostelun mukaan Tanskanen kirja oli onnistunut, raamatullinen ja "tervetullut tällömöisenä häiriön aikana". Juho Tanskanen oli muodostanut käsityksensä lestadiolaisuudesta toimiessaan Liperin ylimääräisenä pappina vuosina 1877–1878. Tanskanen kirjassaan esittämät käsitykset olivat yksipuolisen kielteisiä ja ne vaikuttivat laajalti käsityksiin lestadiolaisuudesta. Laestadiuksen teosten kieli ja tyyli olivat yleisesti arvostelujen kohteena. Laestadiuksen äidinkieli oli ruotsi ja hänen käyttämänsä suomen kieleen oli vaikuttanut kansan yksinkertainen ja konkreettinen kielenkäyttö. Arvostelijat katsoivat, että kirjoitukset olivat tyyliltään mauttomia ja jopa herjaavia.¹⁵

Pohjois-Karjalaan 1870-luvulla saapunut lestadiolaisuus sai paljon kielteistä huomiota Karjalattaessa. Se levisi nopeasti aikana, jolloin muut herätysliikkeet elivät hiljaiselon kautta. Liikkeen luonteen mukaisesti sen jäsenistä muodostui selvästi muista erottuva yhteisö. Näkyvä kynnys jäsenyyteen siirtymiselle oli julkinen synnintunnustus yhteisön edessä. Liikkeen piirissä esiintyi ekstaattisia kokemuksia, jotka kiinnittivät paljon huomiota ja herättivät epäluuloa ihmisissä. Näiden piirteiden kuvaaminen toistui kirjoituksissa.

Karjalattaren toimitus ei itse tuottanut lestadiolaisvastaisia kirjoituksia, vaan julkaisi maaseutukirjeitä ja muiden lehtien kirjoituksia, joiden laatijat arvostelivat liikettä. Muiden lehtien kirjoituksia oli tarpeeksi tarjolla, joten toimituksella ei ollut tarvetta kirjoittaa lestadiolaisuudesta itse. Lehden omien suorien kannanottojen puuttumisen taustalla saattoi olla myös Joensuun papiston varovaisen myönteinen suhtautuminen liikkeeseen, mikä vaikutti ilmapiiriin Joensuussa, sekä iduillaan oleva ajatus siitä, että jokainen sai uskoa millä tavalla halusi, jos vain muita ihmisiä ja yhteiskuntarauhaa ei loukattaisi. Kokonaiskuva lestadiolaisuudesta muodostui Karjalattaessa kuitenkin hyvin kielteiseksi.

¹⁴ Kar 41/8.10.1880, Pääkohdat keskusteluista Kuopion hiippakunnan pappein kokouksessa (pääkirj.); Lohi 1997, 39–41.

¹⁵ Kar 23/7.6.1878, Joensuusta; 13/25.3.1880, Hihhulilaisuus oikeassa karvassansa; sen esitys ja tarkastus. Tehnyt J. Tanskanen, pappi; Lohi 1988, 212–214, 402–404; 1997, 584; Kinnunen 2004, 66; dosentti Seppo Lohen luennot lestadiolaisuuden historiasta Joensuun yliopistossa 10.–13.10.2005.

III YHTEISKUNNALLISEN JA AATTEELLISEN MURROKSEN AIKA – KIRKKO JA USKONTO KARJALATTARESSA VUOSINA 1884 – 1893

1 Karjalattaren toinen vuosikymmen

Karjalattaren päätoimittajana toimi lyseon rehtorin J. M. Alopaeuksen jälkeen kansakoulunopettaja Antti Ryytänen (1883–1889). Ensimmäisen ammattitoimittajan Karjalatar sai kirjailija Tahvo Könösestä, joka hoiti päätoimittajan tehtävää vuosina 1890–1893 ja 1907–1916. Hän oli poliittisesti lähellä vanhasuomalaisuutta, mutta suhtautumisessa Venäjään lehti alkoi hänen aikanaan kallistua jyrkälle laillisuuskannalle. Myös uskonnollisissa kysymyksissä lehti osoitti Könösen aikana joitakin merkkejä vanhasuomalaisia sisarlehtiään vapaamielisemmästä asenteesta. Yhteiskunnallisesti ja aatteellisesti kuohuvan 1880-luvun jälkeen uskontoa ja kirkkoa koskevien uutisten määrä laski kaikissa lehdissä.¹

Suomalaisen puolueen sisäisissä kiistoissa 1880-luvun puolivälissä Karjalatar yritti olla puolueeton, mutta 1890-luvun alussa vanhasuomalaisuus alkoi olla selkeästi havaittavissa. Lehti seurasi enimmäkseen Uuden Suomettaren linjaa. Se tuki täysin voimin säätyläisten vuonna 1887 perustamaa työväenyhdistystä. Seuraavan vuosikymmenen alussa ohjelmakirjoitukseen ilmestyivät uusina asioina naisten ja irtolaisväestön aseman parantaminen, säätyrajojen poistaminen ja yhteiskunnallisten harrastusten virittäminen. Vuoden 1893 lopulla päätoimittajaksi tulleen Tyko Hagmanin vaikutuksesta lehti siirtyi nuorsuomalaisille linjoille ja alkoi lainata Uuden Suomettaren lisäksi yhä enemmän *Päivälehteä*, mikä ei miellyttänyt lehden taustavoimia. Hagman joutui eroamaan vuonna 1898.²

Karjalatar ilmestyi vuoden 1883 puolenvälin jälkeen kahdesti viikossa vuoteen 1894 asti. Sen levikki, joka oli ollut 1870-luvun lopulla noin 600, nousi 1890-luvun alussa 900:aan. Lehti osoittautui taloudellisesti elinkelpoiseksi. Kuopion vanhasuomalaiset piirit perustivat vuonna 1887 *Savo-Karjalan*, jota tilattiin myös Pohjois-Karjalaan.³

Vuoden 1891 asetus tiukensi julkaisutoimen valvontaa. Entinen Karjalattaren päätoimittajan Henrik Piipposen jälkeen sensorina Joensuussa toimi kaupunginsaarnaaja

¹ Ahonen 1985, 481-484; Leino-Kaukiainen 1988, 440.

² Vento 1974, 37, 46-54, 60; SLH 5 1988, 287-288.

³ Vento 1974, 10; SLH 5 1988, 287-288; Turunen 2006, 89-90.

Nils Johan Laamanen. Sensuuri oli siis tiukasti kirkonmiesten käsissä Pohjois-Karjalassa. Laamanen ei suhtautunut tarkastustehtäväänsä mitenkään liian virkaintoisesti, vaikka Karjalatar kohtasikin yhden painoesteen vuonna 1891.⁴

2 Maailmankatsomuksellinen taistelu ja Karjalatar

a. Vuoden 1884 repeämä

Sivistyneistö oli arvostellut perinteistä kristinuskoa jo 1840-luvulta asti, ja seuraavien vuosikymmenten aikana arvostelu laajeni ja jyrkentyi. Kirkon konservatiivisuus ja papiston sosiaalisen rakenteen muutos kasvattivat juopaa kirkon ja sivistyneistön välille. Uuden teologipolven edustajat tulivat yhä useammin talonpoikaistosta, mikä merkitsi vanhoillisuuden lisääntymistä papistossa. Papiston sivistystaso laski muutoksen takia, sillä pappisura ei houkuttanut enää sivistyneistön lahjakkaita poikia. Eriuskolaislain papistossa ja talonpoikaissäädyssä kohtaama vastustus osoitti 1870- ja 1880-luvulla, että vapaamielisten ja vanhoillisten tulkinnat uskonnonvapaudesta olivat kaukana toisistaan.¹

Euroopan aatekehityksessä darwinismin läpimurto oli alkanut vaikuttaa 1860-luvulta lähtien. Sivistyneistön ajattelua hallitsi 1870-luvulla uskonnollinen liberalismi, joka pyrki sovittamaan perinteisen kristinuskon ja uuden ajan sivistyksen toisiinsa. Luonnontieteellisen kehityksen vaikutuksesta suoranainen naturalismi ja positivismi, jotka suhtautuivat kristinuskoon kielteisesti ja vihamielisesti, saivat lisääntyvää suosiota etenkin ruotsinkielisten ylioppilaiden keskuudessa 1880-luvulla. Vaikutteet tulivat ranskalaisesta ja pohjoismaisesta realistisesta kirjallisuudesta sekä luonnontieteellisestä suuntautuneesta filosofiasta. Työväenkysymys ja naisemansipaatio liittyivät uuden sivistyksen ohjelmaan.²

Yksityiset henkilöt olivat asettaneet kyseenalaisiksi eräät kristilliset dogmit kuten kolminaisuusopin ja Kristuksen jumaluuden jo varhain, mutta liberaalit ja anti-kristilliset ajatukset jäivät yksityisiksi mielipiteiksi ennen 1880-luvun maailmankatsomuksellista taistelua. Kun eriuskolaislaki kariutui jälleen papiston ja talonpoikaissäädyn vaikutuksesta vuoden 1882 valtiopäivillä, vapaamielinen ruotsinkielinen lehdistö alkoi tuoda vastakkainasettelua yhä enemmän esille. Rohkeimpia olivat *Nya Pressen* ja Åbo

⁴ Vento 1974, 37, 50; Leino-Kaukiainen 1988, 440.

¹ Juva 1956, 165-166; 1960, 9-14.

² Juva 1960, 9-14, 28-34.

Tidning, jotka alkoivat ilmestyä vuoden 1883 alussa. Kielipoliittiset ja maailmankatsomukselliset kysymykset liittyivät toisiinsa. Ääripäissä olivat suomalais-vanhoillinen papisto ja talonpojat sekä toisaalla liberaalit, ruotsinmieliset ja kulttuuriaristokraatit, jotka alkoivat arvostella kirkkoa ja kristinuskoa julkisesti. Suomenmielinen nuoriso heräsi kritiikkiinsä hieman myöhemmin. Nuorsuomalaiset Juhani ja Pekka Aho saapuivat kuopiolaisen Savon toimittajiksi vuonna 1887 ja alkoivat arvostella papiston taantumuksellisuutta.³

Näin alkavasta kulttuuritaistelusta oli Karjalattaressa merkinä, että se julkaisi vuonna 1883 teologian emeritusprofessorin A. F. Granfeltin kirjoituksen, joka puolusti koulujen uskonnonopetusta ja itse asiassa kristinuskoa. Kirjoitus oli vastine Åbo Tidningin toimitussihteerin Gustaf Cygnaeuksen kirjoitukseen, jossa hän vaati uskonnonopetuksen poistamista kouluista, koska kirkon uskonto ja sivistyneiden uskonto olivat eronneet toisistaan. Cygnaeuksen mukaan kristillisten muotojen noudattaminen edellytti teeskentelyä ja valheellisuutta.⁴

Varsinaisen repeämän aloittivat ruotsalaisen uusprotestanttisten eli uskonnollisesti liberaalien johtomiehiin kuuluneen tohtori Carl von Bergenin luennot Helsingissä keväällä 1884. Suomen vapaamieliset piirit olivat kääntäneet katseensa Ruotsiin, missä kristinuskon kritiikki oli ehtinyt pidemmälle kuin Suomessa. von Bergenin tavoitteena oli "tulevaisuuden kristinusko", joka vastusti sekä naturalistista materialismia että kirkollista dogmatismia. Hän hyväksyi kehitysopin ja vastusti perisynti-, sovitus- ja kadotusoppia. Kristuksen alkuperäisen opin seuraaminen johti rakkauteen ja rauhaan. Vastaavasti kaikki uskonvainot ja sodat olivat dogmaattisen kristinuskon syytä. Luennot saavuttivat suuren suosion sivistyneistön keskuudessa.⁵

von Bergenin ajatukset edustivat varsin tavanomaista uskonnollista liberalismia, jossa ei ollut mitään mullistavaa. Niiden poleemisuus ja julkinen esitystapa aiheuttivat kuitenkin kiivaan keskustelun, joka näkyi sanomalehdistössä. Vapaamielinen lehdistö oli luennoista ihastuksissaan. Kirkolliset tahot vastustivat von Bergeniä jumalattomana ja epäuskoisena.⁶

Karjalattaressa ensimmäinen von Bergenin ajatuksia käsittelevä artikkeli oli toimituksen Uudesta Suomettaresta lainaama kirjoitus "von Bergenin epäuskoisten luentojen johdosta", joka ilmestyi pääkirjoituksena toukokuussa 1884. Alussa kirjoittaja kertoi, kuinka säätyläiset laiminlöivät kirkossakäyntinsä. von Bergen tulkitsi Raamattua

³ Juva 1956, 184-193; 1960, 9-14; 48-54.

⁴ Ks. s. 15-16.

⁵ Juva 1956, 202-208; 1960, 9-14.

⁶ Juva 1956, 202-208; 1960, 9-14.

mielensä mukaan ja hänen ajatuksensa oli "sotkuinen keitos kaikenlaisista sekavista rationalistisista järjestelmistä, höystettynä raamatun siveysopilla sen verran kuin salonki-elämälle sopii". Kristus oli von Bergenin mielestä vain ihminen, joka oli siveellinen esikuva. Ajatukset olivat saaneet kannatusta "ruotsinkiihkoisissa" lehdissä. Karjalattaren toimitus muistutti lopuksi, että suomenmielisen ja kirkkoon myönteisesti suhtautuneen *Morgonbladetin* julkaisemat professori Herman Råberghin ja "erään luonnontieteilijän" kirjoitukset, jotka suuntautuivat von Bergenii vastaan, olivat lukemisen arvoisia.⁷

Karjalattaressa oli uutinen von Bergenin luentoja vastaan syntyneestä protestista, jonka oli allekirjoittanut 74 henkeä. Näistä 14 oli yliopistomiehiä. Vastalauseita kohdistui vapaamielisiä ruotsinkielisiä lehtiä *Hufvudstadsbladetia*, *Helsingfors Dagbladia* ja *Nya Presseniä* vastaan. Viimeksi mainitun lehden julkaisija Axel Lille kuului niihin, jotka olivat kutsuneet von Bergenin Suomeen.⁸

Nimimerkki Jaakko kritisoi *Dagbladia* Karjalattaren pääkirjoituksessa kesäkuun alussa, koska se ei ollut julkaissut von Bergenii vastustavia kirjoituksia. Jaakon mukaan lehden kanta oli "paljasta lepperrystä". Hän kertoi, että luonnontieteilijät Neovius, Reuter ja Hjelt olivat laatineet kiistakirjoituksen luennoitsijaa vastaan. Karjalattaren toimitus valitteli, ettei kyseistä kirjasta ollut saatavilla Joensuusta.⁹

Ruotsinkieliset pääkaupunkilehdet *Morgonbladetia* lukuun ottamatta eivät julkaisseet von Bergenii vastustavia kirjoituksia. Tämän asian sai todeta itse Zacharias Topelius, joka oli eräs Helsingin vaikutusvaltaisimmista maallikoista. Luonnontieteilijöistä E. Hjelt, E. R. Neovius ja O. M. Reuter kritisoivat von Bergenii huonosta luonnontieteiden tuntemuksesta. Jaakko viittasi heidän kirjoitukseensa. He ja kirjallisuushistorian dosentti Valfrid Vasenius julkaisivat kirjasen *Vetenskapen och Herr Carl von Bergen*. Tekijät hyväksyivät kehitysopin ja kritisoivat von Bergenii lähinnä loukkaavasta esitystavasta ja tieteellisiin yksityiskohtiin sisältyneistä virheistä. He tulivat itse asiassa lähelle von Bergenin käsityksiä kirkon opin ja ajan sivistyksen saattamisesta sopusointuun keskenään.¹⁰

Uusien aatteiden myllerryksessä Karjalatar katsoi asiakseen tehdä selkoa ajan "ismeistä". Kyseessä olivat "scepticismi", joka "epäilee totuutta, vaikka ei sitä jyrkästi kiellä; se ei halua mielellään päättää mitä usko on", "agnosticismi", positivismi ja rationalismi, jolle usko ei merkinnyt mitään. Muita olivat deismi, ateismi, "radicalismi", joka oli "kaiken alas repimistä, mitä muinaisista ajoista on pyhänä pidetty", sekä sosialismi ja

⁷ Kar 20A/13.5.1884, Joensuusta (pääkirj.)

⁸ Kar 22A/ 27.5.1884, Joensuusta; Juva 1956, 202-203.

⁹ Kar 23A/3.6.1884, Kirje Joensuusta (pääkirj., Jaakko).

¹⁰ Juva 1956, 206.

kommunismi, joiden mukaan ihmisillä oli yhtä suuri oikeus kaikkeen eli "ahkeran ja laiskan, juopon ja raittiin on omistettava sama määrä maallista hyvää". Nihilismi toteutti niiden pyrkimyksiä väkivalloin.¹¹

Karjalattaressa nimimerkki Jussi otti kahdella kirjoituksellaan kantaa uuden sivistyksen ja kristinuskon väliseen kamppailuun elo- ja lokakuussa 1884. Hän lausui, että "oikean sivistyksen pääkohta on kristinuskoon perustuva siveellisyys". Jussi oli helpottunut siitä, että suurin osa kansasta arvosti kristinuskoa, "vaikka valitettavasti toiselta puolen on jo meilläkin ilmestynyt oireita siitä väärästä järkeisuskonnollisesta kannasta". Hän viittasi Carl von Bergeniin ja hänen ruotsinkielisiin kannattajiinsa kirjoittamalla, että "osaksi lienee vaikuttanut tähän suosioon se seikka, että muutamissa piireissä meidän maassamme pidetään hyvänä herkkuna kaikkea, mitä muka emämaasta Ruotsista heille syötetään". Jussi vetosi A. F. Granfeltiin siinä, että luonnontieteet eivät voineet tuottaa siveellisiä lakeja eli kertoa sitä, miten ihmisten piti elää. Kristinuskon ja kirkon puolustajat vetosivat usein siveellisyysargumenttiin, jonka mukaan kirkon edustama kristinuskko oli ainoa voima, joka ylläpiti yksilöiden ja yhteiskunnan eettisyyttä ja viime kädessä kaikkea järjestystä.¹²

Jussi kirjoitti toisessa pääkirjoituksessaan "Uskottomuuden syyt ja sen ilmiöt muka sivistyksestään ylistetyllä aikakaudellamme" lokakuussa, kuinka sokea luottamus luonnontieteisiin ja "materialismo" olivat yhteydessä "nautintohimoon". Hän esitteli erilaisia tapoja suhtautua kristinuskon ja tieteen tulosten suhteeseen. Radikaalit kielsivät uskonnon tieteen perusteella, ja välittävän suunnan edustajat vaativat uskonnon puhdistamista eli uskonnon mukautumista tieteen tuloksiin. Jussin mukaan tämän "uusi-protestanttisuuden" edustajat "aristelevat kaikkia dogmeja" ja pitivät tunnustuskirjoja vanhentuneina.¹³ Hän ja Karjalatar asettuivat yksiselitteisesti kirkon puolelle. Voidaan nähdä, että Jussi hän edusti hyvin pitkälle Karjalattaren omaa kantaa. Lehti oli asettunut keväällä von Bergenin ajatuksia vastaan ja sijoitti nyt Jussin kannanotot pääkirjoituksiksi.

Karjalatar otti kantaa alkaneeseen katsomukselliseen polemiikkiin pääkirjoituksessaan marraskuun lopulla. Sisältö oli hyvin samanlainen kuin Jussin kirjoituksessa. Kirjoittaja kuvasi papiston ja kansan suhdetta, että niitä "mitkään henkiset liikkeet ja opin puuskat eivät ole eroittaneet toisistaan". Papisto oli kansan johtaja. Kirjoittajan mukaan julkiset hyökkäykset kristinuskoa vastaan eivät olleet onneksi vaikuttaneet

¹¹ Kar 31B/1.8.1884, "Ismit".

¹² Kar 33B/15.8.1884, Sananen sivistyksestä ja uskonnosta (pääkirj., Jussi); *Juva* 1960, 85-86.

¹³ Kar 42B/17.10.1884, Uskottomuuden syyt ja sen ilmiöt muka sivistyksestään ylistetyllä aikakaudellamme (pääkirj., Jussi).

kansaan. Hän viittasi Åbo Tidningin vaatimukseen poistaa uskonnonopetus kouluista ja von Bergenin epäkirkollisiin luentoihin. Radikaaleimmat sivistyneistön edustajat olivat täysin uskonnonvastaisia, ja heitä hieman maltillisemmat halusivat puhdistaa uskonnon järjenvastaisuuksista. Kirjoittaja suhtautui kumpiinkin epäilevästi. Hän totesi, että "näyttää aikamme henki olevan senlainen, ett'ei olla selvillä, millainen uskonto noita aineellisuuden ja vieläpä tieteinkin hurmaamia ihmisiä tyydyttäisi".¹⁴

Kirjoittaja kyseli, "onko maamme arvoisa papisto tätä huomattaessaan kokenut tehdä kaikki, mitä suinkin ihmisenä ja pappina voipi -- säilyttääkseen kansassamme yhä edelleen raitista ja tervettä kristillisyyttä". Papeilla oli nyt aikaa keskittyä heille oikeasti kuuluviin tehtäviin, koska kunnallisasiat olivat jääneet pois heidän velvollisuuksistaan. "Käytännöllinen sielunhoito, raamatunselitykset, ynnä muut uudet kirkolliset olomme kysyvät papeilta tosiaankin syvempää tieteellistä oppia ja käytännöllistä harjaantumista", kirjoittaja totesi. Kirjoittajan huoli papiston aktiivisuudesta tarttua ajan haasteisiin oli oikeutettu, sillä aluksi näytti siltä, että se oli täysin lamaantunut kritiikin vuoksi. Pappissivistyksen taso oli huonontunut, minkä yliopiston rehtori J. J. V. Lagus oli ottanut ensimmäisenä puheeksi kevätlukukauden avajaisissa vuonna 1883.¹⁵ Uudet seurakuntaelämän muodot ja aatteellinen kritiikki vaativat papeilta laajempaa aktiivisuutta ja ammattitaitoa kuin ennen.

Karjalattaren pääkirjoitus asettui vanhasuomalaiseen tapaan perinteisen kristinuskon puolelle. Perinteiden puolustaminen ei ollut kuitenkaan mitenkään yksiselitteistä. Kirjoittaja ei syyttänyt jumalattomuudesta pelkästään tiedettä ja "aineellisuutta", jotka viettelivät ihmisiä vaan myös pappien puutteellista pätevyyttä ja passiivista viranhoidtoa. Pääkirjoituksessa oli selvästi havaittavissa hienoinen liberalistinen vivahde.

Kuopiossa vanhasuomalainen sanomalehti *Savo* muuttui nuorsuomalaiseksi vuonna 1887, kun Juhani ja Pekka Aho saapuivat sen toimittajiksi. Vielä vuonna 1884 lehti tyrmäsi von Bergenin opit täysin epäkristillisinä ja syytti hänen helsinkiläiskannattajiaan epäsuomalaisiksi. Juhani tai Pekka tai he kummatkin yhdessä laativat toimitukselle ivallisen vastauskirjeen, jonka mukaan *Savo* halusi pitää maaseudun väen sivistyksen alhaisella tasolla pimentämällä tietoa uusista aatteista. Lisäksi *Savo* tyrmäsi kaikki uudet virtaukset suoralta kädeltä arvioimatta niitä tarkemmin. Suomen täytyi osallistua Euroopan sivistysliikkeisiin, ja sanomalehdillä oli tärkeä tehtävä auttaa ihmisiä suhtautumaan terveen kriittisesti kaikkea vanhaa kohtaan. Savon reaktio vastineeseen oli erittäin jyrkkä. Sen mielestä kirje oli suoranaista Kristuksen ja hänen seuraajiensa

¹⁴ *Kar* 48B/28.11.1884, Silmäyksiä kirkollisiin oloihimme ja kirkon suhde raittiusliikkeeseen (pääkirj.).

¹⁵ *Kar* 48B/28.11.1884; *Juva* 1956, 184-190; 1960, 24-25.

pilkkaamista. Kirjoittelu osoitti, että Kuopiossa käytävän kulttuuritaistelun ensimmäinen julkinen siemen oli kylvetty.¹⁶ Pienessä Joensuussa vastakkainasettelu ei näyttäytynyt yhtä repivänä. Karjalatar puolusti selkeästi kirkon edustamaa kristinuskoa, mutta papit eivät säästyneet lievältä arvostelulta, mikä ilmeni marraskuussa 1884 ilmestyneestä pääkirjoituksesta.

Hiippakunnan tuore piispa Gustaf Johansson puki sanoiksi kirkon kokeman huolen Kuopion pappeinkokouksen avajaispuheessaan syksyllä 1885. Luonnontieteiden kehitys alkoi muuttaa etenkin nuoren polven maailmankatsomusta materialistiseksi. Johanssonin mukaan nuoriso uskoi, että kaikki voitiin tieteen kautta saada selville:

Ja vaikka ne, mitä tieteen avulla tunnetaan, on kuin vesipisara suuressa asiassa, tehdään kuitenkin sen vähän perusteella, mitä tiedämme, johtopäätöksiä, jotka muka pysyisivät ajassa ja ijankaikkisuudessa, tehdään määritelmiä, jotka sisältäisivät taivaat ja maat, ja kristillisyyks tuomitaan kelpaamattomaksi. Mutta Jumala ei anna itseänsä pilkata, vaan lähettää pilkkaajille vanhurskaan kostonsa.¹⁷

Maan kaikissa kolmessa hiippakunnassa papisto kerääntyi pappeinkokouksiinsa vuoden 1885 lopulla. Se alkoi koota rivejään liberaalien ja rationalistien hyökkäysten torjumiseksi. Tilanne näytti varsin synkältä. Pappien puheenvuoroissa toistuivat kuvaukset, joiden mukaan epäusko eli "ihmisusko" valtasi alaa ja ihmiset olivat välinpitämättömiä kirkon opetusta kohtaan. Kuopion uusi piispa Johansson osoittautui tarmokkaaksi johtohahmoksi, jonka luotsaamana kirkko alkoi aktiivisesti vastata ajan haasteisiin.¹⁸

b. Realismin kauhistus

Kirkon sisäinen tilanne oli hajanainen 1880-luvun puoliväliin asti, eikä se pystynyt heti puolustautumaan uusia sitä arvostelevia aatteita vastaan. Papiston oppineisuuden taso oli päässyt laskemaan edellisten vuosikymmenten aikana. Lahjakkaista kirkon puolustajista oli pulaa. Lisäksi kaikki kirkon kolme piispaa kuolivat vuonna 1884. Kuopion piispaksi R. V. Frosteruksen paikalle nousi dogmatiikan professori Gustaf Johansson, joka otti varsin nopeasti henkisen johtajan aseman koko kirkossa. Hän edusti teologisel-

¹⁶ Turunen 2006, 75-80.

¹⁷ Kar 40A/29.9.1885, Pappein kokous Kuopiossa (pääkirj.).

¹⁸ Juva 1960, 84-86.

ta suuntaukseltaan beekiläisyyttä, joka korosti Raamatun sanan ensisijaisuutta. Hänen ajatteluaan sävyttivät pietistiset ja puhdasoppiset ihanteet, mikä ilmeni pessimistisenä suhtautumisena yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Erilaisten sivistysrienteiden ja yhteiskunnallisten uudistusten taustalla Johansson näki ihmisen vääränlaisen luottamuksen omaan voimaansa, mikä aiheutti vieraantumista Jumalasta.¹⁹

Johansson ja hänen johdollaan pappissääty asettuivat Raamattuun vetoamalla vastustamaan naisten pääsyä yliopistoon, tyttöjen ja poikien yhteiskasvatusta, ehdotonta raittiusliikettä, kaunokirjailijoille jaettavia valtion apurahoja ja kuolemanrangaistuksen poistamista. Kirkollisissa piireissä Johansson kokosi vapaamielisiä aatteita vastustavien voimat ja sai karismaattisella persoonallisuudellaan osakseen ihailua. Vapaamielisille Johansson ja kirkko edustivat tukahduttavaa vanhoillisuutta. Hiippakunnan pääkaupunki Kuopio oli taistelun eräs keskus, jossa nuorsuomalainen toimittaja Juhani Aho arvosteli Savo-lehdessä kärkevästi pappissäätyä "mustaksi muuriksi", joka patosi kaikki uudistukset vuoden 1888 valtiopäivillä.²⁰

Juhani ja Pekka Aho olivat saapuneet Savon toimittajiksi vuonna 1887, ja lehti omaksui heidän edustamansa vapaamielisen kannan. Vapautuminen kirkon kahleista oli osa radikaalia emansipaatio-ohjelmaa, jonka innoittajana olivat osaltaan von Bergenin luennot. Suomenkieliset ylioppilaat kuten Ahot halusivat tutustuttaa tavallisen kansan uusiin aatteisiin, mikä vei heidät sanomalehden toimittajiksi. Kieliriitojen kiivain vaihe oli väistynyt, ja pyrkimys vapautua perinteisistä auktoriteeteista yhdisti 1880-luvulla vapaamielisiä yli kielirajojen. Kuopion vanhasuomalaiset ja kirkolliset piirit perustivat Savon vastapainoksi Savo-Karjalan vuonna 1887. Sanomalehti levisi myös Pohjois-Karjalaan.²¹

Karjalattaren toimitus tervehti ilolla sen kanssa aatteellisesti samoilla linjoilla olevaa Savo-Karjalaa. Uusi lehti sanoi "suovansa kirkko-opillemme kaiken sille tulevan arvon". Karjalatar julkaisi otteita sen näytenumeron pääkirjoituksesta. Lehti ilmoitti suhtautuvansa kriittisesti uuteen sivistyssuuntaan ja tarjoavansa kansalaisille tilaisuuden esittää sitä vastaan kannanottoja, jotta heidän ei tarvinnut tilata vapaamielisten lehteä ja omaksua sen uskonnollisia näkemyksiä. Savo-Karjala luonnehti vapaamielisten ohjelmaa toteamalla, että "kaikkea mitä tähän asti on pyhänä pidetty, tehdään pilkan ja ivan esineeksi. Ihmisen tulee riistää itseltään kaikki tuollaisen muka lii'allisen kunnioituksen

¹⁹ Juva 1960, 24-27; Murtorinne 1965, 102-108.

²⁰ Murtorinne 1965, 102-110.

²¹ Juva 1960, 48-57; Vento 1974, 10.

ja pyhänä pitämisen tunne, joka vaan kahlehtii hänen vapauttaan". Pappien arvostelua lehti ei halunnut kieltää.²²

Karjalattaren toimitus ja Joensuun kirjaston edustaja kävivät pienimuotoista kulttuuritaistelua sanomalehtien takia vuonna 1889. Toimitus ihmetteli, miksei kirjasto ollut enää tilannut Savoa ja *Keski-Suomea* lukusaliin. Monet olivat kaivanneet niitä. Se arveli, että ne olivat asettuneet liian "reaaliselle kannalle" eli olivat vapaamielisiä ja arvostelivat vanhoillisia piirejä realismin kirjallisuussuuntaa myötäilemällä. "Mieles-tämme tällöinen sensuuri-toimi on kerrassaan moitittavaa", toimitus totesi. "Lehden tilaamiseen osaa ottanut" vastasi, että Kuopiosta ja Jyväskylästä oli tilattu muita lehtiä eikä Savon ja Keski-Suomen hylkäämisessä ollut kysymys aatekannoista. Hän ei kuitenkaan pystynyt sanomaan, miksi juuri nuo lehdet eivät enää tulleet lukusaliin. Karjalattaren toimitus huomautti, että kyse oli lukijoiden toiveesta. Se toteutui jo seuraavana vuonna, jolloin Savo oli taas mukana kirjaston sanomalehtitilauksissa.²³ Vanhasuomalainen Karjalatar puolusti siis nuorsuomalaisten lehtien tilaamista lehdistön ja ajattelun vapauteen vetoamalla.

Karjalattaren päätoimittaja Antti Ryynänen oli eronnut kirjastonhoitajan toimesta vuoden 1889 alussa. Kirjastosta ja lukusalista huolehti raittiusseura Vesan esimies satulaseppä Vilhelm Granskog.²⁴ Ilmeisesti hän vastasi entisen kirjastonhoitajan Ryynäsen arvosteluun Karjalattaressa.

Kirjallisena suuntana realismi liittyi olennaisena osana uuteen sivistykseen, joka tukeutui luonnontieteiden kehitykseen. Sen nimiä olivat lännessä Georg Brandes, August Strindberg, Henrik Ibsen ja Emile Zola. Suomessa realismin tunnetuimmat edustajat olivat Juhani Aho sekä työväen-, raittius- ja naisasiaa ajanut Minna Canth. Realistit pitivät yleensä pappeja tekopyhinä teeskentelijöinä ja ivasivat kristinuskon maailmankielteisyyttä. Kirkollisille piireille realismi edusti jumalattomuutta. Monet realisteista kannattivat perinteistä vapaampaa seksuaalimoraalia. Canth puolestaan vaati ehdotonta siveellisyyttä. Hänen elämänsä katsomukseensa kuului uskonnollis-eettinen pohjavire, joka vaati asettumista heikkojen puolelle.²⁵

Maalisuussa 1886 Karjalatar lausui pääkirjoituksessaan "Sivistys ja siveys", että "kuinka vähän todellakin siveellisyys edistyy, vaikkapa tieteellinen ja kirjallinen sivistys enenemistään enenee". Siveellisyyden kehityksen pysähtymisen syynä oli kirjallisuus. "Liikanainen realismi tarttuvana tautina liikkuu kirjallisessa maailmassa",

²² *Kar* 96/6.12.1887, Mustat pilkut aikamme sivistysrienoissa (pääkirj.).

²³ *Kar* 31/16.4.1889, Joensuusta; 33/26.4.1889, Karjalattaren toimitukselle (Lehden tilaamiseen osaa ottanut); 2/5.1.1891, Joensuusta; *Juva* 1960, 48-56; *Järvelin* 1962, 39.

²⁴ *Järvelin* 1962, 40-43.

²⁵ *Juva* 1960, 28-34; *Saarenheimo* 1985, 46-54.

kirjoittaja totesi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimies G. Z. Yrjö-Koskinen oli varoittanut "tutkikaa henkiä" -kehotuksellaan kirjallisia piirejä seuran vuosikokouksessa, jotta ne eivät matkisi sokeasti ulkomaisia tyylejä. Realismissa oli hyvää puutteellisten olojen kuvaus ja terveen järjen korostaminen, mutta samalla se halveksi ihanteita sekä näytti riettautta ja väkivaltaa.²⁶

Karjalattaren pääkirjoitus "Sananen muutamista nykyajan riennoista" puuttui realismiin kesällä 1887. Kirjoittaja lausui, että Ruotsissa ja Norjassa "kirjallisuuden alalla on ilmestynyt tuotteita, joiden tarkoituksena on kumota kaiken todellisen sivistyksen ja ihmisellisen yhdyskunnan tukipylväät: kristinusko, siveellisyys ja perhekunnalliset olot, sekä saattaa ihmiset kokonaan eläinten kaltaiseksi, vieläpä riettaammaksi kuin eläimet". Kirjoittaja näki taustalla materialismin, joka "halveksien kaikkia korkeampia aatteita ja pyrinnoita on valtaan pääsemäisillään".²⁷

Kirjoittaja muistutti, kuinka Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran esimies Yrjö-Koskinen oli varoittanut turmiollisista kirjallisista vaikutteista. Kansanvalistusseuran "yleisissä laulajaissoittajaisissa" suomenmieliset kirjailija Julius Krohn ja kunnallisneuvos Agathon Meurman olivat asettuneet "todellisen" sivistyksen puolelle. Krohn oli lausunut, että "sivistys ei ole tosisivistystä, missä ei kristinusko ole sen läpi hengellään tunkenut, sitä puhdistanut ja pyhittänyt". Elokuussa 1887 Karjalatar julkaisi pastori D. Fundénin kirjoituksen hyvistä ja huonoista kirjoista yksilön näkökulmasta. Kirjoittaja kuvaili, kuinka lukuhuoli oli levinnyt köyhimpienkin keskuuteen. Epäsiveellinen kirja saastutti ihmisen mielikuvituksen ja sydämen pitkäksi aikaa, ja vaikka ihminen oli kääntynyt Jumalan armon vaikutuksesta, hänen täytyi taistella vuosikymmeniä kirjan herättämiä kiusauksia vastaan.²⁸

Karjalatar julkaisi hiippakunnan piispan Johanssonin kannanoton "siveellisyys-asiassa" valtiopäivien aikana keväällä 1888. Johansson julisti:

Epäsiveyden äiti on se henkinen prostitution, joka nykyaikana liikkuu ihmisssydämen (sic) ja ihmismielen avarassa maailmassa. Moninainen hienompi ja törkeämpi epäsiveellisyys yhteiselämän, kirjallisuuden ja taiteen alalla häiritsee ja sortaa siveyden tuotoa(.) Jumala pani kaunouden siveyden suojaksi, mutta nykyajan realismi repii sen raa'alla kädellään rikki. -- Sekin on viettelijä, joka kirjailijana levittää epäsiveää mielialaansa, vaikka kaunissakin muodossa; ja hän on pahin kaikista, sillä hän saastuttaa henki-

²⁶ Kar 23/24.3.1886, Sivistys ja siveys (pääkirj.).

²⁷ Kar 51/1.7.1887, Sananen muutamista nykyajan riennoista (pääkirj.).

²⁸ Kar 51/1.7.1887; 60/2.8.1887, Nykyajan kirjallisuudesta.

sesti tuhansia. Ja tällöisiä viettelijöitä on meillä paljon pohjoismaitten kirjailijain joukossa.²⁹

Pian piispaksi tulonsa jälkeen Gustaf Johansson oli valittanut uuden kirjallisuussuunnan raakuudesta ja siveettömyydestä. Vuoden 1888 valtiopäivillä pappissääty asettui hänen johdolla vastustamaan aloitetta, joka koski valtion tuen myöntämistä kirjailijoille. Palkkioiden vaarana oli hyödyttää sellaisia kirjailijoita, jotka taistelivat uskontoa vastaan ja joiden teokset sisälsivät siveyttä loukkaavaa ainesta. Juuan pitäjänapulainen Johan Henrik Ilvonen, joka oli Pohjois-Karjalan ainoa pappisedustaja 1880-luvun valtiopäivillä, kannatti ehdotusta kirjailijatuista. Anomus ei mennyt läpi valtiopäivillä.³⁰

c. Kirkon ja uudistusmielisten ristiriita kärjistyy 1880-luvun lopulla

Pohjoiskarjalaista pappiskritiikkiä edusti nimimerkki J. K:n käsialaa ollut pääkirjoitus "Uskottomuuden juuria" Karjalattaressa syyskuussa 1887. Kirjoitus oli kannanotto papiston epäkohtiin, mutta sen kirjoittaja ei pyrkinyt millään tavalla asettamaan kyseenalaiseksi kristinuskoa tai kirkkoa. Toimitus oli sijoittanut kannanoton pääkirjoitukseksi, mutta se huomautti alussa tasapainoilevaan tyyliinsä, että se ei kaikilta osin yhtynyt kirjoituksen ajatuksiin, vaikka toivoikin epäkohtien poistamista. Kirjoittaja oli epäilemättä Tohmajärven Kemien kansakoulun opettaja, kirkonisäntä ja valtiopäivämies Juho Koivisto. Hän oli pitäjässään esiintyneen papistonvastaisen liikehännän johtohahmo. Koivisto arvosteli 1880-luvun lopulla ja 1890-luvulla papiston tapaa hoitaa tehtäviään ja kantaa saataviaan. Hän sai laajaa kannatusta pitäjässään.³¹

Koivisto kirjoitti, kuinka papisto syytti Euroopan kulttuurimaista tullutta realismia ja rationalismia ajan kaikkien paheiden aiheuttajaksi. Papiston täytyi kuitenkin arvioida kriittisesti itseään. "Täytyy korottaa pappissivistys korkeammalle: lukea enemmän hepreaa ja greikkaa tullakseen kykeneväksi käyttämään aseita uskottomuuden edustajia vastaan. Ulkoa päin kaikki paha tulee; omassa itsessä ei nähdä mitään", Koivisto kirjoitti. Hän syytti ivallisesti pappeja ulkokultaisesta ja pröystäilevästä käytöksestä kirkollisissa tilaisuuksissa sekä "palatsimaisten pappiloiden" ylläpitämisestä väärin perustein kansan kustannuksella. Papin täytyi elää julistamansa sanoman mukaan, mikä

²⁹ Kar 13/14.2.1888, Piispa Johansson'in lausunto siveellisyys-asiassa.

³⁰ Juva 1960, 260-262; Murtorinne 1965, 109-110; Tapiolinn 1996, 31.

³¹ Kar 72/13.9.1887, Uskottomuuden juuria (pääkirj., J. K.); Laasonen 1971, 89-91.

ei Koiviston mukaan aina toteutunut. Täydellisyyttä ei voinut keneltäkään odottaa, "vaan ainoastaan sen mitä yleisen moraalin kannalta voi vaatia".³²

Koivisto viittasi Lappeenrannassa samana vuonna pidettyyn yleiseen pappeinkokoukseen, jossa papit olivat keskustelleet säätynsä hengellisestä ja siveellisestä tilasta. Hän totesi, että "mitä siihen väitökseen tulee, ettei itse papistossakin löytyis epäkristillisyyttä, saamme vielä mainita tosi-asiana, että papiston riviin on astunut miehiä, jotka ylioppilaana ollessansa, aikoen ensin toisille aloille, ovat olleet, mikä järkeisuskolainen (rationalisti), mikä uskomaton, ja mikä suorastaan Jumalan kieltäjä ja pilkkaaja". Koiviston mukaan epäkristillisyyttä esiintyi kaikkialla, eivätkä papit saaneet ummistaa silmiään siltä omassa keskuudessaan. Kuopiolaisessa Savossa vuoden 1887 Lappeenrannan pappeinkokous kirvoitti Ahot arvostelemaan papistoa ensimmäisen kerran avoimesti. Kokouksessa monet papit olivat syyttäneet kansakoulunopettajia epäkristillisestä hengestä, mikä ärsytti vapaamielisiä suunnattomasti.³³

Tohmajärven kirkkoherra rovasti Erik Johan Andelin torjui jyrkästi Koiviston esittämän papiston arvostelun Karjalattaessa, mutta aiheesta ei syntynyt suurta kiistakeskustelua lehden palstoilla. Koivisto vastasi Andelinille, että hän ei ollut kirjoituksessaan tarkoittanut varsinaisesti Tohmajärven papistoa. Koiviston asenne tuli ilmi myös toisessa yhteydessä, kun hän valitti vuonna 1890, että pitäjän papisto tyrkytti kansalle kirkollista linjaa myötäilevää Savo-Karjala -lehteä ja piti pannassa muita lehtiä. Karjalatar esitteli vuoden 1891 valtiopäivien edustajia ja luonnehti Koivistoa, että hän oli "vapaamielisempi kuin kukaan hänen täkäläinen säätyoverinsa".³⁴

Koiviston esittämä kritiikki oli kokonaisuudessaan ajan liberaaleille ominaista. Papiston alentunut sivistystaso oli tosiasia. Pappissivistyksen kohottamiseksi senaatti hyväksyi varojen myöntämisen pappien opintomatkastipendejä varten vuonna 1886, ja yliopiston teologian opintoihin tuli lisää humanistisia aineita. Papiston arvovalta nousi vähitellen myös moraalisen ryhtiliikkeen ansiosta. Sekä vapaakirkolliset että vapaamieliset piirit vaativat papeilta vakaumuksen aitoutta ja siveellisen elämän nuhteettomuutta. Tähän vaatimukseen Juho Koivisto liittyi kirjoituksessaan. Vapaakirkolliset vaativat lisäksi papeilta uudestisyntymistä eli kokemusperäistä henkilökohtaista uskonratkaisua, minkä kirkko torjui perusteettomana. Realistisen kirjallisuuden ja vapaamielisen lehdistön kritiikin kohteena olivat teeskentelevät ja epäaidot pappismiehet. Kahdeksankymmenluvun kirkko hyväksyi vaatimuksen, että virassaan toimivan papin oli vakaumuksel-

³² Kar 72/13.9.1887.

³³ Kar 72/13.9.1887; Turunen 2006, 93-100.

³⁴ Kar 77/30.9.1887, Karjalattaren toimitukselle (E. J. A.); 83/21.10.1887, Pieni vastine E. J. A:lle (J. K.); 22/18.3.1890, Tohmajärven lainakirjaston historiaa (J. K.); 65/22.8.1893, Pohjois-Karjalan edusmiehet viime valtiopäivillä II. Juho Koivisto; Laasonen 1971, 89-91.

lisesti hyväksyttävä kirkon opit ja noudatettava niitä elämässään. Nämä pyrkimykset saivat yksimielistä kannatusta kirkollisissa kokouksissa, ja pappien veljeskuri tehostui. Kohtuuton alkoholinkäyttö joutui kaikkein eniten huomion kohteeksi.³⁵

Karjalatar julkaisi otteen kirkollisessa *Finlandissa* syksyllä 1890 ilmestyneestä kolmiosaisesta kirjoituksesta "Suomen kansan kirkko ja paheet". Kirjoittaja arvosteli kirkon tilaa ja sen suhtautumista uusiin uskonnollisiin liikkeisiin. Hän kirjoitti, että kirkossa "laiminlyödään tutkimasta niitä syvempiä syitä, jotka piilevät lahkolaisuuden muodossa ilmaantuvien uskonnollisten liikkeiden alla. Käydään kimppuun, jotka häiritsevät totuttua rauhaa eikä etsitä syitä lahkolaisuuteen omassa itsessään, s. o. kirkossa". Kansankirkko ei täyttänyt hengellisiä tehtäviään, ja papisto eli julkisissa paheissa. Kirjoittaja syytti sitä juoppoudesta ja epäsiiveellisuudesta. Ruotsinkielinen Finland oli suomenmielinen ja kirkkoon myönteisesti suhtautuva lehti, joka syntyi vuonna 1884 Morgonbladetin raunioille. *Mikko Juvan* mukaan kirjoittaja oli todennäköisesti hyönteistieteen ylimääräinen professori J. R. Sahlberg, joka oli tunnettu tiukasta moralismistaan. Kirjoitussarjassaan hän vaati papistolta ehdotonta raittiutta. Papiston siiveellinen ryhdistäytyminen oli hänen mukaansa kirkon ainoa selviytymiskeino.³⁶

Hieman myöhemmin värtsiläläinen kirjoittaja liittyi papistoa kohtaan suunnattuihin aitouden vaatimuksiin. Hän kirjoitti:

Oikeinpa myrskynä puhaltavat etelästä ja lännestä turmiollisia, epäsiivelisiä oppeja, mitkä vaarallisina uhkaavat kansankirkkoamme. VIRTAINA vyöryvät "uudet aatteet" sekä kultaisina häikäisevät ihmisten silmät ja lumoavat heidän sydämensä; - mutta eihän kaikki ole kultaa, mikä kiiltää. Monenlaiset lahkolaisuudet yhä elpyvät ja anastavat itsellensä yhä suurempaa valtaa. Tällaisissa oloissa todellakin kysytään Suomen papistolta intoa ja kuntoa, jos mieli yhä edelleen säilyttää tervettä ja raitista kristillisyyttä kansassamme. Nykyisissä oloissamme tulisi papin olla "sielunpaimenen" sanan syvässä ja täydessä merkityksessä. Hänen ei suinkaan sovi etsiä isoja palkkoja ja hyviä päiviä, vaan ihmisten sieluja, joita hänen tulee kalastaa kaikissa soveliaissa tilaisuuksissa, jos mieli kalliin kutsuksensa Jumalan sanan mukaisesti täyttää.³⁷

³⁵ *Juva* 1960, 90-91, 196-207.

³⁶ *Kar* 85/31.10.1890, Suomen kansan kirkko ja paheet; *Juva* 1960, 26, 204-205.

³⁷ *Kar* 98/16.12.1890, Kirje Värtsilästä.

Kirjoittaja esitti samanlaisia ajatuksia kuin Koivisto ja Sahlberg mutta sävyisämmässä muodossa. Kirkolliset piirit näkivät, että "lahkolaisuus" eli ennen kaikkea lestadiolaisuus ja uudet vapaat uskonnolliset suunnat olivat merkkejä kirkon huonosta hengellisestä ja moraalisesta tilasta.

Vuoden 1888 valtiopäivät merkitsivät kulttuuripoliittisen taistelun huippukohtaa. Pappissääty vastusti kirjailijatuksia, laajaa uskonnonvapautta sekä naisten pääsyä yliopistoon ilman erillisluvan anomista. Sääty suhtautui varauksellisesti kansakouluun, koska se pelkäsi, että kansakoulu levittäisi epäkristillisiä aatteita kansan keskuuteen. Talonpojat, jotka olivat perinteisesti olleet pappissäädyn liittolaisia, osoittivat monissa kysymyksissä uudistushalukkuutta toisin kuin papisto.³⁸

Karjalatar julkaisi hieman ennen vuoden 1888 valtiopäiviä pääkirjoituksenaan historian professorin Ernst Gustaf Palménin kannanoton, joka koski suomalaisen puolueen jakaantumista vanhasuomalaiseksi ja nuorsuomalaiseksi puolueeksi. Palménin kirjoitus oli ilmestynyt alun perin *Valvojassa*. Suomalaisella puolueella oli vankka kannatus kansassa ja pappissäädyssä, mutta "kristillis-siveellinen maailmankäsitys ja läheinen yhteys syvien rivien kanssa, kuinka tärkeät ja oikeutetut ne kumpikin ovat, voivat helposti viedä kantaan, jossa kaikki uusi kauhistuttaa". Palmén jatkoi, että "se tapa jolla muutamilla tahoilla on meidän maassamme arvosteltu kirjallisuutta ja nykyajan tiedettä, osoittaa, että tämä pysähtymisen ja puutumisen vaara ei ole kaukana". Hän korosti naisten aseman parantamista ja muiden yhteiskunnallisten uudistusten tärkeyttä.³⁹

Joensuulainen kirjoittaja puolestaan ilmaisi tyytymättömyytensä pappissäädyn kantaan esimerkiksi naiskysymyksessä valtiopäivien jälkeen: "Kun sääty (kuitenkin noin puolet siitä) asettuu melkein kaikkein oikeutettujen pyrintöjen vastustajaksi, on se pilkku, joka jää historian lehdille ja ei voi poistua." Kirjoittajan mielestä eriuskolaislaki oli välttämätön paha, joka oli tarpeen sekavassa tilanteessa. Kirkko sai syyttää uskonnollisten liikkeiden esiintymisestä itseään, koska se ei ollut taipunut sisäisiin uudistuksiin ja parannuksiin. Yhteiskunnallisia uudistuksia odottaneiden pettymys oli suuri valtiopäivien jälkeen, koska papisto oli estänyt lähes kaikki ehdotukset. Uskonnonvapauden puolestapuhujat saivat tyytyä rajalliseen eriuskolaislakiin, joka tuli voimaan seuraavana vuonna. Se antoi vain muutamille protestanttisille vähemmistöille luvan

³⁸ Juva 1960, 245-247, 260.

³⁹ Kar 98/13.12.1887, Käännö Suomen puolueoloissa (pääkirj.); 99/16.12.1887, Käännö Suomen puolueoloissa; Österbladh 1934, 657-658.

perustaa oma kirkkokunta. Lakia käyttivät hyväkseen baptistit ja metodistit. Kirkosta eroaminen ja siviilirekisteriin siirtyminen tai siviiliavioliitto eivät olleet mahdollisia.⁴⁰

Joensuulainen kirjoittaja ei kannattanut uskonnonvapauslainsäädäntöä sen itsensä vuoksi, vaan näki, että eri uskonnollisten liikkeiden saama kannatus oli kirkon ja papiston epäonnistumisen syytä. Hän ei kieltänyt kirkon edustamaa kristillisyyttä, mutta kirkon toiminta oli hänen mielestään liian passiivista. Pappissäädyn torjuva suhtautuminen yhteiskunnallisiin uudistuksiin valtiopäivillä sai kirjoittajalta selvän tuomion.

Kirje sai vastineensa seuraavassa numerossa. Nimimerkki Eräs maallikko puolusti jyrkästi papistoa ja syytti kirjoittajaa "epäonnistuneesta ja ivallisesta hyökkäyksestä pappissäätyä vastaan". Papisto oli talonpoikaissäädyn kanssa valvonut kansan etuja aatelisia vastaan. Lisäksi se harrasti ja edisti kansallisia pyrintöjä. Maallikon mukaan oli oikein, että papisto oli lausunut mielipiteensä "turmeeltuneesta ajanhengestä, joka uhkaa suurista kulturi-maista meidänkin syrjäiseen isänmaahan tunkeutua".⁴¹

Hieman myöhemmin Karjalatar julkaisi E. G. Palménin valtiopäiviä käsittelevän kirjoituksen. Toimitus ilmoitti julkaisevansa sen, koska aihe oli herättänyt keskustelua lehden palstoilla. Palmén osallistui valtiopäivien pappissäädyn työhön yliopiston edustajana ja tarkasteli säätynsä toimia Valvojassa. Hän kuvasi, kuinka papisto oli ollut yhteiskunnallisesti ja kansallisesti kehityksen kärkijoukkoa 1800-luvun puoliväliin asti. Nyt se eli pysähtyneisyyden aikaa, ja jokainen muutos näyttäytyi sille epäilyttävänä. Palmén ei ymmärtänyt, miksi papisto suhtautui niin kylmästi raittiusliikkeeseen. Papisto moitti liikettä epäkristilliseksi, vaikka pappien olisi pitänyt johtaa sitä. Tämä penseä asenne sai monet vieraantumaan kirkosta ja papistosta. Kirkko teki saman virheen naisasialiikkeen suhteen. Palmén käsitteli myös kirjallisuusasiaa. Hänen mukaansa hengellinen kirjallisuus ei riittänyt sivistyneelle kansalle hengen ravinnoksi. Kaunokirjallisuus oli "mahtava sivistyksen välikappale", ja hän puolusti kirjailijapalkkioita. Pessimistinen ja kaikkea vastustava henki, joka papistossa vallitsi, oli Palménin mielestä ristiriidassa kristinuskon perusteiden kanssa.⁴²

Palménin kannanotto ohjasi liberaalien suomenmielisten suhtautumista papistoon seuraavan vuoden aikana. Helsingfors Dagblad ja Savo, jonka toimittaja Juhani Aho oli, lainasivat Palménin kirjoitusta. Aho palasi monessa kirjoituksessaan hänen esittämiinsä näkökohtiin. Uskonnollisen liberalismiin edustajat kuten Palmén tunnustivat kristinuskossa piilevän totuuden, joka oli vain paljastettava historian ja kirkkoinstituuti-

⁴⁰ *Kar* 34/1.5.1888, Kirje Joensuusta; *Juva* 1960, 260-261.

⁴¹ *Kar* 35/4.5.1888, Sanan pappissäädystä (Eräs maallikko).

⁴² *Kar* 38/15.5.1888, Pappissääty erään säädyn jäsenen arvostelemana; *Juva* 1960, 263-264.

on synnyttämien vääristymien alta. Puhtaan naturalismin kannattajat taas hylkäsivät kristinuskon kokonaan.⁴³

Karjalatar esitti myös papistoa puolustavia kannanottoja. Talonpoikaissäädyn puhemiehen kunnallisneuvos Agathon Meurmanin kirjoitus "Pappissääty valtiopäivillä" oli ilmestynyt alun perin Valvojassa. Karjalattaressa se julkaistiin kaksiosaisena pääkirjoituksena maaliskuussa 1889. Lehden lukija oli pyytänyt kirjoitukselle tilaa Karjalattaresta. Meurmanin mukaan viimeisten valtiopäivien jälkeen vapaamieliset olivat alkaneet vaatia pappissäädyn poistamista valtiopäiviltä, koska se oli liian taantumuksellinen. He toivoivat valtiokirkkojärjestelmän lakkauttamista, kristinuskon järkeistämistä, uskonnonopetuksen poistamista ja taloudellista vapaamielisyyttä. Meurmanin mielestä liberaalit toivoivat kuitenkin samalla, että entiset sääty-, kieli-, ja sivistyserot säilyisivät. Jos pappissäätyä ei olisi, talonpojat jäisivät kahden muun säädyn jalkoihin. Papistolla oli etuna tieteellinen sivistys ja toisaalta läheinen yhteys kansaan.⁴⁴

Papisto ja talonpoikaisto olivat perinteisesti tukeneet toisiaan, sillä ne jakoivat samat vanhoilliset suomenmieliset ja kristilliset arvot. Papit olivat taustaltaan yhä enemmän talonpoikaisia, mikä lisäsi kahden säädyn keskinäistä samanmielisyyttä. Vuoden 1888 valtiopäivillä talonpoikaissäädyssä ilmeni kuitenkin voimakas oppositio eli niin sanottu nuorten ryhmä, joka sai toisinaan koko säädyn äänestämään papistoa vastaan. Talonpojat puolsivat valtion kirjailijapalkkioita ja naisten pääsyä yliopistoon ilman erillislupaa. Julkisessa keskustelussa pappissäädyn vanhoillisuus oli merkinä sen ”valtiollisen kyvyn laskusta”. Vapaamieliset ehdottivat 1890-luvulla, että säätyyn oli liitettävä oikeuslaitoksen ja lääkärikunnan edustajat sekä lisättävä opettajiston osuutta, jotta sen yhteiskunnallinen pohja laajenisi.⁴⁵

Karjalatar otti vapaamielisistä lehdistä muutamia kirjoituksia, joiden kirjoittajat arvostelivat papistoa vanhoillisuudesta sekä viranhoidon ja siveellisen elämän epäkohdista. Uskonnollisesti liberaalit halusivat löytää kristinuskon ytimen, jonka he näkivät kirkolta olevan hukassa. Papiston julkinen arvostelu oli yleistä varsinkin 1880-luvun lopulla, eikä se ollut enää epäuskon ilmausta. Kristinuskoko muodosti lehden maailmankatsomuksellisen perustan, jolta se katsoi oikean sivistyksen nousevan. Karjalattaressa oli myös pappissäätyä puolustavia kirjoituksia. Realistinen kirjallisuussuunta sai Karjalattaren julkaisemissa artikkeleissa ja lehteen kirjoittavilta yksipuolisen kielteisen tuomion epäkristillisenä ja siveellisesti turmelevana aatteena.

⁴³ Juva 1960, 264, 266-267.

⁴⁴ Kar 23/19.3.1889, Pappissääty valtiopäivillä (pääkirj.); 24/22.3.1889, Pappissääty valtiopäivillä (pääkirj.).

⁴⁵ Juva 1960, 260-265; Mustakallio 1983, 24-30.

Mikko Juva on huomauttanut tämän ajan maaseutulehdistä, että vaikka joilla-kuilla toimittajilla oli henkilökohtaisia liberaaleja näkemyksiä, varsinkin nuoret toimittajat varoivat loukkaamasta tarpeettomasti maaseutuväestön kristillistä vakaumusta.⁴⁶ Tämä seikka saattoi vaikuttaa hieman myös Karjalattaressa. Ei ole toisaalta mitään syytä olettaa, että kansakoulunopettaja Antti Ryynäsen ja seuraavan päätoimittajan Tahvo Könösen maailmankatsomus olisi radikaalisti eronnut kirkon edustamasta kristillisyydestä. Pohjoiskarjalainen liberalismi suuntautui ainoastaan papistoa kohtaan eikä se asettanut kyseenalaiseksi kirkkoa eikä kristinuskoa. Juho Koiviston kannanotto edusti rohkeinta pohjoiskarjalaista pappiskritiikkiä. Hän arvosteli kärkevästi pappeja liiallisista palkkavaatimuksista, syytti heitä ylpeästä käytöksestä ja vaati heitä parantamaan tieteil- listä pätevyyttään.

Ristiriidat, jotka velloivat vapaamielisten ja kirkon välillä 1880-luvulla, alkoivat tasoittua seuraavan vuosikymmenen alussa. Venäjän politiikka Suomea kohtaan oli muuttumassa uhkaavaksi. Maiden postilaitokset yhdistettiin vuonna 1890, minkä suomalaiset tulkitsivat sortotoimeksi. Kiristyvässä ilmapiirissä kirkko näyttäytyi yhtenä kansallisen yhtenäisyyden tukipilareista. Samalla suomalaisten realistien Juhani Ahon ja Minna Canthin kirjallisessa tuotannossa uskonnolliset aiheet nousivat selkeästi esille. Aho siirtyi ulkoisen todellisuuden kuvaamisesta oman mielensä sisäisten liikkeiden ja tunnelmien pariin. Hän kuvaili heränneiden elämänmuotoa *Uudessa Kuvalehdessä* vuosina 1891–1895 ilmestyneessä kymmenosaisessa kirjoitussarjassaan *Kuvauksia herännäisyyden ajoilta* ja novellikokoelmassaan *Heränneitä* vuodelta 1894. Kokoelma sai kiitosta kirkkolisilta piireiltä.⁴⁷

Karjalatar julkaisi ihailevan arvostelun Canthin uudesta näytelmästä *Papin perhe* vuonna 1891. Kirjoittaja lausui, että "hän vie meidät tosin keskelle tuimaa ottelua vanhentuneiden ja vapaiden aatteiden välillä. Mutta puhtaalla todellisuuden ja puhtaalla puolueettomuuden pohjalla hän pysyttää sekä henkilöiden luonteet että tapahtumat". Minna Canthin uskonnollinen perusasennoituminen muuttui vakaumukseksi 1890-luvulla. Hän suhtautui aikaisempaa myönteisemmin kirkkoon ja sen edustamaan kristinuskoon. Näytelmän lähtökohta heijasteli kahdeksankymmenluvun tilannetta. Sen pappi-isä edustaa vanhoillisuutta, suvaitsemattomuutta ja määräämishalua mutta nyt ilman tekopyhyyttä tai teeskentelyä. Nämä piirteet olivat olennaisesti liittyneet edellisen vuosikymmenen pappiskuvaan. Yleiset taiteelliset arvostukset ja kulttuurielämän henki

⁴⁶ *Juva* 1960, 53–56.

⁴⁷ *Juva* 1960, 276–278, 310–313; *Huhta* 2001, 113–125.

muuttuivat 1890-luvulla, mikä osaltaan helpotti kirkon tilannetta. Naturalismin hyökkäävyyden tilalle tuli symbolismi ja pyrkimys ymmärtää ihmisen mielenliikkeitä.⁴⁸

3 Ajan polttavat kysymykset

a. Uskonnonvapauskysymys

Tavoite uskonnonvapauslainsäädännön saamiseksi kuului olennaisena osana vapaamielisten ohjelmaan. Se muodosti erään keskeisen juonteen kulttuuripoliittisessa taistelussa, jota liberaali sivistyneistö ja kirkko kävivät 1880-luvulla. Vuoden 1869 vapaamielinen kirkkolaki oli lausunut uskonnonvapauden periaatteen, mutta sen toteutuminen käytännössä ei ollut mahdollista, koska sitä koskeva lainsäädäntö puuttui. Papisto ja talonpoikaisto vastustivat eriuskolaislakia valtiopäivillä. Lain vastustajien mukaan lakia tarvitsevia eriuskolaisia ei ollut tarpeeksi. Kirkko halusi lain koskemaan vain kristittyjä eriuskolaisia. Se ei hyväksynyt mahdollisuutta erota kirkosta ilman liittymistä mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan. Lakiasia ei edennyt vuoden 1882 valtiopäivillä. Pettymyksen jälkeen vapaamielinen lehdistö hyökkäsi rohkeasti kirkkoa vastaan osoittaakseen, että kirkon oppiin tyytymättömiä ja uskonnonvapauslakia vaativia oli paljon.¹

Karjalatar ei ottanut suoraan kantaa uskonnonvapauskysymykseen. Se seurasi eriuskolaislain käsittelyä hallintoelimissä toisten lehtien perusteella ja julkaisi muutama uskonnonvapautta koskevan kannanoton. Vuoden 1886 kirkolliskokouksen jälkeen Karjalattaressa oli kirjoitus "Uskonnon vapaudesta", joka oli aiemmin ilmestynyt vanhasuomalaisessa kuopiolaisessa Tapiossa. Kirjoituksen mukaan uskonnonvapaus oli ajan polttavimpia kysymyksiä. Eriuskolaislaki ei tarkoittanut vapautumista uskonnosta tai oikeutta pilkata Jumalaa, vaan sitä, että sai liittyä muihin kirkkokuntiin ja "vapautua valtionkirkosta". Kirjoittaja arveli, ettei aika ollut vielä sopiva täydelle uskonnonvapaudelle ja sen toteutumiseen menisi pitkä aika. Liian pikaisesti koittava uskonnonvapaus tuottaisi turmiota kansakunnalle.²

Tapion kirjoittajan kanta seurasi suomalaisen puolueen johtajien ja kirkon johdon mielipidettä. G. Z. Yrjö-Koskisen ja Agathon Meurmanin mielestä eriuskolaislain sisältö ja laajuus oli muokattava maan historiallisten olojen mukaan. Eriuskolaislain

⁴⁸ *Kar* 14/17.2.1891, Kirjallisuutta; *Juva* 1960, 313-316.

¹ *Juva* 1960, 10-11, 78-81.

² *Kar* 45B/7.11.1884, Joensuusta; 19A/5.5.1885, Joensuusta; 84/23.10.1886, Uskonnon vapaudesta; 97/9.12.1887, Joensuusta; 1/3.1.1.1888, Joensuusta.

piti koskea vain protestanttisia vähemmistöryhmiä. Näitä olivat esimerkiksi angloamerikkaisperäiset liikkeet baptismi, metodismi ja vapaakirkollisuus, jotka tunnustivat Raamatun arvovallan ja hyväksyivät apostolisen uskontunnustuksen. Kirkko perusteli kantaansa sillä, että se menettäisi kansan siveellisen kasvattajan roolin laajan uskonnonvapauden myötä. Jumalattomat täytyi pitää kirkon sisällä ja kasvatuksen kohteena. Kristinuskon aseman huonontaminen johtaisi yksilöiden ja yhteiskunnan siveellisyyden rappioon.³

Vuoden 1886 kirkolliskokouksessa erityinen valiokunta käsitteli senaatin eriuskolaislakiehdotusta. Valiokunnan jäseniin kuluivat piispa Johansson, teologian professorit A. F. Granfelt ja Herman Råbergh sekä kunnallisneuvos Agathon Meurman, jotka takasivat vanhoillisten kannan voiton. Se esitti useita rajoituksia senaatin esitykseen. Sen mukaan laki ei ulottuisi roomalaiskatolisiin vaan ainoastaan Raamatun ja apostolisen uskontunnustuksen arvovallan tunnustaviin protestanttisiin ryhmiin. Valiokunta torjui siviiliavioliiton, eikä eriuskolaisten kouluissa saanut opettaa luterilaisia lapsia. Lisäksi se halusi vaikeuttaa kirkosta eroamisen prosessia ja tiukentaa eriuskolaisen seurakunnan perustamisen sekä sen virkojen viranomaisvalvontaa. Lakiehdotus muutosesityksineen eteni vuoden 1888 valtiopäivien käsiteltäväksi.⁴

Kirkolliskokouksen kanta oli vapaamielisille järkytys. He kiirehtivät perustamaan uskonnonvapausyhdistystä, jonka vaiheita Karjalatarkin seurasi. Se kertoi, että pääkaupungin ruotsinkieliset lehdet olivat kutsuneet ihmisiä kokoukseen, jonka tarkoituksena oli perustaa "yhdistys uskonnonvapautta ja suvaitsevaisuutta varten Suomessa". Sen tavoitteena oli vapaamielinen eriuskolaislaki, siviiliavioliitto sekä kaste-, ehtoollis- ja valapakon poistaminen. Yhdistys kannatti vanhempien oikeutta määrätä lastensa uskonnollisesta kasvatuksesta. Kävi kuitenkin nopeasti selväksi, että oli mahdotonta yhdistää uskonnonvapautta ajavia vapaakirkollisia tahoja ja kirkonvastaisia piirejä, vaikka niiden tavoite oli sama. Yhdistys jäi kirkon vastustajien foorumiksi, joka pyrki vaikuttamaan esitelmätilaisuuksilla ja lehtikirjoittelulla.⁵

Hallitus muutti eriuskolaislakiesitystään kirkolliskokouksen toivomaan suuntaan. Vain vähäisemmissä asioissa kuten kirkosta eroamisesta ja eriuskolaissaarnaajan hyväksymisessä se ei yhtynyt kirkolliskokouksen esittämiin tiukentamisvaatimuksiin. Vuoden 1888 valtiopäivillä asia tuli säätyjen päätettäväksi. Piispa Johanssonin mukaan aika ei ollut kypsä eriuskolaislaille. Hän esitti lakiesityksen käsittelyn hylkäämistä.

³ Juva 1960, 97-105, 140-141.

⁴ Kar 77/29.9.1886, Kirkolliskokouksen päätökset eriuskolaiskysymyksessä ynnä muutamat tärkeimmät lausunnot keskustelussa tässä asiassa (pääkirj.); Juva 1960, 140-149.

⁵ Kar 18/4.3.1887, Joensuusta; 23/22.3.1887, Joensuusta; Juva 1960, 160-161.

Talonpoikaissäädystä Johanssonin hylkäysesitys kaatui itäsuomalaisten äänillä. Valtiopäivät hyväksyivät eriuskolaislain, joka oli hyvin pitkälle kirkollisen kannan mukainen. Vapaamieliset pitivät lakia riittämättömänä, mutta kannattivat sitä, koska muunlaiseen lakiin ei ollut lukkiutuneessa tilanteessa mahdollisuutta. Hallitsija vahvisti eriuskolaislain seuraavana vuonna. Valtiopäivät kieltäytyivät myös hyväksymästä uskonnonvapausyhdistyksen sääntöjä. Vapaa-ajattelijat eivät saaneet järjestäytyä omien päämääriensä saavuttamiseksi.⁶

Joensuulainen kirjoittaja kommentoi eriuskolaislakia Karjalattaressa touku-kuussa 1888, jolloin valtiopäivät olivat vielä koolla. Hän mainitsi professori Råberghin mielipiteen, jonka mukaan syyt eriuskolaisliikkeeseen löytyivät itse valtiokirkon huonosta tilasta. Kirjoittajan mielestä tämä oli totta ja hän ihmetteli kirkon asennetta, koska se ei kuitenkaan taipunut mihinkään uudistuksiin. "Paras olisi, ett'ei eriuskolais-lakia ollenkaan tarvittaisi, mutta koska ei ole toivoakaan siitä, että valtiokirkko enemmän vasta kuin ennenkään taipuu perinpohjaisiin parannuksiin, niin on paras, että saadaan laki, joka sekavia oloja järjestää", kirjoittaja lausui.⁷

Uskonnonvapaus ei herättänyt pohjoiskarjalaisissa suuria intohimoja lehtikirjoitteluun. Karjalatar turvautui aiheen käsittelyssä muihin lehtiin. Se julkaisi professori Thiodolf Reinin kirjoituksen uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta heinäkuussa 1889. Kirjoitus oli ilmestynyt Valvojassa, ja Karjalatar sijoitti sen pääkirjoitukseksi. Rein oli liberaali suomenmielinen. Hänen mukaansa uskonnollinen suvaitsevaisuus oli kristityn velvollisuus. Kirkon vastustajatkin olivat sortuneet suvaitsemattomuuteen, koska he eivät olleet julkaisseet von Bergeniä vastustavia kirjoituksia. Rein kirjoitti, että "turha on uskoa kristinuskon pysymisen meidän maassamme riippuvan siitä, että sitkeästi pidetään kiinni vielä jäljellä olevista säädöksistä (eli) siitä valtiokirkkojärjestelmästä, joka historiallisten olojen kautta meille syntyi uskonpuhdistuksen jälkeen. Kuta ankarammin niissä pysyy, sitä vähemmin sillä hyödyttää uskontoa".⁸

Uskonnonvapausproblematiikkaan liittyi kysymys ehtoollispakosta. Ehtoollisen nauttiminen oli edellytyksenä avioliittokuulutusten ja valtion virkojen saamiselle. Aateli- ja porvarissääty tekivät anomusehdotuksen pakon poistamiseksi vuoden 1885 valtiopäivillä. Asia ei edennyt anomusta pidemmälle. Kirkko torjui myös siviiliavioliiton, minkä vuoksi monet kokivat, että avioliiton ehtona ollut ehtoolliskäynti soti omaatuntoa vastaan. Kirkko puolusti ehtoollispakkoa, jonka avulla se pystyi valvomaan

⁶ Kar 35/4.5.1888, Valtiopäivät, Eriuskolaislaki (pääkirj.); 36/8.5.1888, Joensuusta; 39/18.5.1888, Joensuusta; 42/ 29.5.1888, Valtiopäivät; 92/19.11.1889, Eriuskolaislaki (pääkirj.); 93/22.11.1889, Eriuskolaislaki; Juva 1960, 168-178; Laasonen 1971, 73.

⁷ Kar 34/1.5.1888, Kirje Joensuusta.

⁸ Kar 59/30.7.1889, Uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta (pääkirj.).

kansalaisten siveellistä elämää ja kirkollista kasvatusta. Vapaakirkolliset eivät hyväksyneet jumalattomia ehtoolliselle, ja vapaamieliset vastustivat ehtoollispakkoa omantunnon vapauteen vetoamalla. Papiston asenteissa alkoi näkyä muuttumista 1880-luvun lopussa. Kanta, jonka mukaan ehtoollisella käyminen ulkonaisista syistä halvensi toimistusta, valtasi alaa.⁹

Kysymys nousi esille Kuopion hiippakunnan pappeinkokouksessa Oulussa vuonna 1890. Karjalatar selosti laajasti aiheesta kokouksen käymää keskustelua Päivälehdessä. Kokouksen valmisteluvaliokunta oli todennut, että monet tulivat ehtoolliselle vain avioliiton tai viran saamisen takia. Ehtoollisen pyhyyden takia ehtoollispakko oli poistettava. Se esitti, että jokaisen luterilaisen oli käytävä rippikoulu ja ehtoollisella käymätön vihittäisiin avioliittoon erillisen kaavan mukaan. Erillinen kaava oli tarpeen, jotta uudistusmielisten vaatimus siviiliavioliitosta olisi estynyt.¹⁰

Juuan pitäjänapulainen J. H. Ilvonen vastusti pakon poistamista. Hänen mielestään kansa ei ollut kypsä siihen. Piispa Johansson piti sitä vastoin erillistä vihkikavaa käyttökelpoisena. Se saattaisi johdattaa eksyneet uudelleen Jumalan etsimisen tielle. Hän lausui kokouksen päätöspuheessaan, että "raskaana kuormana -- on ehtoollispakko painanut omaatuntoani. Varmaa on, että kärsinyt siitä on kirkon elämä. Jumala ei ole pannut avioliitolle sitä ehtoa. Ja kun ei ole Jumala pannut, ei kellään ihmisellä ole oikeutta sitä panna". Papit, jotka vastustivat ehtoollispakon poistamista, vetosivat siihen, että se heikentäisi lukutaidon valvomista. Lisäksi Kristuksen asettaman ehtoollisen kieltäjä ei voinut olla enää seurakunnan oikea jäsen. Piispa Johansson ja enemmistö papeista olivat pakon poistamisen kannalla. Kokous päätti kannattaa pakon poistamista äänin 44-17. Johanssonin pietistisen kirkkokäsityksen mukaan kirkko sisälsi kolme piiriä, joihin kuuluivat Kristuksen "vasituinen" seurakunta eli tosiuskovat, opetuslapset eli uskoviksi pyrkivät sekä kastetut, jotka olivat kirkon jäseniä vailla omakohtaista uskoa. Tämä Johanssonin sisäistä uskoa korostava kirkkokäsitys johti siihen, ettei hän voinut hyväksyä ulkoiseen pakkoon perustuvaa ehtoollisella käyntiä.¹¹

Ehtoollispakkokysymys tuli vuoden 1893 kirkolliskokoukseen Kuopion hiippakunnan lähettämänä. Turun arkkihiippakunta ja Porvoon hiippakunta vastustivat pakon poistamista. Karjalatar seurasi jälleen nuorsuomaisten Päivälehteä, joka lausui alkuasetelmista, että "kokous oli niin monessa muussa suhteessa osoittanut taantuvaa kantaansa, ettei kyllä ollut paljon toiveita puheena olevan edistysaskeleen toteuttamises-

⁹ Juva 1960, 97-105, 252-257; Nokkala 1986, 150-166, 172-177.

¹⁰ Kar 75/26.9.1890, Keskustelu Ehtoollispakon poistamisesta pappeinkokouksessa Oulussa; Juva 1960, 252-257; Nokkala 1986, 234-236.

¹¹ Kar 75/26.9.1890; 77/3.10.1890, Piispa Johansson ehtoollispakosta; Juva 1960, 256-259; Nokkala 1986, 236-242.

ta. Mutta kun tiedettiin, että Kuopion piispa hiippakuntansa kannattamana ajoi asiaa, olisi sillä kenties ollut jonkunlainen mahdollisuus päästä kokouksen kiirastulesta".¹²

Kirkolliskokous ei päässyt keskustelemaan ehtoollispakosta. Edusmiehet saivat valiokunnan mietinnön käsiteltäväkseen muutamaa päivää ennen kokouksen päättymistä, mutta iäkäs arkkipiispa T. T. Renvall määräsi muut asiat ensin käsiteltäväksi. Ehtoollispakkoasia lykkääntyi seuraaviin kokouksiin. Arkkipiispa halusi ilmeisesti välttää ristiriidan, jonka asian käsittely olisi aiheuttanut. Syynä hänen määräämänsä lykkäykseen saattoi olla myös se, että kirkkolakivaliokunta oli valmistellut mietintöään pitkään ja perusteellisesti, eikä päätösten syntyminen laajassa aiheessa ollut kovin realistista kokouksen viime hetkillä.¹³ Päivälehti totesi Karjalattaren toistamassa kannanotossaan:

Valittaa täytyy, että kirkolliskokous asettu (sic) tälle kannalle. Sillä jos haitat ehtoollispakon pysyttämisestä nyt jo ovat tuntuvat, kasvanevat ne ajan pitkään yhä enemmän, jollei nimittäin kirkko tahdo nukuttaa jäseniään niin, ettei kenenkään omatunto kärsisi ehtoollisen väärinkäyttämisestä. -- Ne, jotka käsittävät protestanttisen kirkon edistyksen ja omantunnon vapauden ajajaksi, eivät voi olla surkuttelematta sitä lyhytnäköisyyttä, joka pakoittaa lukuisia kirkon jäseniä toisen kirkon helmaan, missä ei tiedetä ehtoollispakosta kansalaisoikeuksien ehtona.¹⁴

Vaatimukset siviiliavioliiton ja siviilirekisterin hyväksymisestä sekä ehtoollispakon poistamisesta eivät tuottaneet tulosta 1890-luvun valtiopäivillä ja kirkolliskokouksissa. Toisaalta pyrkimykset kirkkokurin tiukentamiseksi ja avioeron vaikeuttamiseksi eivät saaneet kirkossa tarpeeksi kannatusta.¹⁵

Karjalatar vältti ottamasta selkeää kantaa eriuskolaislakiin. Se seurasi tiiviisti eriuskolaislain käsittelyvaiheita ja lainasi muutamia aihetta käsitteleviä kirjoituksia muista lehdistä. Päätoimittaja Antti Ryynäsen aikana (1883–1889) toimitus lainasi sekä kirkollismyönteisen kuopiolaisen Tapion että liberaalin Thiodolf Reinin kirjoituksia. Karjalatar ei edustanut kovin ohjelmallista linjaa uskonnonvapautta käsittelevissä artikkelivalinnoissa Ryynäsen aikana. Tahvo Könösen aikana (1890–1893) saattoi tapahtua jonkinlaista kallistumista kirkollista suuntaa vapaamielisemmälle kannalle, koska Karja-

¹² *Kar* 53/11.7.1893, Ehtoollispakon poistaminen.

¹³ *Kar* 53/11.7.1893; *Juva* 1960, 237-238; *Nokkala* 1986, 269-275.

¹⁴ *Kar* 53/11.7.1893.

¹⁵ *Juva* 1960, 343.

latar alkoi lainata nuorsuomalaisten Päivälehteä. Sen artikkeli, joka ilmestyi vuoden 1893 kirkolliskokouksen jälkeen, arvosteli kirkkoa melko pisteliäästi ehtoollispakon säilyttämisestä. Pohjoiskarjalaisia ei uskonnonvapauskysymys innostanut kiistakirjoituksiin Karjalattaren palstoilla. Itäsuomalaiset talonpojat kaatoivat piispa Johanssonin eriuskolaislakia koskeneen hylkäysanomuksen säädysään, mikä osaltaan osoitti halukkuutta vapaamielisiin uudistuksiin. Toisaalta uskonnonvapausproblematiikka ei vielä koskettanut suuresti maakunnan tilannetta, sillä eriuskolaisia oli vähän. Julkisesti esiintyvät kirkon tai kristinuskon vastustajat loistivat poissaolollaan.

b. Kirkon ja raittiusliikkeen suhde

Raittiusasia liittyi läheisesti kirkon perinteiseen opetukseen. Pappissääty kannatti suurempia rajoituksia kuin hallitus viinakysymyksessä vuoden 1882 valtiopäivillä. Uusi ehdottomuutta vaativa raittiusliike tuli voimalla julkisuuteen 1880-luvun alkuvuosina. Sen juuret olivat Amerikassa ja Englannissa ja se saapui Ruotsin kautta Suomeen. Liikkeen kannattajien piirit olivat osittain samat kuin vapaakirkollisen liikkeen kanssa. Heillä ehdottomuuden kannatus liittyi olennaisesti vaatimuksiin kristityn nuhteettomista elintavoista sekä papiston siveellisen tilan parantamisesta. Turun yleisessä raittiuskokouksessa vuonna 1883 oli mukana runsaasti vapaakirkollisia. Turun yleinen raittiusseura seurasi ehdottomuuden periaatetta ja oli luonteeltaan uskonnollisväritteinen. Helsingistä käsin toimineella Raittiuden Ystävät -seuralla oli ehdottomuuden ja kohtuuden osastot. Se toimi yhteiskunnallisella perustalla. Seuran johtomies A. A. Granfelt toivoi papiston lähtevän innolla uudenlaisen raittiustyön kannattajaksi. Suurin osa papistosta kannatti raittiusasiaa, mutta näkemykset järjestäytyneistä raittiusseuroista hajaantuivat.¹⁶

Enemmistö papeista vastusti raittiusseuroihin liittymistä ja raittiuslupauksia piispa Johanssonin johdolla. Papin täytyi olla joka tapauksessa raitis esikuvallisuutensa tähden muttei pakonomaisesti raittiuslupausta tekemällä. Ulkonainen lupaus altistaisi ihmisen tekopyhyyteen ja teeskentelyyn eli salaa juomiseen. Ihminen tarvitsi hengen uudistukseksi ainoastaan uskoa eikä omia tekoja. Papisto suhtautui uuteen raittiusliikkeeseen penseästi, koska sen piirissä toimi paljon vapaakirkollisia. Raittiusyhdistyksissä aktiivisesti toimivat papit jäivät vähemmistöön. Vuonna pidetyn 1884 Hämeenlinnan pappeinkokous ei hyväksynyt vaatimusta, jonka mukaan pappien olisi liityttävä raittiusyhdistyksiin, vaikka se kannattikin ehdottoman raittiuden periaatetta. Piispa Johans-

¹⁶ Juva 1960, 105-108; Mielonen 1973, 137-155; Sulkunen 1988, 60-74.

son vetosi Kristuksen esimerkkiin ja Raamattuun, jotka eivät kieltäneet alkoholijuomien nauttimista.¹⁷

Kysymys raittiusliikkeen ja kirkon suhteesta herätti suhteellisen paljon keskustelua Karjalattaessa. Pääkirjoitus puuttui asiaan marraskuussa 1884. Aluksi kirjoittaja kuvaili uhkaavaa tilannetta, johon kirkko oli joutunut uusien aatteiden takia. Pappien täytyi parantaa sivistystään ja tehtäviensä hoitamista, jotta kirkko torjuisi epäkristilliset aatteet. Yksi keino puolustautumiseen oli sen osallistuminen raittiusliikkeeseen. Kirjoittaja lausui, että "kirkolla on suora velvollisuus ryhtyä asiaa kannattamaan, sillä täten kirkko saapi uutta elinvoimaa ja samalla antaen sen toimiville jäsenille uutta tehtävää".¹⁸ Kirjoittajan asenne kirkon ja raittiusliikkeen yhteistyöhön oli hyvin myönteinen. Mielipiteitä hajaannuttava valtakunnallinen polemiikki kirkon ja raittiusliikkeen suhteesta oli kuitenkin vasta edessäpäin.

Karjalattaessa oli selostus Joensuussa toimineen raittiusseuran Vesan ensimmäisestä vuosijuhlasta tammikuussa 1885. Tilaisuus alkoi virrellä, ja puheenjohtaja Henrik Henrikson piti rukouksen. Sitten vuorossa olivat raittiusesitelmä ja hengellinen esitelmä. Suutari Heikki Niemeläinen oli perustanut raittiusseura Vesan Joensuuhun tammikuussa 1884. Hänen vaikutuksestaan seura omaksui ehdottomuuden periaatteen ja uskonnolliset perusteet. Alussa toiminta oli varsin vähäistä. Niemeläinen piti muutaman raittiusesitelmän. Markkina-aikana seura piti raittiuskahvilaa ja vuoden lopulla teeiltaman seuralaisille. Kaupunginsaarnaaja Nils Johan Laamanen toimi aktiivisesti raittiusasian puolesta.¹⁹

Raittiusasiaa alkoi kuitenkin vaivata Joensuussa "eriseuraisuus". Enemmistö Vesan jäsenistä ei hyväksynyt Niemeläisen perustaman seuran tiukkaa uskonnollisuutta. Niemeläinen erosi Vesasta ja perusti tammikuussa 1885 raittiusseura Tähdän, joka seurasi Turussa vuonna 1883 perustetun ehdottoman seuran periaatteita. Vesa puolestaan siirtyi Raittiuden Ystävien alaisuuteen. Seuran sääntöjen mukaan Vesaan perustettiin ehdottomuuden ja kohtuuden osastot. Laamanen toimi Vesan sihteerinä.²⁰

Karjalatar ilmoitti toisen raittiusseuran perustamisesta tammikuussa. Joensuu-lainen kirjoittaja kertoi, että raittiusasia oli kaupungissa voimissaan, sillä kahdella yhdistyksellä oli yli kaksisataa jäsentä. Yhdistykset elivät "veljellisessä rakkaudessa", vaikka joku oli pelännyt niiden välisiä ristiriitoja. Kirjoittaja nimimerkki -elä- oli luultavasti Heikki Niemeläinen. Riitoja ei syntynyt yhdistysten välille. Toinen niistä joutui

¹⁷ Juva 1960, 79-83, 105-108; Mielonen 1973, 173-177.

¹⁸ Kar 48B/28.11.1884, Silmäyksiä kirkollisiin oloihimme ja kirkon suhde raittiusliikkeeseen (pääkirj.).

¹⁹ Kar 2/9.1.1885, Joensuusta; Lampinen 1997, 19-23.

²⁰ Lampinen 1997, 21-23.

kuitenkin sisäisten jännitteiden kouriin. Vesan sihteeri Laamanen vastusti kohtuuden osastoa ja halusi lakkauttaa sen keväällä 1885. Vesan säännöt olivat jo tehneet kohtuuden osaston jäsenyyden saamisen lähes mahdottomaksi. Jäsenyys oli suljettu naisilta ja vanhoilta juopoilta.²¹

Laamanen piti innokkaasti raittiusesitelmiä. Hän hyökkäsi raittiusasiaa vastustavia ja kohtuutta kannattavia vastaan Karjalattaressa helmikuussa 1885. Hänen mukaansa "viinilasit, ryypyt, naukut, totit ja punssit" olivat sytykkeitä juoppouteen, josta kaikkalainen köyhyys, sairaus, rikokset ja mielenvikaisuus johtuivat. Hän valitti, että kun hän oli puhunut saarnoissaan raittiuden puolesta, jotkut olivat moittineet häntä siitä. Toiset olivat taas moittineet siitä, ettei hän ollut puuttunut tarpeeksi asiaan. Niemeläinen pyysi Laamasta selittämään, mikä oli Raamatun suhde ehdottomaan raittiuteen. Laamanen kirjoitti raittiusesitelmänsä selityksessä, että "yhdenkin viinilasin tarjoomisen ja nauttimisen kautta annettu paha esimerkki on vaarallinen". Hänen mukaansa kristityn oli ajateltava veljelleen antamaa esimerkkiä eikä vain omaa vapauttaan.²²

Nimimerkki Raittiuden harrastaja syytti Karjalattaren pääkirjoituksessa Laamasta hyökkäyksestä muita vastaan ja ihmisten pakottamisesta raittiusseuraan. Ehdottomuus ja raittiusseurat eivät olleet ainoa keino edistää raittiutta. Kukaan ei ollut suhtautunut kielteisesti siihen, että Laamanen oli pappina innokas raittiuden edistäjä, mutta kirjoittaja toivoi, että hän ottaisi muiden mielipiteet huomioon. Laamanen jatkoi kohtuuden vastustamista Karjalattaressa huhtikuussa. Hänen mukaansa kohtuullinen alkoholinkäyttö oli terveydellisesti aivan turhaa. Luontokappaleetkin olivat juomatta. "Meillä ihmisraukoilla ei ole tässä asiassa edes koiran älyä", Laamanen ivaili. Erimielisyyksien takia Laamanen erosi kesäkuun lopulla Vesasta ja liittyi Tähteen.²³

Kysymys ehdottomuudesta ja pappien liittymisestä raittiusyhdistyksiin nousi voimakkaasti yleiseen keskusteluun vuonna 1885. Kesäkuun alussa kokoontui kolmas yleinen raittiuskokous Tampereelle. Laamanen osallistui kokoukseen vielä Vesan jäsenenä. Eräs keskeinen kysymys oli, miksi papit eivät olleet mukana raittiusyhdistyksissä. Esille tulivat syyt, joiden mukaan uskontoa ja raittiusasiaa oli tarpeettomasti sekoitettu keskenään. Tämä seikka tarkoitti sitä, ettei papisto osallistunut mielellään vapaakirkollisiksi katsomiinsa puuhiin. Raittiustoimintaan liittyi myös omavanhurskaiden pelko. Lisäksi jotkut papit katsoivat, että raittiusseurat olivat vain juoppoja varten.²⁴

²¹ Kar 5A/27.1.1885, Joensuusta; 12A/17.3.1885, Kirje täältä (-elä-); Lampinen 1997, 22-23.

²² Kar 9B/27.2.1885, Ilmoitus; 8B/20.2.1885; 12A/17.3.1885; 12A/17.3.1885, Selitys (N. J. Laamanen); 13B/27.3.1885, Raittiusrientojen alalta I.

²³ Kar 14BA/31.3.1885, Raittiusrientojen alalta (pääkirj., Raittiuden harrastaja); 17B/24.4.1885, Raittiusrientojen alalta II; Lampinen 1997, 22-23.

²⁴ Kar 21A/19.5.1885, Joensuusta; Mielonen 1973, 203-205.

Varsinainen myrsky nousi lehdistössä Kuopion pappeinkokouksen kannanotoista syksyllä 1885. Karjalatar selosti keskustelua raittiusasiassa. Laamanen ja Nurmeksen raittiusasiaa kannattava evankelinen apupappi R. H. Damstén olivat laatineet kysymyksen, oliko papiston otettava periaatteeksi kohtuus vai ehdottomuus ja mikä suhde papeilla tuli olla raittiusseuroihin. Piispa Johansson vastasi, ettei Raamatun tukenut ehdottomuutta. Hän toki toivoi menestystä raittiusliikkeelle. Papin piti saarnata raittiutta ja edistää sitä esimerkillään. Kristuksen palvelijana hän ei kuitenkaan voinut sitoutua ehdottomaan raittiuteen, sillä siihen ei ollut raamatullisia perusteita. Lisäksi kristityn vapaa tahto vaarantuisi raittiuslupauksen takia. Kokouksen enemmistö asettui ehdottomuutta ja raittiusyhdistysten jäsenyyttä vastaan.²⁵

Laamanen ja Damstén esittivät asiasta eriävät mielipiteensä. Laamasen mukaan ehdottomuus sopi yhteen Raamatun kanssa. Paavali oli ollut "vesipoika". Johanssonin lausunto aiheutti suomenkielisissä sanomalehdissä yli vuoden kestävästä polemikasta. Harvat asettuivat puolustamaan Johanssonin kantaa. Raittiusliikkeen johtomies A. A. Granfelt käytti eettis-sosiaalisia argumentteja, joiden mukaan heikkojen veljien vuoksi alkoholin juomisesta oli luovuttava. Laamanen kritisoi ensimmäisenä pappismiehenä kristityn vapaus -argumenttia Uudessa Suomettaressa. Hän oli sitä mieltä, että vapauden oli väistyttävä rakkauden eli toisten huomioimisen tieltä. Raittiuden kannattajille alkoholi oli sosiaalis-eettinen kysymys. Johansson tarkasteli asiaa yksilön näkökulmasta. Käytännössä pappissääty toimi väkiviinalainsäädännön tiukentamiseksi vuoden 1885 valtiopäivillä.²⁶

Kiista raittiusseuroista näkyi myös Karjalattaressa. Marraskuussa 1885 se julkaisi pääkirjoituksena kirkollisessa Finlandissa ilmestyneen kannanoton. Siinä kirjoittaja ironisoi ajatusta, että kaikki paha oli peräisin viinasta. Raittiusliikkeen oli toimitettava yhteiskunnallisessa tarkoituksessaan. Kirjoittajan mukaan ihmissydän oli paha alusta asti, eikä raittius sitä miksikään muuttanut. Hän puolusti Johanssonia ja näki hänen vastustajansa linjattomina. Johansson oli saanut kärsiä moitteita edellisillä valtiopäivillä siitä, että hän oli Raamatun perusteella vastustanut naisten pääsyä yliopistoon. Raittiusliikekysymyksessä Johanssonin vastustajat taas näkivät, ettei hän ollut kyllin raamatullinen.²⁷

Joulukuussa nimimerkki J. K. eli Juho Koivisto puuttui aiheeseen kirjoituksellaan "Miksi muille on soveliaista ruveta raittiusseuraan vaan ei papille?". Koivisto viittasi piispa Johanssonin kantaan. Piispan mukaan Jumalan henki vaikutti ihmisessä

²⁵ Kar 41A/6.10.1885, Papein kokous Kuopiossa (pääkirj.); *Mielonen* 1973, 210-118.

²⁶ *Mielonen* 1973, 210-228.

²⁷ Kar 47B/20.11.1885, Joensuusta (pääkirj.).

kaikkia paheita eli myös juoppoutta vastaan, eikä papilla ollut sen tähden syytä liittyä raittiusseuroihin. Koiviston mukaan kristityn "hengen vapaus" oli voimakkain ase paheita vastaan, mutta apukeinoina olivat maalliset keinot kuten raittiusseurat. Jumala käytti monia erilaisia keinoja tarkoitustensa toteuttamiseksi, mikä tuli esille Raamatussa ja historiassa. Koivisto oli sitä mieltä, että Raamatun yksityiskohtainen tarkastelu ei ollut soveliaista alkoholikysymyksessä. Papit vanhoivat virkavalansa, eikä se loukannut heidän vapauttaan.²⁸

Toisenlaista kantaa edusti nimimerkki D. K-i eli heränneisiin lukeutuva Lieksan lukkarit Daniel Kaski. Hänen kirjoittamansa "Mietteitä raittiusasiasta" ilmestyi pääkirjoituksena tammikuussa 1886. Kaski näki raittiuslupauksen omavanhurskautena, joka "viepi tuolle keskiajan paavikunnan ja skolastikkoin aatekannalle, että muka ihminen voipi luonnollisilla voimillakin tehdä alun kääntymykseensä". Juoppoudesta pääseminen voi altistaa ylpeyden synnille, vaikka parannusihme oli Pyhän Hengen työtä.²⁹

Kasken kirjoitus sai pian vastineen. Nimimerkki Eräs Skolastikko kielsi, että raittiuslupaus oli omavanhurskautta. Se ei vaikuttanut ihmiseen muuten kuin, että se vahvisti häntä aikomuksessaan. Kirjoittajan mukaan raittiuskysymys oli siveellisyyskysymys, ja raittiusliike "yksi erityinen haara kristinuskon vaikutuksesta". Kristityn piti kieltää itsensä ja omat mukavuutensa paheiden poistamiseksi. Juomatavat synnyttivät paheita, eikä raittius. Nimimerkki -elä-, joka oli luultavasti raittiusmies Niemeläinen, piti Kasken mielipidettä osoituksena tietämättömyydestä ja Skolastikon vastinetta liian ankarana. Hän oli sitä mieltä, että kristinuskon avulla raittiusasia menestyisi parhaiten.³⁰

Kaski vastasi saamaansa arvosteluun, että "en rohennut kaikellaisia raittiuslupauksia umpimähkään tunnustaa ihmiskuntaa parantavaksi hyveeksi". Pielisjärveläinen nimimerkki Melkein raitis oli samoilla linjoilla lukkarinsa kanssa. Hän kertoi, että pitäjässä ei ollut vielä raittiusseuraa. Ihmisiä oli päässyt irti juoppoudesta ilman raittiuslupautta. Jokainen kristitty taisteli kaikkia syntejä vastaan, eikä erillisellä raittiuslupa-uksella ollut virkaa. "Eikö olisi alentavaista samassa asiassa tehdä lupaus ihmisseuralle, jolla ei ole antaa voimaa lupauksen täyttämiseen", kirjoittaja kyseli. Hän oli samaa mieltä piispa Johanssonin kanssa siinä, että raittiusseurassa toimiminen johtaisi helposti ulkokultaiseen käyttäytymiseen.³¹

Pohjoiskarjalaisten kirjoituksissa raittiusliikkeen ja kristillisyyden suhteesta näkyi kahden toisistaan poikkeavan kannan ristiriita, joka luonnehti yleisesti koko

²⁸ Kar 52B/24.12.1885, Miksi muille on soveliaista ruveta raittiusseuroihin vaan ei papille? (J. K.).

²⁹ Kar 4/16.1.1886, Mietteitä raittiusasiasta (pääkirj., D. K-i); *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 266.

³⁰ Kar 6/23.1.1886, Raittiusasiasta (Eräs Skolastikko); 7/27.1.1886, Raittiusaistelua (-elä-).

³¹ Kar 10/6.2.1886, Vielä pari sanaa raittiusasiasta "skolastikolle" (D. K-i); 18/6.3.1886, Pielisjärveltä (Melkein raitis).

raittiuskeskustelua. Kukaan ei vastustanut itse raittiusliikettä, mutta toiset katsoivat, että ihminen luotti raittiuslupauksessa ja raittiusseuroissa omiin voimiinsa eikä Jumalaan. Ihminen yritti saavuttaa teoilla hengellisiä ansioita. Toiset olivat sitä mieltä, että kristinuskon vakava siveellisyys vaati ehdotonta raittiutta. Kristitty ei voinut ajatella vain itseään, vaan hänen täytyi ottaa huomioon muut, jotka hän juomisellaan altistaisi kiusauksille ja paheille.

Vuoden 1886 kirkolliskokouksessa papisto seurasi Johanssonin kantaa ja hylkäsi maanviljelijä H. J. Malmgrenin anomusehdotuksen, joka koski papiston osallistumista raittiusliikkeeseen. Pappeja erosi raittiusyhdistyksistä ja niiden asiamiesten tehtävistä. Osa papistosta ja erityisesti sen nuori polvi ei omaksunut johanssonilaista kantaa, vaan otti siveellisen ryhdistymisen vaatimuksen vakavasti ja astui raittiusliikkeen riveihin.³²

Karjalattaren täsmällistä kantaa papiston ja raittiusliikkeen suhteeseen on vaikea päätellä sen tekemien artikkelivalintojen perusteella. *Miika Turusen* suorittama tarkastelu osoittaa, että vuosina 1884–1886 kuopiolaisille vanhasuomalaisille lehdille Tapiolle ja Savolle kehittyivät omat selkeät kantansa raittiuskysymykseen. Savo kannatti piispa Johanssonin kannan mukaisesti kohtuutta eikä pitänyt raittiusseuroja tarpeellisina. Tapio puolestaan kannatti absolutismia. Se arvosteli papistoa penseästä suhtautumisesta raittiusseuroihin. Karjalatar oli julkaissut marraskuussa 1885 pääkirjoituksenaan Finlandissa ilmestyneen Johanssonia puolustavan kannanoton. Seuraavan vuoden kirkolliskokouksen jälkeen lehti esitti teologian emeritusprofessorin A. F. Granfeltin kokouksessa esittämän kannanoton keskeiset kohdat pääkirjoituksessa "Raittiuden alalta". Granfeltin mukaan kohtuuden kannattajien mielestä ruoka ja juoma olivat Jumalan lahja, joita ihminen voi nauttia kohtuudella. Hän itse oli ehdottomuuden puolella, koska se suojasi heikkoja luontoja alkoholikysymyksessä. Oikea kristitty ei kuitenkaan sortunut hankkimaan ehdottomalla raittiudella hengellisiä ansioita, vaan etsi jatkuvasti "koko sydämen uudesta syntymistä".³³

Artikkelin toinen osa ilmestyi seuraavassa numerossa. Granfelt korosti, että papin täytyi näyttää koko ajan esimerkkiä eikä vain saarnata raittiudesta kerran viikossa. Kristus ei kieltäytynyt viinistä, koska silloin viinistä itsestään olisi tullut Jumalan kieltämistä. Paavali kehotti ajattelemaan tahdonvallan asioita heikomman veljen kannalta. Granfelt päätyi siihen, että papin oli tehtävä raittiuslupaus Jumalalle ja itselleen.³⁴

³² *Juva* 1960, 112.

³³ *Kar* 47B/20.11.1885; 94/27.11.1886, Raittiuden alalta (pääkirj.); *Turunen* 2006, 31-53.

³⁴ *Kar* 95/1.12.1886, Raittiuden alalta.

Vuonna 1891 lehti julkaisi Päivälehdessä olleen kirjoituksen, jonka kirjoittaja valitti, että useat papit ylenkatsoivat raittiusluentojen pitäjiä. Kirjoituksen mukaan tämä asenne vaikutti kansan asenteeseen raittiusliikettä kohtaan.³⁵ Vuonna 1890 Karjalattaren päätoimittajaksi tulleen Tahvo Könösen aikana lainaukset nuorsuomaisten Päivälehdestä yleistyivät. On mahdollista, että Karjalatar aluksi suosi johanssonilaista kantaa mutta muutti vähitellen kantaansa avoimemmaksi pappien ja raittiusliikkeen suhdetta koskevassa kysymyksessä, kun hiippakunnan piispaa vastaan esitettiin lehdissä paljon kritiikkiä.. Artikkeliaineisto on liian suppea, jotta pidemmälle meneviä arvioita voisi tehdä.

Raittiusasian ja -liikkeen edistäminen oli kaikkien sanomalehtien ohjelmassa, ja Karjalatar julkaisi useita artikkelisarjoja viinan vaaroista. Kaupunginsaarnaaja N. I. Laamanen vähensi raittiuskirjoitteluaan kevään 1885 jälkeen. Hän kirjoitti kohtuuden vaaroista Karjalattaressa vuonna 1888. Raittiusseura Tähtien toiminta loppui, kun Heikki Niemeläinen muutti pois Joensuusta 1880-luvun lopulla. Vesa itsenäistyi "Joensuun raittiusseuraksi" vuonna 1892. Raittiusseura oli ensimmäinen todella laajapohjainen kansalaisjärjestö, jonka jäsenmäärä oli merkittävä Joensuussa. Kaupungin väkiluku oli 1880-luvun puolivälissä noin pari tuhatta, ja raittiusseuran jäseniä oli silloin noin peräti 200-300.³⁶

Maaseutukirjeenvaihtajat valittivat yhä juoppoudesta, mutta valituksia oli vähemmän kuin lehden ensimmäisen kymmenvuotiskauden aikana. Karjalatar kertoi vuonna 1891, että Juuan apupappi Tahvo Puhakka oli pitänyt hengellisiä raittiusesitelmää Juuan reservikomppaniassa ja Kontiolahden pitäjänapulainen Eero Hyvärinen Joensuun reservikomppaniassa.³⁷

c. Naisasia

Vaatimukset naisten aseman parantamisesta ja tasa-arvosta voimistuivat suomalaisessa yhteiskunnassa 1880-luvulla. Naisliike synnytti ristiriitoja vapaamielisten ja vanhoillisten kirkollisten piirien välille samalla tavalla kuin uskonnonvapauskysymys ja raittiusliike. Itäsuomalaiset talonpojat olivat länsisuomalaisia halukkaampia muuttamaan naisen perinteistä asemaa ja suhtautuivat naisten yhteiskunnalliseen toimintaan myön-

³⁵ *Kar* 31/21.4.1891, Papisto ja raittius.

³⁶ *Kar* 35A/25.8.1885; 37B/8.9.1885; 38A/15.9.1885, Sananen raittiuskysymyksessä; 57/20.7.1888, Pari sanaa väkiviinasta eli alkoholista (Lmn.); 8/25.1.1889; 9/29.1.1889, Juoppouden kirous; *Lampinen* 1997, 23-27.

³⁷ *Kar* 6B/8.2.1884, Juu'asta (n); 10A/4.3.1884, Kontiolahdelta (Juho); 37B/12.9.1884, Juu'asta (O. G-n.); 4A/20.1.1885, Kiihtelysvaaralta; 80/13.10.1891, Joensuusta.

teisesti. Pohjoiskarjalaiset talonpoikaishedustajat olivat varsin uudistusmielisiä valtiopäivillä. Heidän äänensä tosin hajaantuivat kysymyksessä, joka koski omaisuuden hallinto-oikeuden myöntämistä aviovaimoille. Naiselle oli myönnetty täysivaltaisuus vuonna 1864 ja tasa-arvoinen perimys oikeus vuonna 1878. Naisen elämä rajoittui hyvin pitkälle kotiin, sanankuulemiseen ja seurusteluun. Toimiminen valtion viroissa ei ollut mahdollista, ja yliopistossa opiskelu vaati erityisluvan. Aviovaimolla ei ollut oikeutta hallita omaisuuttaan.³⁸

Karjalattaressa varhaisin kannanotto naisasiaan ilmestyi vuonna 1882. Kirjoittaja asettui vastustamaan naisen vapautumispyrintöjä sillä perusteella, että ne sotivat hänen luonnollisia velvollisuuksia ja luonnettaan vastaan. Naisen paikka oli kotona lasten kasvattajana ja miehen apuna, mihin Jumala oli hänet luonut. Paheista ylellisyys ja tuhlaavaisuus saivat aikaan naisten osalta pahempaa jälkeä kuin miesten, sillä perhevelvollisuuksien laiminlyönnistä kärsivät kaikki perheenjäsenet. Karjalattaren toimitus huomautti, että "eivätpä miehet yleensä ole ylellisyydessä naisia paremmat, vieläpä paljon paremmatkin monesti". Toimituksen mukaan naisten koulutuksen parantaminen oli hyödyllisiä esimerkiksi naislääkärien saamiseksi.³⁹ Karjalattaren toimituksen suhtautuminen oli maltillista verrattuna kirjoittajan varsin jyrkkiin vanhoillisiin mielipiteisiin.

Naisemansipaatio nousi voimakkaasti julkiseen keskusteluun sen jälkeen, kun Minna Canth esitteli sen tavoitteet ja vaatimukset *Valvoja*-lehdessä vuonna 1884. Hänen mukaansa naisen kahlehtiminen uskonnon perusteella oli seurausta ajattelutavasta, joka sovelsi Raamatun vanhentuneita käsityksiä nykyaikaan. Naisasia kuului yhteiskunnan eikä uskonnon alueelle. Canth torjui perusteettomina väitteet, että nainen alenisi siveellisyydessä miehen tasolle tai menettäisi naisellisuutensa vapautumisen takia. Emansipaation kautta nainen saavuttaisi paremman siveellisyyden ja naisellisuuden, koska yhteiskunta tarjoaisi hänelle muita ihanteita kuin liiallisen alistumisen ja itsensä uhraamisen. Canth esitti vapautumisen keinoina naissivistyksen uudistamista peruskoulutuksesta saakka. Hänen mielestään tyttökouluopetus lannisti ja tukahdutti lahjakkuuden. Naisten oli saatava oppia ammatti ja päästä opiskelemaan yliopistoissa. Hän toivoi myös, että naisten pääsy liike-elämään helpottuisi. Vuoden 1885 valtiopäivillä pappissäädyssä yliopiston edustaja professori J. W. Runeberg teki anomusesityksen, jonka mukaan naiset pääsisivät yliopistoon ilman erillislupaa. Samanlainen anomus oli ollut esillä jo seitsemän vuotta aiemmin valtiopäivillä ilman tulosta.⁴⁰

³⁸ Juva 1960, 113; Laasonen 1971, 72-75.

³⁹ *Kar* 18/5.5.1882; 20/19.5.1882, Entisistä ja nykyisistä naisista.

⁴⁰ Juva 1960, 114-118.

Karjalatar julkaisi Kuopion hiippakunnan piispan Gustaf Johanssonin puheen-
vuoron esitystä vastaan. Hän oli nousemassa koko kirkon henkiseksi johtajaksi, jonka
kantaa enemmistö kirkossa seurasi. Johansson tarkasteli asiaa Raamatun valossa ja näki,
että naisasialiike oli luopunut kristinuskon perusteista. Nainen ei tyytynyt enää kris-
tinuskon ja luonnon järjestykseen, vaan tahtoi haalia valtaa ja kunniaa yhteiskunnallisel-
la ja valtiollisella alalla. Naimattomien naisten työmahdollisuuksia oli parannettava,
mutta muuten Johansson vastusti naisten tulemistä julkiseen työelämään. Hän totesi
pessimistisesti, että "täynnä haaksirikkoja on nykyinen sivistyksen ura", eikä hän tahto-
nut naisia mukaan samaan taisteluun.⁴¹

Karjalattaren toimitus esitti lausunnon yhteydessä mielipiteensä. Johanssonin
lausunto sisälsi "paljon huomioon otettavaa", mutta toimituksen mielestä naisen pääsyä
yliopistoon ilman erillislupaa ei ollut syytä kieltää, koska harva nainen halusi ylipäättä-
nä mennä sinne. Lisäksi naisia tarvittiin esimerkiksi lääkäreinä ja monella muullakin
alalla.⁴² Karjalattaren kanta lähti käytännöllisistä perusteista, eikä se tahtonut haastaa
Johanssonin teologisia perusteluja. Lehden varovainen asenne tuli esille, kun Johansson
palasi kesällä naiskysymykseen hiippakuntansa papistolle lähettämässään tervehdykses-
sä.

Johanssonin mukaan naisemansipaatio oli kapinaa Jumalan asettamaa järjes-
tystä vastaan. Jumala oli asettanut naisen ja miehen eri asemaan, ja naissivistystä oli
edistettävä tämä ero mielessä. Johansson väitti, että siellä missä naisemansipaatio oli
päässyt valtaan, epäsiiveellisyys oli lisääntynyt. Karjalatar alusti Johanssonin tervehdyk-
sen lausumalla, että se sisälsi "varsin asiallisia ja mieleen pantavia sanoja".⁴³ Jää arvai-
lujen varaan, hyväksyikö toimitus oikeasti Johanssonin kannan vai halusiko se vain
myötäillä arvovaltaisen piispan lausuntoa.

Johanssonin paimenkirje ohjasi koko maan papiston kantaa naisemansipaati-
oon. Asenne muodostui yksimielisen kielteiseksi, vaikka yksittäisten uudistusten osalta
pappien mielipiteet hajaantuivat.⁴⁴

Vuoden lopulla Karjalatar julkaisi Savossa ilmestyneen mielipidekirjoitukseen
Canthia vastaan. Kirjoittaja syytti kirjailijaa Raamatun halventamisesta. Hän valitti
Canthin Valvojassa ilmestyneen kirjoituksen "katkeraa ivaa", jonka mukaan Raamatun

⁴¹ Kar 8B/20.2.1885, Kuopion piispa G. Johanssonin lausunto.

⁴² Kar 8B/20.2.1885.

⁴³ Kar 25B/19.6.1885, Naiskysymyksestä (pääkirj.); Juva 1960, 118-119.

⁴⁴ Juva 1960, 119-120.

perustalle rakentunut maailmanjärjestys ja yhteiskunta olivat vain miesten eikä itsensä Jumalan asettamia.⁴⁵

Vuoden 1888 valtiopäivillä porvaris- ja talonpoikaissäädyn tekivät aloitteen naisten pääsystä yliopistoon. Johansson ilmoitti kannattavansa naissivistystä sen oikeissa rajoissa. Yliopistoon pääsy oli yhteydessä naisemansipaatioon, joka asettui Jumalan asettamaa järjestystä vastaan ja joka oli eri asia kuin oikea naissivistys. Johanssonin mukaan naiskysymys liittyi laajaan kristinuskon asemasta käytävään taisteluun. Pappissäädyn edustajista huomattava osa asettui tukemaan ehdotusta, mutta piispa Johanssonin kanta voitti täpärästi.⁴⁶

Naisemansipaatiosta käytyyn keskusteluun liittyi olennaisesti "siveellisyyskysymys". Karjalatar julkaisi Minna Canthin Valvojassa ilmestyneen kirjoituksen siveellisyyssasiasta toukokuussa 1887. Karjalatar esitteli pääkirjoituksensa lausumalla, että "ennen hän on ahdistanut miehen siveellistä kehnoutta, mutta tällä kertaa on hän kääntynyt naisten puoleen seuraavilla mietteillä". Canthin mukaan naisilla ei ollut syytä ylpeillä omalla siveellisyydellään. Ennen vapautumistaan ja täysivaltaiseksi tulemistaan naisen oli mukauduttava miesten vaatimuksiin ja suojeluun, mutta nyt itsenäisen naisen oli osoitettava, että hänellä oli "todella lujaa siveellistä voimaa". Siveettömyys ei ollut yksistään miesten syy, vaan se johtui myös naisten tahdon heikkoudesta. Canth moitti naisia ylpeisyydenhalusta ja turhamaisuudesta, mikä pakotti miehet hankkimat suuret tulot. Naisen oli oltava säästäväinen ja käytävä mahdollisuuksien mukaan palkkatyössä.⁴⁷

Siveellisyyskeskustelun taustalla oli naisen muuttumassa ollut yhteiskunnallinen asema sekä kirjallisuudessa esiintyneet vapaamieliset virtaukset. Piispa Johanssonin mukaan naisemansipaatiolla oli suora yhteys siveettömyyden lisääntymiseen. Jotkut realismin edustajat kannattivat vapaata seksuaalimoraalia. Yleensä kannattajat olivat miehiä, jotka katsoivat vapauden koskevan vain heidän sukupuoltaan. Asia nousi kiihtyneeksi keskustelun kohteeksi, kun ruotsalainen Gustaf af Geijerstam vieraili Helsingissä luennoimassa maansa uudesta kirjallisuudesta keväällä 1887. Esitelmien keskeinen sanoma oli vapaan sukupuolimoraalin oikeutus, jota Minna Canth asettui vastustamaan. Hän oli ehdottoman siveellisyyden kannalla.⁴⁸

Karjalattaren suhtautuminen naisasiaan ei ollut kielteinen, minkä voi päätellä siitä, että se asettui puolustamaan naisten pääsyä yliopistoon piispa Johanssonin lausun-

⁴⁵ Kar 52A/22.12.1885, Arveluttava ilmiö suomalaisessa kirjallisuudessa (Mies).

⁴⁶ Kar 32/24.4.1888, Valtiopäivät; Juva 1960, 260-263.

⁴⁷ Kar 40/24.5.1887, Mietteitä siveellisyyssasiassa (pääkirj.).

⁴⁸ Tiitinen 1985, 74-75.

non yhteydessä. Toisaalta se ei asettunut millään tavalla kyseenalaistamaan piispan teologisia argumentteja naisliikettä vastaan, vaan perusteli asiaa käytännölliseltä kannalta. Se julkaisi sekä naisliikettä kannattavia että vastustavia kannanottoja. Karjalattaren toimittajat näkivät naisen yhteiskunnallisen osallistumisen hyvänä asiana, mutta välttivät ottamasta asiaan mitään periaatteellista kantaa julkisuudessa.

4 Lievää pappisvastaisuutta Ala-Karjalassa

Karjalatar ja sen maaseutukirjoittajat suhtautuivat kristillisyyteen katsomuksellisesti myrskyisällä 1880-luvulla myönteisesti. Vuosina 1884–1893 maakuntalehden palstoille heijastunut kuva papiston ja kansan suhteesta käytännön seurakuntatasolla pysyi jokseenkin samanlaisena kuin lehden ensimmäisen kymmenvuotiskauden aikana. Kielteisinä asioina tulivat edelleen ilmi pappien palkkauksen aiheuttamat taloudelliset rasitukset sekä papin viranhoitoon ja määräysvallan käyttöön liittyneet erimielisyydet. Papisto sai silloin tällöin myös kiitosta työstään. Pohjoiskarjalaisten antiklerikalismi oli kokonaisuudessaan yhä lievää. Vanha yhteisöllinen tapakirkollisuus jatkoi hidasta laimentumistaan ilman dramaattisia käännteitä.

Taloudellisista syistä johtuva kielteinen suhtautuminen pappeja kohtaan sai muutamia ilmauksia Karjalattaessa. Nimimerkki Toinen eräs syytti kirkkoherroja, kappalaisia ja tuomareita loisiväen tilan kurjistumisesta, koska nämä kiristivät heiltä maksujaan. Eräs kirjoittaja valitti siitä, että maksajat joutuivat rahtaamaan rovastin viljasaatavia kirkolle kymmenien virstojen päästä. Vuonna 1889 pielisjärveläinen kirjoittaja kertoi huvittuneena, että rovasti oli alkanut kuuluttaa voisaataviaan rukouspäivän aamusaarnan jälkeen. Miehiä oli heti poistunut kirkosta protestiksi, ja rukousten jälkeen oli lähtenyt vielä enemmän ihmisiä. Ulkona ihmiset olivat kovasti nauraneet tilanteelle.¹

Tohmajärveläinen nimimerkki Maksaja valitti rovastinsaatavien suuruudesta ja rovastin "pohjattomasta rahasäkistä" vuonna 1891. Samana vuonna toinen tohmajärveläinen kertoi, kuinka rovasti Andelin ei ollut kelpuuttanut viljaa vaan oli vaatinut palkkaansa rahassa. "Terve järki, oikeuden tunto ja asian luonto jo kyllin selvästi näyttää, että luonnossa palkkansa kantava on velvollinen vastaanottamaan sellaista, mitä luonto on valmistanut", kirjoittaja lausui.²

Liperiläinen muistutti, että papit olivat olleet suosituimpia virkamiehiä kansan keskuudessa ja että vilpillisyys maksujen perinnässä oli poikkeus. Hän kuitenkin ihmetteli pappien "raukkamaista voisaatavien maksussa käyttämää petosta". Kirjoittaja ei selittänyt syytöksien taustaa sen tarkemmin, vaan mainitsi vain yleisesti, että papiston palkkausjärjestelmä oli vanha ja hankala. Nimimerkki Eräs maksaja valitti myös epäsel-

¹ Kar 8/30.1.1886, Vastauksen vastaus (Toinen eräs); 63/9.8.1889, Pielijsjärvellä (J-i); 24/24.3.1890, Yleisöltä. Nöyrin kysymys asiantuntevilta (Rästiläinen).

² Kar 18/3.3.1891, Yleisöltä (Maksaja); 96/15.12.1891, Kuristusta (?).

vistä maksuperusteista vuonna 1889. Savonrannassa papin palkan kanto aiheutti se-
kaannusta siinä määrin, että nimismiehen ja kuvernöörinviraston piti puuttua asiaan.³

Vuoden 1886 asetus papiston palkkauksesta säilytti jyvä- ja voimaksut papin
palkan pääasiallisina lähteinä maaseurakunnissa. Pappi huolehti itse maksujen kantami-
sesta tai pitäjäläiset toivat ne pappilaan. Seuraava asetus papiston palkkauksesta ja
virkataloista tuli voimaan jo vuonna 1892. Seurakunnat järjestivät maksuperusteensa, ja
senaatti hyväksyi ne. Suuriruhtinaskunta siirtyi metrijärjestelmään, mikä näkyi myös
palkkauksen määrittelyssä.⁴ Palkkausjärjestelyt aiheuttivat hämmennystä. Eräs kirjoitta-
ja luuli vuonna 1888, että kaikki papinmaksut muuttuvat rahamaksuiksi.⁵

Enolainen esitteli Karjalattaressa seurakuntansa komitean ehdotuksen, jonka
mukaan kummankin papin vuosipalkka oli 8 900 markkaa (31 921 €). Se koostui
jyvistä, voista ja rahasta. Tilallisten oli annettava ruista ja ohraa kumpaakin 330 litraa
manttaalilta ja voita 425 grammaa lehmältä. Heidän oli lisäksi maksettava 30 penniä (1
€) hengeltä. Loiset, mökkiläiset ja muut yli 16-vuotiaat tilattomat maksoivat 70 penniä
(2,50 €) hengeltä. Ehdotuksen mukaan hautajaismaksut ja velvoite antaa "maahanlas-
kiaislehmä" lakkasivat. Jälkimmäinen tapa oli peräisin 1600-luvulta. Kun talon isäntä
tai emäntä kuoli, talon piti luovuttaa kirkkoherralle ruumislehmä, jos tilalla oli karjaa
kuusi päätä tai enemmän.⁶

Seurakuntalaiset eivät olleet aina yksimielisiä keskenään, miten heidän tuli
hoitaa velvollisuutensa pappilan ylläpitämiseksi. Juukalainen kertoi vuonna 1884, että
pappila tarvitsisi työläisiä, mutta heistä oli pulaa, koska tilaton rahvas suoritti päivätyöt
mieluiten kauppias Tuhkaselle työnä, rahana tai luonnontuotteina. Kauppias toimitti
maksut papille. Seurauksena oli, että pappilan kunto huononi. Seuraavana vuonna
seurakuntalaiset olivat korjanneet pappilan "rappiotilastaan", mutta maalaustyöt olivat
epäonnistuneet. Urakkamiehet olivat maalanneet rakennukset "vesivärillä", joka oli
valunut sateen vaikutuksesta pois. Kirjoittaja päivitteli näitä ymmärtämättömiä työläi-
siä. Pappilan työt aiheuttivat epäselvyyksiä myös Ilomatsissa, mikä tuli esille Karjalatta-
ren kirjoituksissa vuonna 1886.⁷

³ Kar 13/12.2.1889, Nöyrä kysymys asian tuntijalle? (Eräs maksaja); 11/7.2.1890, Joensuusta;
79/9.19.1891, Liperistä (K. I...n).

⁴ Kiiskinen & Sallinen 1991, 264-265; Björn 1994, 190-191.

⁵ Kar 40/22.5.1888, Papiston palkkain rahaksi muuttamisesta (K. S.); 50/26.6.1888, Vastinetta papiston
palkkain rahaksi muuttamisesta (Ei pappi); 58/24.7.1888, Papiston palkkauksen järjestämisestä (pääkirj.).
Senaatin hyväksymistä palkkausjärjestelyistä, Liperi ja Polvijärvi 89/15.11.1892, Joensuusta; Pälkjärvi
82/ 21.10.1892, Joensuusta; Ilomantsi, Eno, Kitee, Rääkkylä, Kiihtelysvaara ja Tohmajärvi 1/3.1.1893,
Joensuusta; Juuka ja Kesälahti 18/ 3.3.1893, Joensuusta.

⁶ Kar 31/22.4.1892, Joensuusta (R. N.); Kiiskinen & Sallinen 1991, 264.

⁷ Kar 52/24.12.1884, Juuka; 4/16.1.1886, Ilomatsissa (H); 9/3.2.1886, Vähän vastinetta H:lle Ilomant-
sissa (Kirkkoherran puustellin, ynnä viikkotöiden aranteeraaja); myös 68/1.9.1893, Nöyrä kysymys;

Uuden pappilan rakentaminen vaati seurakuntalaisilta suuria taloudellisia ponnistuksia. Kuusjärveläinen kertoi myönteiseen sävyyn, että "kyllähän se pappila maksaa; mutta onhan tuo kauniskin, suuri semmoinen, ettei liene koko seudulla parempaa". Uudessa pappilassa oli seitsemän asuinhuonetta, keittiö, ruokasäiliö, eteinen ja "hyvin iloinen veranta". Hän ei valittanut kustannusten suuruudesta, mutta muutama vuosi myöhemmin kustannuksista oli maksamatta vielä 3 000 markkaa (13 229 €, ja Savo-Karjala kertoi, että osa seurakuntalaisista uhkasi jättää loppusumman maksamatta.⁸

Rääkkyläläinen valitti lievään sävyyn vuonna 1885, että pappilan rakentaminen lisäsi köyhien rasituksia. Tohmajärveläinen kansakoulunopettaja Juho Koivisto valitti pappien kohtuuttomista vaatimuksista pappiloiden kunnostamisesta vuonna 1887. Papit eivät halunneet kustantaa mitään kunnostustöitä itse vaan sälyttivät kaiken seurakuntalaisille kirkkolain vastaisesti. Ne jotka uskalsivat asettua pappeja vastaan, joutuivat heidän "persoonallisen vihan ja koston uhreiksi". Koivisto arvosteli papistoa jatkuvasti 1880-luvun lopulla ja 1890-luvulla. Hän sai laajaa kannatusta pitäjäläisiltä, jotka asettuivat kansakoulunopettajan johdolla kyseenalaistamaan papillista arvovaltaa.⁹

Koiviston pappisvastainen asenne ei noussut pelkästään taloudellisista perusteista. Hän arvosteli papiston oppineisuuden ja henkisen elämän huonoa tasoa sekä haluttomuutta uudistuksiin samassa kirjoituksessa. Vuonna 1892 Koivisto asettui vastustamaan kirkkolain muutosta, joka koski maallikkojen saarnaoikeuden rajoittamista. Ehdotukset uudesta katekismuksesta ja kirkkolain muutoksesta olivat seurakuntien arvioitavina. Koivisto liitti seurakuntansa komitean lausuntoon maallikkoja puolustavan kannanottonsa. Hän kirjoitti Karjalattaessa, että "katsoen läpi maailman historialliseen kehitykseen ja tapahtumiin sekä Jumalan sanaan ei voi pitää oikeana kieltää ketään puhumasta Jumalasta ja hänen sanastaan missä hän vaan tahtoo".¹⁰

Kirkkolakikomitea halusi, että ulkopaikkakuntalaisten oli hankittava lupa kirkkoneuvostolta hartauskokousten pitämiseen. Tällä toimella se halusi ehkäistä harhaoppien levittämistä ja muun häiriön syntyä. Taustalla vaikutti eri herätysliikkeiden ja vapaiden suuntien lisääntynyt maallikkosaarnaajatoiminta. Kiertelevät maallikkopuhujat levittivät uskon-suuntaan vapaasti. Vain Kuopion hiippakunnan papisto hyväksyi kirkkolakikomitean ehdotuksen saarnaoikeuden rajoittamisesta vuoden 1892 kokouk-

72/15.9.1893, Tilalliset ovat velvolliset suorittamaan alustalaidensa papinpäivät (Kirkkoherra);

73/19.9.1893, Tilalliset eivät ole velvolliset suorittamaan alustalaidensa papinpäivät.

⁸ Kar 102/24.12.1889, Kuusjärvellä; *Huttunen & Sivonen* 1974, 170.

⁹ Kar 48B/27.11.1885, Rääkkylästä; 72/13.9.1887, Uskottomuuden juuria (pääkirj., J. K.); *Laasonen* 1971, 89-91.

¹⁰ Kar 72/13.9.1887; 90/18.11.1892, Kirje Tohmajärveltä (J. K.); *Laasonen* 1971, 91.

sessaan. Lakiehdotus eteni kirkolliskokouksen käsiteltäväksi seuraavana vuonna, mutta yksimielisyyttä ei syntynyt asiasta. Maallikkosaarnaajien toiminta sai jatkua vapaana.¹¹

Koivisto edusti ainakin julkisuudessa pohjoiskarjalaisen antiklerikalismin rohkeinta linjaa. Hän oli selvästi omaksunut uskonnollisesti liberaalin kannan, jonka mukaan kirkon ongelmat johtuivat papiston ylimielisestä asenteesta ja huonosta sivistyksestä sekä kansan huonosta kohtelusta palkkaus- ja virkatalokysymyksissä. Muuttamat kirjoittajat syyttivät papistoa liiallisista maksuista, mutta yleensä valitukset aiheutuivat maksuperusteiden monimutkaisuudesta ja tulkinnanvaraisuudesta. Papisto joutui laajan julkisen arvostelun kohteeksi 1880-luvun lopulla, mikä osittain vaikutti siihen, että joidenkin palkkausasioita käsittelevien kirjoitusten sävy oli selvästi ankarampi kuin Karjalattaren ensimmäisen kymmenvuotisjakson aikana.

Osa kiihtelysvaaralaisista asettui apupappi Iisakki Puustista vastaan kansakoulutalon ostamisasiassa vuonna 1887. Puustinen suositteli veljensä tilan ostamista Haavapäältä, mutta kansakoulun johtokunta päätti ostaa M. Sorsan tilan Hammaslahdesta. Kiista eteni kuvernöörille ja senaattiin saakka. Se oli esillä useaan otteeseen Karjalattareissa, ja Puustinen sai paljon arvostelua osakseen. Tilallisen ja tulevan valtiopäivämiehen Pekka Leppäsen mukaan hän oli kunnan esimiehenä sortanut hänen kanssaan eri mieltä olevia kuntakokouksessa ja käyttänyt kirkkokuria mielivaltaisesti. Puustinen sai sakkoa kunnianloukkauksesta. Loukkaus oli kohdistunut kunnan taloudenhoitajaa Paavo Kämäräistä kohtaan.¹²

Pappisvastaisuutta esiintyi myös kahdessa kinkereihin liittyneessä tapauksessa 1890-luvun alussa. Kiihtelysvaaran papit olivat ilmoittaneet, että kinkerien kirkolliset toimittajat tarvitsivat neljä kyytihevosta, vaikka yleensä kyyditys oli hoitunut yhdellä tai kahdella hevosella. Toimitus huomautti ivallisesti, että "onhan se jotenkin iloista, kun ei edes lukkarin ja suntion kelpaa ajaa samalla hevosella". Kirkkoherran apulainen Herman Salomon Kuosmanen puolustautui hieman myöhemmin. Karjalattaren toimitus suhtautui Kuosmanen kirjoitukseen vähättelevästi ja teki pilkallisia huomautuksia useassa kohdassa kirjoitusta. Kuosmanen syytti Karjalatarta kohujuttujen suosimisesta. Hänen mielestään neljä hevosta oli kohtuullinen vaatimus. Suntio matkasi yhdellä reellä kirkonkirjojen kanssa ja lukkari, pitäjänapulainen sekä kirkkoherran apulainen tulivat

¹¹ *Kar* 67/30.8.1892, Pappeinkokous Kuopiossa; *Juva* 1960, 217-227.

¹² *Kar* 24/29.3.1887, Sananen Kiihtelysvaaran seurakunnan v. t. kirkkoherran apulaisen menettelystä (Seurakuntalainen); 33/29.4.1887, Vastaus kirjoitukseen "Sananen Kiihtelysvaaran seurakunnan v. t. kirkkoherran apulaisen menettelystä (I. Puustinen); 37/13.5.1887, Sananen Kiihtelysvaaran seurakunnan v. t. kirkkoherran apulaisen menettelystä (Seurakuntalainen); Vastausta Pastori hra I. Puustiselle (P. Leppänen); 53/8.7.1887, Loppusana Pastori I. Puustisen välisessä asiassa (Heikki Venäläinen, P. Leppänen); 59/29.7.1887, Joensuusta.

omilla hevosillaan "kampsulaukkuinensa". Reet olivat "kapeita purnuja", joissa oli vähän tilaa. Kuosmasen mukaan kyyditysasiassa "ärtyi jo ennestään tästä seurakunnasta laajoille aloille tunnettu sappi kaikkea kirkollista ja papillista vastaan".¹³

Kuosmanen jatkoi, että kinkeripiireissä oli kymmeniä taloja, joten rasitus ei ollut kohtuuton. Karjalattaren toimitus kysyi, että miksei pappi kustantanut itse kyytiä, jos se kerran oli niin halpaa. Se perusteli kantaansa sillä, että kinkerien toimittajat saivat muulla tavalla omat palkkasaatavansa. Esimerkiksi Tohmajärvellä kinkerinpitäjät ajoivat kahdella omalla hevosella, ja Kristus itse tyytyi aasinvarsaan. Karjalatar kertoi seuraavana vuonna, että haavanpääläinen kinkeripaikan isäntä oli tarjonnut kinkerien toimittajille suksia kulkuvälineiksi, mutta Kiihtelysvaaran papit ajoivat sinä vuonna omilla hevosillaan.¹⁴

Tohmajärven Tikkanen kyläläisillä oli kielteinen asenne kinkerien toimittajia kohtaan. Kinkeritalossa papin, lukkarin ja suntion kohtelu oli kylmäkiskoista toimitusta edeltävänä iltana. Heidän täytyi lähteä etsimään yösiijaa ja ruokaa kylän majatalosta, mutta ne löytyivät vasta kansakoulunopettajattaren luota. Seuraavana päivänä alkoi kinkeritoimitus, johon "kokoontui muutamia miehiä ja vaimoväkeä tietysti enämpi. Mutta kun kylänkirjoitus oli saanut toimitetuksi, katosi nekin vähät miehet papit esistä teille tietämättömille". Kirjoittaja mainitsi myös, että kylän pyhäkoulu oli "jo tykkönään kuollut".¹⁵ Kyläläisten passiivinen vastarinta mitätöi koko kinkeritoimituksen.

On huomattavaa, että nämä pappisvastaisuuden ilmaukset esiintyivät Kontiolahti–Pälkjärvi -akselilla, missä vanhaluterilainen kirkollinen tapa ei ollut kehittynyt yhtä kestäväksi kuin Pielisen Karjalassa. *Pentti Laasosen* mukaan erityisesti Värtsilän, Tohmajärven, Kiihtelysvaaran ja Rääkkylän alueella vanha kirkollisuus alkoi hajota nopeimmin samalla, kun kirkon ja papiston kritiikki kasvoi. Samalla alueella esiintyi eniten individualistisia ajattelutavan ilmauksia ja uusien uskonnollisten liikkeiden kannatusta 1890-luvulta alkaen. Ala-Karjalan yhteydet Pietariin ja Viipurin fenno-maaniseen liikkeeseen sanomalehtien ja henkilösuhteiden välityksellä olivat tuoneet virikkeitä yhteiskunnalliseen kritiikkiin, jossa asetuttiin rahvaan puolelle "herroja" eli myös pappeja vastaan.¹⁶

Kiihtelysvaaran kinkerikyydityksiä koskeneessa kirjoittelussa on huomionarvoista Karjalattaren ivallinen suhtautuminen kinkerinpitäjien vaatimuksia kohtaan

¹³ *Kar* 11/7.2.1890, Joensuusta; 14/18.2.1890, Kaikellaista eli Kiihtelyksen kinkerilukujen pitäjät ja 4 hevosta; *Uimonen* 2003, 52.

¹⁴ *Kar* 15/21.2.1890, Kaikellaista eli Kiihtelyksen kinkerilukujen pitäjät ja 4 hevosta; 16/24.2.1891, Joensuusta.

¹⁵ *Kar* 18/3.3.1893, Joensuusta (Y. n.).

¹⁶ *Laasonen* 1971, 15-16, 107-108, 160-161, 222-224.

päätoimittaja Tahvo Könösen aikana, joten kirjoittelu vahvistaa kuvaa, jonka mukaan hänen kautenaan lehden suhtautuminen papistoon muuttui joissakin tapauksissa hivenen kriittisemmäksi kuin ennen.

Seurakuntalaiset toivoivat joskus papeilta suurempaa aktiivisuutta tehtäviensä hoidossa. Kontiolahtelainen kirjoittaja toivoi, että papit pitäisivät syrjäkylillä maakirkkoja ja pyhäkoulujen tarkastuksia, sillä vanhukset ja sairaat eivät päässeet käymään kirkossa. Hän ihmetteli, miksi papisto ei ollut pitänyt niitä moneen vuoteen, vaikka pitäjässä oli kaksi pappia. Selkien ja Puson kansakoulut olisivat tarjonneet sopivat tilat maakirkoille. Pielisjärveläisen mukaan seurakunnan papit eivät olleet vaalineet tarpeeksi paikkakunnan hengellistä tilaa. He olivat tehneet vain sen, minkä kirkkolaki oli määrännyt pakolliseksi. Sielunhoito- ja pyhäkoulutyö sekä vaivaishoidosta huolehtiminen olivat jääneet liian vähälle. Kirjoittaja valitti, että lukutaito oli kaikista huonoin kirkonkylällä.¹⁷

Rääkkylän papisto sai kiitosta ahkeruudestaan. Seurakunnan hengellinen tila oli pysynyt "kukoistuksen kannalla". Rääkkyläläinen kirjoittaja kertoi, että papit pitivät raamatunselitystilaisuuksia juhlapyhinä ja ehtoollisen aattoina sekä kinkereillä ja pyhäkoulun tarkastuksissa. Lisäksi papit pitivät saarnoja rukous- ja juhlapyhinä ja katekismussaarnoja kesällä joka toinen sunnuntai. Uuden Suomettaren kirjeenvaihtajan mukaan kirkkoherra Albert Ståhlhammar oli "Suomen Siionin etevimpiä hengellisiä puhujia, joka Rääkkylän kylmäkiskoiseen kansaakaan ei ole vaikutustaan tekemättä", kun tämä oli jättämässä Rääkkylän seurakunnan. Kirjoittajan mukaan nuorten lukutaito oli kehittynyt seurakunnassa hänen aikanaan. Hän oli ollut myös esikuva raittiusasiassa vaikkei kuulunutkaan raittiusseuraan. Kontiolahden pitäjänapulainen Aron Johan Rytönen sai myös lämminhenkiset jäähyväiset seurakunnaltaan. Hän siirtyi Sippolan kirkkoherraksi. Muistitiedon mukaan hän oli syvästi uskonnollinen ja työnsä perusteellisesti hoitava pappi.¹⁸

¹⁷ Kar 38B/18.9.1885, Kontiolahdelta (Kylänsyrjällä); 67/24.8.1888, Pielisjärveltä; 69/31.8.1888, Pielisjärveltä (J-i).

¹⁸ Kar 16B/18.3.1884, Rääkkylässä (Piste); 48B/27.11.1885; 28/11.4.1890, Joensuusta; *Martikainen* 1981, 60-62.

5 Seurakuntalaisena voimistuvassa kansalaisyhteiskunnassa

a. Kirkkorakennukset ja seurakunnat

Nurmeksen ja Kiteen seurakunnat saivat kärsiä kirkkopaloista. Kiteen juuri valmistunut kivikirkko paloi syksyllä 1887. Yleinen käsitys oli, että palo sai alkunsa tinanvalamispadasta, jota kattoremonttia tehneet työmiehet eivät olleet muistaneet sammuttaa kunnolla, mutta täyttää varmuutta palon syystä ei ollut. Kirkolla ei ollut palovakuutusta. Jäljelle jääneisiin rakenteisiin alettiin rakentaa uutta kirkkoa. "Kuntalainen" valitti Karjalattaressa, että kaikki talonpojat eivät olleet kelvanneet rakennustoimikuntaan vaan sinne valittiin vain "hyviä talonpoikia". Rakennustoimikuntaan kuuluivat kappalainen Karl Karttunen, kauppiat J. Björn ja P. Liimatainen sekä kuudennusmiehet Juhana Juvonen ja Juhana Pirinen.¹ Valitut talonpojat hoitivat seurakunnan luottamustehtäviä, mikä sai kirjoittajan valittamaan heidän suosimisestaan toimikunnan jäsenten valinnassa.

Seurakuntalaiset alkoivat olla kärsimättömiä, sillä uuden kirkon valmistuminen kesti kesään 1890 asti. Kiteeläinen kyseli Karjalattaressa syyskuussa, milloin uuden kirkon ovet avautuisivat. Kirkko oli ollut valmis jo puolitoista kuukautta, ja pappilan tilanahtauteen kyllästyneet seurakuntalaiset olivat alkaneet käydä naapuriseurakunnan jumalanpalveluksissa. Kirkon vihkijästä ei ollut suurta väliä, sillä seurakunta tarvitsi kipeästi uutta kirkkoa. Toinen kirjoittaja kertoi, että kirkko oli niin suuri, että kaikki seurakuntalaiset mahtuivat sinne ja tilaa jäi ylikin. Kirkon takaseinällä olevasta saarnatuolista papin ääni ei tahtonut kuulua kirkon toiseen päähän. Lääninrovasti F. N. Lackström vihki uuden kirkon lokakuussa 1890.²

Nurmeksessa kirkko paloi heinäkuussa 1891. Palo levisi kirkkoon ja kauppaan uudesta kellotapulista. Karjalatar kertoi, että kellotapulिन rakentaja oli laittanut lisävuukuksen, mutta se oli ehtinyt loppua. Väliaikainen lautakirkko valmistui saman vuoden marraskuussa, ja seuraavana vuonna seurakunta päätti rakentaa kivikirkon. Enemmistö seurakuntalaisista halusi, että uusi kirkko sijaitsi keskeisellä paikalla kauppalassa. Rakentaminen ei Nurmeksessa sujunut ilman erimielisyyksiä. Karjalattaressa ollut kirjoitus kertoi vuonna 1893, että Nurmeksen rakentamista käsittelevä kirkonkokous oli ollut "tavattoman meluinen". Osa seurakuntalaisista syytti rakennustoimikun-

¹ Kar 4/14.1.1887, Joensuusta (Mökkiläinen); 74/20.9.1887, Joensuusta; 84/23.10.1888, Kiteeltä (Kuntalainen); Karttunen & Karttunen 1951, 143-151.

² Kar 98/10.12.1889, Kiteellä; 32/25.4.1890, Kiteellä (Minä); 71/ 12.9.1890, Joensuusta (-o-n); 77/3.10.1890, Joensuusta; Karttunen & Karttunen 1951, 143-151.

taa, ettei se ollut palkannut oikeaa työnjohtajaa, vaan johtanut itse rakentamista. Kirjoittajan mukaan työn jälki ei ollut kunnollista, ja osa tuli ehkä purettavaksi. Lisäksi joidenkuiden mukaan tiilien teettäminen olisi tullut halvemmaksi urakkalaisilla kuin päiväpalkkalaisilla.³

Rakennustoimikunta torjui syytökset. Arkkitehti oli todennut perustyön kunnolliseksi, ja työt oli tehty hänen lähettämänsä kivityönjohtajan johdolla. Urakkalaisten sijaan työt tehtiin hätäaputoimintana niin kuin seurakuntalaiset olivat toivoneet, jotta paikkakuntalaisten työllisyystilanne paranisi. Nurmeksen kirkko valmistui vuonna 1896.⁴

Heinäveden seurakunta sai uuden kirkon vuonna 1891. Kiihtelysvaaralaiset ja joensuulaiset valittivat omien kirkkojensa pienuutta Karjalattaressa. Kiihtelysvaaralaisia painoivat entiset korjausmaksut, joten rakentaminen ei ollut vielä mahdollista. Joensuun lautakirkko kävi liian pieneksi erityisesti juhlapyhien jumalanpalveluksissa. Karjalatar huomautti vuonna 1887, että se oli "pikemminkin ison heinäladon kuin kirkon näköinen". Asia oli ollut esillä myös piispantarkastuksessa. Kirkonkokous päätti perustaa kirkonrakennusrahaston. Jokainen yli 16-vuotias mies sai maksettavaksi 75 penniä (3,20 €) ja nainen 50 penniä (2,10 €) vuosittain sekä lisäksi 25 penniä (1,10 €) veroäyryltä. Uuden kirkon rakentaminen alkoi vuonna 1896, ja kirkko valmistui vuonna 1903.⁵

Karjalatar mainitsi Pielisjärven Viekin ja Kontiolahden Utran kirkkojen rakennushankkeiden alkamisesta vuonna 1891. Utran työmiehiä oli kokoontunut kylän lukusaliin keskustelemaan "rukoushuoneen" rakentamisesta. He toivoivat tehtaan isäntien apua rakennuskustannuksiin. Utran kirkko valmistui vuonna 1895, ja seuraavana vuonna tehdas ja työläiset palkkasivat papiksi Paavo Antti Mobergin, jonka aikana seurakuntaelämä oli vilkasta. Kauppaneuvos A. J. Mustonen oli yrittänyt Utran seurakunnan itsenäistämistä 1870-luvun puolivälissä, mutta se ei ollut onnistunut. Mustonen kuoli vuonna 1877, ja Utran sahat joutuivat Egerton Hubbard & Co:lle vuonna 1881. Utra alkoi kehittyä voimakkaaksi teollisuusyhteisöksi, mikä näkyi myös kirkollisten olojen järjestämisessä. Sahojen johtajana toimi insinööri T. Bamford, joka lupasi yhtiön puolesta maa-alueen ja huomattavan osan rakennusvaroista. Kun Utran teollinen toiminta loppui vuosina 1905–1906, virisi keskustelu tehdasyhteisön kirkollisesta kohtalosta.

³ Kar 16/25.2.1890, Joensuusta; 62/11.8.1891, Joensuusta; 85/3.11.1891, Joensuusta; 75/27.9.1892, Joensuusta; 78/7.10.1892, Joensuusta; 21/14.3.1893, Joensuusta; 59/1.8.1893, Joensuusta; 62/11.8.1893; *Saloheimo* 1953, 569-574.

⁴ Kar 62/11.8.1893, Yleisöltä. Karjalattaren toimitukselle Joensuussa (Nurmeksen rakennustoimikunta); *Saloheimo* 1953, 573.

⁵ Kar 30/19.4.1887, Tärkeä kirkonkokous (pääkirj.); 76/27.9.1887, Joensuussa; 49/27.6.1890, Kiihtelysvaaralta (M); 87/7.11.1890, Joensuusta; 85/3.11.1891, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 17-18.

Työläiset kannattivat itsenäistymistä, mutta yhdyskunta jäi emäseurakunnan Kontiolahden papiston hoidettavaksi.⁶

Aloite kirkon rakentamiseksi Viekiin syntyi vuonna 1891, jolloin Pielisjärvellä pidetty kokous päätti aloittaa maksulistojen lähettämisen ja pyytää luvan hirsien ottamiseen valtion mailta. Lainaa oli tarkoitus ottaa 5 000 markkaa (18 943 €), ja lisäksi eräs yksityinen oli luvannut lahjoittaa 2 000 markkaa (7 577 €). Rakennushanke kesti kauan, sillä kirkko oli valmis vuonna 1911. Viekin seudun seurakuntasuunnitelma oli vanhaa perua. Viekin ja lähikylien asukkaat jättivät anomuksen Pielisjärven pohjoisosan seurakunnan perustamiseksi vuonna 1892. Kappalainen Ernest Kyander ehdotti toisen kappalaisen palkkaamista seurakunnan repeämisen estämiseksi. Uuden viran toimialueeksi tulivat pohjoiset kylät. Viekiläiset tyytyivät tähän kompromissiin, sillä he ymmärsivät, että viranomaiset pitivät uutta seurakuntaa alueellisesti liian pienenä ja taloudellisesti elinkelvottomana. Viekistä tuli senaatin päätöksellä vuonna 1907 puoli-itsenäinen rukoushuonekunta. Itsenäisyys toteutui vasta vuonna 1948.⁷

Muita Karjalattaren mainitsemia seurakunnallisia rakennushankkeita Pohjois-Karjalassa olivat Nurmeksen ja Kuusjärven pappilat 1880-luvun lopulla sekä Juuan kirkkoherran ja apulaisen pappilat 1890-luvun alussa.⁸

Uusia seurakuntia ei syntynyt tarkasteltavan ajanjakson aikana Pohjois-Karjalaan. Joensuun itsenäistymishanke esiintyi jälleen Karjalattaressa vuonna 1889. Kirjoittaja yritti herätellä sitä uudelleen henkiin, sillä Kontiolahden kirkkoherra Klas Erik Järnefelt oli kuollut äkillisesti. Kirkkoherranvaihdos olisi avannut mahdollisuuden Joensuun itsenäistymiselle, mutta se ei johtanut vielä tuloksiin.⁹

Hammaslahden, Mulon ja Voudin seudun asukkaat ilmaisivat halunsa itsenäistyä kunnallisesti ja kirkollisesti Kiihtelysvaarasta 1890-luvun alussa. Eräs kirjoittaja perusteli hanketta sillä, että kylät erottuivat omaksi kokonaisuudekseen Kiihtelysvaaresta, koska ne sijaitsivat vilkkaan Joensuu–Sortavala -tien ja tulevan junaradan varrella. Hänen mukaansa Kiihtelysvaaran kirkko oli liian pieni, ja uuden kirkon rakentaminen olisi ennen pitkää edessä. Lisäksi Tohmajärven emäseurakunnan rovastin pappila tuli korjattavaksi kirkkoherra Andelinin kuoleman jälkeen. Samoilla taloudellisilla ponnistuksilla kyläläiset rakentaisivat oman pappilan. Kiihtelysvaaran kirkonkokous hyväksyi anomuksen, mutta Kiihtelysvaaran ensimmäisen kirkkoherran valinta vei seurakunta-laisten huomion. Itsenäinen Pyhäselän seurakunta syntyi vasta vuonna 1925, kun Kiih-

⁶ Kar 29/14.4.1891, Joensuusta (A. P.); *Rimpiläinen* 1975, 40-43; *Kakkonen* 1998, 59.

⁷ Kar 52/14.7.1891, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 83-84, 166; *Kiiskinen & Sallinen* 1991, 284-286.

⁸ Kar 98/10.12.1889, Muutamia uutisia Nurmeksesta; 102/24.12.1889, Kuusjärvellä (n-); 9/31.1.1891, Joensuusta; 49/26.6.1891, Joensuusta; 94/1.12.1891, Joensuusta; *Kokkonen* 1941, 338-339.

⁹ Kar 20/12.2.1889, Joensuusta; *Martikainen* 1981, 50-51.

telysvaaran kirkkoherra William Wartiovaara (Weckman) kuoli. Senaatti oli hyväksynyt itsenäisyyden jo vuonna 1911.¹⁰

Rautavaaralaiset päättivät anoa oman seurakunnan perustamista, mistä Karjalatar mainitsi vuonna 1890. He olivat halunneet itsenäistä Nurmeksen seurakunnasta jo 1870-luvun lopulla. Irtautuminen Nurmeksesta tapahtui kuusi vuotta myöhemmin.¹¹

Senaatilta tuli käsky Ilomantsin seurakunnan jakamiseksi kirkollisen hoidon helpottamiseksi vuonna 1893. Kirkonkokouksessa olivat mukana Kuopion tuomiokapitulin ja kuvernöörin edustajat sekä seurakuntalaisia. Karjalattaren kirjoittaja kertoi, että osanotto kirkonkokoukseen oli ollut laimeaa ja osallistujat olivat olleet erimielisiä. Kappalainen Otto Alfred Malmgrén teki selkoa kokouksen päätöksistä, joiden mukaan muodostettaisiin uudet Koveron ja Koitereen seudun seurakunnat. Niiden kirkkojen rakentaminen oli myös edessä. Senaatti hyväksyi Koveron itsenäistymisen vuonna 1896. Se sai ensimmäisen pappinsa vuonna 1902. Hän oli virkaa tekevä kirkkoherra Johan Hotinen. Seurakunnan nimi muuttui myöhemmin Tuupovaaraksi. Koitereen seudulle ei syntynyt itsenäistä seurakuntaa, mutta Ilomantsin papisto kävi pitämässä rukoushuoneella jumalanpalveluksia.¹²

b. Seurakuntaelämän uudet virikkeet

Jumalanpalveluselämä näyttäytyi pitkälti samanlaisena 1880-luvun lopun ja 1890-luvun alun Karjalattaressa kuin lehden ensimmäisen vuosikymmen aikana. Tuolloin maaseutukirjeenvaihtajien maininnat jumalanpalveluksessa käynnistä vahvistivat kuvaa, jonka mukaan kansa kerääntyi sankoin joukoin kirkkoon juhlapyhinä ja kesäisin, mutta talvisunnuntaisin kirkko jäi monesti varsin tyhjäksi. Useissa kirkkoissa ei ollut lämmityslaitteita, mikä vähensi talvella osallistumista jumalanpalveluksiin.¹³

Tohmajärveläinen kirjoittaja kertoi Karjalattaressa, että jouluna kirkko oli ollut täynnä, mutta tammikuun jumalanpalveluksissa kävijöitä oli ollut vain muutamia. Tapaninpäivän kirkkoon ei ollut Liperissä vuonna 1889 tullut ketään. Pakkanen verotti usein talvisin kirkossakäyntiä niin kuin esimerkiksi Pielisjärvellä tammikuussa 1892.

¹⁰ Kar 77/4.10.1892, Joensuusta; 3/10.1.1893, Kiihtelysvaaran länsipuolelta (?); 59/1.8.1893, Joensuusta; Uimonen 2003, 63, 77, 83.

¹¹ Kar 31/22.4.1890, Joensuusta; Saloheimo 1953, 584-585.

¹² Kar 76/29.9.1893, Kirje Ilomantsista (Taavetti); 80/13.10.1893; 81/17.10.1893, Ilomantsin seurakunnan järjestäminen kirkollista hoitoa varten useampiin piireihin (Alf. Malmgrén); Colliander 1910, 154-155, 296; Laasonen 1971, 83.

¹³ Laasonen 1971, 97-100.

Kirjoittaja kehotti pitämään jumalanpalveluksia pitäjäntuvalla välipyhinä ja pakkaspäivinä, jolloin kirkkokansaa oli vähän.¹⁴

Jumalanpalveluksen aikaisesta levottomasta käytöksestä ja kirkolla kaupustelusta oli muutamia valituksia Karjalattaressa muttei yhtä paljon eikä yhtä vakavia kuin ensimmäisellä aikakaudella. Rääkkyläläinen valitti, että naiset valtasivat penkkejä miesten puolelta. Miehet joutuivat seisomaan, koska he eivät uskaltaneet mennä naisten puolelle. Eräs valitus koski lautamiesten tapaa toimittaa käräjähaasteita asianomaisille sunnuntaisin kirkon ovilla. Kirjoittajan mukaan kirkkohartaus häiriintyi näistä toimista. Erään kirjoittajan mielestä etenkin maalaiset ja työkansa laiminlöivät kolehdinannon. Juuan ja Joensuun seurakunnat päättivät asettaa kolehtilaatikat kirkon ovenpieliin, jotta kolehteja kertyisi enemmän kuin haavilla keräämällä. Tarkoituksena oli myös estää kolehdinkannosta koituva häiriö jumalanpalveluksen aikana. Kolehtilaatikat jäivät lyhytaikaiseksi kokeiluksi. Kolehtisummat olivat yleensä pieniä.¹⁵

Joensuussa ja muissakin seurakunnissa kerätyt ulkopaikkakuntalaisten ehtoolismaksut herättivät eräessä kirjoittajassa vastenmielisyyttä. Nimimerkki Nenä kirjoitti, että seuraavassa kirkonkokouksessa oli käsiteltävänä lukkarin palkan nostaminen ulkopaikkakuntalaisten tuoman lisätyön takia. Kirjoittaja toivoi, ettei "tehtäisi heikoille omille tunnoille pahennuksen välikappaleeksi kallista sakramenttia lisäämällä vielä siihen maksuja". Karjalatar arveli, että maksut oli syytä poistaa oman seurakunnan jäseniltä, ettei sakramenttia halvennetaisi. Nenä kirjoitti toisen kirjeen hieman myöhemmin. Siinä hän valitteli, että pappien tekemät sairaskäynnit maksoivat "etenkin täällä Karjalassa". Toimitus huomautti, että ne olivat ilmaisia monissa seurakunnissa.¹⁶

Pentti Laasosen mukaan kannanotto liittyi kehityksen, jossa tulkinta ehtoollisenvieton ja muiden toimitusten merkityksestä muuttui yhteiskunnallisesta uskonnolliseen suuntaan. Ennen ehtoolliskäynti liittyi enemmän yhteiskunnallisen aseman ylläpitämiseen kuin sisäisiin uskonnollisiin syihin. Kirjoittaja edusti uudenlaista ajattelutapaa, jonka mukaan ehtoollinen oli pyhä toimitus, josta maksaminen halvensi sen uskonnollista merkitystä. Vanhan yhteisöllisen tapakirkollisuuden mureneminen merkitsi sitä, että ehtoollisesta tuli omantunnon asia ja henkilökohtainen uskonnollisuuden ilmaus.

¹⁴ Kar 3/13.1.1886, Tohmajärvellä (Iivana); 3/8.1.1889, Joensuusta; 8/29.1.1892, Joensuusta.

¹⁵ Kar 48B/27.11.1885, Rääkkylästä; 4/16.1.1886, Ilomantsissa (H); 9/3.2.1886, Karjalattaren toimitukselle (Emil Zimmerman); 14/20.2.1886, Lyhyt selitys kolmelle kirjeelle Karjalattaren 4:ssä ja 9:ssä n:rossa (Heikki Tamminen); 26/5.3.1887, Joensuusta; 30/17.4.1888, Joensuusta; 14/15.2.1889, Joensuusta; 68/27.8.1889, Joensuusta; 71/11.9.1891, Kirkkohartausten laimentamista; *Laasonen* 1971, 98; *Rimpiläinen* 1975, 20-21.

¹⁶ Kar 91/17.11.1886, Kirje Karjalasta (Nenä); 92/20.11.1886, Joensuusta; 97/8.12.1886, Kirje Karjalasta (Nenä); 98/11.12.1886, Joensuusta; 99/15.12.1886, Joensuusta.

Joensuun viinikassa eli rahasto ehtoollisaineiden hankkimiseksi lakkautettiin vuonna 1916.¹⁷

Kirkolliset kirjat uudistuivat 1880-luvulla. Vuoden 1886 kirkolliskokouksen hyväksymä uusi virsikirja alkoi levitä seurakuntien käyttöön 1880-luvun lopulla ja 1890-luvun alussa. Seurakunnat saivat määrätä, milloin ne ottivat uuden virsikirjan käyttöönsä. Joensuun kaupunginsaarnaajan Laamasen mielestä uudet virret olivat hyviä, mutta joissakin paikoissa korjausinto olisi voinut olla vähäisempi. Karjalattaren kirjoittajat valittivat uusien virsikirjojen puutetta, mikä laimensi kirkkolaulua. Virsikirjauudistuksen vastaanotto oli yleisesti myönteinen. Vastustusta ei Karjalattaressa liiemmin ilmennyt. Pielisjärveläinen kirjoitti, että jotkut pitäjäläiset olivat kieltäneet käyttämästä uutta virsikirjaa taloissaan. Polvijärveläinen kertoi myös lievästä vastahankaisuudesta. Kansan oli tottunut vanhaan virsikirjaan, ja jotkut halusivat pitkittää uuden virsikirjan käyttöönottoa mahdollisimman myöhään. Jyrkimmät vastustajat saattoivat pitää uutuutta antikristuksen työnä. He olivat yleensä vähiten koulutettua väkeä.¹⁸

Pielisjärveläiset saivat urut kirkkoonsa 1890-luvun alussa. Varojen kerääminen urkujen hankkimista varten oli monissa seurakunnissa vielä käynnissä. Jotkut joensuulaiset valittivat virsilaulun johtajana toimineen lukkarin laulutapaa liian yksitoikkoiseksi Karjalattaressa. "Hiukan enemmän eloa ja hartautta! Ja ne saavutetaan sillä, että laulaa sydäimestään. Ei siis väliin huuda niin tiukkaan, että äänivarat loppuvat ennen värssyä", kirjoittaja neuvoi. Hän toivoi myös urkujen äänelle enemmän sijaa.¹⁹

Lukkarit ja urkurit alkoivat pitää omia kokouksiaan, joiden tarkoituksena oli parantaa ammattikuntien asemaa ja kirkkomusiikin tasoa. Karjalatar kertoi Viipurissa vuonna 1889 Kansanvalistusseuran laulu- ja soittojuhlien yhteydessä pidetystä kokouksesta sekä Kuopiossa vuonna 1891 pidetystä kokouksesta. Kokoukset katsoivat rippikoulun erääksi tilaisuudeksi opettaa virsilaulua. Kuorotoiminta sekä kylissä ja ennen jumalanpalveluksia pidettävät veisuuharjoitukset olivat keinoja parantaa kirkkolaulua. Kuorot lauloivat hoosiannaa useassa seurakunnassa Pohjois-Karjalassa adventtiaikaan. Kansakoulunopettajat olivat kuorotoiminnassa aktiivisesti mukana.²⁰

¹⁷ Laasonen 1971, 104-106; Rimpiläinen 1975, 13.

¹⁸ Kar 97/7.12.1888, Muutama sana uudesta koraalivirsikirjasta ja virsien laulamisesta (pääkirj., O. I. Colliander); 98/11.12.1888, Kirje Joensuusta (Lmn); 103/28.12.1888, Joensuusta; 1/2.1.1889, Joensuusta; Polvijärvellä; 35/6.5.1890, Pielisjärvellä (Vihuri); 55/18.7.1893, Joensuussa. Virsikirjan hyväksymisestä esim. Joensuussa 86/30.10.1888, Joensuusta; Pielisjärvellä ja Nurmeksessa 95/30.11.1888, Joensuusta; Kiihtelysvaarassa 19/5.2.1889, Joensuusta; Turunen 2006, 181-185.

¹⁹ Kar 79/10.10.1890, Sananen kirkkolaulusta (Kirkossa kävijät); 61/9.8.1892, Joensuusta; 65/22.8.1893, Joensuusta.

²⁰ Kar 53/5.7.1889, Lukkarien ja urkurien kokous; 49/27.6.1890, Kirkkoveisuun ja soiton johtajille maassamme; 79/10.10.1890, Joensuusta; 45/12.6.1891, Kutsumus yleiseen kirkkoveisaajain ja soittajain kokoukseen Kuopiossa (Toimikunnan puolesta T. Ilenius, S. Turpeinen); 47/19.6.1891; 51/3.7.1891,

Suomen kirkollinen elämä monipuolistui kirkon uusien työmuotojen ja uskonnollisten yhdistysten ansiosta 1880-luvulta lähtien. Lähetysharrastuksen suosio jatkui Pohjois-Karjalassa. Joensuun vuotuisille lähetyshuhtille kokoontui paljon kansaa. Karjalatar kertoi vuonna 1886, etteivät kaikki mahtuneet kirkkoon osallistumaan lähetyshuhtilan jumalanpalvelukseen. Vakiopuhujia olivat lähetyssaarnaajat Tobias Reijonen ja Kaarle Tolonen. Polvijärveltä kotoisin ollut Reijonen oli työskennellyt lähetyssaarnajana Ambomaalla. Pietari Kurvinen kävi lähetyshuhtilla vuonna 1891. Muita hengellisiä huhtia olivat ainakin Nurmeksien evankeliumihuhtat vuonna 1887 ja Ilomantsin lähetyshuhtat vuonna 1890.²¹

Karjalatar julkaisi Kurvisen kirjoituksen "Kotimainen lähetysh" pääkirjoituksestaan vuonna 1884. Kurvinen kirjoitti, miten pakanalähetysh- ja sisälähetysharrastukset tukivat toisiaan. Pakanalähetyshtoiminta virkisti kotimaan hengellistä elämää, ja kotimaan lähetysh synnytti ihmisissä halun tukea pakanalähetyshä. Hän oli mukana Turun kotimaisessa merimieslähetyshksessä, jonka toiminta-alueena oli kaupunki ja saaristo. Se pyrki herättämään ihmisiä kirjasten ja lehtien avulla, pitämällä puhetilaisuuksia veneillä ja laivoilla sekä henkilökohtaisin puhutteluin. Kurvinen toimitti *Kotimainen lähetysh* -sanomalehteä, jota hän kehotti lukijoita tilaamaan.²²

Tobias Reijonen piti lähetyssaarnoja muulloinkin kuin lähetyshuhtissa. Karjalatar mainitsi, että hän oli pitänyt lähetyssaarnoja Utran ja Joensuun jumalanpalveluksissa. Joensuussa kuulijoita oli ollut "kirkon täydeltä". Pastori Elis Bergroth kävi myös Joensuussa pitämässä saarnan ja esitelmöimässä merimieslähetyshksestä ja raittiusasiasta vuonna 1889. Henrik Piipponen oli lähetysharrastuksen innokas kannattaja. Hänen luonaan pidettiin kaksi lähetyshtilaisuutta vuonna 1884. Seurakuntien ompeluseurat hankkivat varoja lähetyshyölle sekä oman paikkakunnan kansakoulun ja köyhien lasten hyväksi. Joensuun lähetyshompeluseuran toiminta oli aktiivista. Pielisjärveläinen kirjoittaja kertoi vuonna 1884, että ompeluseura oli lähettänyt edellisenä syksynä lahjoja merimieslähetyshkselle Englantiin. Nyt se keskittyi pakanalähetyshkseen ja oman kansakoulun tukemiseen. Tohmajärven Kemien kylän ompeluseura jakoi hankkimansa tulot Afrikan ja sisälähetyshksen kesken. Kirjoittaja arveli, että oli sama lähettää kaikki pakanalähetyshkselle, koska käsitöistä saadut tulot kattoivat vain raaka-aineiden hinnan.

Lukkarein ja urkurein kokous Kuopiossa. Hoosiannan laulamisesta 49A/1.12.1885; 95/1.12.1886; 94/29.11.1887; 97/6.12.1889; 95/5.12.1890; 96/9.12.1890; 94/2.12.1892; 95/6.12.1892; 98/15.12.1893; 99/19.12.1893; 100/22.12.1893, Joensuusta; *Jalkanen* 1978, 277-283.

²¹ *Kar* 27B/4.7.1884, Joensuusta; 27B/3.7.1885, Joensuusta (A. H); 54/10.7.1886, Joensuusta; 53/8.7.1887, Joensuusta; 59/29.7.1887, Nurmeks (D); 53/6.7.1888, Joensuusta; 53/5.7.1889, Joensuusta; 51/4.7.1890, Joensuusta; 53/11.7.1890, Joensuusta; 53/10.7.1891, Joensuusta; 51/5.7.1892, Joensuusta; 52/7.7.1893, Joensuusta; *Remes* 1993, 205; *Tuomi* 2001, 345.

²² *Kar* 46A/11.11.1884, Kotimainen lähetysh (pääkirj., Pietari Kurvinen); *Tenkanen* 1954, 63-70.

Köyhille lapsille oli sama antaa valmiita neulevaatteita. Ompeluseura toimi "parhaastaan säätyhenkilöiden kesken".²³

Kristillinen nuorisotyö esittäytyi ensi kertaa Pohjois-Karjalassa 1880-luvun lopussa. Yleiskristillisen NMKY-järjestön maailmankonferenssi oli Tukholmassa elokuussa 1888, ja yhdistyksen perustaminen lähti liikkeelle Helsingissä heti konferenssin jälkeen. Tunnetuin perustajista oli Zacharias Topelius. Joensuu oli NMKY-aatteen eturivissä, sillä Kontiolahden pitäjänapulainen Eero Hyvärinen yritti perustaa NMKY:n Joensuuhun samana syksynä.²⁴

Kaupunginsaarnaaja Laamanen kannatti yhdistystä Karjalattaessa. Hän kirjoitti, että "osa kirjallisuudesta ja sanomalehdistä on joutunut aseeksi pahan kädessä kristillisyyttä vastaan. Nuoret ovat suuressa vaarassa. Vastapainona jumalattomuudelle olisi sellainen yhdistys hyvä olemassa täälläkin". Hyvärinen aikoi pitää esitelmän yhdistyksen tarkoituksesta joulukuussa 1888. Nuorukaisia ei kuitenkaan saapunut tarpeeksi ensimmäiseen tilaisuuteen. Hyvärinen, maasterit Alopaeus ja Piipponen, Liperin kruunuvouti K. J. Collán, metsänhoitaja Neovius ja Karjalattaren faktori H. J. Paldan muodostivat komitean valmistelemaan yhdistyksen perustamista. Alkuvaiheessa yhdistykseen ilmoittautui 39 jäsentä. Joensuulaiset päättivät liittyä Helsingin yhdistyksen haaraosastoksi, minkä periaatteellisesta hyväksymisestä Topelius ilmoitti tammikuussa 1889. Asia pitkittyi jostain syystä, ja helsinkiläiset vahvistivat yhdistyksen säännöt vasta vuonna 1892, mutta toiminta loppui jo seuraavana vuonna. Joensuun NMKY alkoi toimia uudelleen vasta vuonna 1905.²⁵

Ylä-Karjalan papisto perusti Pohjois-Karjalan piipaseuran vuonna 1887. Suomen pyhäkouluyhdistyksen perustaminen ja Kontiolahden pitäjänapulaisen Eero Hyvärisen pyhäkouluharrastus sai aikaan Pohjois-Karjalan pyhäkouluyhdistyksen perustamisen vuonna 1891. Kontiolahdella vietettiin pyhäkoulujuhlia, joihin kerääntyi satamäärin osallistujia. Joensuun maallisten yhdistysten toiminta oli vireää 1880-luvulla. Uskonnollisten yhdistysten toiminta pääsi kunnolla alkuun Pohjois-Karjalassa kuitenkin vasta 1900-luvun alkuvuosina. Kuopion hiippakunnan johto ja suurin osa

²³ Kar 7B/15.2.1884, Pielisjärveltä; 10B/7.3.1884, Lähetyskokous; 19B/9.5.1884, Lähetyskokous; 79/6.10.1886, Joensuusta; 74/18.9.1888, Lähetysompeluseura; 83/19.10.1888, Lähetysompeluseura; 63/9.8.1889, Joensuusta; 70/3.9.1889, Joensuusta; 97/6.12.1889, Kirje Tohmajärveltä; 13/14.2.1890, Joensuusta.

²⁴ Rimpiläinen 1975, 46.

²⁵ Kar 98/11.12.1888, Kirje Joensuusta (Lmn); 99/14.12.1888, Joensuusta (Lmn); 102/24.12.1888, Ilmoitus pastori Eero Hyvärisen esitelmästä (Laamanen); Laasonen 1971, 111; Rimpiläinen 1975, 46; Ahonen 1985, 527.

papistoa suhtautuivat niihin kielteisesti. Kuopion pappeinkokous varoitti yhdistysten haitallisesta vaikutuksesta seurakuntaelämään vuonna 1892.²⁶

Hengellisen juhlien, hartaushetkien ja lähetysharrastuksen suosio sekä kirkon toimintaa tukevien yhdistysten ensiaskelet näyttivät, että vapaamuotoinen seurakuntaelämä vastasi hyvin ihmisten uskonnollisia tarpeita. Vapaamuotoisen seurakuntaelämän kasvu liittyi laajaan yhteiskunnalliseen ja uskonnolliseen murrokseen, jossa perinteinen kirkkouskonnollisuus alkoi laimentua. Kirkossa ja ehtoollisella käynti alettiin tulkita sisäisen vakaumuksen asiaksi eikä säätyasemaan liittyväksi velvollisuudeksi. Samalla uudet aatteelliset liikkeet loivat pohjaa aktiiviselle kansalaisuudelle, mikä alkoi murentaa paikallaan pysyvän sääty-yhteiskunnan elämänrytmiä.

Pelastusarmeijan toiminta oli useasti esillä maan lehdistössä ja myös Karjalataressa 1880- ja 1890-lukujen taitteessa. Lehti esitteli Pelastusarmeijaa helmikuussa 1889. Kirjoitus oli ilmestynyt alun perin Finlandissa ja ilmensi hyvin kielteistä asennetta liikettä kohtaan. Kirjoittajan mukaan pelastusarmeija oli "orjajoukko", jonka täytyi alistua ylipäällikön käskyihin. He lukivat Raamattua mielivaltaisesti. Ylipäällikön ei tarvinnut sitoutua Raamattuun vaan Pyhän Hengen johdatukseen. Tilaisuuksissa yritettiin väkisin saada aikaan kääntymys, eikä liike rohkaissut ihmisiä säännölliseen kirkoskäyntiin. Lyhyet uutiset kertoivat Pelastusarmeijan eteläisessä Suomessa kohtaamasta vastustuksesta. Liike aloitti julkisen toimintansa Suomessa syksyllä 1889. Virkapuvut, naisten aktiivinen mukanaolo ja kokoukset aiheuttivat ihmetystä ja vastustusta. Piispa Johansson arvosteli liikettä ankarasti. Senaatti hylkäsi Pelastusarmeijan sääntöehdotuksen kesällä 1890, koska liike oli englantilaisen johdon alainen. Arvostelu kasvoi sanomalehdistössä, ja häiriköt vaivasivat kokouksia. Liike ei saanut 1890-luvulla virallistettua sääntöjään. Pelastusarmeija saapui Joensuuhun vuonna 1895.²⁷

Kunnallishallinnon perustaminen siirsi vaivaishoidon seurakunnilta kunnille. Vuoden 1869 kirkkolaki velvoitti edelleen kirkkoherroja huolehtimaan seurakuntansa köyhistä, ja vuoden 1879 vaivaishoitoasetus myönsi heille oikeuden osallistua kunnallisten vaivaishoitojohtokuntien toimintaan. Käytännössä vaivais- eli köyhäinhoito ei enää ollut kirkon käsissä. Anglosaksisperäisen vapaakirkollisen liikkeen vaatimus käytännön kristillisyydestä ja vapaamielisten maailmankatsomuksellinen hyökkäys

²⁶ Laasonen 1971, 111.

²⁷ Kar 92/20.11.1888, Joensuusta; 11/5.2.1889; 12/8.2.1889, Muutamia pelastusarmeijan sääntöjä; 92/19.11.1889, Joensuusta; 85/31.10.1890, Joensuusta; 86/4.11.1890, Joensuusta; 88/11.11.1890, Joensuusta; 1/2.1.1891, Joensuusta; Laasonen 1971, 151-152; Nieminen 1989, 47-53, 58-59, 94.

kirkkoa vastaan saivat papiston aloittamaan kristillisen laupeudentyön kehittämisen 1880-luvun lopulla.²⁸

Kuopion piispa Gustaf Johansson kehotti hiippakuntansa papistoa tehostamaan vaivaishoidon valvontaa kiertokirjeessään, jonka myös Karjalatar julkaisi heinäkuussa 1887. Hänen mukaansa papin oli kinkerikunnittain tiedusteltava, miten köyhienhuolto toimi, ja tiedotettava epäkohdista kunnalliselle vaivaishoitojohtokunnalle.²⁹

Kirkollinen laupeudentyö eli diakonia edistyi suotuisasti piispa Johanssonin johdolla Kuopion hiippakunnassa. Sen papisto hyväksyi "säännöt Kuopion hiippakunnan kirkolliselle diakonaatille" kokouksessaan vuonna 1892, ja senaatti hyväksyi ne seuraavana vuonna. Kuopion diakonaattiohjesääntö merkitsi seurakunnallisen diakonian alkua Suomessa. Lokakuussa 1893 Karjalatar julkaisi hiippakunnan johdon kiertokirjeen, joka sisälsi säännöt ja kehotuksen niiden mukaisiin toimiin. Sääntöjen mukaan diakonia sulki piiriinsä koko maallikkotoiminnan. Sitä johti pappi yhdessä kirkkoneuvoston tai erityisen diakonaattitoimikunnan kanssa. Diakonissa oli palkattu ja koulutettu henkilö, jonka tehtäviin kuului sairaanhoito. Diakonit olivat vapaaehtoisia kyläkunnittain valittavia miehiä, jotka pitivät hartaustilaisuuksia ja levittivät Raamattuja sekä muita hengellisiä kirjoja. Tällä tavalla suositut hartaustilaisuudet ja maallikkosaarnaaja-toiminta pysyivät kiinteästi papiston valvonnassa. Diakoniatoiminta käynnistyi seuraavina vuosina varojen keräämisellä ja diakonien valitsemisella, mutta diakonisojen palkkaaminen yleistyi vasta 1900-luvun puolella. Joensuu oli diakonian edelläkävijä Kuopion hiippakunnassa. Ensimmäinen diakonissa Anna Rytönen alkoi hoitaa tehtäviään jo vuonna 1895.³⁰

c. Seurakunnan hallinto ja vuoden 1886 kirkolliskokous

Mielenkiinto kirkonkokouksia kohtaan väheni entisestään 1880-luvulla. Joensuun kirkonkokous jouduttiin lykkäämään kahden viikon päähän vuonna 1889, koska ihmisiä oli saapunut niin vähän. Samana vuonna eräessä Juuan kirkonkokouksessa ei ollut läsnä muita kuin pappi ja suntio. Kirkkoneuvostojen toiminta oli yhä kituvaa ja papin tarmokkuuden varassa. Pielisjärven lukkarit Daniel Kaski otti kantaa kirkkoneuvostokysymyseen ja maallikoiden aktivoimiseen Karjalattaren pääkirjoituksessa vuonna 1884. Kuo-

²⁸ Juva 1960, 235-236; Mustakallio 2001, 31-33.

²⁹ Kar 54/12.7.1887, Joensuusta.

³⁰ Kar 82/30.10.1893, Säännöt Kuopion hiippakunnan kirkolliselle diakonaatille (Gustaf Johansson, Knut Durchman ja A. Herckman); 100/22.12.1893, Joensuusta; Juva 1960, 239-242; Rimpiläinen 1975, 34-35; Mustakallio 2001, 45-59, 115-117.

pion pappeinkokous oli neljä vuotta aikaisemmin pyrkinyt tehostamaan kirkkoneuvostojen toimintaa, mutta Kasken mukaan papisto ei ollut saanut aikaan näkyvää kehitystä. Hän vaati papeilta toimia asian parantamiseksi. Heidän piti tehdä enemmän yhteistyötä maallikoiden kanssa eikä vain erottaa heitä heti, jos erimielisyyksiä ilmeni. Kaski ehdotti, että maallikkojäseniä täytyisi ottaa mukaan papiston rovastikunta- ja hiippakuntakoukuihin. Eräs kirjoittaja kyseli, mitä merkitystä kirkkoraadeilla oli, koska monessa seurakunnassa ne olivat jääneet pelkäksi muodollisuudeksi.³¹

Karjalatar ilmoitti ahkerasti Pohjois-Karjalan ja myös muiden alueiden seurakuntien pappisvirkojen täyttämistä. Karjalattaren perustaja, lyseon opettaja ja virkaatekevä rehtori Henrik Piipponen valittiin Kontiolahden kirkkoherraksi vuonna 1890. Uuden kirkkoherran valinta aiheutti jonkin verran hämmennystä, koska tuomiokapituli määräsi ehdokkaita pitämään vaalisaarnansa ruotsiksi Joensuussa. Kaupunki oli virallisesti kaksikielinen. Tuomiokapituli määräsi ensin vaalin pidettäväksi vain Kontiolahdella, mutta lopulta se järjestettiin kaupunkilaisten vaatimuksesta myös Joensuussa. Piipponen sai Kontiolahdella suurimman osan äänistä, ja myös joensuulaiset olivat lähes yksimielisesti hänen kannallaan. Nimismies J. Hultin ja muutama muu henkilö tekivät valituksen äänestysmenettelyssä tapahtuneista epätarkkuuksista, mutta vaalin lopputulos ei muuttunut. Henrik Piipponen astui Kontiolahden kirkkoherran virkaan toukokuussa 1892.³²

"Pekka" valitti Karjalattaressa, että kun rikkailla oli enemmän ääniä, kansallismieliset jäivät varjoon papinvaalissa. Toimitus muistutti kirjoittajaa, että Kontiolahden kirkkoherran vaalissa Piipponen oli saanut eniten ääniä sekä määrällisesti että henkilöluvuttain. Eräs kirjoittaja vaati loislille äänioikeutta papinvaalissa. Kirkkolain mukaan äänioikeus oli niillä, jotka omistivat maatilan tai talon maalla tai kaupungissa. Äänioikeutettu oli myös toisen suojeluksessa elävän vapaan perheen päämies. Kirjoittajan mukaan loiset oli katsottava kuuluvaksi tähän toisen suojeluksessa elävään ryhmään, sillä isäntäväki oli velvollinen ottamaan heidät ja maksamaan heidän edestään papin palkkaa, jos he eivät itse pystyneet siihen. Äänestäjien käytössä ollut äänimäärä riippui omaisuuden suuruudesta tai manttaalimäärästä. Lisäksi perheenisällä oli oikeus äänestää huonekuntansa pääluvun mukaan. Tilattomien määrän kasvu loi paineita kunnallisen ja

³¹ Kar 30B/25.7.1884, Sananen maallikkotoimesta, sunnuntaikouluista ja kirkkoraadeista (pääkirj., D. K-i); 49B/4.12.1885, Nöyrä kysymys (A); 9/29.1.1889, Joensuusta; 13/12.2.1889, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 91-95.

³² Kar 78/1.10.1889, Omituiselta se tuntuu (pääkirj. ?); 87/1.11.1889, Joensuusta; 90/12.11.1889, Kuopion tuomiokapituli ja kirkkoherran viran asettaminen Kontiolahdella (X); Karjalattaren toimitukselle (Kuopion tuomiokapitulin sihteeri A. Herckman); 98/10.12.1889, Joensuusta; 15/21.2.1890, Joensuun ja Kontiolahden kirkkoherran vaali (pääkirj.); 18/4.3.1890, Joensuusta; 19/7.3.1890, Joensuusta; 26/1.4.1890, Joensuusta; *Neovius* 1898, 78.

kirkollisen äänioikeuden laajentamiseksi. Pohjoiskarjalaiset suhtautuivat liberaalisti tilattoman väestön oikeuksien lisäämiseen. Maakunnan talonpoikaishedustajat ajoivat palkollisten kunnallista äänioikeutta valtiopäivillä, mutta asia sai vain vähän vasta-kaikua heidän säädysään.³³

Pyrkimys kirkollisten vaalien äänimäärän tasaamiseksi oli esillä Turun pappeinkokouksessa vuonna 1892. Se esitti äänimäärän rajoittamista enintään kymmeneen papinvaalissa ja kirkonkokouksissa. Kirkkolakivaliokunta kannatti kunnallislain mukaista tasausta, mutta nuorsuomalainen Eero Erkko esitti siirtymistä suoraan yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen kirkolliskokouksessa vuonna 1893. Kokous jätti asian kirkkolakikomitean valmisteltavaksi. Vuoden 1898 kirkolliskokous päätti säilyttää äänestysjärjestelmän, mutta rajoitti äänimäärän ylärajaksi 25 ääntä. Taustalla vaikutti tuolloin nousevan työväenliikkeen kirkkokritiikki.³⁴

Pohjoiskarjalaisten maallikkoedustajien valinta toiseen kirkolliskokoukseen aiheutti hieman kiistaa Karjalattaren palstoilla keväällä 1886. Oli selvästi näkyvissä, että kirjoittajat puolustivat omia säätyryhmiään, vaikkei mitään kovin kiivasta sanailua asiasta syntynyt.

Lehden toimittajat ja ulkopuoliset kirjoittajat esittelivät ehdokkaita. Esillä olivat ainakin metsänhoitaja Otto Neovius Joensuusta, kansakoulunopettaja Gustaf Ahra Möhkön tehtaalta, talollinen Juho Turunen Pielisjärven Viekestä, kansakoulunopettaja E. Häggman Kesälahdelta sekä lyseon ja yksityisen tyttökoulun opettaja J. M. Alopaeus. Eräs kirjoittaja suositteli opettajan valitsemista, koska kokous päättäisi uudesta virsikirjasta, joka olisi paljon myös koulujen käytössä. Hän mainitsi opettaja Ahran. Erään talonpoikaiskirjoittajan mukaan taas jotkut olivat sitä mieltä, ettei oppimattomista talonpojista ollut mitään hyötyä kirkolliskokouksessa, koska he "eivät osaa kieliä eivät-kä taida tieteitä". Hän itse ei ollut tällä kannalla, vaan toivoi edustajalta "tosi kristilliselle kannalle vakaantunutta kansallis-mieltä" ja kansan tarpeiden tuntemista.³⁵

Karjalattaren pääkirjoituksen mukaan maallikkoedustajalla piti olla "kristillinen ja kirjallisesti sivistynyt mieli" sekä "laveanpuoliset tiedot ja kunnallisissa sekä kirkollisissa luottamustoimissa koeteltu toimintakyky". Kirjoittaja kannatti maisteri Alopaeusta ja metsänhoitaja Neoviusta. Alopaeus oli edustanut Ala-Karjalaa ensimmäisessä kirkolliskokouksessa vuonna 1876, ja molemmat olivat toimineet pitkään erilais-

³³ Kar 2/7.1.1887, Sananen ääntövaltaisista papinvaalissa; 5/16.1.1891, Ihmisetkö vai rahat? (Pekka); 10/3.2.1891, Vääristelyn oikaisua; Laasonen 1971, 74-75; Juva 1976, 67-69, 73.

³⁴ Kar 74/23.9.1892, Joensuusta; Juva 1976, 67-69, 73.

³⁵ Kar 14/20.2.1886, Joensuusta (J); 17/3.3.1886, Joensuusta; 20/13.3.1886, Joensuusta; 21/17.3.1886, Sananen kirkolliskokoukseen valittavasta maallikkoedusmiehestä (Yksi heistä); 22/20.3.1886, Joensuusta (pääkirj.).

sa luottamustehtävissä. Kirjoittajan mielestä oli edullista, jos ehdokkaat osasivat sekä suomea että ruotsia.³⁶ Pääkirjoituksen oli laatinut Karjalattaren väliaikaisena toimittajana toiminut maisteri A. L. Nyman, sillä hän vastasi kielikysymyksen aiheuttamaan kirjoitteluun myöhemmin omalla nimellään.

Tohmajärveläinen kansakoulunopettaja Juho Koivisto kirjoitti samassa numerossa, että Uusi Suometar oli unohtanut ehdokasesittelyssään kokonaan kansakoulunopettajat. Koivisto perusteli kantaansa sillä, että kirkolliskokouksen tehtävänä oli käsitellä uusia kirkollisia kirjoja, jotka olivat käytössä myös kouluissa. Siksi kansakoulunopettajien näkökulma ja kokemus olivat tarpeen kokouksessa. Koivisto lisäsi, että heidän ammattiryhmällään oli muutenkin vähän vaikutusmahdollisuuksia, sillä heillä ei ollut edustusta valtiopäivillä.³⁷

Nimimerkki P. L. eli kiihtelysvaaralainen talollinen Pekka Leppänen, joka myöhemmin edusti valtiopäivillä talonpoikaissäätystä, kummeksui Karjalattaren pääkirjoituksen ehdokasesittelyä. Siinä ei ollut mainintaa hänestä, vaikka hän oli ollut aikaisemmin lehden ehdokaslistalla. Hän ihmetteli Karjalattaren muuttuvaa ehdokaskantaa, vaikka ilmaisi auliisti kannattavansa Alopaeusta. Nymanin näkemys ehdokkaan kaksikielisyyden merkityksestä ei ollut miellyttänyt häntä. Leppänen vastasi myös Juho Koivistolle, että talonpoikien oppimattomuuden käyttäminen vaikutuskeinona ei ollut suotavaa. Hän ei sinänsä vastustanut kansakoulunopettajien valintaa.³⁸

Päätoimittaja Antti Ryynänen vastasi Leppäsen kirjoitukseen. Hänen mukaansa suositus edustajan kaksikielisyydestä ei ollut koko toimituksen kanta. Eri kirjoittajat esittelivät eri ehdokkaita, mikä sai ehdokasasettelun näyttämään muuttuneelta. Karjalattarella ei ollut yhtä kantaa ehdokkaista. Nyman selvensi mielipidettään kielikysymyksessä. Hän ei ollut pitänyt kaksikielisyyttä mitenkään pakollisena. Seurakunnittain nimetyt valitsijamiehet valitsivat Otto Neoviuksen Ylä-Karjalan rovastikunnan maallikkoedustajaksi. Karjalatar seurasi kirkolliskokousta pääkirjoituksissaan syksyllä 1886 muttei kommentoinut sen tekemiä päätöksiä. Vuoden 1886 kokouksen tärkein saavutus oli uuden virsikirjan sekä muiden kirkollisten kirjojen hyväksyminen.³⁹

³⁶ *Kar* 22/20.3.1886.

³⁷ *Kar* 22/20.3.1886, Joensuusta (J. K.).

³⁸ *Kar* 24/27.3.1886, Yhtä ja toista Karjalattarelle ja hra J. K:lle (P. L.); *Laasonen* 1971, 73-74.

³⁹ *Kar* 24/27.3.1886; 25/31.3.1886, Vastinetta edelliseen (A. R.); 30/17.4.1886, Vastinetta hra P. L:lle (A. R.); Arvoisalle Herra Pekka Leppäselä (A. L. Nyman); 62/7.8.1886, Kirkolliskokouksessa käsiteltävät asiat; 71/8.9.1886, Toinen yleinen kirkolliskokous Turussa; 73/15.9.1886, Kirkolliskokous (pääkirj.); 76/25.9.1886, Kirkolliskokous (pääkirj.); 77/29.9.1886; 78/2.10.1886, Kirkolliskokouksen päätökset eriuskolaiskysymyksessä ynnä muutamat tärkeimmät lausunnot tässä asiassa (pääkirj.); 81/13.1886, Uuden Suomalaisen virsikirjan hyväksyminen (pääkirj.).

Talonpoikien ja alemman sivistyneistön (esimerkiksi lukkarit ja kansakoulunopettajat) osuus maallikkoedustajista oli ensimmäisissä kirkolliskokouksissa yli puolet. Siksi kokousten yleissävy oli varsin vanhoillinen, mikä tuli esille sen halussa rajoittaa eriuskolaislakia ja pyrkimyksissä kirkkokurin kiristämiseksi. Vuoden 1886 kirkolliskokouksesta lähtien suomen kieli oli keskustelujen pääkieli.⁴⁰

d. Tanssihuvit aiheuttavat kiistaa 1880-luvun lopulla

Joensuu oli suhteellisen vilkas yhdistyskaupunki. Maallisten yhdistysten toiminta alkoi siellä 1880-luvulla. Vuonna 1887 kaupungissa oli kaksi erillistä vapaapalokunnan komppaniaa ja niiden torvisoittokunnat, kaksi raittiusseuraa ja kolme lauluseuraa. Lisäksi oli luku-, näytelmä- ja ompeluseuroja, joiden toiminta oli tilapäisempää kuin yhdistysten. Jotkin yhdistykset hajosivat kahtia puolue- tai henkilöriitojen takia. Sääty- ja kielierot määräsivät myös osallistumista joihinkin rientoihin. Uusien aatteellisten yhdistysten kuten kansanvalistus- ja raittiusseurojen sekä vapaapalokuntien ja työväenyhdistysten toiminta rikkoi perinteisiä säätyrajoja. Ne antoivat virikkeitä kansalaisten omaehtoiselle aktiivisuudelle. Liikkeiden henkeä elähdytti voimakas valistushenki ja isänmaallisuus. Sivistyneistö oli liikkeiden johdossa, mutta ne ulottivat vaikutuksensa kansaan saakka. Yhdistykset monipuolistivat ihmisten vapaa-ajanviettomahdollisuuksia, mikä tarkoitti kilpailua osallistujista seurakunnallisen toiminnan kanssa.⁴¹ Pienessä Joensuun kaupungissa samat ihmiset olivat aktiivisesti mukana monissa riennoissa. Maallisten yhdistysten toiminta virkisti kaupungin huvielämää, mikä sai aikaan keskustelua huvitusten ja siveellisyyden suhteesta. Erityisesti tanssin vastustusta ilmeni Karjalattaressa 1880-luvun lopulla.

Tanssikysymys nousi esille Karjalattaressa loppuvuodesta 1887. Raittiusseura Tähden johtomies suutari Heikki Niemeläinen kirjoitti raittiusseurasta ja tanssista joulukuussa. Toimitus huomautti alussa, ettei se täysin hyväksynyt kirjoittajan kantaa. Niemeläinen edusti syvästi uskonnollisuuteen ankkuroituvaa raittiusnäkemystä, jonka mukaan tanssi ei kuulunut raittiusseuran vakavaan henkeen. Hän kirjoitti, että kristillismieliset jäivät pois raittiusseuroista tanssin takia. Hänen mukaansa kaikki hengelliset ja tieteelliset seurat viettivät juhliaan ilman tansseja. Niemeläinen vetosi raittiusliikkeen johtomiehen A. A. Granfeltiin, joka suositteli anglosaksisen raittiusideologian mukaan

⁴⁰ Juva 1976, 36-38, 41, 59-65.

⁴¹ Laasonen 1971, 137-138; Heikkilä 1979, 64-66; Ahonen 1985, 488-492; Lehtonen 1994, 14-15.

tanssien kieltämistä raittiusseuroissa. Niemeläisen mukaan kaupungin toinen raittiusyhdistys Vesa järjesti tansseja, mikä aiheutti syytöksiä myös Tähteä kohtaan, että raittiusliike oli vain "turhamainen tanssihalun kiihottaja", jonka jäsenet harrastivat salajuomista.⁴²

Nimimerkki Markkinamies kirjoitti, että tansseja oli markkina-aikana useana iltana peräkkäin kahdessa eri paikassa. Hänen mielestään soitto ja laulu toivat virkistystä, mutta "markkina-rahvaan käytös noissa tanssipaikoissa ei suinkaan ollut siveellistä seurustelua, vaan törkeää räyhäämistä". Nurmekselainen kirjoitti, että "tanssikiihko" oli levinnyt Joensuusta hänen pitäjäänsä. Pusolainen kirjoittaja kertoi, että tansseja oli lähes viikoittain ja jopa useasti viikossa, mistä syystä moni tuhlassi rahansa ja sortui juopotteluun. "H. S" korosti Karjalattaren pääkirjoituksessa vuonna 1889 sivistyneiden pitäjäläisten vastuuta järjestää "oikeanlaisia huveja" eli sellaisia, jotka eivät päätyneet juomingeiksi.⁴³

Kaupunginsaarnaaja Laamanen ei vastustanut tansseja sinänsä, mutta lausui, että "tanssi on yksi niitä huvituksia, joissa siveellisyys voi joutua vaaraan, ja mitä enemmän tanssitaan, sitä suurempi on vaara". Hän ehdotti tanssien rajoittamista yhdeksi kerraksi kuukaudessa. Säätyläisten oli hyvä pitää niitä yhtenä seurueena, jotta "eriseuraisuuden käärme" kukistuisi. Palvelijoille piti antaa mahdollisuus järjestää omat tilaisuutensa. Seurueet tanssisivat vuorokuukausina. Laamasen mielestä "siveellisyyttä harrastavien seurojen" piti saada kokoontua kaupungintalolla, jotta niiden ei tarvitsisi pitää tilaisuuksiaan ravintolassa. Säätyläisten eriseuraisuudessa oli kyse kieliseikasta, joka vaikutti niinkin yksikielisessä kaupungissa kuin Joensuussa. "Ruotsikoksi luulottelevien" iltahuvit jatkuivat suomalaisten kilpailijoina vielä 1880-luvun puolivälissä, mutta vastakkainasettelu hävisi vuosikymmenen loppuun mennessä. VPK:n ja raittiusseurojen toiminnassa säätyrajoilla ei ollut yhtä paljon merkitystä. Joensuun VPK oli tosin kahtiajakautuneena kieliriitojen takia vuosina 1886–1888.⁴⁴

Tanssihuvit aiheuttivat kädenvääntöä VPK:n ja työväenyhdistyksen välille. Lukkari-urkuri Henrik Paulus teki aloitteen Joensuun yhdistyksen perustamisesta wrightiläisen työväenliikkeen hengessä helmikuussa 1887. Ensimmäinen kokous pidettiin neiti Lundholmin ravintolassa, jonne oli kerääntynyt parisataa asiasta kiinnostunutta. Senaatti hyväksyi yhdistyksen säännöt vuonna 1888, ja perustava kokous oli saman vuoden lokakuussa. Wrightiläisyys oli työnantajalähtöinen liike, jonka tavoitteena oli

⁴² *Kar* 97/9.12.1887; 98/13.12.1887, Raittiusseurat ja tanssi (H. Niemeläinen).

⁴³ *Kar* 103/30.12.1887, Sananen Joensuun tanssivimmasta (Markkinamies); 6/20.1.1888, Nurmeksesta (-o -n); 102/24.12.1888, Pusosta; 72/10.9.1889, Pari sanaa kansanhuveista (pääkirj., H. S.).

⁴⁴ *Kar* 2/5.1.1888, Soitto- ja tanssioloistamme (Lmn); *Ahonen* 1985, 480, 489–492.

torjua sosialismin leviäminen parantamalla työläisten oloja. Joensuun yhdistyksen johto koostui säätyläisistä, ja jäsenistö oli enimmäkseen porvareita ja käsityöläisiä. Jäseniä oli perustamisvaiheessa 35. Ensimmäinen puheenjohtaja oli kruununvouti Collán ja kaupunginsaarnaaja Laamanen toimi rahastonhoitajana. Varsinaisia työläisjäseniä oli vain muutama.⁴⁵

Työväenyhdistyksen yhtenä tavoitteena oli parantaa työkansan huvielämän laatua ja siveellistä tilaa. Johtokunta, joka kokoontui ensimmäisen kerran marraskuun alussa 1888, arvosteli kaupungin rahallista tukea nauttivaa VPK:aa "siveellisyyttä turmelevien tanssihuvien järjestämisestä". Johtokunnan mukaan kaupunginvaltuuston täytyi liittää VPK:n apurahaan sellaiset ehdot, joiden mukaan sen järjestämien huvien säädyllisyys paranisi. Työväenyhdistyksen puheenjohtaja Collán käsitteli aihetta myös ensimmäisessä kuukausikokouksessa marraskuussa. Laamanen selosti kokousta Karjalattaressa. Johtokunnan mielestä VPK:n täytyi "siistiä iltamiaan" eli vähentää tanssia ja lopettaa ne jo kymmeneltä illalla. Laamanen totesi toisessa kirjoituksessaan hieman myöhemmin, että "olisi hyvä, jos yhdistyksillä olisi parempaa tekemistä, eikä tuo alinomainen huvien puuhaaminen", sillä "turhamainen on se henki, joka kaikkia tanssilisia huveja johtaa". Collán oli myös ravintoloiden lukumäärän vähentämisen kannalla. Laamanen käytti työväenyhdistystä innokkaasti myös raittiusasian ajamiseen, mikä aiheutti kritiikkiä häntä kohtaan sekä yhdistyksen jäsenissä että ulkopuolisissakin.⁴⁶

VPK paheksui työväenyhdistyksen puuttumista sen iltamiin, ja ilmoitti, että ne pysyivät ennallaan. "Yleinen hyppely" säilyi sen järjestämien illanviettojen ohjelmassa. Karjalattaren toimituksen täytyi rauhoitella osapuolien kirjoittelua joulukuun alussa 1888. VPK:n päällikkönä oli Karjalattaren päätoimittaja kansakoulunopettaja Antti Ryytänen, joka oli ilmeisen tuhtunut seuransa saamasta kritiikistä. Tanssikeskustelu laantui Karjalattaren palstoilla 1880- ja 1890-luvun taitteessa. Viimeinen laaja aihetta koskeva kirjoitus oli maaliskuussa 1890. Toimitus oli ottanut sen *Viipurin Sanomista*. Sen mukaan tanssien rajoittaminen oli kannatettavaa niistä koituvan levottomuuden takia. Tanssien kieltäminen kokonaan ei olisi kuitenkaan oikea ratkaisu, sillä niitä pidettäisiin joka tapauksessa. Kirjoittajan mielestä tanssi oli nuorison taipumus, jota ei ollut syytä tarkastella liian ankarasti: "Tuota yleistä taipumusta eivät tanssin vihaajat ota huomioon, sanelevat vain tanssin riettautta ja jumalattomuutta vastaan, sanovat sitä epäjumalan palvelukseksi. Kumminkaan se on ainoastaan elämäniloa, eikä itsessään

⁴⁵ Kar 11/8.2.1887, Työväen yhdistys (pääkirj.); 13/15.2.1887, Joensuusta; 86/30.10.1888, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 52; *Ahonen* 1985, 525-526.

⁴⁶ Kar 89/9.11.1888, Joensuusta; 92/20.11.1888, Joensuusta (Lmn); 97/7.12.1888, Selitystä (Lmn); 100/17.12.1888, Joensuusta (Lmn); *Ahonen* 1985, 526-528.

aivan pahinta laatua, hetken nautintoahan se on, huolten unhottamista; siellä voipi nähdä onnea ja nuorison elinvoimaa." Kirjoittaja kannatti tanssien valvonnan lisäämistä, ettei väkijuomia tuotaisi tilaisuuksiin. Hän ehdotti lupaa, joka tanssien järjestäjän täytyi anoa kuntakokoukselta. Kokous määräisi myös järjestyksen valvojan tilaisuuksiin.⁴⁷

Papisto ei Laamasta lukuun ottamatta arvostellut tansseja Karjalattaressa. Tanssi ei aiheuttanut huomautuksia piispantarkastuksissa Pohjois-Karjalassa 1880- tai 1890-luvulla, vaikka kirkon ja papiston asenteet huvielämää kohtaan yleisesti jyrkkeneivät. Kirkkoneuvostotkin puuttuivat asiaan harvoin. Pohjois-Karjalan papisto suhtautui tansseihin maltillisesti. Se ei välttämättä hyväksynyt niitä muttei myöskään vastustanut niitä ainakaan julkisesti.⁴⁸

Muutamat maallikoiden kirjoitukset osoittavat, että jonkinlaista tanssin vastustusta ilmeni 1880-lopulla. Arvostelu perustui suurimmaksi osaksi tansseihin liittyneeseen alkoholin juomiseen ja levottomaan käytökseen. Huvielämän tarjonta laajeni varsinkin kaupungeissa 1880-luvulla, mihin oli osittain syynä erilaisten yhdistysten perustaminen. Samalla kirkolliset piirit tiukensivat suhtautumistaan maallisiin huvituksiin reaktiona kirkon osaksi tulleetseen arvosteluun, joka koski papiston siveellisen elämän ja seurakuntakurin huonoa tasoa. Tämä kehitys saattoi jonkin verran suurentaa eroa kirkosta vieraantuneiden ja aktiivisten seurakuntalaisten välillä.

Maaseutukirjeenvaihtajat kertoivat muutamissa kirjeissä pitäjiensä siveellisestä tilasta. Viinankäytöstä esitettiin edelleen eniten valituksia. Salakapakoinnista, liikkuvan väen aiheuttamasta levottomasta käytöksestä ja taikauskosta oli yksittäisiä mainintoja. Ilomantsilainen kirjoittaja valitti "näyttelijätepustelijoista" ja "tokkain tanssittajista" vuonna 1886. Kirkonkylälle kokoontunut väki sai ihmetellä heitä Mikon päivän aikoihin. Kirjoittaja paheksui, että "ihmettä on, että noidenkin tepastelijain annetaan juhlain aatto-iltoina ja vieläpä itse juhlailltoinkin rutkuilemisiaan pitää". J. H. Hyttinen Mutalasta kertoi vuonna 1888, että pappi oli valittanut kinkereillä seudun huonoa elämää. Kirjoittajan mukaan paheet olivat kuitenkin siirtyneet lähemmäs kaupungin rajaa ja jopa sen puolelle. Hän epäili, että papin valitusten takana olivat joensuulaisten ilkeämieliset vihjailut.⁴⁹

⁴⁷ Kar 95/30.11.1888, Ilmoitus VPK:n iltamista; Joensuusta; 96/4.12.1888, Kirjeenvaihtoa; 21/14.3.1890, Maaseutumme nuoriso ja tanssihuvit (pääkirj.).

⁴⁸ Laasonen 1971, 132, 137-138.

⁴⁹ Kar 6B/8.2.1884, Juu'asta (n); 37B/12.9.1884, Juu'asta (O. G-n); 4/16.1.1886; 13/17.2.1886, Kirje veli Kallelle Tohmajärvellä (Veljesi Antti purontakaa); 80/9.10.1886, Ilomantsista; 34/3.5.1887, Kiteeltä (-i-); 39/20.5.1887, Kiihtelysvaaran Huhtilammilta (H. Kaa-nen); 82/30.10.1893; Joensuusta (P. L.).

6 Kirkon opetustoimi löytää lopulta paikkansa

a. Papiston ja kansakoulun vastakkainasettelu voimistuu 1880-luvun loppua kohden

Valtion vastuulla olevat kansa- ja oppikoulut herättivät monissa pappismiehissä epäilyjä 1880-luvulla, jolloin kirkko joutui uusien uskonnollisten suuntausten, vapaamielisten ja jopa uskonnonvastustajien hyökkäysten kohteeksi. Vaikuttajat, jotka olivat ajamassa kouluasetuksia 1860-luvulla ja 1870-luvun alussa, eivät nähneet hallintouudistuksen millään tavalla vähentävän koulujen kristillisyyttä. Pari vuosikymmentä myöhemmin aatteellinen ja yhteiskunnallinen liikehdintä sai aikaan sen, että tilanne muuttui kirkolle tukalaksi. Papisto pelkäsi, että uusia kristinuskolle vihamielisiä aatteita leviäisi kansan keskuuteen koulujen kautta. Hämeenlinnan yksityisessä pappein- ja opettajien kokouksessa vuonna 1884 suurin osa papeista oli sitä mieltä, että kansakoulu oli kehittymässä epäkristilliseksi. He suosittelivat kiertokoulujen perustamisen tehostamista kansakoulujen vastapainoksi, jotta papiston ote nuorisosta säilyisi. Mukana olleet muutamat kansa- ja oppikoulunopettajat yrittivät lieventää jännitystä puheenvuoroissaan. Kokous kehotti eräänlaisena kompromissina papistoa edistämään sekä kierto- että kansakouluja.¹

Keskustelu kirkollisen alkeisopetuksen ja kansakoulujen suhteesta näkyi Karjalattaressa. Erään kirjoittajan mukaan uusien kiertokoulujen perustamiseen oli syytä suhtautua maltillisesti. Hän vähätteli niiden opetuksen vaikutusta verrattuna kansakouluihin. Kaikki, jotka olivat opettaneet "seisovassa koulussa", tiesivät, että sujuvan sisäluvun oppimiseen kului ainakin vuosi. Hän korosti kotiopetuksen merkitystä lukemisen oppimisessa ja piti jokaviikkoisia pyhäkouluja parempana kuin kiertokouluja, koska jälkimmäisten opetus aika saattoi jäädä yhteen kolmen viikon jaksoon vuodessa. Kirjoittajan mielestä kansakoulun käyneistä kannatti kouluttaa pyhäkoulunopettajia, jotka saisivat palkkaa opetustyöstään. Hän väitti, että lukutaito saattoi olla jopa parempi sellaisissa seurakunnissa, joissa ei ollut kiertokoulua, jos pappi asetti kotiopetukselle tarpeeksi korkean vaatimustason.² Kirjoittaja saattoi olla kansakoulunopettaja, sillä hän tuntui vetoavan omiin kokemuksiinsa lukemisen opettamisessa.

¹ Juva 1960, 79-80, 83; Melin 1977, 28; Heikkilä 1988, 51-52.

² Kar 50B/14.12.1883, Kansan alkuopetuksesta ja kiertokouluista.

"Maallikko" puolusti kiertokouluja Karjalattaren pääkirjoituksessa hieman myöhemmin. Hänen mukaansa kiertokoulut olivat tarpeellisia vielä vuosikymmeniä, ja niillä oli ollut suuri merkitys kansan sivistyksen kohottajina. Kiertokouluja vastustaneen kirjoittajan voimakas kotiopetuksen korostaminen kuului cygneauslaiseen kouluajatteluun. Sen mukaan kodin ulkopuolinen alkeisopetus oli jopa haitallista lapsen oppimiselle. Kotiopetuksen taso ei kuitenkaan vastannut sitä, mitä kansakoululaitoksen johtomiehet siltä odottivat. Kansakouluun tulevilla oppilailla oli usein heikot taidot, ja monet opettajat pitivät alkeiskouluja tarpeellisina.³ Se, että kansakoulua suosiva kirjoittaja ehdotti pyhäkoulujen suosimista kiertokoulujen kustannuksella, täytyy nähdä kotiopetuksen ja kansakoulun korostamisen rinnalla. Kirjoittajalle nämä viimeksi mainitut edustivat ensisijaisia kouluja, joita jokaviikkoinen pyhäkoulu olisi tukenut. Tässä mallissa pyhäkoulu olisi ollut täysimittaisesti opetuskoulu. Kiertokoulu oli kuitenkin se koulumuoto, jota kirkko alkoi vakavissaan kehittää 1880-luvulla. Pyhäkouluun tuli yhä enemmän hartaudellisia elementtejä. Myös kirkko korosti kotiopetuksen merkitystä.

Nimimerkki Sulka asettui kansakoulun puolelle pääkirjoituksessa joulukuussa 1884. *Laatokka*-lehti oli käsitellyt kahden koulumuodon ristiriitaa. Sulan mielestä kiistat eivät olleet niin yleisiä kuin lehti antoi ymmärtää. Hänen mukaansa Laatokka arvosti enemmän kierto- kuin kansakouluja. Hän luonnehti ivallisesti kiertokoulun vaikutusta, että "koulumestari parissa viikossa loihtii oppilaisiinsa aapiskirjasta semmoisen viisauden, mitä ikinä ihmishengen kehitykseksi ja korostukseksi tarvitaan". Laatokka oli sanonut kansakoulunopettajista, että he laiminlöivät kirkossakäynnin ja olivat huolimattomia ja kykenemättömiä työhönsä. Sulan mielestä inhimillisistä heikkouksista oli turha valittaa. "Selkiin kansakoulun johtokunnan esimies" kertoi kirjeissään, ettei eräs pitäjän kiertokoulunopettaja ollut tunnustanut kansakoulun merkitystä ja että hän oli yrittänyt mustamaalata sen mainetta.⁴ Lehtikirjoitukset osoittavat, että Pohjois-Karjalassa oli olemassa jännitteitä koulumuotojen kannattajien välillä. Ne tulivat nyt selkeämmin esille kuin 1870- ja 1880-lukujen taitteessa.

Vain yhdeksän prosenttia lapsista kävi kansakoulua vuonna 1886, joten kirkon osuus opetuksesta oli vielä hallitseva. Senaatti hylkäsi vuoden 1886 kirkolliskokouksen anomuksen kiertokoulunopettajien koulutukseen varattavan määrärahan nostamisesta, sillä päättäjät eivät halunneet kiertokoulusta kansakoulun kilpailijaa. Papiston asenne kansakoulua kohtaan muuttui tästä syystä yhä kielteisemmäksi, mikä tuli esille

³ Kar 12A/18.3.1884, Muutama sana kiertokoulusta (pääkirj.); *Iisalo* 1968, 337-341.

⁴ Kar 49A/2.12.1884, Kiertokoulu ja kansakoulu (pääkirj., Sulka); 56/19.7.1887, Kirje Tohmajärveltä (Selkiin kansakoulun johtokunnan esimies); 61/5.8.1887; 63/12.8.1887, Kirje Tohmajärveltä.

Lappeenrannan pappeinkokouksessa vuonna 1887. Kansakoululaitos sai osakseen jyrkkää arvostelua, ja papit syyttivät sitä epäkristillisyydestä. Pastori Elis Bergroth ehdotti kiertokoulunopettajaseminaarin perustamista kirkon varoilla. Mieli-piteet jakaantuivat, mutta kokous valitsi toimikunnan selvittämään asiaa.⁵

Tohmajärven Kemien kansakoulunopettaja Juho Koivisto ihmetteli pappeinkokouksen lausumaa, että kansa- ja oppikouluissa sekä seminaareissa oli vallalla epäkristillinen henki. Hänen mielestään oli kummallista, että kokous oli vastustanut edellisen vuoden kirkolliskokouksen valtiolle tekemää määrärahapyyntöä kansakoulun käyneiden oppilaiden kouluttamiseksi kiertokoulunopettajiksi kansakoulunopettajien avustuksella. Kirkko halusi perustaa oman alkukouluseminaarin, ja ehdotus eteni vuoden 1888 valtiopäiville, mutta sitä ei otettu käsiteltäväksi.⁶

Nimimerkki Koito, joka oli luultavasti kiihtelysvaaralainen kansakoulunopettaja K. J. Juuti, kirjoitti Karjalattaressa tammikuussa 1888 valtiopäivien aikaan, että papisto, valtio ja kansa olivat innostuneet panostamaan liikaa kiertokouluihin, vaikka ne olivat riittämättömiä kansan sivistystarpeille. "Eurooppalaisen sivistyksen tielle" pääsemiseksi oli keskityttävä kansakouluihin. Niiden kehittäminen ei kuitenkaan tapahtunut hetkessä, joten kiertokoulut olivat tästä syystä vielä tarpeellisia. Koito varoitti, että toisen suosiminen toisen kustannuksella tuotti vahinkoa molemmille. Hän arvosteli Kiihtelysvaaran papistoa vuonna 1890, koska se vaati rippikouluun pyrkijöiltä todistusta pyhä- tai kiertokoulun käymisestä, muttei maininnut mitään kansakoulun sopivuudesta. Mielenkiintoista on, että Koito oli puolustanut kiertokoulujen tarpeellisuutta lehtikirjoituksessaan kymmenisen vuotta aikaisemmin.⁷ Näyttää siltä, että papiston ja kansakoulun edustajien välinen polemiikki, joka kärjistyi 1880-luvulla, sai Koiton asettumaan aikaisempaa selkeämmin edustamansa kansakoulun puolelle.

Kouluasiat olivat esillä vuoden 1888 valtiopäivillä. Koulukeskusteluun liittyi erään pappissäädyn jäsenen valtiopäivillä tekemä aloite, jonka mukaan laki velvoittaisi jokaisen kunnan perustamaan kansakoulun. Karjalattaren pääkirjoituksessa "Kansalainen" vastusti anomusehdotusta. Hänen mielestään kouluasia olisi tulisi pakon takia "vieromisen ja kammon alaiseksi". Papisto ja muut sivistyneet olivat vaikuttaneet suotuisasti koulujen perustamiseen, eikä tilanne muuttuisi, vaikka asiasta säädettäisiin kuntia pakottava laki.⁸

⁵ Juva 1960, 244-245; Heikkilä 1988, 54-57.

⁶ Kar 72/13.9.1887, Uskottomuuden juuria (pääkirj., J. K.); Juva 1960, 245; Melin 1977, 100.

⁷ Kar 50/12.12.1879; 9/31.3.1888, Kansakoulu ja kiertokoulu (Koito); 29/15.4.1890, Joensuusta (Koito).

⁸ Kar 18/2.3.1888, Sananen koulupakosta (pääkirj., Kansalainen).

Karjalatar julkaisi huhtikuussa piispa Johanssonin valtiopäivillä pitämän puheenvuoron. Johansson antoi tunnustusta kansakouluille ja toivoi, että jokaisessa kunnassa olisi kohta kansakoulu. Ajatus koulujen perustamiseen pakottavasta laista oli kuitenkin hylättävä, sillä kansakoululaitos oli edistynyt tarpeeksi hyvin vapaaehtoisella perustallaan. Hän nosti esille kansakoulun epäkohtia, jotka olivat hyvin näkyvissä ulkomailla ja jotka uhkasivat myös Suomea. Epäkristillisuus ja materialismi olivat kehityksen pahimpia ilmentymiä. Johansson arvosteli koulun keskittymistä pelkästään tietomäärän lisäämiseen ja muodollisen ajattelun kehittämiseen. Ihmisen omantunnon ja henkisyyden kehitys jäi niiden varjoon. Karjalatar lainasi vapaamielisen Savon koostetta pappissäädyssä esitetyistä Johanssonin vastaisista kannanotoista seuraavassa numerossaan. Anomusehdotus kansakoulujen perustamispakosta ei mennyt läpi säädyissä. Pappissäädyssä yleinen motiivi sen vastustamiseksi oli pelko kansakoulun maallistavasta vaikutuksesta, vaikka papit suhtautuivat myönteisesti kansakoulujen yleistymiseen vapaaehtoisella pohjalla.⁹

Karjalatar käsitteli kouluasiaa pääkirjoituksessaan "Lyhytnäköisyyttä" huhtikuussa 1890. Sen mukaan papisto ja kansakoulunopettajat olivat joutuneet vastakkain, vaikka kansakoulujen perustaminen oli monissa pitäjissä ollut yksistään pappien ansiota. Kumpikin ammattiryhmä oli osaltaan syyllinen kiistoihin. Kirjoittajan mielestä syy vastakkainasetteluun oli siinä, että pappien lisäksi kansakoulunopettajat levittivät uutena sivistyneiden ryhmänä tiedon valoa talonpoikien keskuuteen. Kansan "sokea luottamus" pappiin väheni, ja kiistoja syntyi. Kirjoittajan mukaan papisto syytti kansakouluja epäkristillisyydestä oman arvovallan menettämisen pelossa. Hän kertoi esimerkin, jossa lukkari eräillä kinkereillä oli nuhdellut kansakoulua käyviä lapsia.¹⁰ Kirjoittaja syytti selvästi enemmän papistoa kuin kansakoulunopettajia lyhytnäköisyydestä koulutusasioissa. Tämä pääkirjoitus oli Karjalataren ainoa selkeä kannanotto kouluasiassa. Päätoimittaja Tahvo Könösen aikana papisto ei ollut ehkä niin korkealla jalustalla kuin edellisten päätoimittajien aikana. Tämä seikka näkyi myös muutamissa muissa papistoa ja kirkkoa koskevissa artikkelivalinnoissa.

Koulupakkokysymys oli esillä jälleen vuoden 1891 valtiopäivillä. Pappissäädyn edustajat professorit E. G. Palmén ja J. R. Danielson esittivät anomusehdotuksen kansakoulujen perustamispakosta, joka koski maalaiskuntia. Karjalattaren "Vilho" piti sitä rohkeana mutta "kerrassaan mainiona" esityksenä. Säädyn

⁹ Kar 33/27.4.1888; 34/1.5.1888, Valtiopäivät. Kansakoulu-asia nykyisillä valtiopäivillä pappissäädyssä (pääkirj.); *Österbladh* 1934, 48-49; *Juva* 1960, 245.

¹⁰ Kar 28/11.4.1890, Lyhytnäköisyyttä (pääkirj.).

pappisjäsenet suhtautuivat ehdotukseen viileästi. Syynä oli pelko kiertokoulun kehityksen vaarantumisesta. Piispa Johansson pysyi kielteisellä kannallaan, eikä anomusehdotus edennyt. Hän perusteli mielipidettään edelleen vapaaehtoisuudella ja sillä, että koulut levittäisivät vieraita oppeja kansalle.¹¹

Jännitys kirkon ja kansakoululaitoksen välillä lieveni huomattavasti 1890-luvun alussa. Alkukoulujen vastustaja Uno Cygnaeus kuoli vuonna 1888. Monet kansakoulunopettajat alkoivat papiston rinnalla puolustaa kirkollista alkuopetusta, koska niiden työ hyödytti kansakouluja. Syntyi painetta alkukoulujen yhtenäisen opetussuunnitelman muodostamiseksi ja opettajien koulutuksen parantamiseksi, sillä 1890-luvun alussa jopa 200 000 lasta kävi alkukoulua. Kirkko perusti ensimmäisen kiertokoulunopettajaseminaarin Hämeenlinnaan vuonna 1890. Papisto ryhdistäytyi opetustyön epäkohtien korjaamiseksi.¹²

Pohjoiskarjalainen kirjoittelu kouluasioista oli suhteellisen vilkasta. Kansakoulunopettajat Koivisto ja Juuti (nimimerkki Koito) puolustivat kansakoulua. Kummatkin kuitenkin tunnustivat, että kiertokoulut olivat vielä tarpeellisia. Varsinaista mustamaalaamista ei esiintynyt, vaikka muutamat kirjoittajat luonnehtivat kiertokoulun vaikutusta hieman ivallisesti. Karjalattaren Lyhytnäköisyyttä-pääkirjoitus vuodelta 1890 kallistui pappeja arvostelevalle kannalle, vaikka antoi myös tunnustusta papeille koulujen perustamisen edistämisestä. Kokonaisuudessaan keskustelu oli melko maltillista. Monet näkivät kiertokoulujen puutteet mutta samalla ymmärsivät, että ne olivat lähes ainoa keino ulottaa opetusta laajalti kansan keskuuteen. Kirkon ohjaksista erotettu kansakoululaitos eli perustamis- ja vakiinnuttamiskauttaan 1880-luvulla. Samalla vuosikymmenellä sivistyneistö loittoni maailmankatsomuksellisesti kirkon sanelemista ajattelutavoista. Kirkko koki menettäneensä paljon lyhyessä ajassa, mikä ilmeni sen epäluuloisena ja vanhoillisena reaktiona uudistuksia, ja myös kansakoulua kohtaan. Tähän asenteeseen oli suurelta osin syynä se, että kouluviranomaisten suhtautuminen kirkollisen alkuopetuksen tukemiseen oli hyvin kielteinen.

Kansakoulujen uskonnonopetuksen tarkastaminen kuului yhä papistolle. Piispa Johansson kehotti vuoden 1887 kiertokirjeessään, jonka myös Karjalatar julkaisi, hiippakuntansa kirkkoherroja käymään uskontotunneilla ja keskustelemaan opetuksesta opettajien kanssa. Hän toivoi, että papit liittäisivät lausunnon uskonnonopetuksesta pyhäkoulukertomuksiin, jotka heidän piti toimittaa piispalle. Papistolla oli tapana laiminlyödä tarkastusten toimittaminen, ja Johansson halusi ohjeillaan parantaa

¹¹ *Kar* 17/27.2.1891, Kirje valtiopäiviltä (Vilho); *Juva* 1960, 250-252.

¹² *Melin* 1977, 107-113.

tilannetta. Kansakoulunopettaja saattoi pitää tarkastuksia täysin asiaankuuluvina ja luonnollisina, mutta jos hänen suhteensa pitäjän pappeihin olivat jo ennestään kireät, tarkastukset eivät olleet välttämättä kovin mieluisia.¹³

Johansson piti piispantarkastuksen Värtsilässä huhtikuun alussa 1887. Hän kävi seuraamassa myös kansakoulun uskonnonopetusta, mistä värtsiläläinen kirjoittaja totesi, että "tällainen huolen pito on varsin terveellinen etenkin meidän aikakaudessamme, jolloin epäkristilliset tuulet tuimasti puhaltavat sekä etelästä että lännestä". Kirjoittaja viittasi suoraan kansakoulun vaaroihin, joista papisto oli huolissaan. Se, kirjoittiko värtsiläläinen erityisesti oman paikkakuntansa kansakoulusta vai yleisestä tilanteesta, jää epäselväksi. Jännite papiston ja kansakoulun välillä oli kuitenkin julkisuudessa suurimmillaan. Piispa Johansson oli tuolloin sitä mieltä, ettei sopusointua syntyisi eri koulumuotojen välille ennen kuin kansakoulu palautettaisiin kirkon yhteyteen. Asenteet lieventyivät uuden vuosikymmenen alussa.¹⁴

b. Pohjoiskarjalainen kiertokoulu – vaikeuksia ja edistymistä

Kirkon pyrkimys kiertokoulujen tehostamiseen tiesi opettajien lukumäärän lisäämistä, mikä ei aina miellyttänyt lisämaksuja pelkääviä seurakuntalaisia. Myös lasten määrän lisääntyminen asetti vaatimuksia opettajien palkkaamiseksi. Polvijärveläinen kirjoitti vuonna 1884, että pitäjä oli vailla koulumestaria, vaikka kirkonkokous oli valinnut hänet tehtävänsä jo edellisvuonna. Asia oli synnyttänyt riitaa. Polvijärveläiset olivat aikaisemmin päättäneet, etteivät he enää palkkaisi kiertokoulunopettajaa vuonna 1881 kuolleen Petter Siljanderin paikalle. Heidän mielestään yksi kansakoulu riitti opetuksen järjestämiseksi. Liperin emäseurakunnan kirkkoherra rovasti Åkerblom kehotti palkkaamaan kiertokoulunopettajan, mutta polvijärveläiset suostuivat tähän vasta keväällä 1883. Lopullinen päätös tehtiin toukokuussa 1884, jolloin kiertokoulunopettajaksi valittiin Pekka Karttunen. Palkka oli 300 markkaa (1 187 €) ja se sisälsi myös ruuan.¹⁵

Kiteeläiset päättivät palkata kaksi uutta opettajaa kahden entisen lisäksi vuonna 1889. Uudet opettajat olivat Emanuel Emil Airio Lokalahdelta ja Herman Kangas Isostakyröstä, jotka valittiin 47 hakijan joukosta seuraavana vuonna. Uusien opettajien valinta oli viivästynyt, koska muutamat seurakuntalaiset pitivät kahta

¹³ Kar 54/12.7.1887, Joensuusta; *Iisalo* 1968, 280-287.

¹⁴ Kar 27/7.4.1887, Kirje Värtsilästä (-); *Melin* 1977, 26-28; *Heikkilä* 1988, 52-53.

¹⁵ Kar 8A/19.2.1884, Polvijärveltä (Kuntalainen); *Tuomi* 2001, 339.

kiertokoulua riittävänä ja valittivat päätöksestä tuomiokapituliin. Seurakuntalaisten enemmistö katsoi koevuoden jälkeen, että Airio ei ollut sopiva tehtävänsä. Hänen tilalleen tuli Niilo Muje Karstulasta.¹⁶

Liperiläisetkin suhtautuivat uusien opettajien palkkaamiseen vastentahtoisesti vuonna 1890. Kirkkoherra Åkerblom oli ehdottanut kahta uutta virkaa kahden olemassa olevan lisäksi, mutta seurakuntalaiset eivät suostuneet siihen. Kirjoittajan mukaan he eivät myöskään hyväksyneet järjestelyä, jossa Åkerblom olisi itse kustantanut toisen opettajan palkan. Åkerblom oli vedonnut tuomiokapituliin, joka oli myöntänyt kolmannen opettajan tarpeellisuuden. Tuomiokapituli antoi kuitenkin opettajien määrän jäädä kahteen, sillä palkkauksen järjestäminen heille oli aiheuttanut lähes ylivoimaisia vaikeuksia muutama vuosi aiemmin. Viimeisenä keinona Åkerblom lupautui maksamaan yhden kiertokoulunopettajan palkan itse, jos seurakunta kustantaisi toisen uuden opettajan, mutta seurakuntalaiset eivät suostuneet tähänkään ehdotukseen. Åkerblom maksoi kolmannen kiertokoulunopettajan palkan omista varoistaan vuodesta 1891 kuolemaansa eli vuoteen 1900 saakka.¹⁷

Seurakunnan viranhaltijat eivät aina olleet sitoutuneita kiertokoulun hoitamiseen. Enolainen "Oikeutta harrastava kuntalainen" vaati toista vakinaista kiertokoulunopettajaa pitäjäänsä. Lukkari oli hoitanut toisen opettajan tehtäviä, mutta kiertokoulu ei ollut jostain syystä alkanut sinä syksynä. Kirjoittajan mukaan seurakuntalaiset olivat kyllästyneitä kiertokoulun huonoon tilaan. Lukkari oli ilmaissut haluttomuutensa hoitaa kiertokoulua, mistä kirjoittaja ivaili. Lukkari Tahvo Huttunen luopuikin opettajan tehtävistä hieman myöhemmin maaliskuussa 1889, ja hänen tilalleen tuli tohmajärveläinen Robert Nuutinen.¹⁸

Piispa Johansson suositteli juukalaisia palkkaamaan toisen kiertokoulunopettajan tarkastuskäynnillään vuonna 1891. Hän oli todennut, että nuorten lukutaito oli heikompi kuin vanhemman väen ja edellisen vuoden rippikoululaisista poikien lukutaito oli erityisen huono. Juukalaiset valitsivat seuraavana vuonna leppävirtalaisen Matti Turénin toiseksi kiertokoulunopettajaksi 14 hakijasta. Uudesta Hämeenlinnan seminaarista alkoi valmistua kiertokouluopettajia, jotka vaikuttivat myös

¹⁶ Kar 36/7.5.1889, Kiteellä; 70/9.9.1890, Joensuusta; 83/25.10.1892, Joensuusta; *Karttunen & Karttunen* 1951, 220.

¹⁷ Kar 55/18.7.1890, Liperistä (k....n); *Salokas* 1937, 345-349.

¹⁸ Kar 98/11.12.1888, Toinen Enon kiertokouluista (Oikeutta harrastava kuntalainen); 1/2.1.1889, Vielä Enon lukkarin päällä olleesta kiertokoulusta (Oikeutta harrastava kuntalainen); *Björn* 1994, 154.

Pohjois-Karjalassa. Yksi ensimmäisistä oli kiihtelysvaaralainen Jaakko Hiltunen, joka valittiin Kesälahdelle vuonna 1891.¹⁹

Kirkollisen alkuopetuksen ongelmana olivat edelleen puutteelliset resurssit ja opetuksen tilapäinen luonne. Pielisjärveläinen kirjoittaja valitti vuonna 1888, että oppilaiden tasoerot olivat liian suuret. Jotkut eivät erottaneet kirjaimia ja toiset osasivat jo lukea. Lisäksi opetus oli liian pintapuolista ja tietokeskeistä. Hän kirjoitti, että kiertokoulussa "koetetaan saada sievistäneeksi ulko puoleista siveellistä kuorta, mutta miten käy tunnon piirien sisustalle". Pälkjärveläinen kertoi vuonna 1889, että kiertokoulunopettajan täytyi periä tuleva palkkansa pienissä erissä itse. Hän toivoi, että kunta hoitaisi palkanmaksun yhtenä kokonaisuutena. Hänen mielestään koulun täytyi olla kolme viikkoa samassa paikassa, jotta se saisi tuloksia aikaan. Lapsia saapui kouluun pitkin viikkoa, ja aika kului koulun tavoille opetteluun. "Jossakussa päivässä eivät he edes pääse perille, mitä koulu onkaan", kirjoittaja kuvasi. Tilanne parani hänen toivomallaan tavalla seuraavana vuonna. Kirkonkokous päätti kiertokoulun pituudeksi kolme viikkoa ja opettajan palkan kantajaksi kunnan kassanhoitajan.²⁰

"R.b.r.t", joka oli ilmeisesti Enon kiertokoulunopettaja Robert Nuutinen, kertoi kiertokoulujen tilanteesta Karjalattaren pääkirjoituksessa vuonna 1890. Hänen mukaansa Pohjois-Karjalassa oli puutetta sopivista opettajista, vaikka kirkko oli kiinnittänyt huomiota heidän koulutukseensa aikaisempaa enemmän. Opetusvälineistä oli pula. Koulu- ja majoitustilat olivat ahtaat ja opetukselle sopimattomat. Oppilaat joutuivat kirjoittamaan taulu sylissään, koska pulpetteja ei ollut. Kirjoittaja ehdotti oman kiertokoulukassan perustamista seurakuntiin. Hän piti kiertokoulua tarpeellisenä, koska kotiopetus oli puutteellista, eikä kaikilla ollut mahdollisuutta lähettää lapsiaan kansakouluun. Kansakouluun meneville kiertokoulun antamat alkeistiedot olivat tarpeen.²¹

Kirkollisen alkuopetuksen suuntaviivat selkenivät, kun yleiset alkukouluohjesäännöt syntyivät 1890-luvun alussa. Siihen asti kiertokoulujen järjestäjät olivat toimineet omien paikallisten ohjesääntöjen mukaan. Kuopion hiippakunnan ohjesääntö ilmestyi tammikuussa 1892. Seurakunnan täytyi asettaa kiertokoulunopettaja jokaista 2 000 asukasta kohden. Ohjesäännöt määrittivät oppiaineet ja -määrät, viikon opetussuunnitelman, opetusvälineet, oppikirjat, oppilasarvostelun, rangaistukset, työajat

¹⁹ Kar 70/8.9.1891, Joensuusta; 72/19.9.1891, Joensuusta; 50/1.7.1892, Joensuusta. Heikki Kokkonen ei mainitse toisen kiertokoulun palkkaamisesta 1890-luvun alussa Juuan pitäjän historiassaan, mutta hänen mukaansa toinen kiertokouluopettaja oli Juuassa "ainakin jo rovasti Hellmanin aikaan vv. 1900-1902". Kokkonen 1941, 332-333.

²⁰ Kar 41/25.5.1888, Pielisjärveltä; 81/11.10.1889, Pälkjärveltä (Joku).

²¹ Kar 79/10.10.1890, Kiertokoulu (pääkirj., R . b . r . t.); Björn 1994, 154.

ja opettajien valinnan sekä koulun hallinnon. Alkuopetus oli kotiopetuksen apuna ja valmistavana kouluna rippikouluun. Ohjesääntö ei maininnut kansakoulua. Alkuopetustyö sai hyvät kehittymisen edellytykset yhtenäisen suunnitelman ansiosta.²²

Kiertokoulujen perustamiskausi kesti kansakouluasetuksesta 1880-luvun loppuun. Kiertokoululaitosta luonnehti hajanaisuus ja yleissuunnittelun puuttuminen. Taloudelliset resurssit määräisivät koulujen perustamisesta ja opettajat olivat kouluttamattomia.²³ Tämä tilanne heijastui Karjalattaren kirjoituksissa. Seurakuntalaiset olivat haluttomia lisäämään opettajia lisääntyvien taloudellisten rasitteiden takia, eivätkä seurakunnan viranhaltijatkaan aina tunteneet halua kiertokoulun kehittämiseen. Liperin kirkkoherran Åkerblomin taistelu kiertokoulun puolesta oli poikkeuksellisen antaumuksellista papiston edustajalta. Kiertokoulunopettajien työ oli vaikeaa puutteellisten välineistön ja tilojen takia. Monet kirjoittajat mainitsivat huonoista oppimistuloksista. Opetus oli lyhytaikaista, ja lasten tasoerot saattoivat olla suuret. Opettajien palkkaus oli huono, sillä opettajat olivat yleensä kouluttamattomia. Seminaarin käyneitä kiertokoulunopettajia ilmaantui 1890-luvulla. Kiertokoulun ongelmat olivat samanlaiset kaikkialla maassa.

Koulukysymyksen selkeneminen näkyi Karjalattaressa, sillä kirjoittelua jommankumman koulumuodon paremmuudesta ei enää ilmennyt tarkasteltavan ajanjakson viimeisinä vuosina 1891–1893. Kirkon ja kansakoululaitoksen opetustehtävien työnjako oli nyt selvä, eikä papisto haikaillut kansakoulun palauttamista kirkolle. Kansakoulun henkeä sävytti vahvasti kristillisyys, ja uskonto säilyi sen tärkeimpänä oppiaineena.

c. Pyhäkoulun suotuisa kehitys jatkuu

Pyhäkoulutyö oli edistynyt Kuopion hiippakunnassa tuomiorovasti A. G. Borgin ansiosta. Hän oli esittänyt ehdotuksen maanlaajuisen pyhäkouluyhdistyksen perustamisesta ensimmäisessä kirkolliskokouksessa vuonna 1876, mutta hanke ei ollut saanut tarpeeksi kannatusta. Borg kuoli vuonna 1883. Lieksan lukkarit Daniel Kaski kannatti yhdistyksen perustamista Karjalattaren pääkirjoituksessa seuraavana vuonna. "Suomen evankelis-luterilainen sunnuntai koulu-yhtiö" esittäytyi julkisella kirjeellään Karjalattaressa elokuussa 1887. Rovasti Aleksander Wilhelm Lyra ja pastori Alfons

²² Melin 1977, 113-118; Karttunen & Karttunen 1951, 221.

²³ Melin 1977, 8-9.

Lönnroth sekä kolme maallikkoa olivat laatineet Helsingissä uuden valtakunnallisen pyhäkouluyhdistyksen säännöt, jotka senaatti hyväksyi toukokuussa 1887. Sen perustava kokous pidettiin Tampereen pappeinkokouksen yhteydessä seuraavana vuonna.²⁴

Pyhäkoulutoiminta säilytti suosionsa Pohjois-Karjalassa paikallisista notkahduksista huolimatta. Eero Hyvärinen, joka tuli Kontiolahden pitäjänapulaiseksi vuonna 1887, elvytti seurakunnan lamaantuneen pyhäkoulutoiminnan. Hyvärisen pyhäkouluharrastuksella oli vaikutusta myös maanlaajuisesti. Hän oli perehtynyt aiheeseen ulkomaanmatkoillaan. Vuonna 1889 hän laati *Käsikirjan Maaseurakuntiemme pyhäkouluille*, jonka ohjeita seurakunnat käyttivät yleisesti pyhäkoulun järjestämisessä. Pyhäkoulu oli lasten hartaushetki ja "lukutaidon parantaja ja ympäri vuoden vireillä pitäjä". Hyvärinen korosti kirjassaan kodin ensisijaista merkitystä kasvattajana ja alkeistaitojen opettajana. Hänen vaikutuksestaan jopa 78 prosenttia Kontiolahden lapsista kävi pyhäkoulua vuonna 1891.²⁵

Hyvärisen johdolla Kontiolahden seurakunta järjesti ensimmäiset pyhäkoulujuhlat vuonna 1890. Karjalatar kertoi, että seurakunnasta 92 miesopettajaa ja yhdeksän naisopettajaa sekä yli 1 400 oppilasta oli saapunut juhlille. Lisäksi vieraita oli muilta paikkakunnilta. Jumalanpalveluksen toimittivat väliaikainen kirkkoherra Klas Filip Järnefelt²⁶ ja Hyvärinen, joista jälkimmäinen piti kuulustelun lapsille ja neuvoi opettajia. Kontiolahden papisto ja seurakuntalaiset perustivat pyhäkoulurahaston, jonka tarkoituksena oli kustantaa kirjoja ja *Pyhäkoululehti* jokaiseen pyhäkoulupiiriin. Polvijärveläiset viettivät pyhäkoulujuhlaa saman vuoden joulukuussa.²⁷

Maakunnan papistoa kokoontui "sunnuntaikoulukokoukseen" Joensuuhun syksyllä 1890. Esillä oli Pohjois-Karjalan pyhäkouluyhdistyksen perustaminen. Kysymyksenä oli myös, liittyisikö se Helsingin yhdistykseen haaraosastona vai olisiko se itsenäinen yhdistys. Kokous katsoi, ettei asia ollut vielä edistynyt tarpeeksi päätösten tekemiseksi, mutta perusti toimikunnan valmistelemaan asiaa. Sen jäseniä olivat Hyvärinen, Liperin kirkkoherra Åkerblom, maisteri Piipponen, Tohmajärven

²⁴ Kar 30B/25.7.1884, Sananen maallikkotoimesta, sunnuntaikouluista ja kirkkoraadista (pääkirj., D. K-i); 67/29.8.1887, Evankelis-luterilainen Sunnuntaikoulu-yhtiö; Juva 1960, 231-235; Kansanaho 1988, 26-28, 42-43.

²⁵ Laasonen 1971, 120; Ryyppö 1984, 240-241; Kansanaho 1988, 53-54.

²⁶ Vuonna 1889 edesmenneen kirkkoherra Klas Erik Järnefeltin poika, joka toimi Kontiolahden virka- ja armovuoden saarnaajana vuosina 1889-1892. Martikainen 1981, 51.

²⁷ Kar 61/8.8.1890, Joensuusta; 73/19.9.1890, Joensuusta; 98/16.12.1890, Joensuusta; 51/5.7.1892, Joensuusta.

kappalainen Roschier, Kesälahden kirkkoherra Snellman sekä Ilomantsin kappalainen Malmgrén.²⁸

"Pohjois-Karjalan Pyhäkoulu-yhdistys" syntyi vuonna 1891. Karjalatar kertoi, että yhdistys oli Suomen evankelis-luterilaisen sunnuntaikouluyhdistyksen haaraosasto, jonka tarkoituksena oli edistää lasten kristillistä kasvatusta hankkimalla pyhäkouluille sopivaa kirjallisuutta ja lehtiä sekä järjestämällä paikallisia pyhäkoulujuhlia. Se pyrki saamaan asiamiehiä etenkin papeista. Yhdistys pitäisi vuosikokouksensa Joensuun lähetysjuhlien yhteydessä. Pyhäkoulu oli maallikkojen vapaaehtoiseen toimintaan perustuvista työmuodoista ensimmäinen, joka liittyi kirkon säännölliseen ohjelmaan. Papiston suhtautuminen pyhäkouluasian edistämiseen oli lähes poikkeuksetta myönteistä, ja kirkon johto kehotti pappeja liittymään pyhäkouluyhdistyksen jäseniksi. Kansalla ei ollut syytä vastustaa pyhäkouluja, koska niistä ei koitunut lisämaksuja.²⁹

Pyhäkoulutyö eli virkeää aikaa yhdistysten perustamisen ja eräiden paikallisten pappien harrastuksen ansioista. Pari laajahkoa kirjoitusta käsitteli pyhäkoulutyön kehittämistä Karjalattaessa vuosina 1888 ja 1889. "Pyhäkoulun suosija" kehotti pappeja ottamaan selvää pyhäkoulunopettajiksi haluavien opetustavasta ja heidän soveltuvuudestaan työskentelemään lasten kanssa. Lisäksi pyhäkoulun järjestäjien täytyi tietää, olivatko lapset saaneet oppia muissa kouluissa. Kirjoittaja piti tärkeänä, että pappi neuvoi opettajia opetustavassa. Hänen mielestään pyhäkoulujen ja kiertokoulujen opetustyylin piti vastata toisiaan, sillä muuten "toinen tulee rakastetuksi ja toinen ylenkatsotuksi". Ongelmana oli se, että kaikki pyhäkoulunopettajat eivät itsekään olleet käyneet kiertokoulua. Papin täytyi tehdä vuosittaiset tarkastuksensa ja mahdollisesti järjestää kokouksia kierto- ja pyhäkoulunopettajille opetuksen kehittämiseksi.³⁰

Karjalattaren pääkirjoituksessa "Sananen Pyhäkoulu-asiasta" vuodelta 1889 kirjoittaja totesi, että "missä kirkon paimenet ovat ehtineet asiassa huolehtimaan, siellä pyhäkoulujen tehtävä lasten opettamisessa on ainakin yhtä suuri, jollei suurempi, kuin eräällä taholla paljon kehuttujen kiertokoulujen". Hänen mukaansa pyhäkouluopetus koostui lukemisesta, rukouksesta ja veisuusta eli se oli luonteeltaan opetuksellista ja hartaudellista. Pääpaino oli kuitenkin "uskonnollisessa sivistyksessä". Esillä oli myös opetuksen pedagoginen ulottuvuus, sillä kirjoittaja vaati, että opettajan oli huomioitava "lasten luonne ja kehityskanta". Kirjoittaja korosti maallikkojen vastuuta

²⁸ Kar 73/19.9.1890, Joensuusta; *Colliander* 1910, 154, 714.

²⁹ Kar 10/3.2.1891, Ehdotus säännöiksi Pohjois-Karjalan sunnuntaikouluyhdistykselle; 53/10.7.1891, Joensuusta; *Könönen* 1904, 389-390; *Juva* 1960, 231; *Laasonen* 1971, 122.

³⁰ Kar 30/17.4.1888, Sananen pyhäkouluista maalla (Pyhäkoulun suosija).

pyhäkoulutoiminnassa, minkä hän näki vaikuttavan kehittävästi ja virkistävästi seurakuntaelämään. Hän mainitsi Hyvärisen uudesta pyhäkoulukäsikirjasta, jonka vaikutus näkyi kirjoituksessa.³¹

Karjalatar kertoi vuonna 1886, että 68 lasta aloitti sinä vuonna pyhäkoulun Joensuussa. Siinä oli kolme erillistä luokkaa. Oppilaita oli saapunut myös ympäröivältä maaseudulta. J. H. Hyttinen Mutalasta kirjoitti, että "todellinen siveyden henki" vaikutti neiti Hällströmin pitämässä pyhäkoulussa. Kaupungin säätyläisnaiset pitivät pyhäkouluja myös Mutalassa. Pari vuotta myöhemmin luokkia oli jo neljä. Piirilääkäri Henrik Hällströmin tyttäret Emilia ja Hanna pitivät pyhäkoulua Joensuussa vuodesta 1881 lähtien.³²

Kirjeet Tohmajärveltä, Pielisjärveltä, Kiihtelysvaarasta ja Kontiolahden Selkieltä antoivat viitteitä pitäjien pyhäkoulutyön aktiivisuudesta 1880-luvun lopulla. Toiminta riippui pitkälti pappien kiinnostuksesta. Pielisjärveläinen "Juakko" valitti vuonna 1893, että pyhäkoulujen pitäminen oli laimentunut monissa kylissä. Hänen mukaansa papisto oli laiminlyönyt tarkastukset hyvän alun jälkeen, mikä oli syynä tilanteen huonontumiseen.³³

Pyhäkoulun kehittyi lasten jumalanpalveluksen suuntaan, mutta opetustoimi oli edelleen mukana. Tohmajärveläinen kirjoittaja kertoi, että pyhäkoulujen merkitystä "moni vähäksi arvaa, mutta niiden vaikutus on arvaamaton lukutaidon edistämisessä, sillä niissä lukemista pidetään vireillä vuodet läpeensä, josko eivät olekaan kaikin paikoin täydellisesti pedagogillisia". Monille lapsille muutaman viikon mittainen kiertokoulu oli ainoa varsinainen koulu, joten pyhäkoulun tarjoama lisäopetus oli tarpeellinen. Kansa piti opetusta tärkeänä osittain vanhan tottumuksen vuoksi ja myös sen takia, että se toivoi pyhäkoulujen opetustoimen vähentävän kiertokoulujen perustamisen tarvetta.³⁴

Pyhäkoulutoiminta oli vireää Pohjois-Karjalassa, mikä näkyi Karjalattaren kirjoituksissa. Kontiolahden pitäjänapulaisen Eero Hyvärisen työ ja Suomen Pyhäkouluyhdistyksen perustaminen nostivat sen kehittämisen julkisuuteen. Pohjois-Karjalan papisto perusti pyhäkouluyhdistyksen vuonna 1891. Karjalattaressa ilmestyi kaksi kirjoitusta, jotka käsittelivät laajasti pyhäkoulutyön parantamista. Monet olivat

³¹ Kar 32/23.4.1889, Sananen Pyhäkoulu-asiasta (pääkirj.).

³² Kar 5/20.1.1886, Joensuusta; 11/10.2.1886, Joensuusta; 19/6.3.1888, Mutala (J. H. Hyttinen); *Rimpiläinen* 1975, 28.

³³ Kar 39/20.5.1887, Kiihtelysvaaran Huhtilammilta (H. Kaa-nen); 56/19.7.1887, Kirje Tohmajärveltä (Selkiin kansakoulun johtokunnan esimies); 65/19.8.1887, Kirje Tohmajärveltä; 69/31.8.1888, Pielisjärveltä (J-i); 31/16.4.1889, Seliltä (Ensikertalainen Massi); 30/18.4.1893, Kirje Pielisjärveltä (Juakko).

³⁴ Kar 56/19.7.1887; *Laasonen* 1971, 122-123.

sitä mieltä, että lukutaidon ja kristinopin opettamisella oli vielä sijansa hartauden rinnalla pyhäkoulussa. Näkemys heijasteli maaseudun koti- ja kiertokouluopetuksen puutteellisuutta. Suhtautuminen pyhäkouluihin oli myönteistä ja ongelmatonta, koska se ei liittynyt samaan aikaan velloviin koulukiistoihin. Pyhäkoulu oli selkeästi kirkon oma koulumuoto. Se tarvitsi opettajikseen aktiivisia seurakuntalaisia, mutta ilman papiston ahkeruutta se ei menestynyt.

Parin Karjalattaren kirjoituksen aiheena oli tyytymättömyys rippikouluasiassa. Nimimerkki Koito valitti vuonna 1886, että Joensuun ympärysseuduilta kotoisin olevat nuoret kävivät rippikoulun mieluummin Joensuussa kuin omassa seurakunnassaan. Hänen mukaansa he pitivät oman papin vaatimustasoa liian ankarana ja opetusta huonompana kuin kaupungissa. Kaupunginsaarnaaja Laamanen sai seuraavan vuoden piispantarkastuksessa nuhteita siitä, että hän piti ulkoseurakuntalaisille yksityistä rippikoulua ja laski huonosti lukevia ripille. "Raharippikoulun" pitäminen aiheutti hieman eripuraa Laamasen ja ympäristön pappien välille. Laamanen lupasi parantaa tapansa mutta jatkoi tosiasiassa ulkoseurakuntalaisten rippiopetusta monen vuoden ajan.³⁵

J. H. Hyttinen Mutalasta piti epäoikeudenmukaisena, että papit vaativat kiertokoulun käymistä rippikouluun pääsemisen ehtona. Vaatimus aiheutti hankaluuksia etenkin palvelusväelle. Hänen mielestään papiston oli hyväksyttävä säännöllinen pyhäkoulussa käyminen riittäväksi ehdoksi. Ylä-Karjalan rovastikunnan kokouksessa vuonna 1890 Kontiolahden pitäjänapulainen Hyvärinen ehdotti, että pappi kuulustelisi ripille päässeet kaksi kertaa vuodessa kolmen vuoden ajan. Papisto pyrki tällä tavalla tehostamaan rippikoulun käyneiden taitojen valvomista. Heidän kuulustelunsa kuului myös piispantarkastusten ohjelmaan.³⁶

d. Kirjasivistys – vain välttämätön paha rahvaan mielestä?

Maaseutukirjeenvaihtajat esittivät muutamia huomioita lukutaidosta. Heidän mukaansa lukutaito oli joko tyydyttävä tai heikko. Pappien laatimien tilastojen mukaan lukutaidottomien yli 10-vuotaiden määrä oli tasaisessa laskussa Pohjois-Karjalassa 1880-luvulla. Heitä oli vuonna 1880 noin 1 900 ja vuosikymmenen lopussa 1 400. Papiston mukaan kansa osallistui lukukinkereihin kiitettävästi. Kehitys oli menossa

³⁵ Kar 73/15.8.1886, Eräs ikävä epäkohta (Koito); *Rimpiläinen* 1975, 30.

³⁶ Kar 19/6.3.1888, Mutala (J. H. Hyttinen); 53/11.7.1890, Joensuusta; *Rimpiläinen* 1975, 29-30.

vähitellen siihen suuntaan, että osallistuminen alkoi vähentyä keskuskylissä ja etenkin miesten osalta.³⁷

Pielisjärveläinen kirjoittaja moitti papistoa kinkereiden järjestämisen epäkohdista vuonna 1888. Pappi järjesti läsnä olevien kirjoihin merkitsemisen varsinaista kinkeritoimitusta edeltävänä iltana, minkä takia jotkut isäntäväet joutuivat tekemään matkan kinkeritaloon kahdesti, jos eivät löytäneet yösijaa talosta tai sen läheltä. Jos ei saapunut kinkereille, joutui menemään pappilaan kuulusteltavaksi "rästiperäisten lukupäivänä". Viimeisenä keinona nimismies uhkasi sakolla. Kirjoittaja kyseli, miksi kinkereiden järjestely oli niin leväperäistä, jos niiden lopullinen suorittaminen oli niin ankarien toimien alaista.³⁸

Joensuulainen kyseli Karjalattaressa vuonna 1888, olivatko kinkerit kaupungissa tarpeen. Aikuisväki oli puuttunut kinkereiltä, ja läsnä oli ollut vain "vähäinen lapsi-lauma". Kirjoittaja ehdotti niiden muuttamista hartaushetkiksi ja suositteli aikuisille niissä käymistä, koska hiippakunnan johto määräsi ne pidettäväksi. Joensuussa kinkerien pitäminen oli ollut kituvaa 1850-luvulta asti. Kinkerit muuttuivat hartaushetkiksi, ja yhä useammin ne jäivät kokonaan pitämättä. Kuulustelujen laimeneminen oli yleinen ongelma kaupungeissa, ja kinkertapa lakkasi niissä 1890-luvulla. Kirkollinen kontrolli, johon kuuluivat kirkkokuri, kinkerit ja katekismuskuulustelut, murtui kaupungeissa paljon aikaisemmin kuin maaseudulla. Joensuussa kinkereiden pitäminen lakkasi vuonna 1904.³⁹

Pielisjärveläinen kirjoitti vuonna 1893, miten kinkerit olivat huonosti lukeville pelon aihe. Hän totesi, että kansalla oli sananlasku "Kaksi on kovaa päivää vuodessa: sian tappo ja kinkeripäivä". Juukalainen kertoi, että kirkkoherra Ilvonen oli todennut seurakuntalaisten kristinopintaidon jokseenkin tyydyttäväksi. Kirjoittaja totesi, että kinkerien jälkeen "uskonnolliset kirjat joutuvat vanhaan säilöönsä, tuvan nurkkaan savustumaan, kunnes taaskin tulevilla vuodella kinkerin edellä niihin tehdään pikainen, hetken vaatima, silmäys".⁴⁰

Tohmajärven Tikkalan kyläläisten kielteinen asenne aiheutti kinkereiden epäonnistumisen vuonna 1893. Kyläläiset kieltäytyivät antamasta yösijaa kinkerien toimittajille ja käyttäytyivät passiivisesti kinkereillä. Vastarinnan ankaruus oli poikkeuksellista. Eräitä kiihtelysvaarialaisia ärsytti kinkerien toimittajien vaatimus neljästä kyytihevosesta. Tohmajärven papisto raportoi selvää kinkereillä käynnin

³⁷ Kar 8A/19.2.1884, Polvijärveltä (Kuntalainen); 21/15.3.1887, Pusosta (M. S.); Ilomantsista; 17/27.2.1891, Pälkijärvellä (-tila-); 72/15.9.1891, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 107-108, 124-125.

³⁸ Kar 22/16.3.1888, Pielisjärveltä (J-i).

³⁹ Kar 70/4.9.1888, Kirje Joensuusta (-n); *Laasonen* 1971, 108; *Rimpiläinen* 1975, 24-25, 58-59.

⁴⁰ Kar 12A/17.3.1885, Juu'asta; 30/18.4.1893, Kirje Pielisjärveltä (Juakko).

vähennemistä neljä vuotta myöhemmin. Nämä tyytymättömyyden ilmaukset liittyivät laajempaan Ala-Karjalan pappisvastaisuuden ilmiöön. Papisto kohtasi arvostelua ja vastarintaa taloudellisten ja viranhoitoon liittyvien syiden perusteella, mikä näkyi esimerkiksi kinkereihin liittyvissä asioissa.⁴¹

Kirjastoja oli lähes jokaisessa kunnassa. Niiden hoito oli sattumanvaraista, sillä ilman asiasta innostunutta kirjastonhoitajaa ne jäivät rappiotilaan. Enolainen kertoi vuonna 1884, että arpajaishanke kirjaston uudelleen avaamiseksi oli rauennut. Pitäjänapulaisen Johan Gustafssonin vuonna 1859 perustaman kirjaston jäämistönä oli parikymmentä kirjaa, jotka lojuivat vasussa eräässä talossa. Enolaiset saivat pienen kirjaston opettajien tukemana pari vuotta myöhemmin. Kiertokoulunopettaja Robert Nuutinen kertoi kirjaston hyväksi järjestetyistä arpajaisista Karjalattaressa vuonna 1890.⁴²

Kirjoittaja Juuan Paalasmaasta ihmetteli vuonna 1884, minne pitäjän kirjasto oli hävinnyt. Rautavaaralainen kertoi vuonna 1890, että kirjasto oli "vaivoin saatu sellaiseen kuntoon, jossa järjestettyjä kirjastoja on opittu näkemään". Kirjoittajan mukaan kirjasto sisälsi etupäässä uskonnollista kirjallisuutta, koska "uskonto on ja pitää olla perustuksena ja ohjeena kansan kaikkien kerroksien siunausta tuottavassa jalostamistyössä". Pappi Karl Fredrik Calenius oli perustanut kirjaston jo 1850- ja 1860-lukujen taitteessa. Juuan kirjaston oli perustanut pitäjän pappi vuonna 1860, mutta kirjasto koki uneliaita vuosia myös Juuassa.⁴³

Kansakoulunopettaja Juho Koivisto kirjoitti hoitamansa kirjaston historiasta Karjalattaressa vuonna 1890. Pappi K. F. Calenius oli perustanut Tohmajärven kirjaston vuonna 1856. Kirjastoon oli kertynyt merkittävä määrä kirjoja eli 500 uskonnollista ja 200 kaunokirjallista teosta vuoteen 1860 mennessä. Alkuinnostuksen jälkeen sen toiminta oli kuihtunut. Koiviston mukaan kansan lainausinnossa oli toivomisen varaa ja hän kehotti pappeja edistämään asiaa kinkereillä. "Se olisi jotakin toista kun väkisin Savo-Karjalan tyrkyttäminen ja muiden lehtien pannaan paneminen", hän lausui pisteliääseen tyyliinsä. Papisto levitti mielellään kirkollismielistä kuopiolaista Savo-Karjalaa, mikä ei miellyttänyt papistoon kriittisesti suhtautuvaa Koivistoa.⁴⁴

⁴¹ Ks. s. 109-111.

⁴² *Kar* 9B/29.2.1884, Enosta (--n); 38/16.5.1890, Enosta (Robert); *Järvelin* 1966, 30-31; *Björn* 1994, 164-165.

⁴³ *Kar* 13A/26.3.1884, Juu'an Paalasmaasta (Nenialehuol); 16/25.2.1890, Joensuusta (-r); *Colliander* 1910, 714; *Kokkonen* 1941, 400; *Järvelin* 1966, 30-33. Kokkonen mukaan Juuan kirjaston perusti Adolf Mehtonen, joka oli pitäjänapulaisena Juuassa vuosina 1869-72. Ero Järvelinin ilmoittamaan perustamisvuoteen (1860) saattaa johtua siitä, että Mehtonen perusti mahdollisesti toimintansa lopettaneen kirjaston uudelleen.

⁴⁴ *Kar* 22/18.3.1890, Tohmajärven lainakirjaston historiaa (pääkirj., J. K); *Järvelin* 1966, 32.

"Pekka" kirjoitti Kontiolahden Lehmon kyläkirjastosta, jonka juhlallisesta vihkimisestä Karjalatar kertoi vuonna 1878, että siellä oli vain muutamia vanhoja uskonnollisia kirjoja epäjärjestyksessä. Hän toivoi uusien kirjojen ostamista kunnan viinaverorahoilla. Erään kirjoittajan mukaan Kiihtelysvaaran kirjasto oli myös huonossa tilassa. Kirjat olivat repaleisia ja vanhoja, eikä lukusalia vielä ollut pitäjässä. Hän kehotti miettimään varainhankintakeinoja kirjojen ostamiseksi. Lieksan Vuonislahden kyläkirjasto oli perustettu vapaaehtoisilla lahjoituksilla. Kirjastojen rahoitus koostui pääasiassa keräyksiä, kolehtien, arpajaisten ja myyjäisten tuotoista sekä vapaaehtoisista raha- ja kirjalahjoituksista. Kirkon- tai pitäjänkokous myönsi vain muutamissa pitäjissä varoja kirjastojen perustamiseksi ja ylläpitämiseksi. Kunta myönsi tukea viinaverorahoista ainakin Juuassa 1870-luvulla, Tohmajärvellä 1870-luvulta saakka, Kesälahdella vuodesta 1890 sekä Polvijärvellä ja Kiihtelysvaaralla vuodesta 1893 saakka.⁴⁵

"Mahtava kappalaispappi" E. G. Kyander oli asettanut pannaan Aleksis Kiven teokset Lieksan kirjastossa. Kirjoittaja paheksui tätä vuonna 1891: "Mitähän mokomat miehet pitäisivätkään sopivina kansalle, kun Kivikin teoksineen saa tuommoisen kohtelun heiltä." Uskonnollinen kirjallisuus oli hallinnut kirjastojen tarjontaa 1850-luvulla, ja pappien päätavoite oli hengellisten kirjojen saattaminen kansan ulottuville. Hyödyllinen ja opettavainen tietokirjallisuus oli ollut perinteisesti toisella sijalla ja vasta sen jälkeen tuli kaunokirjallisuus. Suomenkielisen kirjallisuuden tarjonta alkoi monipuolistua 1800-luvun lopulla, mikä näkyi myös kirjastojen valikoimissa. Pielisjärven lainakirjaston säännöt vuodelta 1888 määrittivät, että kirjaston tehtävänä oli "virkeämmän lukuhalun herättäminen ja sen kautta kristillinen (sic) ynnä tarpeellisen maallisen tiedon levittäminen kansaan, että se kehittyisi Jumalan pelvossa sekä hyvissä kansalaisavuuissa". Kun kuntakokous myönsi varoja Kolin kyläkirjastolle 1890-luvun lopulla, se velvoitti kolilaisia käyttämään rahat uskonnollisen kirjallisuuden hankkimiseen.⁴⁶

Kirjastojen vuosikertomuksia ilmestyi edelleen Karjalattaressa. Uskonnollisten kirjojen lainausosuus oli 30 prosenttia ja määräosuus 24 prosenttia Liperin kirjastossa vuonna 1884. Uskonnollinen kirjallisuus käsitti puolet lainauksista Kuusjärvellä vuonna 1885. Niiden kysyntä oli suurempi kuin osuus (37 prosenttia) kirjojen kokonaismäärästä. Tohmajärvellä uskonnollisia kirjoja oli 27 prosenttia vuonna 1890. Kirjastoharrastus oli vanhaa Liperin ja Tohmajärven pitäjissä, mikä vaikutti

⁴⁵ Kar 8/27.1.1891, Lehmosta (Pekka); 21/13.3.1891, Kiihtelysvaaralta (Tahto); 80/13.10.1893, Pielisjärven Vuonislahden seutuvilta (Uudis-asukas); Kokkonen 1941, 400; Järvelin 1966, 53-59.

⁴⁶ Kar 83/23.10.1891, Joensuusta; Järvelin 1966, 77-79; Laasonen 1971, 126-128.

siihen, että muunlaisen kuin hengellisen kirjallisuuden määrä oli suurempi kuin esimerkiksi uudessa Kuusjärven kirjastossa. Syynä tähän oli se, että hengellinen kirjallisuus oli edelleen etusijalla hankinnoissa.⁴⁷

Karjalattaressa oli mainintoja sanomalehtien tilaamisen ja lukemisen virkoamisesta 1880- ja 90-lukujen taitteessa. Kirjoittaja Liperin Leppälahdelta kertoi vuonna 1889, että kyläläiset tilasivat Karjalatarta, *Kyläkirjaston kuvalehteä* ja Lähetyssanomiam. Lehmolaisen Pekan mukaan "Karjalatarta tulee melkein joka taloon, vieläpä mökkeihinkin". Kirjoittajat Kontiolahden Selkieltä, Kiihtelysvaarasta ja Vuonislahdelta mainitsivat myös innokkaasta sanomalehtien tilaamisesta.⁴⁸

Kansan omistaman kirjallisuuden määrä oli kasvussa, mutta kirjat eivät olleet itsestäänselvyys varsinkaan syrjäseuduilla. Liperiläinen kirjoittaja kertoi, että kirjoja oli "melkein joka talossa". Ilomantsilainen kirjoitti erään kylän kirjatilanteesta vuonna 1888, että kyläläisillä oli vain muutamia repeytyneitä, kahvipannun alusina pidettyjä aapisia, jokunen virsikirja ja yksi Uusi testamentti. Tavoite, että jokainen koti omisti vähintään Uuden testamentin tai muun Raamatun osan, ei toteutunut Pohjois-Karjalassa vielä 1890-luvulla.⁴⁹

Kokoraamatun hankkiminen oli koko kylän yhteinen hanke niin kuin Lieksan Vuonislahdella. Kirjoittaja ihmetteli vuonna 1888, mitä oli tapahtunut keräykselle, jonka tarkoituksena oli ollut ostaa kyläraamattu. Kirkkoherra Johan Pöyhönen oli pannut hankkeen alulle jo neljä vuotta aikaisemmin, mutta se ei ollut edennyt toivotulla tavalla.⁵⁰

Ylä-Karjalan papisto oli päättänyt perustaa Suomen Piipliaseuran haaraosasto Joensuuhun vuonna 1882. Pohjois-Karjalan piipliaseura syntyi varsinaisesti vasta joulukuussa 1887. Kaupunginsaarnaaja Laamanen kirjoitti asiasta Karjalattaressa. Perustava kokous valitsi piipliaseuran puheenjohtajaksi Kontiolahden kirkkoherran Järnefeltin, varapuheenjohtajaksi maisteri Alopaeuksen ja sihteeriksi Laamasen. Metsäherra Otto Neovius toimi rahastonhoitajana. Seuran johtokuntaan kuului arvovaltaisia maallikoita. Heitä olivat piirilääkäri Henrik Hällström, luutnantti A. Arelson, varatuomari Ernst Voldemar Nystén ja rehtori Daniel Axel Walle. Pappisjäseniä olivat Åkerblom, Enon kirkkoherra Evert Brynolf von Konow,

⁴⁷ Kar 42B/17.10.1884, Vuosikertomus Liprin (sic) Kansankirjastosta vv. 1879-1884; 8/30.1.1886, Joensuusta; 4/13.1.1888, Joensuusta; 13/14.2.1890, Joensuusta; 2/5.1.1891, Joensuusta; *Järvelin* 1966, 30, 80-81; *Laasonen* 1971, 126-127.

⁴⁸ Kar 4/11.1.1889, Liperin Leppälahdelta (P); 3/9.1.1891, Selillä (Lyly); 8/27.1.1891; 21/13.3.1891; 80/13.10.1893.

⁴⁹ Kar 34/1.5.1888, Joensuusta; 4/11.1.1889; *Laasonen* 1971, 128.

⁵⁰ Kar 8/27.1.1888, Pielisjärveltä (Kuntalainen); *Laasonen* 1971, 128.

Kontiolahden pitäjänapulainen Hyvärinen ja Rääkkylän pitäjänapulainen Albert Vitalias Ståhlhammar. Sääntöjen valmistaminen ja hyväksyminen sekä sopiminen aluejaosta Kuopion piplaseuran kanssa oli vienyt aikaa, joten piplaseura syntyi viisi vuotta ensimmäisen perustamisehdotuksen jälkeen. Piplaseurojen tarkoituksena oli levittää Raamattua ja sen osia myymällä niitä mahdollisimman halpaan hintaan tai jakamalla niitä ilmaiseksi.⁵¹

Piplaseuran toiminta oli pääasiassa kirjakauppaa, jota hoiti kauppias Antti Uimonen. Se teki myös lahjoituksia kuten vuonna 1890, jolloin se päätti jakaa viisi Uutta testamenttia jokaiseen seurakuntaan rippikoululaisille annettavaksi. Seura piti vuosikokouksiaan Joensuussa. Yhdistyksen toiminta oli kituvaa, sillä Karjalattaren mukaan vuonna 1893 vuosikokous jäi pitämättä osallistujien puutteen takia. Kontiolahden kirkkoherra K. E. Järnefelt oli puheenjohtajana vuosina 1888–1889 ja Henrik Piipponen vuosina 1890–1900. Seura levitti ensimmäisen kymmenen vuoden aikana 700 Raamattua, 3 300 Uutta testamenttia, 220 Uutta testamenttia ja Psalttaria, 70 Psalttaria ja 300 Johanneksen evankeliumia.⁵²

Liperin ja Kuusjärven raamattuseurat julkaisivat jakelutietojaan Karjalattaressa. Liperin seura oli jakanut 4 Raamattua ja 11 Uutta testamenttia vuonna 1886. Vuonna 1889 se jakoi viisi Raamattua, 17 Uutta testamenttia ja kolme Psalttaria. Yksityiset lahjoittajat olivat antaneet kuusi Uutta testamenttia. Kuusjärven raamattuseura oli lahjoittanut tai myynyt 62 Raamattua, 151 Uutta testamenttia, 16 Psalttaria, 25 Johanneksen evankeliumia, 117 virsikirjaa, 226 raamatunhistoriaa sekä yhteensä 512 katekismusta ja aapista vuosina 1883–1889. Rääkkylässä oli myös raamattuseura.⁵³

Kontiolahden pitäjänapulaisen Eero Hyvärisen raamatullista suuntaa edustanut lehti *Raamatun Ystävä* alkoi ilmestyä vuoden 1889 alussa. Lehden tarkoituksena oli "korottaa itse Pyhä Raamattu yksityisten ja perheiden enin käyttämäksi hartauskirjaksi, edistää evank. luteril. tunnustuksen mukaisen raamatullisesti raittiin kristillisyyden varttumista ja tutustuttaa lukijansa tekeillä olevaan uuteen raamatunsuomennokseen".

⁵¹ *Kar* 102/27.12.1887, Joensuussa (Lmn); *Könönen* 1904, 388-389; *Colliander* 1910, 610; *Laasonen* 1971, 127-128; *Ahonen* 1985, 623, 627.

⁵² *Kar* 3/10.1.1888, Joensuusta; 4/13.1.1888, Joensuusta; 71/7.9.1888, Joensuusta (Lmn); 81/11.10.1889, Joensuusta; 17/28.2.1890, Joensuusta; 73/19.9.1890, Joensuusta; 73/13.9.1891, Joensuusta; 4/17.1.1893, Joensuusta; *Könönen* 1904, 388-389.

⁵³ *Kar* 50/28.6.1887, Vuosikertomus (K. E. Herckman); 51/28.6.1889, Joensuusta (-n); 62/12.8.1890, Joensuusta (K. E. H.); *Laasonen* 1971, 127-128.

Lehti lakkasi ilmestymästä jo seuraavan vuoden alussa. Lopettamisen taustalla saattoi olla kenraalikuvernöörin määräys.⁵⁴

Rahvaalle lukutaito ja katekismuksen osaaminen olivat tärkeitä taitoja, koska ne merkitsivät täyden kansalaiskelpoisuuden saavuttamista. Kirjastot, lukutuvat, kirjojen hankkiminen ja sanomalehtien tilaaminen tulivat tärkeysjärjestyksessä perustaitojen hankkimisen jälkeen. Kierto- ja kansakoulujen perustaminen kohtasi vastustusta niiden aiheuttamien taloudellisten rasitusten vuoksi. Kielteisiin asenteisiin oli syynä myös se, että koulutuksella ja sivistyspyrinnöillä oli vielä herraskainen sivumaku. Sanomalehtien lukeminen ja kirjallisuuden omistaminen lisääntyivät kuitenkin vähitellen kansan keskuudessa. Kirjastojen toiminta oli kituvaa tai se lakkasi kokonaan alkuinnostuksen jälkeen monissa pitäjissä. Kirjastoharrastus oli vanhinta Liperissä ja Tohmajärvellä. Yleensä perustaja oli pappi, ja uskonnollisella kirjallisuudella oli vankka asema kirjastojen tarjonnassa. Kirjastonhoito perustui lähes yksinomaan vapaaehtoisuuteen, mikä oli syynä toiminnan ailahtelevuuteen.

Maaseutukirjeenvaihtajat suhtautuivat sivistysasioihin keskimäärästä myönteisemmin, sillä sanomalehti oli itsessään valistushengen ilmentymä. He olivat sisäistäneet kansanvalistusidean, joka ajalle tyypilliseen tyyliin liittyi kansallistunnon nousuun. Kansaa oli sivistettävä, jotta se täyttäisi parhaalla tavalla velvollisuutensa Jumalaa ja isänmaata kohtaan. Sivistyneistö, papisto, kansakoulunopettajat ja sanomalehdet levittivät tätä aatetta, mikä vaikutti vähitellen kansan vanhakantaisiin asenteisiin.

⁵⁴ *Kar* 102/24.12.1888, Joensuusta; 1/2.1.1889, Raamatun Ystävä; 10/1.2.1889, Joensuusta; 21/15.2.1889, Joensuusta; 31/22.4.1890, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 131; *Raittila* 1991, 51.

7 Uskonnolliset liikkeet ja ortodoksit

a. Lestadiolaisuus ja muu uskonnollinen liikehdintä

Lestadiolaisuus oli tullut Pohjois-Karjalan pitäjistä ensimmäisenä Nurmekseen 1870-luvun alussa. Se saavutti vahvimman alueensa Kontiolahti–Joensuun ja Liperin seuduilla 1870-luvun puolivälistä saakka. Suurin osa Pohjois-Karjalan pitäjistä sai ensikosketuksensa liikkeeseen vuosina 1880-luvulla. Lestadiolaisuus kohtasi vastustusta aivan eritavalla kuin muut herätysliikkeet ja vapaat suunnat.¹ Karjalattaressa oli kirjoituksia, jotka mainitsivat liikkeen leviämisestä kielteisessä sävyssä.

Lieksan lukkari Daniel Kaski kirjoitti lestadiolaisuudesta Karjalattaren pääkirjoituksessa "Hihhulilaisuus eli pakkouskoisuus" heinäkuussa 1885. Hän mainitsi uusien uskolaisten tulosta Pohjois-Karjalaan, ja arvosteli lestadiolaisten rippioppia ja suhdetta Mooseksen lakiin. Kasken mukaan lestadiolaiset sanoivat, että he olivat uudestisyntyneinä vapaita laista ja tekivät vapaasta tahdosta, mitä Jumala halusi. Hänen mukaansa tämä näkemys oli ristiriidassa tunnustuskirjojen määrittelemän niin sanotun lain kolmannen käytön kanssa, jonka mukaan kristitty tarvitsi lakia myös kääntymyksen jälkeen itsessä asuvan syntisen ihmisen tähden.²

Lestadiolaisuutta esiintyi Lieksassa ensimmäisen kerran luultavasti vuonna 1884. Seuraavana vuonna paikkakunnalle saapui apulaispapiksi lestadiolainen Jaakko Adolf Veijola. Liikkeen tulon takia heränneisiin kuulunut lukkari Kaski laati liikettä vastustavan kirjoituksen Karjalattareen. Lestadiolaisten julistukseen kuulunut antinomistinen painotus sai yleisesti aikaan väärinkäsityksiä, joiden mukaan liike torjui kokonaan Mooseksen lain ja korosti uskonratkaisunsa tehneen kristityn hengellistä vapautta ja synnittömyyttä. Lestadiolaisyhteisön sisäinen normijärjestelmä ja henkilökohtainen sielunhoito edustivat jäsenille kymmenen käskyn lakia. Papit, jotka muuten vastustivat liikettä, saattoivat antaa lestadiolaisille tunnustusta liikkeen siveellisyyttä parantavasta vaikutuksesta. Lieksan kirkkoherrat suhtautuivat lestadiolaisuuteen kuitenkin kielteisesti ja varoittivat seurakuntalaisia sekaantumasta siihen. Veijola kuoli vuonna 1886, mutta liike juurtui tukevasti Pielisen länsirannalle Kolin kylään. Lestadiolaisia oli siellä vuonna 1891 noin kolmekymmentä.³

¹ Laasonen 1971, 146-149; Lohi 1997, 592.

² Kar 31B/31.7.1885, Hihhulilaisuus eli pakkouskoisuus (pääkirj., D. K-i); Kinnunen 2004, 56.

³ Colliander 1910, 512; Raittila 1976, 178-183; Kiiskinen & Sallinen 1991, 286; Lohi 1997, 579-581; Kinnunen 2004, 56.

Piispa Gustaf Johanssonin esittämä lausunto lestadiolaisista Kuopion pappein-kokouksessa syksyllä 1885 ilmestyi myös Karjalattaressa. Johansson arveli, että liik-keen suosion huippu oli taittumassa ja että liike oli taantumassa joissakin paikoissa. Hän tunnusti lestadiolaisuuden ansiot siveellisyiden kohottamisessa, mutta arvosteli liiku-tuksia ja rippioppia epäraamatullisen hengen ilmentyminä. Liikutukset kertoivat, että lestadiolaisuudessa oli vallalla "epäraitis sielullinen tunne-elämä". Johansson näki epäkohtana myös liiallisen seuroihin kokoontumisen, mikä hänen mukaansa häiritsi kotihartautta. Johansson oli käsitellyt aihetta jo saman vuoden keväällä, kun hän tervehti hiippakuntansa papistoa parikymmensivuisella kirjasella. Hän luki lestadiolaisuuden lahkoihin, joiden kirkkokritiikkiä hän ei hyväksynyt.⁴

Kirjoittaja "Värtsilän kasarmilta" kertoi lestadiolaisuuden leviämisestä Karja-lattaressa vuonna 1885. Värtsiläläinen kirjoitti viisi vuotta myöhemmin, että liike oli levinnyt myös Pälkjärven puolelle. Työväestön lisääntynyt liikkuvuus edisti osaltaan lestadiolaisuuden nopeaa leviämistä. Värtsilän tehtaات olivat joutuneet seisomaan noin vuoden ajan 1880-luvun alussa. Tehtaan työmiehet lähtivät etsimään työtä muulta, ja moni suuntasi Pietariin, jossa asui tuhansia suomalaisia. Eräät työläiset tutustuivat siellä lestadiolaisuuteen ja toivat liikkeen Värtsilään vuonna 1883. Värtsiläläiset levittivät sitä emäseurakuntaan Tohmajärvelle ja naapuripitäjään Pälkjärvelle. Saarnatyö ei tuottanut mainittavaa tulosta Pälkjärvellä.⁵

Liikkuvat saarnaajat levittivät lestadiolaisuutta tehokkaasti. Joensuulainen kertoi vuonna 1886, että kaksi pohjanmaalaista miestä oli pitänyt kokouksia kaupungis-sa kahdesti päivässä ja että he olivat ilmaisseet aikovansa käydä muissakin Pohjois-Karjalan seurakunnissa. Kirjoittaja syytti lestadiolaisten oppia epäraamatulliseksi. Pielisjärveläinen mainitsi pitäjässä liikkuneista "pohjan puolelta kotoisin olevista lähetyssaarnaajista" kuukausi myöhemmin. Kyseessä saattoivat olla samat saarnamie-het. Karjalatar mainitsi pohjanmaalaisten saarnaajien vierailusta Joensuussa myös pari vuotta myöhemmin. Kuulijoita oli ollut paljon, ja monet olivat tulleet pelkästä uteliai-suudesta. Lestadiolaisten kokoukset kärsivät joskus häirinnästä. Karjalatar kertoi vuonna 1888, että poikajoukko oli häirinnyt lestadiolaisten seuroja huoneiston ulkopuo-lelta Joensuussa. Joensuulaiset olivat vuokranneet oman toimitalon vuonna 1882. Kaupunki oli levähdyspaikka monille Viipuriin ja Pietariin matkanneille saarnaajille,

⁴ Kar 48A/24.11.1885, Lausunto lestadiolaisista; *Lohi* 1997, 40-41.

⁵ Kar 35A/25.8.1885, Värtsilän kasarmilta; 14/18.2.1890, Joensuusta (Matkoillaan kuulija); *Lohi* 1997, 24-26, 588-589; *Kinnunen* 2004, 79-82.

joten paikkakuntalaisille tarjoutui mahdollisuuksia kuulla vierailevia puhujia. Joensuun rauhanyhdistys perustettiin vuonna 1894.⁶

Maaseutukirjeenvaihtajien mukaan lestadiolaisuus oli saanut kannatusta Heinäveden Varistaipaleella ja Kontiolahden Romppalassa vuonna 1887. Kirjoittaja Romppalasta mainitsi, että "saarnamiehiä kulkee melkein joka viikko". "Puson ukko" mainitsi Romppalan virkeästä lestadiolaisuudesta neljä vuotta myöhemmin. Hänen mukaansa yli kolmekymmentä henkeä oli ottanut synninpäästön, ja seuratoiminta oli vilkasta. Saarnamiehiä saapui kauempaakin seuroihin. Kirjoittaja valitti lestadiolaisten liikutuksista ja rippikoulun vastustamisesta ja vaati, että kirkkoherra valvoisi heidän tilaisuuksiaan. Kontiolahden Selkien kylän lestadiolaisuus oli myös esillä kahdessa kirjeessä 1880- ja 90-lukujen taitteessa. Synnintunnustuskäytäntö ja liikutukset olivat näidenkin kirjeiden arvostelun kohteena. Enolainen kirjoittaja mainitsi lestadiolaisten seuroista vuonna 1888. Pitäjän kiertokoulunopettaja Robert Nuutinen kertoi muutama vuosi myöhemmin, että liike oli levinnyt ja aiheuttanut "kinastuksia ja väittelemisiä". Lestadiolaisuus oli saapunut Enoon vuonna 1800-luvun alussa Kontiolahdelta. Kannattajajoukko nousi jopa kahteen sataan eli yli kolmeen prosenttiin asukasmäärästä 1890-luvun alussa. Kontiolahti oli pohjoiskarjalaisittain vanhaa lestadiolaisseutua. Lestadiolaiskyliä olivat Mönni, Selkie, Jakokoski, Lehmo ja Romppala. Romppalalaiset kustansivat Kemistä asti tulleiden saarnaajien matkoja. Kontiolahdella liikkeen kannattajia oli 1890-luvun puolivälissä yhteensä noin kahdeksankymmentä.⁷

Piispa Johansson puuttui lestadiolaisuuteen Pohjois-Karjalan seurakuntien tarkastuksissa vuonna 1887. Värtsiläläinen kertoi, että Johansson teki "pikku ojennuksen 'hihhulilahkolaisille', joita vähäinen joukko on tännekin osunut". Liperin kirkkoneuvosto oli kutsunut kaksi lestadiolaista kuulusteluunsa piispantarkastuksen aikana, mutta he eivät olleet ilmestyneet kuultaviksi. Kuusjärveläisen mukaan Johansson oli kiittänyt seurakuntaa "hyvästä järjestyksestä". Se, oliko Johanssonin arvion taustalla lestadiolaisuuden puuttuminen luterilaisten keskuudesta, jää epäselväksi. Liikkeen vaikutus levisi Kuusjärven itäisimpiin kyliin Liperin puolelta ja se sai kannatusta erityisesti ortodoksien keskuudessa. Heillä oli hyvät yhteydet Liperin lestadiolaistuneisiin orto-

⁶ Kar 10/6.2.1886, Joensuusta; 18/6.3.1886, Pielisjärveltä (Melkein raitis); 17/28.2.1888, Joensuusta; 18/2.3.1888, Joensuusta; Lohi 1997, 586-587.

⁷ Kar 17/1.3.1887, Joensuusta; 74/20.9.1887, Romppalasta (-ionen); 60/31.7.1888, Joensuusta (Kuulia); 31/16.4.1889, Seliltä (Ensikertalainen Massi); 38/16.5.1890, Enosta (Robert); 53/11.7.1890, Kontiolahdelta (H. H.); 3/9.1.1891, Selillä (Lyly); 6/20.1.1891, Romppalasta (Puson ukko); Lohi 1997, 581-586, 592, 734; Kinnunen 2004, 59-61.

dokseihin. Luterilaiset viranomaiset eivät puuttuneet ortodoksien pitämiin lestadiolaisilaisuuksiin, jos niiden pitopaikka oli ortodoksitalo.⁸

Karjalattaren mukaan Johansson varoitti kiihtelysvaaralaisia lestadiolaisuudesta tarkastuksellaan vuonna 1891, jolloin pitäjässä oli muutamia liikkeen kannattajia. Papiston suhtautuminen lestadiolaisuuteen ei ollut yksinomaan tuomitsevaa, vaan myös puolustavia ja ymmärtäviä kannanottoja esiintyi. Liperin kirkkoherra A. F. Åkerblom mainitsi lestadiolaisuuden elävöittävän vaikutuksen seurakuntaelämään lääninrovastikertomuksessaan vuonna 1887.⁹

Joensuun kaupunginsaarnaaja N. J. Laamanen esitteli Lars Levi Laestadiusen elämäkertatietoja Karjalattaressa vuonna 1888. Kolmiosaisen kirjoituksen kaksi osaa ilmestyi pääkirjoituksina. Laamanen oli koonnut tiedot ruotsalaisesta lehdestä. Hän kommentoi liikettä ja sen perustajaa elämäkertaosuuden päätteeksi. Laamanen kirjoitti, että "me puolestamme – vaikka mielellämme tunnustammenkin Laestadion ja hänen toimeen saamansa liikkeen suuren merkityksen – valitamme likaisuutta sanoissa, joita L:io käytti vastoin selvää raamatun kieltoa". Hän kirjoitti liikkeen opista, ettei se "ole kaikin paikoin raamatun mukainen ja että henki, joka liikettä hallitsee on näyttäytynyt ja vielä näyttää oireita farisealaisesta ylpeydestä ja itserakkaudesta". Laamasen lestadiolaisuuden kritiikki oli suhteellisen lievää, ja hän puolusti liikettä piispantarkastuksissa. Hän kiitteli lestadiolaisten ahkeraa kirkossakäyntiä vuonna 1891. Säkylän lestadiolainen kirkkoherra W. A. Mandellöf, joka vieraili Joensuussa samana vuonna, kertoi Laamasen häntä kohtaan osoittamasta ystävällisyydestä. Hiippakunnan johto kiinnitti huomiota liikkeen maltillistumiseen ja elämäntapoja parantavaan vaikutukseen 1890-luvun lopulla.¹⁰

Lestadiolaisuuden leviäminen Pohjois-Karjalaan heijastui Karjalattaren kirjoituksissa. Uusia alueita olivat Pielisjärvi, Eno, Kuusjärvi, Tohmajärvi ja Kiihtelysvaara. Kontiolahden sivukylien lestadiolaistoiminta oli maaseutukirjeenvaihtajien mukaan virkeää. Liikkuvien saarnaajien verkosto levitti liikettä tehokkaasti. Kirjoittajien suhtautuminen oli poikkeuksetta kielteistä, eikä lestadiolaisten tapana ollut puolustautua lehtien palstoilla. Piispa Johansson vastusti liikettä voimakkaasti, mikä vaikutti koko hiippakunnan ilmapiiriin. Joensuun kaupunginsaarnaajan Laamasen suhde lestadiolaisuuteen oli osittain ymmärtävä. Hänen toimestaan Karjalatar julkaisi Laestadiusen elämäkertatietoja. Karjalattaren toimitus ei itse ottanut kantaa lestadiolaisuuteen.

⁸ *Kar* 27/7.2.1887, Kirje Värtsilästä (-); 28/12.4.1887, Joensuusta; 34/3.5.1887, Kuusjärvellä (-n); *Lohi* 1997, 584-585; *Kinnunen* 2004, 73-76, 190-192.

⁹ *Kar* 82/20.10.1891, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 149; *Lohi* 1997, 589; *Kinnunen* 2004, 62.

¹⁰ *Kar* 62/7.8.1888, Lars Levi Laestadius (pääkirj.); 64/14.8.1888, Lars Levi Laestadius; 67/24.8.1888, Lars Levi Laestadius (pääkirj.); *Laasonen* 1971, 148-149; *Rimpiläinen* 1975, 57; *Lohi* 1997, 586-587.

Uusista uskonnollisista liikkeistä baptismi näkyi eniten Karjalattaressa. Toimituksen Savo-Karjalasta lainaama uutinen kertoi vuonna 1890, että Kaavilla kuusi ihmistä oli ottanut vastaan kasteen, jonka olivat toimittaneet suutari Hedborg, kirvesmies Niskanen ja hatuntekijä Forsman. Kaavilainen kirjoittaja kertoi baptismin tulosta paikkakunnalle hieman myöhemmin. "Lukematon joukko" baptisteja Kuopiosta oli käynyt pitämässä tilaisuuksia. Naissaarnaajiakin oli ollut mukana. Kirjoittaja paheksui sitä, että baptistit vastustivat rippikoulua, katekismusta ja uutta virsikirjaa. Muut baptismissa koskevat uutiset käsittelivät pääasiassa Kuopion seudun baptistiliikkeitä ja seurakunnan perustamista 1890-luvun alussa.¹¹

Baptismi oli ensimmäinen angloamerikkalaisperäinen uskonliike, joka irtautui kirkosta ja alkoi muodostaa omia seurakuntia vuoden 1889 eriuskolaislain nojalla. Oleelliset erot evankelisluterilaiseen kirkkoon verrattuna liittyivät sakramentti- ja kirkko-oppiin. Vaatimus uskoviksi tunnustautuvien kasteesta merkitsi aikuiskastetta. Baptistien kirkko-opin mukaan seurakunnan muodostivat vain kastetut, joilla oli oikeus osallistua leivänmurroksi kutsuttuun ehtoollisen muistoateriaan. Liikkeen vahvin alue oli Etelä-Pohjanmaan rannikolla. Pohjois-Karjalassa baptismissa esiintyi Kiihtelysvaarassa, Tohmajärvellä ja Värtsilässä 1900-luvun alkuvuosina.¹²

Karjalattaressa oli uutinen vapaakirkollisen maallikkosaarnaajan Fredrik Nyreenin pitämästä kokoussarjasta syksyllä 1893. Hän oli puhunut "täydelle huoneelle". Lyseon lehtori Erik Herz oli tilaisuuksien paikallinen järjestäjä, joka piti myös itse vapaakirkollisia esitelmiä samana syksynä. Tilaisuudet saavuttivat suuren suosion. Tahvo Könönen kertoo hieman liioittelevasti Joensuun kaupungin historiassaan, että hän saavutti "satamäärin" kuulijoita. Vapaakirkollisen *Suomen Viikkolehden* tilaustiedot kertovat, että liikkeellä oli jonkin verran kannatusta Joensuussa, Nurmeksessa ja Ilomantsissa jo ainakin vuodesta 1888 asti. Herz kuoli vuonna 1894, ja liikkeen kannattajamäärä supistui merkittävästi. Vapaakirkollisuutta oli vähäisessä määrin Kontiolahdella, Kiihtelysvaarassa, Tohmajärvellä ja Kiteellä. Se korosti kokemuseräistä uskonratkaisua ja seurakuntanäkemyksiä, jonka mukaan ehtoollispöytä oli avoin vain henkilökohtaisen uskonratkaisun tehneille. Kaste ei muodostunut uskonyhteisöön pääsemisen kynnyksymykseksi. Vapaakirkollisuudessa olennaista oli seurakunnan jäsenten pysyvä todistamis- ja lähetystehtävä.¹³

¹¹ Kar 34/1.5.1886, Joensuusta; 55/18.7.1890, Joensuusta; 59/1.8.1890, Joensuusta; 62/12.8.1890, Kaavilta (a-n); 76/30.9.1890, Joensuusta; 72/16.9.1892, Joensuusta; 9/31.1.1893, Joensuusta; Laasonen 1971, 151. Kuopion lehdistön kielteisestä suhtautumisesta baptismiin Turunen 2006, 62-66.

¹² Laasonen 1971, 151; Seppo 1983, 15-16.

¹³ Kar 76/29.9.1893, Joensuusta; Könönen 1904, 385-386, Laasonen 1971, 150-151; Seppo 1983, 22-23.

Uskonnollista hurmoksellisuutta esiintyi jonkin verran lestadiolaisten liikutusten lisäksi. Kuopion seudulta lähtöisin ollut unissasaarnaaja Karoliina Utrainen kävi Pohjois-Karjalassa saarnamatkoillaan. Karjalatar kertoi Utraisen vierailusta Joensuussa vuonna 1886, että hän oli saarnannut tunnin "horrostilassa" ja että kuulijoita oli ollut runsaasti. Karjalatar suhtautui Utraisen saarnaamiseen myönteisesti ja katsoi, ettei hengellisten ihmeiden aika ollut vielä ohi. Lehti julkaisi myöhemmin samana vuonna Uudessa Suomettaressa ilmestyneen "saarnatautia" käsittelevän kirjoituksen Utraisen vierailun innoittamana. Kirjoittaja "Lounasvaara" arveli Utraisen saarnoista, että "joskus on kirkossa huonompia saarnoja kuultu, mitä parannussaarnoihin tulee", mutta ne eivät sisältäneet "mitään 'rauhan evankeliumia', kuten käskyn mukaan olisi määrä saarnata". Muistitietoa Utraisen käynneistä on säilynyt ainakin Nurmeksessa. *Miika Turusen* suorittama Kuopion lehtien tarkastelu osoittaa, että kirkollinen Savo-Karjala suhtautui horrossaarnaamiseen pääasiassa myönteisesti ja korosti ilmiön hengellistä luonnetta. Nuorsuomalaiset Savo ja Tapio puolestaan pitivät unissasaarnaamista eräänlaisena henkisenä tarttumatautina, jonka syinä olivat saarnaajien hermoheikkous ja huomionkipeys.¹⁴ Karjalatar ei vanhasuomalaisten lehtien tapaan etsinyt Utraisen horrossaarnaamiselle maallisia syitä vaan piti sitä hengellisyyden ilmentymänä.

Karjalattaren maaseutukirjoittajat kertoivat saarnatautisista Heinävedellä, Rääkkylässä, Kaavilla ja Liperissä. Kiertelevät saarnaajat herättivät ihmisten uteliaisuuden. Pyhäjoelta kotoisin ollut "harhaoppien levittäjä" Sofia Partanen oli liikkunut parin viikon ajan Joensuun seudulla. Hänen julistuksensa sisälsi ilmeisesti vahvan naisnäkökulman, sillä kirjoittaja kertoi, miten Partasen mukaan miehet olivat vääristelleet Raamattua ja pyyhkineet siitä "kaikki naisten suuret teot" pois. Kirjoittaja paheksui näitä "nykyajan maailmanparantajia", jota "huutavat miehiä kaiken pahuuden alkuun saattajiksi". Polvijärvellä oli liuskellut miessaarnaaja, joka oli pyytänyt kuulijoiltaan rahaa. Kiihtelysvaaralainen kirjoittaja kertoi mäntyharjulaisesta saarnaajasta Ukkosesta vuonna 1893. Kirjoituksista ei käy ilmi, olivatko saarnaajat jonkin uskonnollisen liikkeen edustajia.¹⁵

¹⁴ *Kar* 44/5.6.1886, Joensuusta; 84/23.10.1886, Saarnaamistauti; *Laasonen* 1971, 152-153; *Turunen* 2006, 133-138.

¹⁵ *Kar* 87/3.11.1886, Joensuusta; 62/9.8.1887, Joensuusta; 7/24.1.1888, Joensuusta; 66/21.8.1888, Polvijärveltä (P. H.); 52/8.7.1890, Joensuusta; 16/24.2.1891, Joensuusta; 39/19.5.1893, Joensuusta; 93/28.11.1893, Joensuusta; *Laasonen* 1971, 153.

b. Ortodoksien kirkolliset olot paranevat

Joensuun ja Kontiolahden erottaminen Liperin Taipaleen seurakunnasta oli ollut esillä 1860-luvulta saakka. Karjalattaren kaksiosainen pääkirjoitus käsitteli uuden seurakunnan perustamista vuonna 1886. Esille tuli laajan Taipaleen seurakunnan vaikeudet järjestää kirkollinen elämä seurakuntalaisia tyydyttävällä tavalla. Kirjoituksen mukaan lasten uskonnonopetus kärsi vaikeuksista. Uskonnonopetuksen järjestäminen oli yleisesti erittäin vaikeaa 1880-luvun puolivälissä, koska ortodoksisia opettajia ei ollut ehtinyt valmistua Sortavalan seminaarista. Opetuksesta huolehtiminen jäi papistolle ja paikoin myös luterilaisille opettajille. Taipaleen kirkkoherra Aleksander Borotinski yritti hoitaa uskonnonopetusta Taipaleen piirissä, mutta muiden tehtävien vuoksi se jäi laiminlyödyksi.¹⁶

Eräs konkreettinen askel Joensuun ortodoksisen seurakunnan perustamiseksi oli oman kirkon valmistuminen kesällä 1887. Karjalatar kertoi tilaisuudesta, jossa Pietarin metropoliitan sijaispiispa Antoni, arvonimeltään Viipurin piispa, vihki kirkon. Hänen seurueeseensa kuuluivat pietarilaisen Aleksanteri Nevskin luostarin johtaja arkkimandriitta Esaias, hengellisen hallituksen puheenjohtaja rovasti Vasili Glebov, kenraalikuvernöörin kanslian päällikkö Vladimir Sklavin sekä muita pappeja, diakoneja ja laulajia. Luterilaisia oli paljon läsnä tilaisuudessa. Kirkko pyhitettiin Pyhän Nikolaoksen muistolle. Juhlapäivälliset olivat kaupungin raatihuoneella, missä piispa Antoni ja kaupunginvaltuuston puheenjohtaja Henrik Piipponen pitivät puheet. Karjalatar lausui toiveen kirkollisen elämän parantumisesta: "Tällaisen toimien johdosta kuin kreikkalaisen kirkon korkeemmat edustajat käyvät omin silmin oloja näkemässä ja niihin tutustumassa, sopii toivoa sen tietämättömyyden hämärän, joka viime aikoihin asti on varjonnut tänne hajalleen sattuneita kreikanuskoisia, etenki talonpoikaisia, kansalaisiamme, rupeavan vähittäin poistumaan."¹⁷

Pietarilaiset Jelisejevin kauppiasveljekset lahjoittivat "puhtaasta hopeakankaasta" tehdyt papin ja lukkarin puvut sekä alttarivaatteet Joensuun kirkkoon vuonna 1890.¹⁸

Taipaleen kirkkoherra Borotinski oli valittanut kreikkalaiskatolisen kirkon asemasta eräässä sanomalehdessä vuonna 1884, mistä Karjalatar mainitsi. Borotinskin mukaan monet ortodoksit halusivat liittyä luterilaiseen kirkkoon ja hyväksyivät vain

¹⁶ Kar 11/10.2.1886, Venäläinen kirkko Joensuuhun I (pääkirj.); 12/13.2.1886, Venäläinen kirkko Joensuuhun II (pääkirj.); *Koukkunen* 1968a, 123-126; 1977, 83-86, 101.

¹⁷ Kar 76/27.9.1887, Joensuun Kreikkalais-Venäläisen kirkon vihkiminen (pääkirj.); *Rimpiläinen* 1975, 125.

¹⁸ Kar 28/11.4.1890, Joensuusta; *Könönen* 1904,

luterilaiset sakramentit. Hän vaati suomen kielen käyttöä ortodoksisissa jumalanpalveluksissa. Luterilainen vaikutus oli suuri Pohjois-Karjalassa, missä ortodoksit elivät hajallaan luterilaisen valtaväestön keskuudessa. Yhteys omaan seurakuntaan saattoi jäädä hyvin ohueksi pitkien välimatkojen takia. Lisäksi seka-avioliitot merkitsivät melkoista tunnustusten rinnakkaisuutta kodeissa. Borotinski koetti innokkaasti kehittää seurakunnallista elämää aloittamalla lastenopetuksen ja pitämällä kokonaan suomenkielisiä jumalanpalveluksia 1880-luvun alusta saakka. Edellinen pappi Aleksander Markov oli pitänyt jumalanpalveluksia osittain suomeksi 1870-luvulla. Ortodoksinen papisto siirtyi suomen kielen käyttöön verkkaisesti, vaikka Pyhä synodi oli määrännyt kansankielisen liturgian jo vuonna 1865. Senaatti pyrki edistämään suomen kieltä vuonna 1883 annetulla asetuksella, jonka mukaan papin täytyi osata seurakuntansa valtakieltä.¹⁹

Ortodokseja käsitteleviä uutisia hallitsivat Joensuun seurakunnan perustamiseen ja oman papin palkkaamiseen liittyvät aiheet sekä parantuva opetustoimi. Kirkollisten olojen puutteellisuutta kuvaa hyvin se, etteivät kaikki Kontiolahden ja Joensuun seudun seurakuntalaiset olleet vielä vuonna 1888 kirkonkirjoissa. Eräs kirjoittaja valitti tästä seikasta Karjalattaressa. Vuoden 1883 ortodoksisia seurakuntia koskeva asetus oli velvoittanut kirkkoherroja pitämään kirkonkirjoja, mutta sen määräämät uudistukset tapahtuivat hitaasti.²⁰

Joensuulaiset saivat oman kaupungissa asuvan papin vuonna 1889, kun keisari hyväksyi hallituksen esityksen kolmannen matkapapin palkkaamisesta. Matkapapin asemapaikaksi tuli Joensuu ja hän hoiti samalla paikallispapin tehtäviä. Itä-Suomen matkapappi Aleksander Lebedev, jonka toimipaikka oli ollut Tohmajärvellä, siirtyi Joensuuhun. Hän sai matkapapin palkan keisarin rahastosta.²¹

Karjalatar kertoi vuonna 1890, että kaupunkilaiset ja ympäristössä asuvat olivat päättäneet maksaa matkapapille hyyri rahaa eli kustantaa asumismenoja 50 penniä (2,10 €) mieheltä ja 25 (1,10 €) naiselta sekä maalaiset 10 penniä (0,40 €) tengalta ja kaupunkilaiset 10 veroäyryltä.²²

Joensuulainen kauppias Ivan Purmonen nosti Joensuun seurakunnan itsenäistymisen esille Taipaleen kirkonkokouksessa vuonna 1890. Kirkkoherra Borotinskin lähtö seurakunnasta poisti hänen virkaansa liittyviä taloudellisia esteitä hankkeen tieltä.

¹⁹ Kar 28B/11.7.1884, Joensuusta; Laasonen 1971, 156-157; Rimpiläinen 1975, 124; Koukkunen 1977, 83-84.

²⁰ Kar 93/23.11.1888, Joensuusta (K); Koukkunen 1977, 69-72.

²¹ Kar 100/17.12.1888, Joensuusta; 15/19.2.1889, Kreikkalais venäläisen matkustaja kirkkoherra A. Lebedevin kiertomatkoilta muutama sana (A. H-nen); 17/26.2.1889, Joensuusta; Koukkunen 1968a, 125-130; 1977, 139-149.

²² Kar 14/18.2.1890, Joensuusta; Koukkunen 1977, 139-149.

Taipalelaiset vastustivat itsenäistymistä, minkä vuoksi Purmonen teki anomuksen hengelliselle hallitukselle samana vuonna. Kontiolahtelaiset talolliset kääntyivät kuver-
nöörin puoleen.²³

Joensuulaiset ja kontiolahtelaiset pitivät kokouksen seurakunnan perustamises-
ta keväällä 1891. Puheenjohtajana oli Savonlinnan kirkkoherra Bartolomejev ja hengel-
listä hallitusta edusti Suistamon kirkkoherra Sotikov. Kirkkoherran ja lukkarin palkka-
uksen järjestäminen oli tärkeä kysymys. Senaatti hyväksyi palkkausperusteet, ja keisari
vahvisti senaatin joulukuussa 1892 tekemän esityksen, jossa valtio maksoi uuden
seurakunnan papistolle palkkausapua 1 600 markkaa (5 739 €). Senaatti vahvisti
seurakunnan perustamisen heinäkuussa 1893. Joensuun itsenäistymistä auttoi Suomen
hiippakunnan perustaminen vuonna 1892. Suomen arkkipiispa Antoni oli ottanut
tehtäväkseen uuden hiippakuntansa hengellisen tilan kohottamisen, mihin uuden
seurakunnan perustaminen sopi hyvin. Joensuun seurakuntaan kuuluivat kaupungin
lisäksi Kesälahti, Kiihtelysvaara, Kitee, Kontiolahti, Pälkjärvi, Rääkkylä ja Tohmajär-
vi.²⁴

Joensuun väliaikainen pappi Lebedev siirtyi matkapapiksi Ouluun. Seurakun-
talaiset hyvästelivät hänet myös Karjalattaressa kesäkuussa 1893. Kirjoituksen mukaan
"säästämättä vaivojaan, vaatimatta palkkiota, on hän aina ollut valmis ja avulias lähte-
mään köyhien tuskaisten avuksi. Kaipauksen tulee siis kirkkoherra Lebedeffin pois
siirtyminen jättämään melkein jokaiseen hänen sanansa kuulijaan, toivotamme hänelle
helpompaa toimialaa, terveyttä ja pitkää ikää". Joensuun kirkkoherraksi tuli Nikolai
Solovjev.²⁵

Arkkipiispa Antoni teki kaksi laajaa tarkastusmatkaa Suomeen elo-syyskuussa
1893. Hän kävi myös Liperissä, Joensuussa ja Ilomantsissa. Karjalatar kertoi lyhyesti
hänen vierailuistaan paikkakunnilla. Anton osallistui Joensuussa kahteen jumalanpalve-
lukseen ja yöpyi kaupungissa. Ilomantsissa hän vieraili uudessa profeetta Eliaan kirkos-
sa. Antonin matkat kuvastivat venäläisten viranomaisten kasvavaa kiinnostusta Suomen
ortodoksien tilanteeseen sekä Antonin itsensä omaksumaa tehtävää kirkollisten olojen
parantamiseksi Suomessa. Hänellä ei ollut selkeitä venäläistämisyarkimyksiä, vaan hän
tähdensi kirkon hengellistä merkitystä ja toimintaa kansankielisellä pohjalla.²⁶

²³ Rimpiläinen 1975, 126; Koukkunen 1977, 207.

²⁴ Kar 10/3.2.1891, Joensuusta; 17/27.2.1891, Joensuusta; 18/3.3.1891, Joensuusta; 91/22.11.1892,
Joensuusta; 95/6.12.1892, Joensuusta; 51/4.7.1893, Joensuusta; 68/1.9.1893, Joensuusta; Rimpiläinen
1975, 126; Koukkunen 1977, 207.

²⁵ Kar 50/30.6.1893, Yleisöltä (Useat seurakuntalaiset); Rimpiläinen 1975, 126.

²⁶ Kar 52/7.7.1893, Joensuusta; 55/18.7.1893, Joensuusta; 67/29.8.1893, Joensuusta; 69/5.9.1893,
Joensuusta; 70/8.9.1893, Joensuusta; Koukkunen 1977, 220-225.

Ortodoksinen alkeisopetus edistyi Pohjois-Karjalassa. Ilomantsin seurakunnassa oli kolme kiertokoulunopettajaa 1890-luvun alussa. Taipaleen seurakunta nimitti kolme kiertokoulunopettajaa vuonna 1892. Karjalattaren mukaan Aleksanteri Kerkkänen, joka oli valmistunut Sortavalan alkuopettajaseminaarista, valittiin Taipaleen piirin kiertokoulunopettajaksi. Seurakunta valitsi tuolloin myös Akilina Iljinin Tohmajärven ja Kiteen sekä Anna Michailovin Kontiolahden ortodoksien kiertokoulunopettajiksi. Senaatti myönsi Kerkkäselle ja Olga Dimitrijevnalle 200 markan (758 €) apurahat vuodeksi 1893. Joensuun seurakunnan muodostaminen aiheutti muutoksia Taipaleen kiertokouluihin. Karjalattaren mukaan kirkonkokous päätti, että yhden opettajan alueena oli Liperi, toisen Polvijärven seutu ja kolmannen seurakunnan muut osat. Seurakuntalaiset maksoivat heille 200 markkaa vuodessa. Opettaja sai lisäksi ilmaisen majoituksen opetuksen ajaksi. Kouluaika oli yhteensä 32 viikkoa, ja kiertokoulu pysyi yhdessä paikassa neljä viikkoa.²⁷

Vuoden 1883 asetus oli määrännyt ortodoksiset maaseurakunnat järjestämään alkeisopetusta uskonnossa ja äidinkielessä. Koulutilanne oli varsin toivoton monissa seurakunnissa. Parhaissa tapauksissa kiertokoulunopettajia oli kaksi tai kolme, mutta heidän pätevyytensä oli yleensä heikkoa tasoa. Valtiovalta suhtautui yllättävän myönteisesti ortodoksisten alkuopettajien valmistamiseen. Luterilaisen alkuopetuksen kehittäminen valtion varoilla oli sitä vastoin kaatunut kansakoulun kannattajien vastustukseen. Hallitsija hyväksyi kurssien järjestämisen Sortavalan seminaarin yhteydessä ortodoksisten lastenopettajien valmistamiseksi vuonna 1887. Valtio alkoi myöntää 200-300 markan (961-1 441 €) suuruisia palkkioita seminaarin käyneille kiertokoulunopettajille. Heidän pätevyystasonsa nousi seminaarikoulutuksen ansiosta. Ortodoksisen alkeisopetuksen edellytykset olivat 1880- ja 1890-lukujen taitteessa paranemassa huomattavasti.²⁸

Ortodoksisten lasten uskonnonopetus kansakouluissa edistyi 1880-luvulla. Kontiolahden kuntakokous päätti pyytää valtionapua ortodoksisen naisopettajan palkkaukseen Selkien kansakouluun vuonna 1891. Taipalelaiset perustivat myös ortodoksisen "apuopettajattaren" viran kouluunsa samana vuonna. Uskonnonopetus jäi usein papiston hoidettavaksi sopivien opettajien puuttumisen takia. Karjalatar kertoi vuonna 1890, että Ilomantsin kirkkoherra Mihail Skorodumov oli hoitanut pitäjänsä kansakoulun uskon-

²⁷ *Kar* 50/1.7.1890, Joensuusta; 84/27.10.1891, Joensuusta; 71/13.9.1892, Joensuusta, 14/17.2.1893, Joensuusta; 51/4.7.1893, Joensuusta; *Salokas* 1937, 481-485.

²⁸ *Koukkunen* 1977, 92-101; *Melin* 1977, 101-102.

nonopetusta viisi vuotta ilman korvausta. Senaatti alkoi myöntää taloudellista tukea ortodoksisten kansakoulunopettajien palkkaukseen 1880-luvun loppupuolella.²⁹

²⁹ *Kar* 3/10.1.1890; 4/13.1.1891, Joensuusta; 48/23.6.1891, Joensuusta; *Koukkunen* 1977, 100-101; *Laitila* 2004, 56.

IV TIIVISTELMÄ

Tämän tutkimuksen kohteena ovat vuonna 1874 perustetun pohjoiskarjalaisen sanomalehden Karjalattaren kirkkoa ja uskontoa käsittelevät kirjoitukset vuoteen 1893 asti. Tarkoituksena on selvittää, miten sanomalehti heijasteli maan ja erityisesti oman maakuntansa uskonnollisia oloja ja millainen kanta sillä oli kirkkoa ja uskontoa koskevissa kysymyksissä. Lisäksi tutkimuksessa tarkastellaan pappien osuutta Karjalattaren toimittamisessa. Lehti oli taustaltaan fennomaaninen, mutta alkuvuosinaan se keskittyi enemmän sivistys- kuin kieliasioihin.

Karjalattaren perustaja oli kiihtelysvaaralaissyntyinen Joensuun yläalkeiskoulun ja tyttökoulun opettaja Henrik Piipponen, joka toimi lehden päätoimittajana vuosina 1874–1877. Lehden perustamisessa oli mukana useita yläalkeiskoulun opettajia. Piipponen otti pappisvihkimyksen vuonna 1879 ja toimi vuosina 1891–1912 Kontiolahden kirkkoherrana. Hän oli Joensuun kaupunginhallituksen puheenjohtaja 1880-luvulla ja 1890-luvun alussa ja edusti pappissäätyä kolmilla valtiopäivillä 1890-luvulla. Päätoimittajakautensa jälkeen hän huolehti myös painotuotteiden tarkastajan eli sensorin tehtävistä Joensuussa. Myöhemmin tehtävä siirtyi kaupunginsaarnaaja Nils Johan Laamaselle, joten pappismiehet olivat valtiollisen sensuurin edustajia Pohjois-Karjalassa. Sensuurin merkitys oli kuitenkin Suomessa vähäinen Helsinkiä ja Viipuria lukuun ottamatta. Karjalattaren alkuvuosina Laamasen edeltäjä kaupunginsaarnaaja Johan Pöyhönen toimi lehden avustavana toimittajana.

Vuoteen 1883 asti kristinuskon perusteet ja kirkon auktoriteetti pysyivät suhteellisen koskemattomina suomalaisessa lehdistössä. Karjalattaressa vuosina 1874–1883 esiintyneet kirjoitukset eivät kyseenalaistaneet kirkon edustamaa kristinuskoa. Nimimerkki Ilmarin uskonnonvapautta puolustava sekä valtion ja kirkon eroa vaativa kirjoitus jäi yksittäiseksi kannanotoksi. Papisto sitä vastoin sai osakseen arvostelua, joka liittyi yleensä seurakuntalaisten kokemuksiin taloudellisiin rasituksiin tai viranhoitoon. Pappilan rakentaminen ja kunnossapito vaativat taloudellisia uhrauksia. Papiston palkausjärjestelmä oli monimutkainen ja sekava, mikä aiheutti joskus erimielisyyksiä papin ja seurakuntalaisten välille. Muutamat papit saivat myös kiitosta viranhoidostaan. Karjalattaren toimitus otti harvoin kantaa kiistoihin, ja silloin kun se kommentoi niitä, se suhtautui seurakuntalaisten valitukseen maltillisesti ja puolusti varovaisesti papistoa.

Kaupungin säätyläiset arvostelivat jyrkästi Joensuun kaupunginsaarnaajaa N. J. Laamasta Paimen-ääniä Karjalasta -nimisen kirkollisen lehden tyylin ja sisällön

johdosta vuosien 1880–1881 vaihteessa. Lehden päätoimittajana Laamanen sai kohdata syytöksiä räyhäävästä ja ihmisiä syyllistävästä ilmaisutyylistä. Hän ruoti lehdessään kaupunkilaisten juoppoutta ja muita paheita. Karjalattaren päätoimittajana toimi yläalkeiskoulun rehtori J. M. Alopaeus, jonka johdolla lehti asettui Laamasta arvostelevien puolelle. Kiista oli osoitus siitä, etteivät säätyläiset halunneet alistua papin holhottavaksi. Kirjallisuuden ja sanomalehtien vaikuttama maailmankuvan avartuminen alkoi vaikuttaa ensiksi juuri sivistyneiden kaupunkilaisten keskuudessa. Karjalatar suhtautui papistoon yleensä myönteisesti, mutta Laamasen parannussaarnat olivat sillekin liikaa.

Kirkollisten palvelujen läheisyys oli kansalle tärkeää. Pohjois-Karjalaan oli syntynyt 1850-luvulla useita uusia seurakuntia. Karjalattaressa olivat esillä Kontiolahden seurakuntaan kuuluneiden Utran teollisuusyhteisön ja Joensuun kaupunkiseurakunnan itsenäistymishankkeet, jotka eivät kuitenkaan toteutuneet. Muutamat maaseutukirjeenvaihtajat toivoivat, että papit pitäisivät useammin maakirkkoja ja hartaustilaisuuksia syrjäkylillä. Kirkkojen sisustusta ja valaistusta pyrittiin parantamaan vapaaehtoisella varainkeruulla. Pohjois-Karjalassa Joensuun ja Liperin seurakunnat hankkivat ensimmäisinä urut kirkkoihinsa.

Karjalattaressa esiintyneet kirkossakäyntiä koskevat kirjoitukset puuttuivat usein häiriöihin, joita esiintyi etenkin suurina juhlapyhinä. Silloin väkeä kokoontui kirkolle sankoin joukoin. Kirjoittajat paheksuivat kirkonkylällä yöpyvien vieraiden levotonta käytöstä, juopottelua, juoruilua ja kaupustelua kirkon läheisyydessä sekä meluamista kirkonmenojen aikana. Kuvaukset kertovat kirkossakäynnin sosiaalisesta merkityksestä ja siitä, että kansa osallistui jumalanpalveluksiin yhä innokkaasti, vaikka yhtenäinen kirkollinen tapakulttuuri alkoi vähitellen murentua Pohjois-Karjalassa. Kirkossakäynti muuttui yhä selkeämmin yksilölliseen harkintaan perustuvaksi. Seurakunnan asioista päättävä kirkonkokous ei houkutellut osallistujia samalla tavalla kuin ennen. Karjalattaren mukaan Joensuun kirkonkokoukset kärsivät osallistujien puutteesta.

Virsilaulun huonosta tilasta oli sanomalehdissä 1800-luvun loppupuolella paljon valituksia. Karjalattaren kirjoittajat kuvasivat, kuinka lukkarin ja kirkkokansan veisuutapa erosi niin paljon toisistaan, että tuloksena oli täysin sekavaa virsilaulua. Kirjoituksissa korostettiin lukkarien vastuuta jumalanpalvelusmusiikin ja kuorotoiminnan parantamisessa. Ongelmana oli, etteivät lukkarit halunneet lisätä raskasta työtaakkaansa. Heillä oli yleensä huono palkka ja he joutuivat harjoittamaan lisäammatteja etenkin pienissä seurakunnissa. Lisäksi monella oli riittämätön koulutus musiikin alalla. Virsisävelmistöt poikkesivat toisistaan, koska seurakunnilla saattoi olla käytössä toisis-

taan poikkeavia koraalikirjoja. Joensuussa, Tohmajärvellä ja Kiihtelysvaarassa tilapäiset kirkkokuorot lauloivat adventtiaikaan innokkaasti Hoosianna-laulua, mistä Karjalatar vuosittain kertoi.

Pohjois-Karjala oli virkeää lähetysharrastusseutua, mikä näkyi Karjalattaessa. Ilomantsilaissyntyinen lähetysaarnaja Pietari Kurvinen vieraili usein maakunnassa levittämässä lähetystietoutta. Pohjois-Karjalan papit alkoivat järjestää vuodesta 1880 lähtien vuotuisia lähetysjuhlia Joensuussa. Ne osoittautuivat suosituiksi. Maakuntaan perustettiin Suomen Lähetysseuraa tukevia ompeluseuroja. Kaupunginsaarnaaja Laamanen yritti perustaa itsenäisen sisälähetysyhdistyksen vuonna 1880, mutta hanke kaatui hänen ja säätyläisten välisiin erimielisyyksiin. Vuonna 1875 perustettu Suomen Merimieslähetysseura sai myös kannatusta Pohjois-Karjalassa.

Vuoden 1866 kansakouluasetuksen mukaan kansakoululaitos tuli valtion hallinnon alaiseksi. Kirkko menetti vuosisataisen perinteensä koulutuksen ainoana antajana. Alkeiskoulutus jäi kuitenkin kirkon huolehdittavaksi. Kirkon ja uuden kansakoulun suhde ei ollut ongelmaton, sillä kirkko pelkäsi kansakoulun etääntyvän kristillisistä perusteista. Käytännössä monet papit toimivat paikkakunnillaan kansakoulun perustamisen puolesta.

Karjalattaren vuonna 1879 selostaman Pohjois-Karjalan kansakoulunopettajien kokouksen mukaan suhteet papiston ja opettajien välillä olivat hyvät. Kokouksen puheenjohtaja Kontiolahden kirkkoherra K. E. Järnefelt ilmaisi huolenaan kokouksen alussa, että kansakoulunopettajat alkaisivat levittää vapaamielisiä aatteita kansan keskuuteen. Osallistujat kielsivät jyrkästi, että julkisuudessa esiintyneet kiistat kahden ammattiryhmän välillä koskisivat Pohjois-Karjalaa. Yhteiset pappien ja opettajien kokoukset saivat kannatusta, mutta ne jäivät ilmeisesti toteutumatta. Karjalattaessa ei ollut kirjoituksia, jotka olisivat viitanneet epäluuloihin pappien ja opettajien välillä, mutta Kiihtelysvaaran kansakoulunopettajalla K. J. Juutilla ja Tohmajärven Kemien kansakoulunopettajalla Juho Koivistolla oli kuitenkin rohkeutta nostaa muissa lehdissä ilmenneet kiistat esille kansakoulunopettajien kokouksessa. Ei ole sattumaa, että samat miehet esiintyivät lievän pappisvastaisuuden kärkihahmoina pitäjissään 1880- ja 1890-luvuilla. He korostivat myös muita opettajia enemmän koulun uskonnonopetuksen tiedollista puolta hartaudellisten elementtien sijaan.

Kirkon hoidettavana ollut kiertokoulu oli monissa pitäjissä lähes ainoa mahdollisuus saada alkeisopetusta. Kansakoulut yleistyivät hitaasti. Karjalattaren maaseutukirjoittajat kuvasivat kiertokouluolojen puutteellisuutta. Opettajat olivat kouluttamattomia, opetusvälineistä oli puutetta, kiertokoulu pysyi liian vähän aikaa paikallaan ja

lapset olivat tottumattomia olemaan koulussa. Liperin Taipaleen ortodoksisen seurakunnan kirkkoherra Aleksander Borotinski alkoi 1880-luvun alussa järjestää ortodoksisia koulutointia luterilaisen mallin mukaan.

Jokaisessa Pohjois-Karjalan seurakunnassa oli toimivat pyhäkoulut 1870-luvun lopulla. Pyhäkoulu hoiti vielä osittain alkeisopetuksen tehtäviä. Kuopion tuomiorovastin A. G. Borgin vaikutuksesta se alkoi kehittyä yhä enemmän hartaudelliseen suuntaan. Maaseutukirjoittajat kiittelivät pyhäkoulun vaikutusta lasten lukutaidon parantamisessa.

Lukutaito parantui hiljalleen maakunnassa, mikä vaikutti lukuharrastuksen suosion kasvuun. Papit olivat useilla paikkakunnilla perustamassa kirjastoja. Niiden ylläpito perustui vapaaehtoisuuteen, minkä takia kirjastotoiminta saattoi olla välillä pysähdyksissä. Talonpojat pitivät lukemista vielä herrojen harrastuksena. Uskonnollisten kirjojen osuus oli hallitseva niin lainauksissa kuin kirjastojen kirjavarannoissakin.

Karjalattaressa olleet kirkkokurin alaisia asioita käsittelevät kirjoitukset kohdistuivat kaikkein eniten väkijuomien väärinkäyttöön. Raittiusasian edistäminen kuului jokaisen fennomaanilehden ohjelmaan. Perusteina käytettiin sivistyksellisiä ja taloudellisia argumentteja. Maaseutukirjeenvaihtavat käsitelivät juoppoutta ja sitä seuranneita ”huonoja huveja” poikkeuksetta uskonnollis-siveellisessä viitekehyksessä. Hyvä kristitty vietti pyhäpäivänsä käymällä kirkossa ja lukemalla uskonnollista ja muuta sivistävää kirjallisuutta. Taikauskoiset tavat elivät vielä jossakin määrin kansan keskuudessa, mistä muutamat kirjoittajat mainitsivat. Karjalatar julkaisi runsaasti yleensä muista lehdistä ottamiaan opettavaisia uskonnollisia kertomuksia.

Lestadiolaisuus saapui pohjoisesta 1870-luvulla Pohjois-Karjalaan. Maakuntalehdessä oli paljon valituksia ”hihhulilaisista”. Liikkeen jäsenistä muodostui selvästi muista erottuva yhteisö, ja näkyvä kynnyksen jäseneksi tulemiselle oli julkinen synnintunnustus yhteisön edessä. Lestadiolaisuuden alkuvaiheessa esiintyi ekstaattista liikehdintää, mikä herätti epäluuloa ihmisissä. Näiden piirteiden paheksuminen toistui kirjoituksissa. Lestadiolaisuus sai kannatusta Joensuun käsityöläisten keskuudessa, ja kaupungin papisto suhtautui liikkeeseen varovaisen myönteisesti. Karjalattaren toimitus ei itse tuottanut lestadiolaisvastaisia kirjoituksia.

Tutkimuksessa tarkasteltava ajanjakso jakautuu uskontoa ja kirkkoa käsittelevän artikkeliaineiston perusteella kahteen osaan, joiden taite on vuosien 1883–1884 paikkeilla. Tuolloin kirkkoa ja kristinuskoa arvostelevat vapaamieliset piirit astuivat voimalla julkisuuteen maan lehdistössä. Myös Karjalattaren sekä sen maaseutuavustajien oli määriteltävä kantansa ”uuteen sivistykseen”, joka nousi luonnontieteiden kehityk-

sen ja realistisen kirjallisuuden pohjalta. Suomalaisessa yhteiskunnassa 1880-luku oli maailmankatsomuksellisen taistelun aikaa. Vastakkain olivat yhteiskunnallisia uudistuksia ja henkistä vapautumista vaativat nuorsuomalaiset ja ruotsinkieliset sekä toisaalla perinteisiä auktoriteetteja kunnioittavat vanhasuomalaiset talonpoikaiset ja kirkolliset piirit.

Karjalatar asettui vanhasuomalaisena lehtenä vastustamaan uskonnollista liberalismia. Ruotsalainen tohtori Carl von Bergen kävi keväällä 1884 luennoimassa ”tulevaisuuden kristinuskosta” Helsingissä. von Bergen hyväksyi Darwinin kehitysopin ja esitti perisynti-, sovitus- ja kadotusopin hylkäämistä. Kristusta hän piti siveellisesti esikuvallisena ihmisenä. Luennot saivat innostuneen vastaanoton vapaamielisten keskuudessa. Karjalatar ja sen avustajat torjuivat von Bergenin opit ja puolustivat kirkon edustamaa kristinuskoa. Realistinen kirjallisuussuunta sai myös lehdeltä kielteisen arvion siveellisesti turmelevana aatteena.

Pohjoiskarjalaista pappiskritiikkiä edusti tohmajärveläinen kansakoulunopettaja Juho Koivisto, jonka mukaan kirkon ahdinko johtui papiston huonosta ammattitaidosta ja alentuneesta siveellisestä tilasta. Vuoden 1888 valtiopäivillä pappissääty asettui vastustamaan kirjailijoille maksettavia tukia, laajaa uskonnonvapautta sekä naisten pääsyä yliopistoon ilman erillislupaa. Lisäksi papisto suhtautui varauksellisesti kansakouluun. Pappissäädyn penseä suhtautuminen yhteiskunnallisiin uudistuksiin aiheutti laajan polemiikin vapaamielisten ja vanhoillisten välille. Karjalatar julkaisi sekä papistoa arvostelevia että sitä puolustavia kirjoituksia, joita oli ilmestynyt muissa lehdissä. Varsinaisia kristinuskonvastaisia ilmauksia ei Karjalattaressa ollut. Lehti kannatti kirkon edustamaa kristillisyyttä, mutta sen sivuilla esiintyi myös pappissäädyn kritiikkiä. Papiston ja kirkkoinstituution epäkohdista keskusteleminen oli 1880-luvun lopulla yleisesti hyväksyttyä kuin aikaisemmillä vuosikymmenillä.

Uskonnonvapaus oli eräs vapaamielisten ja vapaakirkollisten piirien tavoitteista. Karjalatar seurasi tiiviisti eriuskolaislain käsittelyä ja lainasi muista lehdistä muutamia aihetta käsitteleviä kirjoituksia. Karjalatar ei ottanut ohjelmallista kantaa kysymyksen, mutta päätoimittaja Tahvo Könösen aikana (1890–1893) se lainasi nuorsuomalaisesta Päivälehteä, joka arvosteli kirkkoa melko pisteliäästi ehtoollispakon säilyttämisestä.

Vuonna 1891 Karjalatar julkaisi ihailevan arvostelun Minna Canthin näytelmästä Papin perhe. Sitä ennen Canth oli ollut pitkään kirkollisten piirien hampaissa kannattamiensa vapaamielisten aatteiden vuoksi. Katsomuksellisissa kysymyksissä joustavuutta osoittaneen päätoimittajan ja kirjailijan Könösen johdolla Karjalatar suhtautui näytelmään myönteisesti. Syy suopeaan arvosteluun oli myös siinä, että 1880-

luvun jälkeen maailmankatsomuksellinen taistelu alkoi väistyä ja suomalaisia kulttuuri-piirejä yhdisti venäläistämishuoli. Kōnōsen aikana Karjalattaren kanta uskonnollisissa kysymyksissä oli hieman liberaalimpi kuin sen vanhasuomalaisten sisarlehtien asenteet. Karjalatar lainasi nuorsuomalaista Päivälehteä myös asiassa, joka koski raittiusliikkeen ja papiston suhdetta. Kirjoitus kritisoi pappeja siitä, että he vähätelivät raittiusluentojen pitäjiä.

Kirkon ja raittiusliikkeen suhde aiheutti paljon keskustelua lehdistössä. Kyse oli siitä, tarvitsiko kristitty maallisten raittiusseurojen apua ollakseen raitis ja vaatiko Raamattu ehdotonta raittiutta. Papisto kannatti luonnollisesti raittiusasiaa, mutta Kuopion piispan Gustaf Johanssonin johdolla kirkko torjui ehdottoman raittiuden, raittiusseuroihin liittymisen ja raittiuslupauksen tekemisen. Raamattu ei kieltänyt alkoholia, ja ihminen tarvitsi uudistuakseen pelkästään uskoa eikä omia tekoja. Joensuun kaupungin saarnaaja Laamanen oli innokas ehdottomuuden kannattaja. Hän kirjoitti useasti Karjalattareen ja puolusti absolutismia. Hänen mukaansa kristitty ei saanut ajatella vain itseään vaan hänen täytyi ottaa huomioon myös lähimmäisensä, jotka hän altistaisi kiusauksille juomisellaan. Raittiusseurat ja ehdottomuus herättivät Karjalattaressa kannanottoja sekä puolesta että vastaan. Kansakoulunopettaja Juho Koiviston mielestä kirkko toimi väärin, koska se kielsi pappeja osallistumasta raittiusseuroihin.

Pyrkimys parantaa naisten koulutus- ja työmahdollisuuksia kuului vapaamielisten yhteiskunnalliseen ohjelmaan. Karjalattaren suhtautuminen uudistuksiin ei ollut kielteinen, minkä voi päätellä siitä, että se asettui puolustamaan naisten pääsyä yliopistoon piispa Johanssonin lausunnon yhteydessä. Johansson vastusti naisasialiikkeen vaatimuksia. Toisaalta lehti ei asettunut millään tavalla kyseenalaistamaan piispan teologisia argumentteja naisliikettä vastaan, vaan perusteli asiaa käytännölliseltä kannalta. Lehden toimittajat näkivät naisen yhteiskunnallisen osallistumisen hyvänä asiana, mutta välttivät ottamasta asiaan mitään periaatteellista kantaa.

Pappien palkkaukseen liittyvät taloudelliset rasitukset olivat edelleen muutamien valitusten kohteina Karjalattaressa. Juho Koivisto syytti pappeja kohtuuttomista vaatimuksista pappiloiden kunnostamisessa. Hänen pappiskritiikkinsä ei noussut ainoastaan taloudelliselta pohjalta, sillä hän vastusti kirkossa esiintynyttä pyrkimystä maallikojen saarnaoikeuden rajoittamiseksi. Hänen mukaansa ihmistä ei voinut kieltää puhumasta vapaasti Jumalasta. Pappisvastaisuutta esiintyi Karjalattaren sivuilla myös kahdessa Kiihtelysvaaran ja Tohmajärven kinkereihin liittyneessä tapauksessa. On huomattavaa, että Karjalattaren toimitus suhtautui pilkallisesti kiihtelysvaaralaisten pappien vaatimuksiin kinkerikyödytyksen osalta. Tämä vahvistaa kuvaa, että päätoimittaja

Könösen aikana papit eivät olleet enää yhtä korkealla jalustalla kuin aikaisemmin. Pappisvastaisuuden ilmaukset esiintyivät Ala-Karjalan seurakunnissa, mikä *Pentti Laasosen* mukaan oli seurausta vapaamielisten aatteiden kulkeutumisesta posti- ja henkilöyhteyksien kautta alueelle.

Suomen kirkollinen elämä monipuolistui kirkon uusien työmuotojen ja yhdistysten ansiosta 1880-luvulta lähtien. Lähetysharrastuksen suosio jatkui Pohjois-Karjalassa. Maakunta sai ensikosketuksensa NMKY-liikkeeseen 1880-luvun lopulla. Ylä-Karjalan papisto perusti Pohjois-Karjalan piipiaseuran vuonna 1887, mutta sen toiminta oli aluksi melko kituvaa. Kuopion hiippakunta oli piispa Gustaf Johanssonin johdolla edelläkävijä seurakunnallisen diakonian kehittämisessä.

Vilkas maallisten yhdistysten toiminta aiheutti Karjalattaessa keskustelua huvielämän laadusta. Eräät kirjoittajat kokivat 1880-luvun lopulla, että liialliset tanssihuvit uhkasivat siveellisyyttä. Huvielämä aiheutti kädenvääntöä etenkin vapaapalokunnan ja vuonna 1887 perustetun työväenyhdistyksen välillä. Työväenyhdistys halusi parantaa työkansan huvielämän laatua. Se arvosteli VPK:aa tanssien järjestämisestä. On mielenkiintoista, etteivät papit liiemmin osallistuneet kirjoitteluun. Työväenyhdistyksen sihteeri kaupunginsaarnaaja Laamanen toivoi, että VPK ”siistisi iltamiaan” muttei suhtautunut niihin täysin kielteisesti.

Papiston ja kansakoulun vastakkainasettelu voimistui 1880-luvun loppua kohden. Kulttuuripoliittinen taistelu vanhoillisten kirkollisten piirien ja liberaalien välillä oli huipussaan. Päättäjät eivät halunnut merkittävästi tukea kiertokoulunopettajien koulutusta, sillä he pelkäsivät, että kiertokoulu estäisi kansakoululaitoksen kehittämisen. Karjalattaren kirjoittajien äänenpainot jyrkkenivät keskustelussa, joka koski kansa- ja kiertokoulujen suhdetta. Kansakoulun kannattajat saattoivat suhtautua erittäin ivallisesti kiertokoulun kykyyn tarjota lapsille tarvittavat alkeistaidot. Päätoimittaja Könösen aikana Karjalatar käsitteli pääkirjoituksessaan papiston ja kansakoulun kiistaa. Lehti kallistui syyttämään enemmän pappeja kuin opettajia kahden ammattiryhmän välisistä erimielisyyksistä. Kansakoulunopettajat Juho Koivisto ja K. J. Juuti puolustivat kansakouluja, mutta tunnustivat, että kirkolliset kiertokoulut olivat vielä tarpeellisia. Monet näkivät niiden puutteet mutta ymmärsivät samalla, ettei kansakoululaitos pystynyt vielä laajalti ulottamaan opetusta kansan keskuuteen. Sekava koulupoliittinen tilanne helpottui 1890-luvun alussa, kun kirkko perusti ensimmäisen kiertokoulunopettajaseminaarin Hämeenlinnaan ja alkoi kehittää kiertokoulujen yleissuunnittelua. Kansakoulun ja kirkollisen alkuopetuksen työnjako selkeni.

Pyhäkoulutyö kehittyi edelleen suotuisasti Pohjois-Karjalassa. Kontiolahden pitäjänapulainen Eero Hyvärinen elvytti pitäjänsä lamaantuneen pyhäkoulutoiminnan ja laati pyhäkoulukäsikirjan, jolla oli merkitystä maanlaajuisesti. Hänen vaikutuksestaan Kontiolahdella alettiin järjestää pyhäkoulujuhlia. Maakunnan papisto perusti vuonna 1891 Pohjois-Karjalan pyhäkouluyhdistyksen. Karjalattaessa ilmestyi kaksi laajaa artikkelia, jotka käsittelivät toimintamuodon kehittämistä.

Rahvaalle lukutaito ja katekismuksen osaaminen olivat tärkeitä taitoja, sillä ne merkitsivät täyden kansalaiskelpoisuuden saavuttamista. Kirjastot, lukutuvat ja lukuharrastus tulivat tärkeysjärjestyksessä perustaitojen hankkimisen jälkeen. Kansa vastusti kierto- ja kansakoulujen perustamista niiden aiheuttamien taloudellisten rasitusten vuoksi. Sivistyspyrinnöt käsitettiin yleisesti herrasväen harrastukseksi. Kirjastoharrastus oli vanhaa Liperissä ja Tohmajärvellä, mutta niissäkin kansan lainausinnossa oli toivomisen varaa. Sanomalehti oli itsessään sivistyshengen ilmentymä, ja lehteen kirjoittajat olivat yleensä sisäistäneet kansanvalistusidean, joka ajalle tyypilliseen tyyliin liittyi kansallistunnon nousuun. Kansaa oli sivistettävä, jotta se parhaalla täyttäisi velvollisuutensa Jumalaa ja isänmaata kohtaan.

Lestadiolaisuus jatkoi leviämistään Pohjois-Karjalaan. Karjalattaren kirjoitusten sävy oli edelleen hyvin kielteinen. Lehti julkaisi hiippakunnan piispan Johanssonin kannanoton liikkeestä vuonna 1885. Hänen mukaansa liikutukset ja kirkon käytännöstä poikkeava rippioppi olivat liikkeessä vallinneen epäraamatullisen hengen ilmentymiä. Kirjoitukset Pielisjärveltä, Enosta, Värtsilästä, Kiihtelysvaarasta ja Kontiolahdelta kertoivat lestadiolaisuuden leviämisestä. Angloamerikkalaisperäisistä liikkeistä baptismi ja vapaakirkollisuus esiintyivät ensimmäistä kertaa Karjalattaren sivuilla. Kaavilainen kirjoittaja kertoi paikkakuntansa baptistiherätyksestä. Vapaakirkolliset pitivät kokoussarjan Joensuussa vuonna 1893. Uskonnollista hurmoksellisuutta esiintyi jonkin verran lestadiolaisten liikutusten lisäksi. Karjalatar kertoi vuonna 1886 Kuopion seudulta lähtöisin olleen unissasaarnaajan Karoliina Utraisen vierailusta Joensuussa. Myös muita kierteleviä saarnaajia oli liikkeellä Pohjois-Karjalassa.

Ortodoksien kirkolliset olot paranivat 1880-luvun lopulta lähtien. Joensuun ortodoksinen kirkko valmistui vuonna 1887. Liperin Taipaleen seurakunta oli erittäin laaja, ja Kontiolahden ja Joensuun seudun ortodoksit olivat jo pitkään toivoneet oman seurakunnan perustamista. Joensuulaiset saivat oman kaupungissa asuvan papin vuonna 1889. Itä-Suomen matkapappi Aleksander Lebedev siirtyi silloin Tohmajärveltä Joensuuhun. Itsenäinen Joensuun seurakunta syntyi vuonna 1892. Uuteen seurakuntaan kuuluivat kaupungin lisäksi Kesälahti, Kiihtelysvaara, Kitee, Kontiolahti, Pälkjärvi,

Rääkkylä ja Tohmajärvi. Myös ortodoksinen alkeisopetus edistyi. Seurakunnat palkkasivat kiertokoulunopettajia, ja valtio myönsi heille apurahoja.

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Sanomalehdet

Kar Karjalatar 1874–1893

Painetut lähteet

Colliander, O. I.

- 1910 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan I. SKHS
 toim. VIII. Helsinki.
1918 Suomen kirkon paimenmuisto 19:n vuosisadan alusta nykyaikaan II. SKHS
 toim. VIII. Helsinki.

Joensuun lyseo

- 1965 Joensuun lyseo 1865–1965. 100-vuotisjuhlajulkaisu. Joensuu.

Neovius, Ad.

- 1898 Suomen evankelis-lutherilaisen kirkon matrikkeli. Kuopio.

Kirjallisuus

Ahonen, Kalevi

- 1985 Joensuun kaupunki 1848–1920. Joensuun kaupungin historia I. Joensuu.

Björn, Ismo

- 1994 Enon historia 1860–1967. Jyväskylä.

Heikkilä, Markku

- 1979 Kirkollisen yhdistysaktiivisuuden leviäminen Suomessa. Virallisen
jäsenorganisaation kehitys 1900-luvun alusta toiseen maailmansotaan. SKHS
toim. 112. Diss. Helsinki. Kouvola.
1988 Alkuopetus, kirkon vai koulun tehtävä – linjanvetoja 1880-luvulta. –
Kasvatus ja uskonto. Juhlakirja professori Kalevi Tammisen täyttäessä
60-vuotta 5.4.1988. STK julk. 160. Toim. Markku Pyysiäinen. Juva.

Huhta, Ilkka

- 2001 ”Täällä on oikea Suomenkansa.” Körttiläisyyden julkisuuskuva 1880–1918.
SKHS toim. 186. Diss. Helsinki. Saarijärvi.

Huovinmaa, Kai

- 1980 Sensuuri 1870-luvun sanomalehdistössä. – Sensuuri ja sananvapaus
Suomessa. Toim. Pirkko Leino-Kaukiainen. Suomen sanomalehdistön
historia -projektin julkaisuja 17. Helsinki.

Huttunen, Veikko & Sivonen, Tuovi

1974 Kuusjärven–Outokummun historia. Joensuu.

Iisalo, Taimo

1968 Suomen koulujen uskonnonopetus 1843–1883. SKHS toim. 78.
Diss. Helsinki. Uusikaupunki.

Jalkanen, Kaarlo

1978 Lukkarin- ja urkurinvirka Suomessa 1870–1918. SKHS toim. 108. Rauma.

Jantunen, Pirkko

1980 Kontiolahden kirkot. – Höytiäisen viittateiltä. Kontiolahden seurakunnan
juhlakirja. Toim. Seppo Kaarna & Ritva Ahvenainen. Joensuu.

Juva, Mikko

1956 Rajuilman alla. Suomalaisen kahdeksankymmenluvun synty. SKHS toim.
57. Porvoo.

1960 Valtio Kirkosta kansankirkoksi. Suomen kirkon vastaus kahdeksan-
kymmentäluvun haasteeseen. SKHS. toim. 61. Porvoo.

1976 Kirkon parlamentti. Suomen kirkolliskokousten historia 1876–1976.
Pieksämäki.

Järvelin, Ilmi

1962 Joensuun kaupunginkirjasto 1862–1962. Joensuu.

1966 Kirjastoliikkeen vaiheita Pohjois-Karjalassa vv. 1850–1930. Joensuu.

Kakkonen, Leena

1998 Utran tehdasyhdyskunta ja sen väestö. – Elämää entisajan Joensuussa.
Joensuun kaupunki 1848–1998. Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen
vuosikirja 6. Toim. Pasi Tuunainen. Jyväskylä.

Kansanaho, Erkki

1988 Kirkko ja lapset. Suomen evankelis-luterilainen pyhäkouluyhdistys 1888–
1988. Helsinki.

Karttunen U. & Karttunen E.

1951 Kiteen seurakunnan historia. Joensuu.

Kiiskinen, Osmo & Sallinen, Harri

1991 Pielisjärven historia 1865–1920. Pieksämäki.

Kinnunen, Mauri

2004 Herätysliike kahden kulttuurin rajalla. Lestadiolaisuus Karjalassa 1870 –
1939. Diss. Jyväskylä. Verkkojulkaisu
[http:// selene.lib.jyu.fi:8080/vaitos/studies/studhum/9513918351.pdf](http://selene.lib.jyu.fi:8080/vaitos/studies/studhum/9513918351.pdf)
(luettu 8.8.2006).

Kokkonen, Heikki

1941 Juuan pitäjän historia. Helsinki.

Koukkunen, Heikki

- 1968a Joensuun seurakunnan vaikea alkukausi. – Joensuun ortodoksinen mieskuoro 1958–1968. Toim. Viljam Piironen. Joensuu.
- 1968b Kreikkalaiskatolisen kansanopetuksemme alkuvaikeudet. – Ortodoksia 18. Toim. Tapani Repo et al. Helsinki.
- 1977 Suomen valtiovalta ja kreikkalaiskatoliset 1881–1897. Joensuun Korkeakoulun Julk. Sarja A No 7. Diss. Helsinki. Helsinki.

Kurvinen, Onni

- 1963 Suomen kirkolliset lastenkoulut kansakoululaitoksen synnyn jälkeen. – SKHS:n vuosikirja 48-51. 1958–1961. Forssa.

Könönen, Tahvo

- 1904 Joensuun kaupunki 1848–1898. Joensuu.

Laasonen, Pentti

- 1971 Vanhan kirkollisuuden hajoaminen Pohjois-Karjalassa. SKHS toim. 83. Joensuu.

Laitila, Teuvo

- 2004 Uskon luotsi. Sergei Okulov Suomen ortodoksien vaiheissa. Jyväskylä.

Lampinen, Anssi

- 1997 Joensuun raittiusseura ja sen toiminta alkoholin tarjontaa vastaan 1884 – 1910. Suomen historian pro gradu -tutkielma. JoYK.

Landgren, Lars

- 1988 Kieli ja aate – politisoituva sanomalehdistö 1863–1889. – Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kuopio.

Lehtonen, Eeva-Liisa

- 1994 Säätyläishuveista kansanhuveiksi, kansanhuveista kansalaishuveiksi. Maaseudun yleishyödyllinen huvitoiminta 1800-luvun alusta 1870-luvun loppuun. Hist. Tutk. 184. Diss. Joensuu. Vammala.

Leino-Kaukiainen, Pirkko

- 1988 Kasvava sanomalehdistö sensuurin kahleissa 1890–1905. – Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kuopio.

Lohi, Seppo

- 1988 Sydämen kristillisyyys. Lars Levi Laestadius ja lestadiolaisen herätyksen alkuvaiheet. Jyväskylä.
- 1997 Pohjolan kristillisyyys. Lestadiolaisuuden leviäminen Suomessa 1870–1899. Diss. Oulu. Jyväskylä.

Martikainen, Heimo

- 1981 Henkilökuvia Kontiolahden seurakunnan itsenäisyyden taipaleelta. – Höytiäisen viittateiltä. Kontiolahden seurakunnan juhlakirja. Toim. Seppo Kaarna & Ritva Ahvenainen. Joensuu.

Melin, Vuokko

- 1977 Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866–1921. Turun yliopiston kasvatustieteiden laitos. Sarja B, osa 4. Turku.

Mielonen, Mikko

- 1973 Suomen papisto ja alkoholikysymys 1859–1886. SKHS toim. 89. Diss. Helsinki. Vammala.

Murtorinne, Eino

- 1965 Gustaf Johansson Kuopion piispana. – Elämää Kuopion tuomiokirkon vaiheilla. Kuopio.

Mustakallio, Hannu

- 1983 Säätypapista kansalaiseksi. Papiston poliittis-yhteiskunnallinen rooli demokratisoitumisen murrosvaiheessa 1905–1907. SKHS toim. 126. Diss. Helsinki. Loimaa.
- 2001 Palvelun poluilla Pohjois-Suomessa. Oulun diakonissakoti 1896–1916. Jyväskylä.
- 2006 Kuopion – Oulun hiippakunnan historia 1851–1939. Käsikirjoitus tutkijan hallussa.

Mäkinen, Ilkka

- 1997 ”Nödvändighet af LainaKirjasto”. Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot. SKS toim. 668. Diss. Tampere. Jyväskylä.

Niemi, Hilja

- 1954 Suomalaisen virsikirjan uudistaminen vuoden 1886 viralliseksi virsikirjaksi. Ns. Lönnrotin virsikirjakomitean osuus. SKHS toim. 54. Tampere.

Nieminen, Hilikka

- 1989 Pelastussotaa Suomessa 1889–1989. Juva.

Nokkala, Immo

- 1986 Ehtoollispakkokysymys Suomessa 1818–1910. SKHS toim. 137. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

Ojanen, Eeva

- 1966 Kirkko ja kansanelämä Länsi-Hämeessä 1800-luvulla. SKHS toim. 71. Forssa.

Pietilä, Veikko

- 1976 Sisällön erittely. Helsinki.

Raittila, Pekka

- 1976 Lestadiolaisuus 1860-luvulla. Leviäminen ja yhteisönmuodostus. Diss. Helsinki. Loimaa.
- 1991 Uskonnollisen lehdistön valtakausi. – Suomen lehdistön historia 9. Aikakauslehdistön historia. Erikoisaikakauslehdet. Kuopio.

Remes, Viljo

1993 Siemen kasvaa puuksi 1859–1895. Sata vuotta suomalaista lähetystyötä I, 2. [Pieksämäki]

Rimpiläinen, Olavi

1975 Joensuun seudun uskonnollinen elämä 1848–1953. Joensuun kaupungin historia V. Joensuu.

Ryypö, Liisa

1984 Kontiolahden historia 1870–1970. Joensuu.

Saarenheimo, Kerttu

1985 Kuopio, Suomi ja Eurooppa. – Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kuopio.

Saloheimo, Veijo A.

1953 Nurmeksen historia. Kuopio.

1956 Tohmajärven menneisyyttä. – Tohmajärvi. Juhlajulkaisu Tohmajärven pitäjän 300-vuotis- ja kirkon 200-vuotisjuhlaan 30.6.–1.7.1956. Pieksämäki.

Salokas, Eino

1937 Liperin pitäjän historia vuosina 1809–1930. Osa II, vuodet 1873–1930. Helsinki.

Seppo, Juha

1983 Uskovien yhteisö vai valtionkirkko. Uskonnolliset vähemmistöyhteisöt ja evankelis-luterilaisesta kirkosta eroaminen vuosina 1923–1930. SKHS toim. 127. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

SLH 5

1988 Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Kuopio.

Sulkunen, Irma

1977 Raittiusliikkeen synty Suomessa. Alkoholipoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimusseloste nro. 105. S. I.

1988 Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Hist. Tutk. 134. Diss. Helsinki. Jyväskylä.

Tapiolinna, Mika

1996 Johan Henrik Ilvonen, pappi ja kansanvalistaja. Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. HYTTK.

Tenkanen, Martti

1954 Lämmittävä liekki. Pietari Kurvinen Suomessa. Vammala.

Tiima, tiu, tynnyri

2003 Tiima, tiu, tynnyri. Miten ennen mitattiin. Suomalainen mittasanakirja. Turun maakuntamuseon julkaisuja 9. Toim. Jarmo Grönros, Arja Hyvönen, Petteri Järvi, Juhani Kostet, Seija Väärä. S. I.

Tiitinen, Ilpo

- 1985 Kuopiosta Suomeen. Minna Canth, realismin ohjelma ja käytäntö. – Kuopiosta Suomeen. Kirjallisuutemme aatesisältöä 1880-luvulla. Snellman-instituutin julkaisuja 2. Kuopio.

Tommila, Päiviö

- 1974 Lehtihistoriallisen tutkimuksen kysymyksenasettelu & Uutistutkimus. – Lehtihistoria ja sen tutkimus. Toim. Päiviö Tommila. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja 1. Turku.

Tuomi, Maija-Liisa

- 2001 Polvijärven historia. Pieksämäki.

Turunen, Miika

- 2006 Kuopion sanomalehtien kirjoittelu kirkosta, uskonnosta ja papistosta 1884 – 1891. Kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. JoYK.

Uimonen, Jari

- 2003 Kirkko vaaralla – keskellä kylää. Kiihtelysvaaran seurakuntaelämää 1500-luvulta tähän päivään. Pieksämäki.

Vapaavuori, Hannu

- 1997 Virsilaulu ja heräävä kansallinen kulttuuri-identiteetti. Jumalanpalveluksen virsilaulua ja -sävelmistöä koskeva keskustelu Suomessa 1800-luvun puolivälistä vuoteen 1886. SKHS toim. 173. Diss. Helsinki. Saarijärvi.

Vento, Seppo

- 1974 Maan ja maakunnan hyväksi. Karjalatar – Karjalainen 1874–1974. Joensuu.

Wiio, Osmo

- 1991 Painettu sana saavuttaa kodin. – Heräämisen aika. Suomalaisen tarina, osa 1. Helsinki.

Österbladh, Kaarlo

- 1934 Pappissääty Suomen valtiopäivillä 1809–1906. Osa II, 1885–1906. SKHS toim. XXXVI. Helsinki.

Muut

Dosentti Seppo Lohen luennot lestadiolaisuuden historiasta Joensuun yliopistossa 10.–13.10.2005.

Rahanarvoa koskeva huomautus

Tutkimuksessa esiintyvien markkamäärien nykyarvo on ilmoitettu suluissa. Olen käyttänyt *Nordean* julkaisemaa rahanarvotaulukkoa. Seuraavassa on esimerkkejä rahanarvon kehityksestä:

<i>Vuosi</i>	<i>Kerroin vuoden 2005 euroiksi</i>
1874	19,992
1879	24,606
1884	23,520
1889	26,219
1893	22,526
--	
2005	1

